

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ
125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XXIV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ»
АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«XXIV САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 125-ЛЕТИЮ
АКАДЕМИКА КАНЫША САТПАЕВА**

IX том

**ПАВЛОДАР
2024**

ӘОЖ 001
КБЖ 72
А33

Редакция алқасының бас редакторы:

Садықов Е. Т., э.ф.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ Басқарма
Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:

Ержанов Н. Т., б.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ ғылыми
жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі Басқарма мүшесі-проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Абліш Р. М., Исенова Б. К., Каверина М. М., Қрыкбаева М. С.,
Уксукбаева Н.Т., Утемисова З. Т.,

Жауапты хатшы:

Әмірбек Д. Ә., Қазбеков Е., Зейтова Ш. С., Алимова Ж. С., Машрапова
Г. Н., Қайниденов Н. Н., Шалабаев Б. А., Шарапатов Т. С., Қабдулина К. Т.,
Ахметов Д. А., Бекниязова Д. С., Жания К., Зарипов Р. Ю., Ақимбекова Н. Ж.,
Қалиева А. Б., Байтемирова А. К., Урузалинова М. Б., Токтарбекова А. Б., Дәуіт Ж.,
Садвақасова М. Ж., Толоқольникова Н. И., Жуманбаева Р. О., Кривец О. А.,
Бельгибаева Қ. Қ., Рахимбаева М. Н., Исақова З. С., Азылбекова Г. О., Шабамбаева А. Г.,
Азербайев А. Д., Нургожина Б. В., Юношева Н. Ф., Тулкина Р. Ж.

А33 Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «XXIV Сәтбаев
оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары. –
Павлодар : Торайғыров университеті, 2024.

ISBN 978-601-345-523-5 (жалпы)
Т. 9 «Студенттер». – 2021. – 378 б.
ISBN 978-601-345-514-3

Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «XXIV Сәтбаев
оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары (19 сәуір 2024
жыл) жинағында келесі ғылыми бағыттар бойынша ұсынылған мақалалар енгізілген:
Энергетика, Физика-математикалық және компьютерлік ғылымдары, Ауыл
шаруашылығы және АӨК, Мемлекеттік басқару, бизнес және құқық, Сәулет және
дизайн, Заманауи инженерлік инновациялар мен технологиялар, Жаратылыстану
ғылымдары, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары.

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-345-514-3 (Т. 9)
ISBN 978-601-345-523-5 (жалпы)

© Торайғыров университеті, 2024

**Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
Гуманитарные и социальные науки**

**Секция 25
Орыс филологиясы
Русская филология**

В. В. МУХИН – ПЕДАГОГ, УЧЁНЫЙ, ХУДОЖНИК

ДЕРЮГА М. А.
студент, Торайғыров университет, г. Павлодар
ЦВЕТКОВА А. Д.
к.ф.н, профессор, Торайғыров университет, г. Павлодар

Владимир Васильевич Мухин родился 2 января 1932 года в поселке Варнавино Горьковской области. Казахстанский ученый, специалист в области литературы и эстетики, профессор Павлодарского педагогического института, журналист, поэт. Сын агронома Василия Федоровича Мухина и домохозяйки Марии Михайловны Мухиной. Он закончил среднюю школу и филологический факультет Горьковского университета имени Лобачевского в 1954 году. Получил диплом с отличием, Ученым советом университета был рекомендован в очную аспирантуру, но, не отказываясь от мысли продолжать научную работу в области литературоведения и эстетики, которой увлекался в университете (написал рефераты «Проблема типичности в марксистско-ленинской эстетике», «Народ в эпопее Л. Н. Толстого «Война и мир», «Проблема прекрасного» у Гегеля, «русских представителей «чистого» искусства и русских революционных демократов 60-х годов», «Эстетика И. Тэна и неопозитивистов»), Владимир Васильевич Мухин решил проверить себя на практике и попросил направление в одну из школ Сибири. Готовясь к сдаче кандидатских экзаменов при Горьковском университете, он стал членом КПСС в декабре 1957 года. В мае 1959 Варнавинский районный комитет партии направил его работать в редакцию. Впоследствии он переехал в село Александрово и стал работать учителем в школе. Продолжая работу над кандидатской диссертацией на тему «Проблемы истины, добра и красоты в эстетике Льва Толстого 60-х годов», он выступал с докладами на научных конференциях и получал положительные отзывы.

В своем рекомендательном письме младший научный сотрудник Института славяноведения АН СССР, кандидат филологических наук В. А. Дыбо говорил о Владимире Васильевиче Мухине так: «Мухин Владимир Васильевич представляется мне очень глубоким исследователем-литературоведом, прекрасно эрудированным в истории и теории литературы и одновременно имеющим серьезную подготовку по истории философии. Несмотря на трудности внешнего характера, он успешно работает над диссертацией «Проблема истины, добра и красоты в эстетике Л. Н. Толстого» и фактически завершил её» [1, с. 4].

С 26 сентября 1968 года Владимир Васильевич начал свою преподавательскую деятельность на кафедре русской и зарубежной литературы в Павлодарском педагогическом институте. На первых этапах своей работы Мухин читал лекции и проводил занятия по различным курсам, включая «Введение в литературоведение» и «Теорию литературы». Кроме того, он руководил спецсеминарами по проблематике и поэтике романов Л. Н. Толстого, а также педагогической практикой в школах, демонстрируя свою профессиональную компетентность и приверженность педагогическому делу. В некоторые годы читал лекции и проводил практические занятия по древнерусской литературе и русской литературе XVIII и XIX веков. Это является важным этапом в жизни Владимира Васильевича Мухина, так как именно в этот период произошло становление его как специалиста и ученого в области русской литературы.

За время работы в Павлодарском педагогическом институте В.В. Мухин проявил себя как эрудированный и методически подготовленный преподаватель. Его лекции и практические занятия отличались глубиной и продуманностью, а также идейно-политическим и философским содержанием. Структура занятий была четкой и логически последовательной, отражающей связь с современным уровнем литературоведческих исследований. По словам О.А. Иост, бывшей студентки Мухина: «Он читал без всякой бумажки, он не стоял на месте, он ходил по аудитории, размахивая руками. Очень эмоционален был при всём при этом. То есть у него была логика чёткая в построении материала и при этом очень эмоционально. И поэтому мы его вообще боялись поначалу. И только уже потом, когда мы его узнали, так сказать, чуть-чуть получше, потому что были еще дисциплины, где он вел, и там уже

он вел практические занятия. И мы как-то вот поняли, что он совсем не строгий».

Мухин проявлял безусловное уважение к студентам, интересовался и их жизнью. Как говорит Жасулан Садыков, один из студентов Владимира Васильевича, ныне – павлодарский поэт, в творческом становлении которого он сыграл значительную роль: «Мы общались с ним не как студент и преподаватель, а на равных, не побоюсь так сказать. Свои стихи я показывал сначала ему...». Он не просто преподавал дисциплины, следуя программе. У него были определенные предпочтения, которые он не скрывал. В прозе Мухин предпочитал Льва Толстого, а в поэзии - Тютчева. Когда он читал лекции по эстетике и теории литературы, он страстно пропагандировал художественные принципы своих любимых авторов. Коллеги Владимира Васильевича восхищались его обширной эрудицией в разных областях знаний, включая историю философии, а научные работы публиковались не только в Казахстане и России, но и в Болгарии.

Владимир Васильевич Мухин активно занимался научно-исследовательской работой. Опираясь на сложный материал литературоведческой науки и методики преподавания литературы, каждый год он участвовал в научно-теоретических и научно-методических конференциях межвузовского и всесоюзного уровней, выступал с докладами на методологических семинарах факультета и кафедры. Под его руководством многие студенты успешно защищали дипломные работы и выступали с докладами на конференциях научного студенческого общества.

В 1970 году В. В. Мухин был избран по конкурсу на должность старшего преподавателя кафедры русской и зарубежной литературы Павлодарского педагогического института.

Занимаясь вопросами философии, эстетики и поэтики творчества Л. Н. Толстого, Владимир Васильевич в мае 1980 года защитил кандидатскую диссертацию на тему «Поэтика раннего творчества Л. Н. Толстого и роман-эпопея «Война и мир»» в диссертационном совете в Московского государственного педагогического института им. В. И. Ленина. В различных изданиях опубликованы многочисленные научные, методические статьи и тезисы выступлений Мухина, посвященные проблемам русской литературы и методики ее преподавания в вузе.

В 1981 году он был избран по конкурсу на должность доцента кафедры русской и зарубежной литературы Павлодарского

педагогического института. 1 июня 1992 года на заседании Ученого Совета Павлодарского педагогического института Мухин Владимир Васильевич был избран на должность профессора той же кафедры.

В. В. Мухин принимал активное участие в общественной жизни института и города: избирался членом партбюро и профбюро факультета, являлся внештатным лектором областного комитета партии, семь лет был редактором общеинститутской газеты «Педагог», в течение многих лет руководил литературно-творческим кружком факультета. Являлся членом головной группы народного контроля института, председателем совета кураторов филологического факультета. По линии общества «Знание» читал лекции по проблемам эстетики и современной литературы перед населением города, выступал с лекциями в институте усовершенствования учителей, в школах города и области. Избирался народным заседателем областного суда.

Владимир Васильевич имел много поощрений от руководства института. Его активная общественная деятельность отмечена Почетными грамотами Павлодарского городского Совета депутатов трудящихся, президиума Павлодарского областного комитета профсоюзов работников просвещения, высшей школы и научных учреждений и другими. За долголетний добросовестный труд от имени Президиума Верховного Совета СССР награжден медалью «Ветеран труда».

Предметом интереса и пристального внимания В. В. Мухина были и стихи поэтов Павлодара. Руководя литературно-творческим кружком студентов, он и сам писал стихотворения – простые, сердечные, без ориентации на «престижный» модерн.

В августе 1996 года Владимир Васильевич Мухин скоропостижно скончался в возрасте 64-х лет. На протяжении более четверти века он покорял всех любовью к литературе, живым умом, талантом филолога, истинного педагога. Большое количество студентов прошло через аудитории, в которых В. В. Мухин читал лекции по русской литературе.

Еще долго-долго будет звучать в ушах бывших студентов слегка глуховатый голос Владимира Васильевича, иронично и в то же время доброжелательно отчитывающего кого-нибудь на экзаменах или зачетах: «Как же вы так оплошали, матушка моя? Надо будет вам, сударыня, заново перечитать Державина, ибо его поэзия обращена к чести и поучению путей».

В сборнике стихотворений, который он подготовил для издания, есть одно из его стихотворений под названием «Автобиография», которое раскрывает суть его личности:

Подвигов не совершал я в жизни,
Как и все, на белом свете жил,
Громких слов о матери Отчизне
Даже в праздник не произносил.
Коль беда завязывалась туго,
Я тужил с Отчизной заодно,
Пахарь нужен был – ворочал плугом,
Нужен стал чабан – растил руно.
Ребятишек пестовал я в школе,
С лекциями шел в село, в народ,
Тыл наш охраняя, стыл в дозоре,
Журналистом был... Всему черед.
Подвигов не совершал я в жизни
Делал все, на что хватало сил.
Громких слов о матери Отчизне,
Как о маме, не произносил [3, с. 2].

Лирический герой говорит о том, что он не совершал героических поступков в своей жизни, а просто жил как все. Он не использовал громких слов и фраз для описания своей любви к родине, даже в торжественные дни. Вместо этого, лирический герой всегда был рядом со своей Отчизной, поддерживал её в трудные времена и делал то, что было необходимо для её благополучия. Он подчеркивает, что считал свою работу и повседневные дела важными и полезными для общества и не считал их менее значимыми, чем героические поступки.

Из стихотворения можно сделать вывод, что автор — скромный и трудолюбивый человек, который любит свою родину и старается быть полезным для своего народа. Подтверждает его скромность и О. А. Попович, бывшая студентка Мухина: «Казалось бы, вот так вот, строгий, но на самом деле – скромный человек. И романтичный сам по себе».

Жизнь Мухина – это удивительный пример того, как благодаря любви к знаниям и стремлению к исследовательской деятельности можно достичь невероятных высот в научной и творческой сферах. Несмотря на свои достижения, Владимир Васильевич Мухин останется навсегда в памяти скромным и отзывчивым человеком, всегда готовым выслушать, помочь и поддержать своих коллег

и учеников. Именно благодаря своей скромности и трудолюбию, он стал настоящим эталоном для подражания и источником вдохновения для многих поколений ученых и педагогов.

ЛИТЕРАТУРА

1 Государственный архив Павлодарской области. Ф. № 1029, оп. № 1. Биографическая справка, 91 с.

2 Государственный архив Павлодарской области. Ф. № 1029, оп. № 1, д. № 2. Автореферат диссертации «Поэтика раннего Л.Н. Толстого и роман-эпопея «Война и мир»» на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – М., 1980. – 16 с.

3 Государственный архив Павлодарской области. Ф. № 1029, оп. № 1, д. № 101. Творческая деятельность. Стихи, написанные В. В. Мухиным, подготовленные к изданию авторского сборника. – 51 с.

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТИХОТВОРЕНИЯ Б. ОКУДЖАВЫ «СЧАСТЛИВЧИК ПУШКИН»

ИВАЩЕНКО А. В.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ТОЛОКОЛЬНИКОВА Н. И.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Булат Шалвович Окуджава – советский и российский поэт, бард, прозаик двадцатого века. Ни одно поколение выросло на его произведениях, которые прочно утвердились не только на литературном поприще, но и в кинематографе, песнях и даже стали претендовать на становление части фольклора.

Образ великого русского поэта А. С. Пушкина занимает особое место в творчестве Б. Окуджавы. И, безусловно, поэзия Пушкина сыграла огромную роль в формировании поэтического мира Булата Шалвовича, хотя позже он признавался, что почувствовал всю глубину гениальной пушкинской простоты лишь в сорок лет: «Пушкина я по – настоящему открыл для себя поздно, в сорок лет. Хотя читал его с детства и думал, что люблю. Но именно думал. Оказалось, что я его не знал, не понимал, а просто участвовал в общем хоре. А в сорок лет я почувствовал Пушкина и стал перечитывать его другими глазами. Как стихи моего близкого, хорошего знакомого, как стихи дорогого мне человека, чья трагедия аукнулась во мне очень сильно... Я вижу в Пушкине для себя идеал.

Он недостижим, но важно стремление приблизиться к нему. И потом Пушкин для меня – колоссальная личность во всех отношениях, и в литературном, и в человеческом» [1].

О поэте Б. Ш. Окуджава пишет в произведениях: «Александр Сергеичу хорошо», «Александр Сергеич», «На фоне Пушкина снимается семейство», «Не представляю Пушкина без падающего снега», «Приезжая семья фотографируется у памятника Пушкину», «Счастливчик Пушкин» и др. Интимная тональность обращения к Пушкину, тема дружеских, «на равных», отношений с ним сближают зачины стихотворений. Но эти отношения с Пушкиным становятся возможны на разных основаниях. У Окуджавы это – ощущение в себе внутреннего родства с Пушкиным, сходства в характерах и мироощущении.

В свете актуальности темы творчества А. С. Пушкина, которого по праву В. А. Жуковский назвал «солнцем русской поэзии», связанной с 225-летием со дня его рождения, в данной статье целью анализа для нас представляется выявление стилистических особенностей в творчестве Б. Ш. Окуджавы на примере стихотворения «Счастливчик Пушкин».

Проводя стилистический анализ стихотворения «Счастливчик Пушкин» воспользуемся методикой анализа русского филолога, ученого, теоретика литературы, поэта – М. Л. Гаспарова [2]. Он выделяет три уровня анализа, первый из которых – идейно-образный уровень. Здесь мы полагаемся на чувства, вызванные текстом в нас; на факты, отображенные в тексте (т.е. без участия сторонних данных. Например, из биографии автора).

Итак, после прочтения текста, исходя из названия и художественного образа, мы понимаем, что тематикой произведения является образ русского поэта Александра Сергеевича Пушкина. Идеей – любовь к великому поэту. Тон стихотворения и отношение лирического героя к Пушкину задается в самом названии, автор подчеркивает, акцентирует внимание на словах «счастливчик» Пушкин. Рассматривая эмоциональный фон произведения более подробно, мы убеждаемся в том, что лирический герой приветливо расположен к Пушкину, проявляя некоторое восхищение и трепет. Например, это четко прослеживается в лексическом строе стихотворения, который составляет второй уровень анализа – стилистический.

Поскольку все компоненты анализа связаны между собой и дополняют друг друга, помогая понять картину произведения,

проведем классификацию слов по частям речи, которая будет представлена далее:

Таблица 1

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ	ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ	ГЛАГОЛЫ	НАРЕЧИЯ
Колесо	Мельничное	Угасла	Хорошо
Боль	Ближней	Щурится	прекрасно
Небо	Первый	Жил	просто
Баба	Остро	Бывал	
Изба	Губаст	Давали	
Жаворонки	Учен	Заучивали	
Езда	вежливы	Желая	
Минуты	Тихи	Потрепаться	
Ярмарка	Замученные	Любил	
Ремесло	такой	Убит был	
Сорт	Красивые	Умел марасть	
Перо	Не чинная	Было умирать	
Черт			
Карета			
Деньги			
Долг			
Смерть			
Жандармы			
Стихи			
Память			
Поэт			
Женщины			
Любовь			
Мужчина			
Бумага			
Треск			
Свечка			
Черная речка			

Так, исходя из приведенной нами таблицы, мы можем проследить отношение лирического героя к Пушкину наглядно. Он восхищается поэтом, используя в стихотворении наречия «прекрасно», «хорошо», «просто», эмоционально окрашивая их с помощью употребления восклицательного знака. Метафорическое

высказывание «первый сорт» подчеркивает отношение автора к деятельности поэта Пушкина. Так он выражает к нему свою расположенность, одобрение и восхищение. Прилагательные «губаст» и «учен» подтверждают такое отношение к А.С. Пушкину, а сравнительный оборот «как черт» несколько выделяет его из общей массы, противопоставляя другим, подчеркивая его уникальность. Отношение автора к Пушкину также прослеживается в упоминании лирическим героем достоинств поэта и его положения в обществе. Например, Б. Ш. Окуджава с помощью строк «деньги в долг давали ему до самой смерти» [2], «жандармы его стихи на память заучивали», «даже царь приглашал его в дом» указывает на уважительное отношение к Пушкину в тогдашнем обществе. Подчеркивает, что окружение поэта было ему под стать «он красивых женщин любил... убит он был красивым мужчиной». Мы думаем, данные строчки подкреплены историческими сведениями о жизни великого поэта (как мы знаем, в жизни Пушкин действительно не был обделен женским вниманием, из биографии поэта нам также доподлинно известно о его встрече с царем Российской Империи Николаем I). В последних строчках восьмого катрена Б. Окуджава в очередной раз подтверждает отношения лирического героя к Пушкину «Ему было за что умирать у Черной речки».

Слово «зависть» не вяжется с характером и обликом Окуджавы, но здесь он, кажется, явно сравнивает участь Пушкина с тем, что выпало русским поэтам что с лишним лет спустя. «Счастливчик! Везунчик!» – говорим мы о том, кому завидуем; о том, чьи радости и даже горести гармоничны и потому становятся стимулом для искусства, переплавляются в него. Поэтическая судьба Пушкина, в самом деле, идеальна – Окуджаве и его современникам досталось совсем другое. Счастье в том, что жандармы во времена Пушкина действительно были вежливы и тихи, и выполнение жандармского долга не мешало им понимать, с кем они имеют дело; Николай I действительно время от времени давал поэту аудиенцию и прислушивался к нему; «и даже убит он был красивым мужчиной» – то есть сама смерть его была обставлена романтически, став красивым завершением красивого пути. И главное – ему было за что умирать, понятие чести было живо и для него, и для его современников.

Рассматривая все имена существительные данного стихотворения, мы можем выделить несколько семантических групп:

- отвлеченные понятия: любовь, смерть, память;
- понятия, связанные с профессиональной деятельностью А. Пушкина: бумага, свечка, поэт, стихи, перо, ремесло;
- житейские, бытовые понятия: изба, баба, ярмарка, колесо, езда и др.

С помощью этих семантических групп мы можем определить хронотоп в тексте. Хронотоп – изображение (отражение) времени и пространства в художественном произведении в их единстве, взаимосвязи и взаимовлиянии [3]. Хронотоп проявляется как единство пространственных и временных параметров, направленное на выражение определенного культурного, художественного смысла. Художественное время и художественное пространство – важнейшие характеристики художественного образа, организующие композицию произведения и обеспечивающие его восприятие как целостной и самобытной художественной действительности [4, с. 487].

Пространство в стихотворении «Счастливчик Пушкин» вертикальное, т.к. с одной стороны, показаны приземленные предметы (изба, колесо, ярмарка), с другой стороны, автор устремляет свое внимание выше – в небо («в небе – жаворонки»). Окуджава определяет географические рамки повествования, упоминая в конце произведения место гибели А. Пушкина – Петербург («Ему было за что умирать у Черной речки»). Также автор расширяет пространство горизонтально, упоминая Крым и Одессу («жил в Одессе, бывал в Крыму»).

Попытаемся определить художественное время в произведении, опираясь на глагольный состав текста. В стихотворении «Счастливчик Пушкин» автор чаще использует глаголы прошедшего времени (заучивали, бывал, давали, убит был), дополняя глаголами настоящего времени (шурится, потрепаться). Тем самым, он разграничивает художественное время на прошлое (в котором находился поэт при жизни) и настоящее (в котором находится сам лирический герой и теперь уже мертвый Пушкин) Имя существительное также помогает нам в определении художественного времени. Употребив существительное «жаворонки», автор наталкивает нас на мысль, что действие разворачивается ранней весной, когда прилетают эти птицы.

Выделив прилагательные, мы замечаем, что все они положительно окрашены с точки зрения эмотивности. Здесь отсутствует тревога, злость, разочарование и другие негативные

оттенки эмоций. Мы наблюдаем спокойствие, размеренность («тихи», «вежливы», «учен»).

Чтобы подробно проанализировать стилистический аспект данного произведения, рассмотрим некоторые художественные средства, используемые автором:

- метафоры: «у него ремесло – первый сорт», «перо остро» (в значении «профессиональных качеств поэта Пушкина»);
- перифраз: «бумагу марать» (в значении «создавать литературные тексты»);
- эпитеты: «любовью не чинной», «перо остро» (их употребление подчеркивает уважительное отношение автора к деятельности поэта);
- инверсия: «даже убит он был», «деньги в долг давали ему»;
- эллипсис: «у него ремесло – первый сорт», «в небе – жаворонки».

Завершая анализ стихотворения Окуджавы «Счастливчик Пушкин», остановимся на третьем уровне – фонетическом. Здесь выделим звукопись:

- ассонанс – е, о, а, «хорошо», «колесо», «жандармы», «ремесло» (как признак ясности и открытости звука);
- аллитерация – с, т «шуриться», «десять», «сорт», (глухие согласные как признак размеренности), р «царь», «марать» (эмоциональность, чувственность, яркость звука), б, д «губаст», «деньги» (смычные, звонкие звуки, будто автор хочет достучаться до читателя)

С точки зрения метрики стихотворение образовано дольником (ямб + анапест), в виде восьми катренов с перекрестной женской, мужской и дактилической рифмой.

В ходе проведения стилистического анализа стихотворения «Счастливчик Пушкин» мы можем определить, что яркой особенностью Б. Ш. Окуджавы является так называемый «живой» слог. К Пушкину он относится искренне доброжелательно, уважительно, но не возвышая его, а показывая читателю неприукрашенную в некотором смысле житейскую сторону жизни поэта. Образ счастливчика А. С. Пушкина близок самому автору, а счастливчик – это образ творца, для которого важен и покой (душевный, творческий), и всеобщее признание окружающих.

Таким образом, Пушкин – зеркало любимого Б. Окуджавой сословия, его душа и сердце. Пушкин в изображении Окуджавы тот самый идеал совершенства, к которому стоит стремиться.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Лирико-романтическая традиция в поэзии Б. Ш. Окуджавы. Связь поэзии Окуджавы с традицией русского романа. [Электронный ресурс]. – URL: http://www.bards.ru/press/press_show.php?id=1394 [дата обращения 01.03.2024].
- 2 Гаспаров М. Л. Избранные труды. – Т. II. О стихах. – М., 1997. – С. 9 – 20.
- 3 С. П. Белокурова. Словарь литературоведческих терминов, 2005.
- 4 Роднянская И. Б. Художественное время и художественное пространство // Литературный энциклопедический словарь / Под ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. – М. : Сов. энцикл., 1987. – С. 487 – 489.

ДЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯ КОМПЬЮТЕРНО-ИГРОВЫХ ПОНЯТИЙ КАК ИСТОЧНИК МОЛОДЕЖНОГО СЛЕНГА

КАРПАЕВА Л. Б.

преподаватель русского языка и литературы,
Колледж информационных технологий, г. Павлодар

ШИК А.

студент, Колледж информационных технологий, г. Павлодар

Молодежный сленг давно привлекает внимание исследователей, поскольку появление новых видов дискурса и социальных связей, увеличение количества заимствований определяют меняющееся «лицо» языка и тенденции его развития. Языку молодежи свойственны активные изменения, словотворчество, а также быстрый процесс ассимиляции сленговых единиц.

Цель исследования – доказать гипотезу о том, что компьютерно-игровые понятия, проходя процесс детерминологизации и расширяя сферу своего употребления, становятся одним из источников пополнения молодежного сленга.

Компьютерно-игровые термины можно охарактеризовать как профессионализмы. Гипотеза, сформулированная в рамках данного исследования, предполагает, что они проходят процесс детерминологизации, и молодежный сленг в результате вбирает часть тех терминов, которые используются в компьютерных онлайн-играх.

Детерминологизация как процесс, по мнению Н.С. Валгиной, «всегда была связана с теми периодами в жизни русского языка, когда он особенно активно впитывал в себя иноязычное слово» [1, с. 94].

Под детерминологизацией исследователи понимают «механизм обмена между общеупотребительной и специальной лексикой, при котором происходит утрата термином конститутивных свойств в связи с его коммуникативная лингвистика 13 выходом за пределы терминологической системы и превращением в общеупотребительное слово» [2, с. 14].

Материалом исследования стали данные 216 анкет, включающих 20 компьютерно-игровых терминов. Анкетирование проводилось на базе Колледжа информационных технологий (91 респондент) среди носителей молодежного сленга – студентов 15–19 лет.

Для анкетирования были выбраны следующие слова: агрить, ачивка, байтить, бустить, ваншотить, дамажить, дефать, доджить, донатить, имба, крафтить, ливать, лутать, нерфить, рашить, руинить, фармить, фидить, хилить, читер.

Основания для выборки данных слов (форм слов) определялись следующим:

- они имеют соответствующие пометы в интернет-словарях (викисловарь, пользовательские словари сленговых выражений), которые доказывают их компьютерно-игровую природу;

- формы слов были выбраны таким образом, чтобы исключалась возможная многозначность слова;

- учитывалось количество ответов на запрос слова в поисковой системе «Google» (например, «доджить», занимая последнее место по этому показателю, имеет 22 тыс. запросов, т.е. слово с меньшим количеством запросов исключается, например, «гангать» – 20 тыс. запросов).

В ходе анкетирования респондентов просили ответить на следующие вопросы:

Используете ли вы это слово при общении с друзьями, знакомыми?

Напишите возможный аналог (синоним) слова. Результаты анкетирования

I. Используете ли вы это слово при общении с друзьями, знакомыми? Использование в повседневном общении предложенных компьютерно-игровых понятий среди респондентов составляет:

Актуальные проблемы лингвистики и литературоведения.

- 1) общая доля – 32 %;
 2) среди играющих (игравших) в компьютерные игры – 41 %;
 3) среди не играющих (не игравших) – 10 %.

Можем отметить наличие корреляции между использованием компьютерноигровых терминов и фактом игры респондентов в компьютерные игры.

Результаты по использованию отдельных слов можно разделить на три группы:

1) используют более половины респондентов (читер – 66 %; донатить – 64 %);

2) используют более трети респондентов (агрить – 49 %; байтить – 43 %; ливать – 42 %; имба – 38 %; крафтить – 38 %; хилить – 36%); используют менее трети респондентов (лутать – 31 %; фармить – 30 %; ачивка – 29 %; руинить – 29 %; дамажить – 26 %; дефать – 23 % и др.)

II. Напишите возможный аналог (синоним) слова. Полученные ответы на этот вопрос мы сравнили с определениями из пользовательского словаря (Викисловарь). Большинство предложенных респондентами синонимов соответствовали значениям из лексикографического источника, но теряли компьютерно-игровой характер (например, табл. 1)

Таблица 1

Слово	Значение в пользовательском словаре (Викисловарь)	Предложенные респондентами синонимы
Дамажить	Наносить урон персонажу компьютерной игры	Наносить урок (88)
Фармить	Добывать внутриигровые ресурсы	Добывать (26)

Несколько слов расширили значение (табл. 2). Примечательно, что именно эти слова обладают высоким процентом употребления.

Таблица 2

Слово	Значение в пользовательском словаре (Викисловарь)	Предложенные респондентами синонимы
Агрить	Отвлекать в н и м а н и е противников и принимать весь их урон	Злить
Байтить	Поддаваться с целью спровоцировать противника	Провоцировать
Донатить	Покупать внутриигровые предметы за реальные деньги	Спонсировать
Имба	Элемент, д а ю щ и й одной из сторон н е о б о с н о в а н н о е преимущество	Крутой
Читер	Игрок, нарушающий правила	Нечестный игрок

Сопоставляя определения в пользовательском словаре и синонимы, которые написали респонденты, можно отметить, что некоторые компьютерно-игровые понятия, проходя процесс детерминологизации, помимо расширения сферы употребления изменили также значение на более широкое. С этим можно связать их высокий процент употребления. Несомненно, слова из этой группы являются частью молодёжного сленга.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке : учеб. пособие для студентов вузов. М. : Логос, 2003. 304 с.
- 2 Мелех Н.Н. Проникновение терминологических единиц в общеупотребительную лексику: экспериментально-сопоставительное исследование на материале разностилевых английских и русских текстов : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Пятигорск, 2004. 18 с.

РОЛЬ СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ПРИДАТОЧНЫМИ ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫМИ В РОМАНЕ М. Ю. ЛЕРМОНТОВА «ГЕРОЙ НАШЕГО ВРЕМЕНИ»

ЛЕДНЕВА Д. С.

студент, Педагогический высший колледж
имени Бейсена Ахметова, г. Павлодар

Синтаксис – живой процесс, в котором, как в фонетике, лексике и морфологии, находит выражение динамика развития русского языка. Синтаксис — это раздел лингвистики, который изучает правила построения словосочетаний, предложений и текста. В современной лингвистике предложение признаётся основной единицей синтаксиса. В.В. Виноградов дал точное и ёмкое определение предложения: «Предложение - это грамматически оформленная по законам данного языка, целостная единица речи, являющаяся главным средством формирования, выражения и сообщения мысли» [1]. В предложении реализуются две основные функции языка: мыслительная (язык формирует и выражает мысль) и коммуникативная (язык является средством общения). Предложение – основная синтаксическая единица, представляющая собой слово или несколько слов, в которых заключается сообщение, вопрос или побуждение; характеризуется интонационной и смысловой законченностью; имеет грамматическую основу. Речь может состоять: или из предложений отделенных, или из соединенных одно с другим. Из совокупности двух или нескольких предложений составляется предложение сложное, так называемое в отличие от простого, не соединенного с другим [2, с. 33].

Сложное предложение – это предложение, в котором две и более грамматических основы, связанных по смыслу и интонационно. Сложноподчинённое предложение занимает центральное место в системе сложного предложения. Сложноподчинённое предложение – это предложение, в котором одна часть зависит от другой по смыслу и присоединяется при помощи союзов что, чтобы, если, когда, как, потому что, так как и слов который, какой, где, куда, откуда.

Основные виды синтаксической связи между словами и предложениями — сочинительная и подчинительная. Сочинительная связь объединяет равноправные части. Сочинением связаны части сочинительных словосочетаний и сложносочиненных предложений. Основным средством связи при сочинении являются сочинительные

союзы. Подчинительная связь объединяет главную и зависимую части. Обычно при подчинении можно задать вопрос от главной части к зависимой: знать (что?) литературу; Я не знаю (чего?), что будет со мною. Подчинением связаны части подчинительных словосочетаний и сложноподчиненных предложений. Предложение, составляющее часть другого предложения, именуется придаточным, а то, в которое придаточное входит, как часть, именуется главным [3, с. 210].

Придаточные предложения присоединяются к главному или к другому придаточному подчинительными союзами или союзными словами. Среди средств связи частей сложноподчиненного предложения выделяются три группы:

– слова, которые всегда являются союзами: если, потому что, так что, хотя, пока и др.;

– слова, которые всегда являются союзными словами: местоимения который, кто, какой, чей; наречия где, куда, откуда, почему, зачем, сколько, насколько и др.;

– слова, которые выступают или как союз, или как союзное слово: местоимение что, наречия как, когда.

Союзы что, как, когда нужно отличать от союзных слов – местоимения что, наречий как, когда [4, с. 38].

Союз – это служебная часть речи, соединяющая однородные члены предложения или простые предложения в составе сложного. По значению союзы делятся на две группы: сочинительные и подчинительные. Подчинительные союзы связывают простые предложения в сложноподчиненное.

Подчинительные союзы по значению делятся на разряды, один из которых:

Изъяснительные	Что, чтобы, как, будто и др.
----------------	------------------------------

Под союзными словами понимают относительные местоимения, которые используются для связи простых предложений в составе сложноподчиненного. Придаточное изъяснительное присоединяется к главной части с помощью союзов и союзных слов.

Таблица 1 – Союзы и союзные слова

№	Союзы		Союзные слова	
	Простые	Составные	Местоимения	Наречия
1	что	будто бы	кто	как
2	чтобы	если бы	что	где

3	как	как бы	сколько	зачем
4	будто	как будто	который	когда
5	словно		какой	куда
6	ли			откуда
7	пока			почему

Как видим, в некоторых случаях совпадают простые союзы и союзные слова.

Чтобы отличить союз от союзного слова, необходимо помнить:

Таблица 2 – Отличия союзов от союзных слов

№	Союзы	Союзные слова
1	Союзы что, как, когда – служебные части речи, поэтому они не являются членами предложения.	Союзные слова что, как, когда – самостоятельные части речи, они является членами предложения.
2	Их можно опустить.	Их нельзя опустить.
3	На союз не падает логическое ударение.	На союзное слово падает логическое ударение.
4	Часть с союзом нельзя преобразовать в вопросительное предложение.	Часть с союзным словом можно преобразовать в вопросительное предложение.

По характеру соотнесенности придаточного предложения с главным сложноподчинённые предложения делятся на следующие группы:

- СПП с придаточным определительным;
- СПП с придаточным изъяснительным;
- СПП с придаточным обстоятельственным [4, с. 87].

В сложноподчиненных предложениях с придаточной изъяснительной придаточная часть:

относится к слову в главной части, которое требует пояснения и имеет значение:

- речи (рассказать (о чем?), известен (чем?), сообщение (о чем?));
 - мысли (думать (о чем?), вспоминать (что? о чем?), мысль (о чем?));
 - чувства (обрадоваться (чему?), удивлен (чем?), жаль (чего?))
- и др.;

– уточняет (дополняет, поясняет) смысл поясняемого слова и отвечает на падежные вопросы;

соединяется с поясняемым словом при помощи союзов что, чтобы, как, как будто, когда и др., союзных слов, частицы ли в значении союза [4, с. 88].

Таблица 3 – Изъяснительное придаточное

Тип придаточного	Вопрос	К чему относится придаточное	Средства связи		Указательные слова
			союзы	союзные слова	
Изъяснительное	Падежные вопросы	К глаголу, наречию, существительному со значением речи, мысли, чувства	Что, как, будто, как бы, чтобы, ли, то ли ... то ли	Что, кто, как, какой, почему, где, куда, откуда, насколько	то (во всех формах)

Мы остановимся на выявлении значения только сложноподчиненных предложений с придаточными изъяснительными в романе М. Ю. Лермонтова «Герой нашего времени», часть первая «Бэла».

Придаточные изъяснительные отвечают на падежные вопросы и поясняют слова главной части сложноподчинённого предложения.

Лексическое значение этих слов таково, что они нуждаются в дополнительном разъяснении: подумал – о чём?, жду – чего?

Например:

А другой раз сидит у себя в комнате, ветер пахнет, уверяет (в чем?), что простудился [5];

Без придаточного изъяснительного данные предложения были бы неполными, незаконченными в смысловом и грамматическом отношении. Например:

Говорили про него (что?), что он любит таскаться на Кубань с абреками, и, правду сказать, рожа у него была самая разбойничья: маленький, сухой, широкоплечий...

В качестве поясняемых выступают слова разных частей речи, обозначающие мысли, чувства, восприятия человека, его речь:

- 1) глаголы: сказать, ответить, говорить, сообщить, спросить, думать, видеть, чувствовать, ощущать, гордиться и др.;
- 2) прилагательные: рад, доволен, уверен, убеждён и др.;
- 3) наречия и слова состояния: надо, жаль, нельзя, желательно, страшно, ясно, понятно, известно и др.;
- 4) существительные: сообщение, вопрос, мысль, известие, забота, разговор, вера и др.

Например:

Как я только проведал (о чем?), что черкешенка у Григория Александровича, то надел эполеты, шпагу и пошел к нему [5].

Или:

Разве вы не видите (чего?), что я к вам пришел?

Придаточные изъяснительные с что, относящиеся к именам существительным, раскрывают внутреннее содержание предмета. Например:

Она старалась уверить Григория Александровича, что ей лучше, уговаривала его идти спать, целовала его руку, не выпускала ее из своих.

Придаточные изъяснительные относятся к одному слову в главной части — глаголу, краткому прилагательному, наречию, отглагольному существительному со значением речи, мысли, чувства, восприятия – и находятся за тем словом в главной части, к которому относится. Например:

Да он узнает, что она здесь.

Или:

Ты знаешь, что рано или поздно ты должна быть моею.

В главной части может находиться указательное слово то в разных падежных формах. Например:

Да то, что ты увез Бэлу...

Или:

Ошибся лекарь тем, что она еще два дня прожила.

Или:

Тут он пустился в длинную диссертацию о том, как неприятно узнавать новости годом позже — вероятно, для того, чтоб заглушить печальные воспоминания.

Таким образом, главное значение использования в романе придаточных изъяснительных связано с тем, что они дополняют, объясняют и разъясняют то, на что необходимо обратить особое внимание: характеристика образа жизни героев, их внутреннего

мира. Союзы и союзные слова, при помощи которых придаточные изъяснительные предложения присоединяются к главному, вносят в предложение различные смысловые оттенки. Они наряду с указательными словами являются дополнениями и играют стилистическую роль, подчёркивая значимость того слова, к которому необходимо пояснение. Через сложноподчинённые предложения с придаточными изъяснительными полнее и точнее передаются разнообразные сообщения, конкретизируется время осуществления событий в романе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 СИНТАКСИС // Большая российская энциклопедия 2004-2017 URL: <https://old.bigenc.ru/> (дата обращения: 06.03.2024).
- 2 Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. / сост. Ф. Буслаевым. – 5-е изд. – М. : Тип. Т. Рис, 1881. – 394 с.
- 3 Богородицкий, В. А. Общий курс русской грамматики: из университетских чтений / В. А. Богородицкий. – 5-е изд., перераб. - М.-Л.: Соцэкгиз, 1935.-334 с.
- 4 Сабитова З. К., Бейсембаев А. Р. Русский язык. Учебник для 9 кл. общеобразоват. шк. – Алматы: Мектеп, 2019. – 256 с.
- 5 Лермонтов М. Ю. Герой нашего времени

ГЛАГОЛЬНЫЕ ФОРМЫ В ЦИКЛЕ СТИХОТВОРЕНИЙ СЕРГЕЯ ЕСЕНИНА «МОСКВА КАБАЦКАЯ»

МАРТЫНЕНКО Д. В.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОНОВИЧ О. А.

к.филол.н., ассоц.профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

ТОЛОКОЛЬНИКОВА Н. И.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Глагольные формы олицетворяют главный канал коммуникации в стихотворении, с помощью которого поэт передает свои мысли, эмоции и образы. Стихотворение – это особый вид художественного произведения, где слова организованы в ритмическую, звуковую и смысловую структуру. Глаголы играют важную роль в формировании этих структур, внося свою прямую или переносную семантику, а также определяя характер и настроение стихотворения.

В данной статье мы рассмотрим различные формы глаголов, их использование и эффекты, которые они создают в стихотворениях. Будут освещены различные аспекты, включая временные формы, наклонение, залог и многое другое. Мы также рассмотрим стихотворения С.А. Есенина из цикла «Москва кабацкая», чтобы проанализировать, как он использует глагольные формы для достижения своей поэтической цели. Исследование глагольных форм в стихотворениях поможет нам по-новому взглянуть на роль глагола как основного строительного элемента поэтического текста и понять, как он влияет на восприятие и интерпретацию стихотворения.

В нашей работе мы сосредоточимся на глаголах как ключевых элементах стихотворений. Мы изучим различные способы использования глаголов в стихотворениях, их синтаксическую и грамматическую роль, а также их контекстуальные значения.

Изучение глагольных форм в поэзии вызывает большой интерес по нескольким причинам. Во-первых, глаголы являются основой действия в стихотворении. Изучение и анализ глагольных форм позволяет понять, как поэт использует динамику и движение для передачи своих идей. Глаголы помогают оживить текст, создавая образы и создавая эмоциональное воздействие на читателя.

Во-вторых, глагольные формы в поэзии помогают создавать образность и метафоры. Глаголы могут описывать движение природных явлений или создавать живописные картины событий и эмоций. Они могут быть использованы для передачи абстрактных идей через конкретные действия. Изучение глагольных форм позволяет понять, как поэт использует языковые средства для создания образов и ассоциаций, раскрывая таким образом смысловую глубину стихотворения.

В-третьих, глаголы в поэзии играют важную роль в создании ритма и звучания текста. Они определяют темп и скорость чтения стихотворения, добавляют музыкальность и гармонию. Изучение глагольных форм позволяет понять, как поэт использует ритмические приемы и звукоподражание для создания особого звучания текста.

Исследования глагольных форм в поэзии имеют важное значение для литературы, поскольку они позволяют литературоведам и критикам более глубоко понять и анализировать художественные тексты. Анализ глагольных форм помогает раскрыть особенности поэтического стиля, оценить выразительные средства поэта, а

также понять, как автор через выбор и употребление глагольных форм создает образы, передает эмоции и создает уникальный ритм стихотворения. Это позволяет литературоведам лучше интерпретировать поэтические произведения и раскрывать их глубинный смысл, что в свою очередь обогащает литературную науку.

Таким образом, изучение глагольных форм в поэзии вызывает большой интерес, так как помогает понять эстетику и философию поэта, создавать образы и метафоры, формировать ритм и звучание текста, а также развивает лексические навыки и творческий потенциал.

Далее мы рассмотрим поэтические функции грамматических категорий глаголов.

Категория вида в стихотворениях играет важную роль в создании атмосферы, передаче настроения и выражении эмоций. В зависимости от вида стихотворения – лирического, эпического, драматического – используются различные приемы построения, ритм и размеры строк, что способствует передаче конкретного смысла и эмоциональной глубины произведения.

Например, лирические стихотворения часто используют свободный, эмоциональный ритм, чтобы отразить интимные переживания автора, в то время как эпические стихотворения могут использовать более строгую структуру для рассказа о событиях или историях. Так, категория вида оказывает существенное влияние на форму и содержание стихотворения.

Преобладание глаголов несовершенного вида в стихотворении может указывать на продолжительность, незавершенность или повторяемость действия. Оно также может создавать ощущение движения, динамики и эмоциональной напряженности. Глаголы несовершенного вида могут придавать стихотворению более живую, непосредственную и незавершенную форму, чем глаголы совершенного вида. Они могут также создавать атмосферу неопределенности, тайны и интриги.

В выбранном нами цикле были выделены 357 глаголов, в количественном соотношении это около 20-ти глаголов на каждое из 18-ти стихотворений. На протяжении всего цикла именно глаголы в большей степени передают эмоциональное состояние поэта и отражают его душевные и духовные противоречия.

В цикле насчитывается 202 глагола несовершенного вида и 155 глаголов совершенного вида. В процентном соотношении это 56,5%

глаголов несовершенного вида и 43,4% глаголов совершенного вида. На мой взгляд, преобладание глаголов несовершенного вида обусловлено тем, что автор жалеет о том, что он сделал, чего не успел сделать. Категория вида в данном случае указывает нам на незавершённость, длительность или повторяемость действий в жизни автора.

Категория залога играет важную роль в стихотворениях, поскольку она обеспечивает единообразие и ритмичность текста. Залог определяет, какие слоги в стихотворении должны быть ударными, а какие – безударными. Таким образом, категория залога оказывает влияние на звучание стихотворения, его музыкальность и мелодичность.

Залог также помогает устанавливать темп и ритм стихотворения, что имеет большое значение для его звучания и восприятия. Кроме того, правильное использование категории залога позволяет поэтам создавать различные стихотворные формы и размеры, такие как ямб, дактиль, амфибрахий и т. д.

В анализируемом нами цикле, больше всего глаголов находятся в действительном залоге – 233, в процентном соотношении – это 87,5 % глаголов страдательного залога всего 33, что составляет 13,4 %.

Роль изъявительного наклонения в стихотворении заключается в передаче фактов, утверждений, описаний и повествований. Это позволяет поэту излагать информацию, описывать события, предметы или места. Изъявительное наклонение помогает устанавливать основу для повествования или передачи конкретной информации, придавая стихотворению объективность и достоверность. Оно также может использоваться для установления определенной атмосферы или создания основы для выражения эмоций в стихотворении.

Повелительное наклонение в стихотворении используется, когда Есенин выражает приказ или просьбу. Оно может создавать эффект прямоты, эмоционального воздействия, или усиливать выразительность стихотворения. Повелительное наклонение может также представлять собой форму совета, наставления или рекомендации, в зависимости от контекста стихотворения.

Условное наклонение в стихотворениях используется для выражения гипотетических ситуаций, желаний или возможностей. Оно помогает поэту создавать атмосферу таинственности, фантазии или представления альтернативной реальности. Условное наклонение может также использоваться для передачи

эмоционального оттенка, создания интриги или подчеркивания неопределенности. Оно дает поэту возможность играть с читателем, задавать вопросы и провоцировать мысль.

В цикле «Москва кабацкая» преобладает использование изъявительного наклонения – 266 глаголов, это 91,4% от всех глаголов. Глаголов повелительного наклонения 17 – 5,8%, глаголов условного наклонения 8 – 2,7%.

Преобладание изъявительного наклонения в стихотворении может указывать на фиксацию фактов, описание событий, повествование или передачу информации. Это может создавать впечатление объективности и достоверности, так как поэт в основном утверждает или описывает что-то. Изъявительное наклонение также может придавать стихотворению некоторый научный или философский характер, или же просто служить для передачи информации без эмоциональной окраски.

В цикле Есенина большее количество глаголов употреблено в прошедшем времени – 129, в процентном соотношении это 49 %. Глаголов настоящего времени в тексте 91, это 34,6 %. Глаголов будущего времени меньше всего, их 43, это 16,3 %. Такой выбор времени для Сергея Есенина характеризуется глубокой саморефлексией собственного опыта – что характерно для его поздней лирики. Автор подробно анализирует свой прошлый жизненный опыт, любовный в том числе, много о чём жалеет, но не отторгает пережитый опыт.

Категория лица в стихотворениях определяет точку зрения или голос, через который рассказывается поэзия. Это может быть первое лицо (я), второе лицо (ты) или третье лицо (он/она/они). Выбор категории лица влияет на то, какое отношение занимает говорящий к предмету стихотворения и какую эмоциональную окраску приобретает текст.

В цикле «Москва кабацкая» встретились больше всего глаголов 1 лица, их 66, 44,8 % от всех глаголов. Немного меньше употреблено глаголов 2 лица, их 60, это 40,8 %. Глаголов 3 лица было выявлено 17, это 11,5 %.

На наш взгляд, в данном цикле глаголы всех лиц работают на раскрытие внутреннего состояния автора, его душевное беспокойство. Глаголы 2 и 3 лица помогают нам «посмотреть со стороны», чтобы ещё больше убедить читателя в позиции и самоощущении автора.

Роль категории рода в стихотворениях достаточно значительна, так как пол может определить форму, стиль и содержание произведения. Например, в различных языках существуют грамматические особенности, связанные с родом существительных, которые могут влиять на рифму, метрику и образование стихотворных форм. Также роль гендера может быть важной в контексте выражения чувств, эмоций и отношений между персонажами в стихотворениях.

Мужской род в стихотворении может быть использован для создания образов мужских персонажей или для передачи определенного аспекта мужской идентичности. В некоторых языках существуют грамматические формы, связанные с мужским родом, которые могут повлиять на рифму, тон и общий стиль стихотворения. Конечно, роль мужского рода в стихотворении может быть очень разнообразной, зависящей от контекста, темы и целей автора.

Женский род в стихотворении может быть использован для создания образов женских персонажей или для выражения определенных аспектов женской идентичности. Использование женского рода может также влиять на выбор слов, стиль, рифму и образование стихотворных форм, создавая определенную атмосферу или эмоциональную окраску. Как и с мужским родом, роль женского рода в стихотворении будет зависеть от контекста, темы и целей автора.

Средний род в стихотворении может быть использован для создания образов нейтральных персонажей или объектов. Он может также употребляться для изменения тона стихотворения или для достижения определенной гармонии или баланса в языке. Использование среднего рода в стихотворении может влиять на стиль, выбор слов и образование стихотворных форм, создавая определенный эффект или атмосферу. Как и с другими родами, роль среднего рода будет зависеть от контекста, темы и целей автора.

В текстах цикла «Москва кабацкая» больше всего глаголов мужского рода – 90, в процентном соотношении это 68,7%. Глаголов женского рода – 30, это 22,9%. Глаголов среднего рода 9, это 6,8%. Больше всего глаголов мужского рода, поскольку основная нить повествования идёт от самого автора – С. Есенина, описаны его собственные переживания. Также довольно много глаголов женского рода, поскольку некоторые из стихотворений цикла

связаны с любовной тематикой, и автор рассказывает нам о своей неразделённой любви.

В анализируемом нами цикле преобладают глаголы единственного числа – их 204, из общего количества глаголов это 85,7%. Глаголов множественного числа выявлено 34, это 14,2%. В контексте цикла «Москва кабацкая» использование глаголов единственного числа подчёркивает внутреннее одиночество автора, разотчуждённость с обществом, государством, и, конечно же, разочарование С. Есенина к концу жизни в любви.

В «Москве кабацкой» из 357 глаголов 93 употреблено в форме инфинитива, это 26%. Мы считаем, это связано с личной неопределённостью автора, его мировоззренческими исканиями, взрослением и разочарованностью в любви. Больше всего глаголов в форме инфинитива было употреблено в стихотворении «Пой же, пой».

Кроме того, различные формы глаголов, такие как действительный или страдательный залог, могут влиять на акцентирование различных аспектов содержания стихотворения. Использование разных видов и залогов глаголов может изменить фокус внимания читателя, подчеркнуть важные моменты или создать особую эмоциональную окраску произведения. Таким образом, глагольные формы являются важным инструментом в формировании содержания стихотворения и его смысловой глубины.

Мы думаем, что стихотворение без глаголов потеряло бы свою живость, динамику и выразительность, из-за отсутствия глаголов, которые придают тексту действие, время и эмоциональную насыщенность. Глаголы в стихотворении играют ключевую роль в создании образов, передаче движения и действия, а также в формировании ритма и мелодии. Без глаголов в стихотворении оно потеряло бы свою гармонию и эмоциональную глубину, став статичным и неинтересным.

Повторение одних и тех же глаголов в стихотворении может служить различным целям:

- усиливает ритм стиха, придает тексту эмоциональную интенсивность, подчеркивает важность или настойчивость определенных действий или состояний;

- создаёт кольцевую композицию стихотворения. Кольцевая композиция в стихотворении предполагает, что начальное и конечное стихотворение связаны между собой, образуя некую

цикличность или законченный круговорот. Это создает ощущение завершенности и возвращения к начальной точке, что может усилить эмоциональное воздействие на читателя и подчеркнуть основную идею стихотворения.

Таким образом, мы можем сделать вывод, что глаголы и глагольные формы принципиально важны для художественного текста. Они влияют не только на формообразование: ритм, рифмовку, но и на раскрытия всего смысла стихотворения. Каждая глагольная форма является одним элементом в большой системе стихотворения или цикла стихотворений. В анализируемом цикле мы увидели огромное количество глаголов и убедились, что для Есенина именно глаголы составляют важнейшую роль в передаче смысловой нагрузки своего творчества.

ЛИТЕРАТУРА

1 Москва кабацкая [Электронный ресурс]. – URL: <https://w.wiki/8YPr> [дата обращения 27.02.2024].

2 Поэтическая функция [Электронный ресурс]. – URL: <https://insch.ru/poeticheskaja-funktsiia> [дата обращения 27.02.2024].

3 Лирическое стихотворение как объект грамматики – М.Ю. Сидорова [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.philol.msu.ru/~sidorova/files/gorshkova> [дата обращения 27.02.2024].

4 Стилистическое использование неспрягаемых форм глагола – [Электронный ресурс]. – URL: <https://inyaz.bobrodobro.ru/1756> [дата обращения 10.03.2024].

5 «Москва кабацкая»: описание и анализ цикла стихов Есенина – [Электронный ресурс]. – URL: https://classlit.ru/publ/literatura_20_veka/esenin_s_a/moskva_kabackaja_opisanie_i_analiz_cikla_stikhov_esenina/92-1-0-1357 [дата обращения 10.03.2024].

6 Структура и целостность «Москвы кабацкой» С. А. Есенина: «Вступление» к книге Быкова А.Л. – [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-i-tselostnost-moskvy-kabatskoy-s-a-esenina-vstuplenie-k-knige> [дата обращения 11.03.2024].

ФУНКЦИИ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ-ПЕРЕМЕЩЕНИЯ В ЦИКЛЕ В. В. МАЯКОВСКОГО «СТИХИ ДЛЯ ДЕТЕЙ»

УМБЕТОВА Д. К.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ТОЛОКОЛЬНИКОВА Н. И.

ст.преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Владимир Маяковский – один из самых известных поэтов XX века. Его творчество оказало огромное влияние на развитие русской поэзии. Маяковский был ярким и самобытным поэтом, который оказал влияние на развитие русской литературы.

Материалом работы послужил цикл В. В. Маяковского «Стихи для детей».

Цель работы заключается в выявлении семантики, поэтического потенциала и анализе поэтических функций глаголов движения – перемещения в текстах лирических произведений Маяковского.

Глаголы движения-перемещения в текстах каждого автора не только реализуют свои общепринятым лексические значения, но и выполняют разнообразные поэтические функции, состав и наполнение которых определяются стилем поэта.

Глаголы используются в художественной речи прежде всего для передачи движения, выражающего динамику окружающего мира и духовной жизни человека.

Глаголы в творчестве Маяковского играют важную роль в создании его неповторимого стиля. Они передают энергию, страстность, динамизм его поэзии. Также являются основным средством выражения движения, действия, изменения.

В цикле «Стихи для детей» автор выбирает яркие и необычные глаголы. Эти глаголы помогают Маяковскому создавать образные картины, передавать свои мысли и чувства, а также создавать неповторимый стиль своей поэзии для детей.

Стихотворение «Возьмем винтовки новые», написанное в 1927 году в связи с подготовкой «Недели обороны СССР», посвящено теме подготовки к обороне страны и воспитания у молодежи патриотизма и готовности к защите Родины. В данном тексте 13 глаголов.

Таблица 1

Глагол движения, действия	Глагол звучания	Глагол цвета	Глагол состояния	Глагол чувства
Взял, пошел, пришел, шагаю, целиться, двинуть, ранишь, снести, найти, полсти, идти, шагать.		Блестеть	-	-

Здесь преобладают глаголы движения, они равно придают особую выразительность стихотворению. Маяковский мастерски подобрал глаголы для данного текста, ведь основная идея стихотворения – призыв к действию. Являясь поэтическим шедевром как по форме, так и по содержанию, это стихотворение примечательно и со стороны употребления в нем глагольных времен. Начинается стихотворения с глагола будущего времени, но по мере описания сражения, глагол будущего времени перетекает в настоящее время.

В первом катрене глаголы выражают призыв к действию. Поэт призывает молодежь взять в руки винтовки и отправиться в стрелковые кружки. Эти глаголы имеют активную форму, что подчеркивает энергию и решительность призыва:

- «Возьмем
- винтовки новые
- Пойдем в стрелковые
- кружки» [1].

Во втором катрене глаголы выражают готовность к самопожертвованию. Поэт говорит о том, что если страна двинет армии, то молодежь должна стать санитарями и помогать раненым в боях. Эти глаголы также имеют активную форму, что подчеркивает готовность молодежи к любым испытаниям:

- «Станем
- санитарями
- Поможем
- раненым» [1].

В третьем катрене глаголы выражают осторожность и скрытность. Поэт говорит о том, что молодежь должна быть готова к разведке и поиску врага. Эти глаголы имеют пассивную форму, что подчеркивает скрытность и незаметность действий молодежи:

- «Будем
- разведчиками
- Будем

искать
врага» [1].

Анализируя эти стихотворения, мы также можем выделить одну из важнейших глагольных функций, которая встречалась и в эпическом, и в драматическом произведениях – придание описаниям динамики.

Стихотворение «Что такое хорошо и что такое плохо?» В. Маяковского было написано в 1925 году. Оно представляет собой разговор поэта с ребёнком, в котором он простым и понятным языком объясняет ему, что такое хорошо и что такое плохо. Маяковский использует в стихотворении яркие образы и сравнения, чтобы ребёнок лучше запомнил и понял основные нравственные понятия.

Глаголы в данном стихотворении подобраны таким образом, чтобы читатель мог представить перед глазами оживленный диалог поэта с ребёнком.

Стихотворение начинается с глагола движения-перемещения, а именно действий крохи:

- «Крошка сын
- к отцу пришел,
- и спросила кроха» [1].

Дальше глаголы подобраны так, чтобы юному читателю было ясно, какие действия означают «хорошо», а какие – «плохо»:

- «Если
- мальчик
- любит мыло
- и зубной порошок,
- этот мальчик
- очень милый,
- поступает хорошо»
- «Если бьет
- дрянной драчун
- слабого мальчишку,
- я такого
- не хочу
- даже
- вставить в книжку» [1].

Глаголы в стихотворении также помогают создать образ мальчика, который пытается понять, что такое хорошо и что такое плохо. Он задает вопросы, но не получает исчерпывающих ответов.

Это подчеркивает сложность и противоречивость понятия добра и зла.

Стихотворение «Конь-огонь» было написано в 1925 году. В нем глаголы играют важную роль в передаче идей и образов. Они помогают поэту создать живой и динамичный рассказ о создании волшебного коня, а также подчеркнуть основную мысль стихотворения – то, что труд и мастерство людей могут создать что-то прекрасное и волшебное.

В первой части стихотворения глаголы используются для описания действий рабочих, которые изготавливают коня-огня. Например, «принесли», «вырезали», «сделали», «раскрасили». Эти глаголы показывают, что рабочие трудились слаженно и умело, чтобы создать прекрасное произведение искусства.

Во второй части стихотворения глаголы используются для описания действий коня-огня. Например, «скакал», «махал», «сиял». Эти глаголы показывают, что конь-огонь был живым и подвижным существом, которое излучало свет и тепло.

В третьей части стихотворения глаголы используются для описания действий детей, которые радуются коню-огню. Например, «вскричали», «закружились», «заиграли». Эти глаголы показывают, что дети были счастливы и радостны от встречи с новым другом.

Так, глаголы в стихотворении «Конь-огонь» помогают поэту создать яркий и запоминающийся текст, который учит детей добру, трудолюбию и творчеству.

Стихотворение «Мы вас ждем, товарищ птица, отчего вам не летится?» датируется 1927 г. Глаголы в произведении помогают поэту создать живой и динамичный рассказ о встрече детей с птицей, а также подчеркнуть основную мысль стихотворения – то, что каждый человек может внести свой вклад в сохранение природы.

В первой части стихотворения глаголы используются для описания действий детей. Например, «ждем», «спрашиваем», «узнаем». Эти глаголы показывают, что дети с нетерпением ждут птицу, хотят узнать, почему она не летит. Во второй части стихотворения глаголы используются для описания действий птицы. Например, «прилетела», «устала», «хочет отдохнуть». Эти глаголы показывают, что птица прилетела издалека, устала и хочет отдохнуть. В третьей части стихотворения глаголы используются для описания действий детей и птицы. Например, «предлагаем», «отказывается», «летит». Эти глаголы показывают, что дети предлагают птице отдохнуть, но птица отказывается, потому что ей

нужно лететь к своим птенцам. В четвертой части стихотворения глаголы используются для описания действий детей. Например, «обещаем», «будем строить», «будем расчищать». Эти глаголы показывают, что дети обещают помогать птицам.

Стихотворение «История Власа – лентяя и лоботряса» В. Маяковского было написано в 1926 году. Это произведение относится к жанру сатирической басни, в которой поэт высмеивает лень, безделье и нежелание работать. В центре стихотворения образ Власа, молодого человека, который не хочет учиться и работать. Он предпочитает проводить время в праздности, ничего не делая. Влас – типичный лентяй и лоботряс, который не имеет никаких жизненных целей и стремлений. Он живет одним днем и не думает о будущем.

Маяковский использует различные художественные средства для создания образа Власа. Например, он использует сравнения, чтобы подчеркнуть лень и безделье героя:

«...лежит,
как будто
в гробу,
...как будто
в него
впилась муха,
...как будто
кто-то ему в ухо шепчет:
«Не вставай,
не вставай,
лежи,
лежи,
лежи!» [1].

В стихотворении глаголы играют важную роль в создании сатирического образа главного героя. Они помогают передать лень, безделье и нежелание работать, которые являются основными чертами характера Власа:

«Всё в журнале
интересно.
- Дочитаю весь,
хоть тресну!
Ни отец его,
ни мать
не могли
заставить спать» [1].

В финале стихотворения Влас оказывается в бедственном положении. Он «оброс бородой», «одежда его вся в дырах». Глагол «оброс» передает падение Власа, его деградацию.

Так, в цикле глаголы движения-перемещения: «идти, уйти, прийти, выйти, проходить, пойти, лететь, плыть» являются наиболее частотными. Преобладание глагола «идти» вполне закономерно: этот глагол имеет наиболее развитую систему лексико-семантического варианта по сравнению с другими глаголами лексико-семантического варианта движения.

В данном цикле 58,8 % составляют глаголы несовершенного вида, глаголы совершенного вида – 41,9 %. Глаголы несовершенного вида передают более длительное и статичное действие, чем глаголы совершенного вида. Они используются для описания действий, которые происходят в течение определенного периода времени, повторяются или происходят постепенно. Глаголы несовершенного вида преобладают в описательных текстах, которые передают статичное состояние предметов или явлений. В стихотворениях В. Маяковский описывает свойства предметов, их внешний вид, внутреннее устройство, действия, которые они совершают или могут совершать. Глаголы несовершенного вида преобладают в текстах, которые передают действие в его течении, без указания на его начало или конец, такие особенности мы замечаем и в стихотворениях Маяковского. Глаголы несовершенного вида могут преобладать в текстах, которые передают действие, происходящее в настоящем или будущем времени. Глаголы совершенного вида выражают законченные действия, которые создают ощущение движения и развития. Исходя из анализа, в цикле их меньше.

При изучении стилистики глагола особое внимание привлекает категория времени, которую характеризуют своеобразное функционирование в разных видах речевой деятельности и широкие экспрессивные возможности, благодаря богатой синонимии временных форм. В цикле глаголы настоящего времени составляют 44,4 % (связано это с тем, что большинство стихотворений написаны так, что создается ощущение диалога между Маяковским и его читателями), прошедшего – 24,1 % а глаголы будущего времени – всего 9,7 %.

В ходе анализа творчества В. В. Маяковского было выявлено, что глаголы играют важную в его поэзии. Они помогают создать яркие образы, передать динамику и эмоциональную насыщенность его произведений. Глаголы в поэзии Маяковского не только

описывают действия, но и выражают внутренний мир героев, их мысли и чувства. Маяковский смог подобрать художественный язык, подходящий для восприятия юных читателей. Глаголы в творчестве Маяковского являются важным стилистическим средством, которое способствует формированию уникального поэтического стиля автора, его экспрессивности и оригинальности. Исследование глаголов позволяет лучше понять и оценить художественное наследие поэта, а также влияние его произведений на развитие поэзии в целом.

Таким образом, исследование глаголов в творчестве Маяковского позволяет не только углубиться в суть его поэтического стиля, но и представить более полное представление об эстетике и художественных приемах русской поэзии XX века через призму творчества выдающегося поэта.

ЛИТЕРАТУРА

1 Стихотворения В. В. Маяковского. [Электронный ресурс]. – URL: <http://mayakovskiy.lit-info.ru/mayakovskiy/stihi/index-tsikl.htm> [дата обращения 28.02.2024].

2 Грамматике современного русского литературного языка. – М., 1970.

3 Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – М.: Наука, 1976. – 328 с.

4 Толковый тематический словарь русских глаголов. – Екатеринбург, 1992.

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ ПРОЗЫ ИВАНА БУНИНА НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА «ХОЛОДНАЯ ОСЕНЬ»

ХАРЧЕНКО И. Ю.

студент, Павлодарский монтажный колледж, г. Павлодар

МУЗЫКА А. В.

Научный руководитель,

Павлодарский монтажный колледж, г. Павлодар

В 1944 году, находясь в оккупированной германскими войсками Франции Иван Бунин написал один из самых красочных своих рассказов – «Холодная осень». Печать этого времени очень сильно отразилась на этом рассказе. В нём соединились переживания автора, связанные с важными историческими событиями, в первую

очередь убийство эрцгерцога Франца Фердинанда в Сараево [1], и впечатления о знаменитом стихотворении Афанасия Фета, написанном за сотню лет до «Холодной осени» Бунина. И в результате появилось уникальное произведение о любви. Однако Бунин не просто объединяет размышления об исторических событиях и идеи стихотворения, написанного в прошлом веке, но словно вступает в диалог с Афанасием Фетом, от того-то «Холодная осень» до сих пор представляет интерес для читателя.

Что такое интертекст? В любом популярном словаре определение интертекста будет примерно похожим: «соотношение одного текста с другим, диалогическое взаимодействие текстов, обеспечивающее превращение смысла в заданный автором» [2]. Проще говоря, интертекст – это заочный диалог одного автора с другим с помощью литературы. Этот приём позволяет не только создать новое уникальное произведение, но и наполнить новыми смыслами то, что уже было написано ранее.

Для названия своего рассказа Бунин заимствует у Фета фразу из первой строки стихотворения «Какая холодная осень...». Образ холодной осени здесь становится самым главным в рассказе, через него автор передаёт все особенности душевного состояния персонажей.

Холодная осень – это не только время действия в рассказе, это символ увядания жизни, одиночества и печали о прошлом. С помощью прямого и косвенного обозначения времени писатель создаёт образ неустойчивого мира, который стремительно движется к своему мрачному концу [3, с. 271].

Стихотворение Фета и рассказ Бунина объединяет не только общее название, но и основная тема – несчастная любовь. Только у Фета любовь неразделённая, а у Бунина виновницей несчастья стала смерть возлюбленного главной героини.

Повествование ведётся от первого лица. Автор, примеряя роль рассказчицы, открывает перед своим читателем долгую и нелёгкую жизнь одной женщины, для которой уже настало время подводить итоги своего пути. Она спрашивает себя: «а что же все-таки было в моей жизни?» И сама себе отвечает: «только тот холодный осенний вечер», в который она, ещё совсем молодая девушка, отправляла на войну своего наречённого, своего возлюбленного. И светло и грустно было у неё на душе, когда она вспоминала, человека, так и не ставшего её мужем, и необыкновенная тяжесть опустилась на её плечи.

Лишь под самый конец вечера персонажи решились заговорить о том, о чём молчали всё это время: что, если возлюбленный не вернётся с войны? Но одна только мысль об этом пугает героиню: «А вдруг правда убьют? и неужели я все-таки забуду его в какой-то срок – ведь всё в конце концов забывается?» Но тут же отменяет эту мысль, потому что думает, что не сможет пережить его смерти.

Смерть действительно настигла жениха главной героини, и она смогла выдержать боль утраты, потому что такова особенность человеческой натуры. Женщина создала семью с другим человеком, пережила очень сложные послереволюционные годы, болезни, тяжёлую работу, гибель супруга и даже отказ собственной дочери от неё – все удары судьбы главная героиня смогла вынести с честью. И на закате своей жизни, когда пришло время подводить итоги, она приходит к выводу, что у неё была только одна любовь и только один осенний вечер, стоивший всех прожитых лет, оставивший неизгладимый след в её душе. Для женщины, чья жизнь была наполнена горем, унижениями и предательством, существовало лишь одно тёплое воспоминание – последний вечер с возлюбленным.

Основную часть рассказа занимает картина холодной осени, а сам он имеет кольцевую композицию. Читатель узнаёт, что в Сараево убили австрийского кронпринца, и это послужило началом войны, навсегда разлучившей влюблённых героев. Принципиально важным является момент, в котором отец рассказчицы подходит к окну и будто невзначай говорит: «Удивительно ранняя и холодная осень». Осень – время года, когда вся природа умирает, и пришла она слишком рано. Так пришла смерть слишком рано за женихом несчастной девушки.

В этот же печальный вечер его объявили женихом героини. Судьба распорядилась таким образом, что именно это вечер стал для невесты с женихом последним, когда они были вместе. Это стало причиной того, что дальнейшие воспоминания о том вечере были окутаны светлой грустью, увядающей красотой осенней природы и тоской по несбыточным надеждам.

После последнего семейного ужина, который прошёл в напряжённой тишине, герой приглашает свою возлюбленную на прогулку по осеннему саду. Полушутя он цитирует строки из стихотворения Афанасия Фета:

Какая холодная осень!

Надень свою шаль и капот.

Эти строки и нашли своё отражение в названии самого рассказа. Как и Фет в этом стихотворении, Бунин в своём рассказе не просто соединяет в одно тему любви и природы, он мастерски передаёт через состояние осени всю гамму чувств героев. Можно сказать, что эти строки стали печальным предсказанием окончания жизни молодого человека:

Смотри – меж чернеющих сосен
Как будто пожар восстает.

Эти строки в оригинальном стихотворении А. Фета звучат несколько иначе:

Смотри, – из-за дремлющих сосен
Как будто пожар восстает.

Почему же Бунин решил изменить эту строку? Дремлющие сосны Фета как будто символизируют дремлющие чувства героя. Здесь автор оставляет надежду на светлый исход, а бунинские «чернеющие сосны» уже довольно однозначно предсказывают трагедию судьбы героев.

На фоне этого грустного пейзажа холодной осени молодой человек признаётся в любви рассказчице: «Все-таки грустно. Грустно и хорошо. Я очень, очень люблю тебя». Но бунинские герои не могут быть вместе, их любовь обречена быть несчастной. Для Бунина любовь – это лишь неуловимое мгновение, которое обжигает и оставляет на всю жизнь незаживающие раны. Утром герой оставил рассказчицу, навсегда, как узнала позже она. Его не спас от гибели мешочек с образком, сшитый и надетый на шею матерью рассказчицы. Она возвратилась домой, не видя утреннего солнца, не зная, как жить дальше.

За прошедшие годы она пережила очень многое. Уже пожилая женщина, по воле тяжёлой судьбы вынужденная жить вдали от своей Родины, но снова и снова возвращается в памяти в тот холодный осенний вечер и ждёт своей смерти, потому что больше ей ничего не остаётся: «Я пожила, порадовалась, теперь уже скоро приду», – завершает она своё повествование.

Нельзя ни отметить метафоричность повествования Бунина. Ярким метафорическим образом становятся звёзды. В коротком рассказе они встречаются дважды: вначале героиня видит «остро сверкающие чистые ледяные звезды» сквозь балконную дверь, затем на короткой прогулке всё те же звёзды «минерально блестели» на светлеющем небе. Во многих культурах звёзды связаны с душами людей или вовсе являются этими душами. Так же ярко, как звёзды,

блестят и глаза героини. Но холодные и острые звёзды как ещё одно напоминание о печальной судьбе возлюбленных, которым не суждено провести жизнь вместе.

Уникальный талант Бунина – это умение не просто мастерски описывать окружающее героев пространство, но и погружать читателя в это пространство. Читатель словно сам может почувствовать прохладный осенний вечер или знойный летней полдень, в зависимости от того, что описывает автор, какую при этом картину создаёт.

Иван Алексеевич Бунин очень серьезно относился к своему творчеству и был строг к себе. Это безусловно нашло отражение в рассказе «тёмные аллеи», поскольку в нём просто нет лишних деталей. Буквально каждый элемент текста работает на создание образа и ситуации, а порой эти детали являются самодостаточными элементами повествования. Являясь настоящим мастером пера, Бунин кропотливо выписывает пространство и задаёт время, что читатель почти физически ощущает мрак, слякоть и тоску, испытанные его героями. При этом само описание достаточно лаконично, у Ивана Бунина просто не может быть чего-то лишнего в рассказе.

Конечно, символизм присутствует уже в самом названии. Иван Алексеевич Бунин много работал с текстами Фета, потому неудивительно, что они нашли отражение в цикле «Тёмные аллеи», частью которого стала «Холодная осень»

Название рассказа носит глубоко символический характер. Так Бунин указывает и конкретные временные рамки – события разворачиваются осенью и душевное состояние своих героев, и глубокую скорбь всех, кто потерял кого-то на той войне. И самое главное – это символ душевного состояния героев, потерявших любовь.

Эмоции героев показаны как особая психическая действительность. Совокупность эмоций в тексте – своеобразное динамическое множество, изменяющееся по мере развития сюжета, отражающее внутренний мир персонажа, в отношениях с другими персонажами.

Второе четверостишие Фета, хоть и не цитируется прямо, всё же перекликается с рассказом:

Сияние северной ночи
Я помню всегда близ тебя...

Героиня рассказа Бунина навсегда запомнила тот памятный холодный вечер, уже в конце своей жизни она утверждает в том, что только тот вечер и был главным в её жизни, а всё остальное – «ненужный сон». И теперь, когда пришла пора подводить итоги жизни, она счастлива осознавать, что скоро, наконец, встретился с единственным человеком, которого когда-либо любило по-настоящему.

И светят фосфорные очи,
Да только не греют меня.

Как тонко чувствующий поэт, Бунин тяжело переживал эмиграцию и оккупацию, но оставался верен своему стилю. Холодную осень нельзя отворотить, она многое уносит с собой, но оставляет самое ценное, что может быть у человека, – память.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Википедия https://ru.wikipedia.org/wiki/Сараевское_убийство
- 2 Википедия <https://ru.wikipedia.org/wiki/Интертекст>
- 3 Вэньяо Цзоу. Пространственно-временная организация рассказа И. А. Бунина «Холодная осень» // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Литературоведение, журналистика. — 2020. — № 2.
- 4 Бунин И. А. Полное собрание сочинений в 13 томах. – М. : Воскресенье, 2006
- 5 Фет А. А. Сочинения и письма: В 20 т. / Ин-т рус. лит. (Пушкинский Дом) РАН, Курский гос. пед. ун-т.; редкол.: А. В. Ачкасов [и др.]; Москва: Акад. проект, 2002-2015.

ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ И СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛОВ В ЦИКЛЕ «РОДИНА» АЛЕКСАНДРА БЛОКА

ШАНДЫБАСОВА А. С.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОПОВИЧ О. А.

к.филол.н., ассоц. проф. (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

ТОЛОКОЛЬНИКОВА Н. И.

ст. преподаватель, магистр, Торайгыров университет, г. Павлодар

С точки зрения В. В. Виноградова, «глагол является наиболее сложной, грамматически организованной, отвлеченной и в то же время наиболее насыщенной, то есть непосредственно отражающей

действительность, категорией современного русского языка. В глаголе лексическая многозначность совмещается с богатством и многообразием грамматических форм» [1]. Н. Ю. Шведова называет глагол «доминантой в системе русской лексики», поскольку «глаголу и его производным принадлежит приоритет именования реалий, лежащих в неделимой интеллектуально-эмоциональной и физической сфере, причем реалий динамических, т. е. таких, в самой природе которых заложена способность к внутренним изменениям и разнообразным проявлениям» [2].

Выбор автором глагола для функционирования в поэтическом тексте – осуществление одного из важнейших актов демонстрации идиостилевых предпочтений. Глагол обладает огромной потенциальной силой экспрессии, широкими возможностями описания жизни в ее развитии, динамике, оценке. А. Н. Толстой образно определил значение глагола: «Движение и его выражение – глагол – является основой языка. Найти верный глагол для фразы – это значит дать движение фразе» [3].

В нашей работе объектом исследования являются глаголы, обозначающие поступательное перемещение в пространстве в их прямом и переносном значениях.

Предметом исследования является поэтический цикл А. Блока «Родина», особенности использования глаголов в поэтическом тексте [4].

Под поэтической функцией мы подразумеваем основную функцию художественного текста, которую создаёт установка на то, чтобы произведение своей формой в единстве с содержанием удовлетворяло эстетическое чувство адресата и передавало интенции автора. Благодаря поэтической функции язык художественного произведения становится средством образного отражения действительности.

Цикл А. Блока «Родина» – гордость русской поэзии. Временные рамки создания стихотворений, составивших цикл «Родина» 1907-1916 гг. По словам З. Г. Минц, Блок обратился к глубоко личной и одновременно традиционной теме русской поэзии – Родине, её судьбе и судьбе художника, неразрывно с ней связанного [5].

В 1908 году в письме К. С. Станиславскому – это одно из самых значительных и «исповеднических» писем поэта – Блок называет «тему о России» своей главной жизненной темой, итогом своих творческих исканий, вершиной своего поэтического пути: «Этой теме я сознательно и бесповоротно посвящаю жизнь. Все

ярче сознаю, что это – первейший вопрос, самый жизненный, самый реальный. К нему-то я подхожу давно, с самого начала своей сознательной жизни, и знаю, что путь мой в основном своем устремлении – как стрела, прямой, как стрела – действенный И вот теперь уже (еще нет тридцати лет) забрезжили мне, хоть смутно, очертания целого» [5].

Первые «ростки» этого цикла – в сборнике «Земля в снегу» (1908 г.), в разделе «Подруга Светлая», которым открывается книга, хотя из него в окончательный вариант после многих перемен войдут только два стихотворения – «На родине» («В густой траве пропадешь с головой») и «Ты отошла, и я в пустыне».

Цикл состоит из 22-ух стихотворений: «Ты отошла и я в пустыне...», «В густой траве пропадешь с головой», подцикл «на поле Куликовом», «Россия» («Опять, как в годы золотые...»), «Вот он – ветер», «Осенний день» («Идём по жнивью не спеша...»), «Дым от костра струёю сизой...», «На железной дороге», «Русь моя, жизнь моя, вместе ль нам маяться?...», «Там неба осветленный край...», «Приближается звук. И, покорна щемящему звуку», «Сны» («И пора уснуть, да жалко...»), «Последнее напутствие» («Боль проходит понемногу...»), «Грешить бесстыдно, непробудно...», «Задебранные лесом кручи...», «Петроградское небо мутилось дождём...», «Рожденные в года глухие...», «Я не предал белое знамя...», «Дикий ветер...», «Коршун» («Чертя за кругом плавный круг...»), «Моей матери», «Посещение».

В цикле «Родина» 22 стихотворения, мы выявили в них 322 глаголов. Из них 157 глаголов совершенного вида, 165 глаголов несовершенного вида, 293 глагола действительного залога, 29 из них страдательного залога, 274 глаголов изъявительного наклонения, 17 глаголов повелительного наклонения, а условного наклонения в цикле не выявлено.

Глаголов в настоящем времени выявлено больше нежели остальных – 123, прошедшего времени – 114, будущего времени – 49. Но ретроспективность не совсем далеко ушла от настоящего времени. Первое лицо в цикле «Родина» встречалось меньше остальных категорий – 25, второе лицо употреблялось – 49 раз, третье лицо – 153 раза. Мужской род – 28, женский род – 36, а средний род употреблялся в меньшей степени по сравнению предыдущих родов – 14. В единственном числе глаголы употреблялись 194 раза, а в множественном числе – 59 раз. В цикле «Родина» инфинитив использовался – 31.

В процентном соотношении совершенного вида – 48,7 %, несовершенного вида – 51,2 %, действительный залог равен 91 проценту, страдательный залог равен девяти процентам. В изъявительном наклонении 85 процентов глаголов, а в повелительном 5 процентов, сослагательное и условное наклонение отсутствует. Настоящее время составляет 38 процентов, прошедшее 35,4 %, а будущее время составляет 15 %. В цикле «Родина» А. Блока 1 лицо встречалось 7,7 %, 2 лицо – 15,2 %, 3 лицо – 47,5 %. Мужской род составляет процентное соотношение равное 8,6 %, женский род – 11,1 %, средний род – 43,7 %. Единственное число составляет 60 %, множественное число равно 18,3. Инфинитив составляет процентное соотношение равное 9,6 %. Прямое значение в процентном соотношении используется 38,8, а в переносном значении 55,2 %.

В научном стиле чаще употребляются глаголы несовершенного вида (около 80 % от всех глаголов), так как от них образуются формы настоящего времени, которые, имеют вневременное обобщенное значение. В данном цикле как мы заметили используется чаще время – в настоящем времени.

А. Блок пишет чаще в настоящем времени, потому что этот художественный приём позволяет ему создавать более живые, актуальные и сильные образы. Писать в настоящем времени текст более прямым и эмоциональным, позволяет автору передать читателю сильные ощущения и вовлечь его в происходящее.

Возможно, А. Блок выбрал эту стилистику, чтобы сделать свои стихи более непосредственными и близкими к читателю, чтобы завлечь его в свои собственные мысли и эмоции. В общем, он использовал настоящее время как средство, чтобы создать большую интенсивность и осязаемость в своих произведениях.

35,4 % составляет прошедшее время, занимавшее второе место после настоящего времени. А. Блок пишет в прошедшем времени, потому что он ставит целью передать свои воспоминания, переживания и эмоции, которые связаны с прошлыми событиями. В прошедшем времени можно более точно и детально описывать прошлые события, передавая настроение и атмосферу прошлого времени. Выбор прошедшего времени может также использоваться для подчеркивания изменений, произошедших со временем или чтобы отобразить потерю, утрату или ностальгию (Умчались, пропали без вести / Степных кобылиц табуны; Куст дорожный по ветру метнулся, / Словно дьякон взмахнул оравём).

А. Блок чаще использовал действительный залог, поскольку этот залог активно передает действие, делая его более живым и эмоциональным. В его стихотворениях, мы думаем, главное передать интенсивность чувств и состояний именно поэтому активное глагольное действие, выраженное в действительном залоге, более подходит для реализации этих задач. Кроме того, использование действительного залога позволяет усилить эффект и выразительность поэтического высказывания. Таким образом, предпочтение действительного залога Александром Блоком может объясняться его стремлением к созданию эмоционально насыщенной и особенной атмосферы в цикле «Родина». Страдательный залог используется очень редко, как мы заметили всего 9 процентов. В цикле «Родина» подлежащее редко испытывает на себе действие со стороны другого предмета.

В цикле «Родина» в изъявительном наклонении автор писал 85 %, т.е. практически весь цикл был написан в изъявительном наклонении.

А. Блок чаще пишет в изъявительном наклонении, потому что это наклонение отражает реальность, факты, события, которые происходят вокруг него. Блок был любителем наблюдать и анализировать мир вокруг себя, и его поэзия отражает его взгляд на реальность.

Он старался передать то, что видел и ощущал, поэтому его стихи часто имеют описательный и повествовательный характер. Изъявительное наклонение помогает ему точно и ясно передавать свои мысли и чувства, а также передавать факты и события без украшений и лирической экспрессии (А уж там, за рекой полноводной, / где пригнулись к земле ковыли, / Тянет гарью горячей, свободной, / Слышны гуды в далёкой дали).

А. Блок часто прибегал к использованию третьего лица в своих произведениях по нескольким причинам. Во-первых, такая форма позволяла ему более объективно и нейтрально описывать события или персонажей, не включая себя в текст. Третье лицо дистанцирует автора от происходящего и создаёт впечатление объективности.

Во-вторых, использование третьего лица позволяет Блоку создавать образы, которые могут представлять не только его самого, но и других людей или общие явления. Он мог создавать аллегории и символы, которые можно применять к различным ситуациям и персонажам.

Кроме того, третье лицо позволяло Блоку сохранить некую загадочность и таинственность в своей поэзии. Он мог универсализировать свои идеи и образы, чтобы они стали более доступными для широкой аудитории. Использование третьего лица позволяло создавать многогранные и многозначные тексты, которые вызвали интерпретацию и размышления у читателей (Заставил заградить уста; Дикий ветер / Стёкла гнёт; Тронул сердце нежной скрипкой).

После третьего лица занимает место второе лицо, в котором А. Блок обращался к женщине, либо к Родине (Не в богатом покоишься гробе / Ты, убогая финская Русь!; Но читаю в испуганном взоре, / Что ты помнишь и любишь меня).

Переносное значение используется чаще чем прямое значение, т.к. в этом цикле с помощью глаголов описываются человеческие чувства и не только человеческие, неодушевленные предметы оживлены (Недаром тучи собрались; Там река ломает лёд; Что ж ты, ветер, / Стёкла гнёшь).

Цикл начинается со стихотворения «Ты отошла, и я в пустыне...». Вступление к циклу «Родина» посвящено Л. Д. Блок. Здесь оказались слиты воедино облик страны и облик женщины. И когда Блок произносит: «О Русь моя! Жена моя!» – это не просто дерзостный образ, а определение полного слияния с нею: «Наш путь – стрелой татарской воли // Пронзил нам грудь». По правилам грамматики последняя строка должна звучать иначе: либо «мне грудь», либо «нам груди». А тут – «нам грудь», единое целое. Это и есть отношение Блока к России.

Россия – это сама жизнь, она неотделима от сердца поэта: «Русь моя, жизнь моя, вместе ль нам маяться?» Это вопрос риторический. Ответ ясен: вместе.

Тема России – центральная в творчестве А. А. Блока. Разные обличья, в которых она предстает в лирике поэта, отражают её противоречивость, ее драматическую историю, ее неизменную притягательность. Блок стремится проникнуть за внешнюю оболочку видимого мира и интуитивно постигнуть его глубинную сущность, его незримую тайну.

Россия народная, с её историей, традициями, нераскрытым, но огромным потенциалом давала мужество поэту и надежду на будущее преображение. Именно она помогала противостоять «страшному миру», направляла движение к человеку «общественному».

Образ Родины проявляется в стихах Блока постепенно. Она будто открывает то один свой лик, то другой. Одно чувство пронизывает все стихи – чувство безоглядной любви: «Как и жить и плакать без тебя» («Осенняя воля» 1905 г.), понимание того, что свою судьбу невозможно отделить от судьбы Родины.

Недаром он говорил, что любит родную страну «по-народному, как можно любить мать, сестру и жену в едином лице – России».

Видит «плат узорный до бровей», т. е. крестьянку; лес, поле и дорогу, «расхлябанные колеи», серые избы; слышит «песни ветровые» и как «гремит тоской острожной глухая песня ямщика».

Самое начало произведения вызывает ассоциацию с поэмой Н. В. Гоголя «Мертвые души», точнее, со знаменитым лирическим отступлением про «Русь-тройку», которая мчится куда-то вдаль и не дает ответа куда. Очевидно, поэтому блоковская «Россия» начинается со слова «опять»:

Опять, как в годы золотые,
Три стертых треплются шлеи,
И вязнут спицы росписные
В расхлябанные колеи [4]...

Именно образ мчащейся гоголевской тройки возникает перед нашим мысленным взором. И вслед за этим он слышит пронзительное признание в любви к «нищей России» с ее «серыми избами». Конечно, в невольном возникает вопрос: «За что же любить нищую страну, которая ничего взамен не может дать?»

В первой публикации Блок давал ответ на этот вопрос, ведь в стихотворении содержалось больше строф, и в них говорилось об ископаемых богатствах России:

Россия, нищая Россия,
Обетованный край твой щедр [4]!

Проведенное в данной работе исследование вызвано стремлением проникнуть в нелегкую сущность структуры семантической группы глаголов со значением чувств, раскрыть природу их семантических значимостей как явления системного порядка в цикле «Родина» А. Блока.

Самым частотным среди всех слов является глагол «заплакал», что нетрудно объяснить значением чувства, выражаемого этим понятием, в жизни человека, тем более в жизни поэта, тревожащегося за свою Родину. Тема Родины – одна из ведущих тем в творчестве.

А. Блок в своих стихах глубоко искренне говорит о родине, не только как о материальной территории, но и как о символе всех

русских людей. Он показывает, что для него Родина не только место, где он родился и вырос, но и источник вдохновения и идеал, к которому он стремится.

Таким образом, поэт описывает свою Родину как место, где простирается история русского народа и где сохранены национальные традиции и ценности. Он гордится своей национальностью и понимает важность сохранения этой наследственности для будущих поколений.

ЛИТЕРАТУРА

1 Виноградов В. В. Язык художественного произведения // Вопросы языкознания. 1954. – № 5. – 13 с.

2 «Русская грамматика». Том 1. Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: «Наука», 1980. – 582-695 с.

3 Толстой А.Н. О языке // [Электронный ресурс]. – URL: <http://tolstoy-a-n.lit-info.ru/tolstoy-a-n/articles/tolstoy-a-n/o-yazyke.htm> [дата обращения 13.03.2024].

4 Блок А. Собрание сочинений: 6-ти т./Редкол.: М. Дудин и др.; Оформ. худож. Н. Нефедова. Т.2. Стихотворения и поэмы. 1907 – 1921. / Сост. и примеч. Вл. Орлова. 1980. – 472 с.

5 Минц З. Г. «Александр Блок». История русской литературы в 4 томах. – Л.: Наука, 1983.

6 Солоухин В. А. «Время собирать камни. Очерки». – Изд.: «Правда». – 1960.

ПРОБЛЕМА ТЕНДЕНЦИОЗНОСТИ ТВОРЧЕСКОГО МЕТОДА А. П. ЧЕХОВА В ПОВЕСТИ «ЧЕРНЫЙ МОНАХ»

ШАПОВАЛОВА А. В.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар
ИОСТ О. А.

к.ф.н, профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Антон Павлович Чехов – художник слова с образованием врача, классик мировой литературы, публицист и благотворитель. Чехов жил по собственным принципам и именно их старался никогда не нарушать, но несмотря на это проблема мировоззрения Чехова была наиболее острой для современной ему критики, упрекавшей писателя в отсутствии идеалов и целей в творчестве.

Представляется важным определить значение термина «тенденциозность», которое, как мы считаем, играет ключевую роль в исследовании наследия Чехова. Тенденциозность в широком понимании – это идейное и мировоззренческое отношение к миру, которое автор отображает в своем творчестве, его видение проблематики и человеческих характеров, выраженное в произведениях. Проблема выделения тенденциозности напрямую связана с анализом художественной идеи произведения и выявлением образа автора. Необходимо отметить, что тенденциозность в произведениях Чехова непосредственно отображается через выражение религиозности, которое напрямую связано с мировоззрением, а также со стремлением заострить внимание на существовавших социальных проблемах и стимулировать общественные движения в сторону необходимых преобразований.

Среди ученых наблюдается активная полемика в трактовке творческого наследия, следовательно, и мировоззрения Чехова, потому как творчество напрямую отражает жизненные установки автора, но, как справедливо заметил М. М. Дунаев: «Чехов все свои интимно-духовные переживания тщательно укрывал от посторонних, нередко отделяясь шуткою, когда речь заходила о сущностно важном для него» [1, с. 13]. Поэтому исследователи писателя зачастую говорят об отсутствии тенденциозности, о его безрелигиозности. Так, например, Зинаида Гиппиус писала о Чехове следующее: «Чехов – не знает ничего; в его душе черт поселился прочно, сплетаясь с живыми отраженьями мира; а Чехов даже не подозревает, что черт существует, и конечно, не ему отделить в сознании живое от мертвого. Но он тяжело, смутно и устало скучает» [2, с. 64].

При этом стоит отметить, что все-таки Чехов в своих - довольно многочисленных - произведениях не скрывал религиозных взглядов и открыто их показывал. Поэтому существует и прямо противоположное мнение - о наличии религиозной тенденциозности писателя. Так, в подтверждение выражения Чеховым своей религиозности в творчестве можно привести слова иеромонаха Филарета Кулешова: «Чехова нельзя назвать безучастным к религиозным вопросам, как истинный художник, он понимал, что Бога нельзя обойти молчанием. Герои Чехова часто участвуют в религиозных разговорах, высказывают свои верования и сомнения, цитируют Библию, рассуждают на евангельские темы, часто исполняют церковные таинства и обряды, присутствуют на

богослужениях и крестных ходах... Писатель, безусловно, понимал и допускал возможность живого опыта веры» [3, с. 8–9].

Наиболее показательной в этом плане мы считаем повесть «Черный монах», которая была написана Чеховым в 1893 году, когда он проживал в Мелихово. Опубликована повесть была в следующем году в журнале «Артист». Сам Чехов о своей повести в письме к А. С. Суворину писал так: «Во всяком разе, если автор изображает психически больного, то это не значит, что он сам болен. «Черного монаха» я писал без всяких унылых мыслей, по холодном размышлении. Просто пришла охота изобразить манию величия» [4, Т. 5, письма, с. 265]. Но не все так просто: повесть - показ не только душевной болезни, но и ее духовных причин. Данная повесть чаще всего ассоциируется со словом «тайна», при этом тайна вовсе не одна: тайна воздействия темных метафизических сил, тайна душевной болезни, тайна взаимоотношений в семье, и продолжать можно достаточно долго.

Представляется, что выбранная в данном материале для исследования повесть «Черный монах» - прежде всего именно о воздействии темной метафизической силы на душу человека, что в конечном итоге приводит к его скоростижной кончине, а причиной служит отсутствие истинной веры в душе главного героя – магистра Андрея Васильевича Коврина. Медицинская карьера Чехова помогла ему достоверно изобразить душевную болезнь человека, обозначить ее этапы и напомнить, что случаются и рецидивы. Но значимость этой повести не просто в том, что она медицински выверенно изображает психическое заболевание, а в том, что Чехов отражает главную – с позиций христианской концепции – суть бытия мира и человека. Как правильно написал в свое время Ф. М. Достоевский: «Тут дьявол с Богом борется, а поле битвы — сердца людей» [5, Т. 14, с. 100].

Так и в «Черном Монахе» за душу Андрея шла стремительная борьба. Магистр, безусловно, был человеком интеллектуально развитым, образованным и начитанным. Казалось бы, он отучился на магистра философии, а ведь философы каждый день размышляют о смысле бытия, предназначении человечества и отдельной личности, но Коврин эти вопросы отметал, потому так просто повелся на уловки темной метафизической силы. По мере бесед с черным монахом Коврин уходил все дальше и дальше от реального мира, попадая в плен дьявола, и от этого сходил с ума. Близкие Коврина – Таня и Егор Семенович - превозносили его умственные способности, тем

самым зарождая в нем один из самых страшных грехов – гордыню: «Он всегда поражал нас своим умом. Да и то сказать, недаром он магистр!.. каков он будет лет через десять! Рукой не достанешь» [4, Т. 8, соч., с. 240]. Мысли о собственной значимости понемногу зреют в душе главного персонажа и со временем полностью затмевают все то прекрасное, что было в его жизни. Искренняя любовь Татьяны, уважение и трепетное отношение Егора Семеновича уходят на второй или даже третий план; превыше всего для Коврина - слава, признание и постоянная тяга к похвале. Андрей с каждым днем становился все ближе к той границе, которая отделила возможность спасения от гибели души. Мистические элементы в повести нужны для того, чтобы обратить внимание читателя на вечные вопросы человеческого существования и наглядно показать, какие изощренные способы использует темная метафизическая сила, чтобы погубить человеческую душу.

Выделяя значимые мотивы в повести, мы должны согласиться с мнением И. Н. Сухих: «Ведущим в этом комплексе оказывается мотив избранничества, проблема гения и посредственности, героя и толпы, столь характерная для большой русской литературы. Именно она исследуется и испытывается в повести. Характерно, что ни одна из противоположных оценок Ковриным собственной личности не имеет полноценного объективного подтверждения в тексте» [6, с. 61]. Проблема гениальности и одаренности Коврина заключается в том, что он не способен адекватно оценить свои способности и потенциал. Он не замечает своих недостатков и ошибок, считая себя непогрешимым. В результате, его «гений» становится для него проклятием, приводящим к разрушению его жизни и отношений с окружающими людьми. Поразительно, насколько главный персонаж меняется как внешне, так и внутренне после прямого столкновения и частых бесед с темными метафизическими силами: «Его лицо показалось Тане некрасивым и неприятным. Ненависть и насмешливое выражение не шли к нему. Да и раньше она замечала, что на его лице уже чего-то недостает, как будто с тех пор, как он остригся, изменилось и лицо.» [4, Т. 8, соч., с. 253].

Особо примечателен эпизод, в котором Андрей повествует Татьяне о появлении и странствиях черного монаха: «Тысячу лет тому назад какой-то монах, одетый в черное, шел по пустыне, где-то в Сирии или Аравии... За несколько миль от того места, где он шел, рыбаки видели другого черного монаха, который медленно

двигался по поверхности озера. Этот второй монах был мираж... теперь блуждает по всей вселенной... ровно через тысячу лет после того, как монах шел по пустыне, мираж опять попадет в земную атмосферу и покажется людям» [4, Т. 8, соч., с. 233]. Коврин никак не может вспомнить, откуда же он знает эту легенду, и в итоге решает прогуляться по парку, но, сам того не заметив, приходит к реке. Андрей без труда переходит на другой берег, где в поле он и встречает черного монаха: «На горизонте, точно вихрь или смерч, поднимался от земли до неба высокий черный столб... Монах в черной одежде с седою головой и черными бровями, скрестив руки на груди, пронесся мимо... Босые ноги его не касались земли... Но какое бледное, страшно бледное, худое лицо!» [4, Т. 8, соч., с. 234]. Темная метафизическая сила предстает перед Андреем достаточно эффектно, и именно это нравится главному герою, потому и воспринимается все сказанное черным монахом легко и как истина.

Беседы с темной силой ярко демонстрируют изменение мыслей главного героя, когда благородные и честные устремления постепенно уступают место посредственным и устрашающим идеям человека, заикленного на своей славе. Поначалу Коврин был убежден, что, будучи человеком, способным изменить мир, он сможет принести пользу людям, служить правде и справедливости, но постепенно смысл этих слов искажался и интерпретировался неверно, но несмотря на это, данному делу он хотел посвятить всю свою земную жизнь.

Черный монах, отвечая Андрею на вопрос о его болезни, говорит следующее: «Ты болен, потому что свое здоровье ты принес в жертву идее, и близко время, когда ты отдашь ей и самую жизнь» [4, Т. 8, соч., с. 242]. Коврин действительно был готов отдать жизнь за служение идее и к концу своего пути так и не понял, за какую идею от готов был бороться. Устами черного монаха были высказаны человеконенавистнические мысли, которые способствовали разъединению людей. Об этом свидетельствует развод Тани и Коврина, отдаление Андрея от семьи и как следствие - ухудшение душевного состояния, а потом - и смерть.

Нельзя обойти стороной и то, как чувствует себя главный персонаж после разговоров с черным монахом: «Он пошел к дому веселый и счастливый. То немного, что сказал ему черный монах, льстило не самолюбию, а всей душе, всему существу его. Отдать идее все - молодость, силы, здоровье, быть готовым умереть для общего блага, - какой высокий, какой счастливый удел!» [4, Т. 8,

соч., с. 243]. Это еще раз подтверждает, что пока Коврин верил в идеи, заложенные в него черным монахом, он испытывал чувство полного счастья, удовлетворенность жизнью. Черному монаху понадобилось всего три беседы с Ковриным, чтобы увести его от истинного пути. Число три всегда было символическим для христианской концепции мира и человека. Чехов не отходит от традиций своих предшественников, великих художников слова и также использует символику чисел.

Другой важный момент заключается в том, что Коврин своим помешательством в конечном счете испортил жизнь как минимум двум любящим его людям – Тане и ее отцу Егору Семеновичу. Старик умер, а Таня стала несчастной, искренне ненавидящей когда-то любимого мужа. Имение и сад, самое важное в жизни Егора Семеновича и Тани, приходит в упадок: «Сейчас умер мой отец. Этим я обязана тебе, так как ты убил его. Наш сад погибает, в нем хозяйничают уже чужие, то есть происходит то самое, чего так боялся бедный отец... Я ненавижу тебя всею моею душой и желаю, чтобы ты скорее погиб. О, как я страдаю! Мою душу жжет невыносимая боль... Будь ты проклят» [4, Т. 8, соч., с. 255].

Отметим, что Чехов использует интертекстуальное включение – он добавляет в текст строчки из «Евгения Онегина», которые помогут нам выстроить параллель между Татьяной Пушкина и Таней Чехова: «Эта мысль умилила и насмешила его; он нагнулся к милому, озабоченному лицу и запел тихо:

Онегин, я скрывать не стану,

Безумно я люблю Татьяну...» [4, Т. 8, соч., с. 230].

Татьяна из «Евгения Онегина» и Таня из «Черного монаха» являются двумя разными персонажами, но нельзя отрицать, что на примере обеих женщин ставится и решается одна проблема – судьбы человека. В обоих произведениях мы видим их встречу с героем, который не способен полностью понять и оценить их чувства. Они одиноки и стремятся к любви и пониманию, но мужчины, в которых они влюблены, лишают их женского счастья. Мы выделили сходства героинь, но важно отметить то, чем же они все-таки отличаются.

Татьяна Ларина является образом девственной и чистой души. Она поступает в соответствии с моральными принципами, проявляет доброту и сострадание к окружающим. В христианской концепции мира и человека чистота и непорочность являются важными качествами, которые олицетворяют духовную высоту и преданность Богу. Татьяна показывает смирение, воздерживается

от непристойных поступков, прощает Онегина. Она также ощущает глубокое уважение и благоговение перед Высшей волей. Таня Песоцкая из «Черного монаха» не сумела простить Коврина. Женщина написала Андрею Васильевичу письмо, в котором говорила о ненависти, винила в смерти отца и желала ему смерти. Человек, который наполнен изнутри истинной верой, всегда найдет в себе силы простить ближнего, сколько бы горя ему не причинили. Смирение, о котором мы говорили выше – это то, чего нет в душе Тани. Она не принимает свою судьбу и не исполняет своего предназначения.

Не менее важен в повести и образ сада. Сад, который оставил Тане отец, был делом всей его жизни, но он погибает, и там хозяйничают совсем чужие люди. Сад, описанный в повести, является отражением некоей идеальной, недостижимой реальности. Образ разрушенного Райского сада развивается от момента, когда Степа повреждает яблоню - библейское древо познания Добра и зла - и до окончательной гибели сада: «Черти! Пересквернили, перепоганили, перемерзили! Пропал сад! Погиб сад!» [4, Т. 8, соч., с. 246]. И ведь не случайно именно в саду Коврин вспоминает о своем детстве как самой прекрасной и беззаботной поре. Детские чувства всплывают в его памяти, он испытывает неподдельную легкость и самую настоящую радость. Через описание сада Чехов передает свою идею о возможности счастья и душевного благополучия, которое может быть достигнуто, только если человек будет жить в соответствии с природным порядком и следовать пути, уготовленному ему Создателем. Впоследствии образ сада находит свое отражение и в пьесе «Вишневый сад».

Примечательной в повести является восьмая глава: в ней сосредоточено наибольшее количество евангельских реминисценций. Здесь Коврин уже излечился от душевной болезни, не видит галлюцинаций, не ведет беседы с черным монахом. Он находится в гостях у Песоцкого вместе с Таней. Очень значимой является реакция Андрея на службу: «Под Ильин день вечером в доме служили всенощную. Когда дьячок подал священнику кадило, то в старом громадном зале запахло точно кладбищем, и Коврину стало скучно. Он вышел в сад» [4, Т. 8, соч., с. 250]. Вместо того, чтобы присутствовать на службе, магистр вновь оказывается в месте (поле), где в первый раз встретил черного монаха. Это может быть знаком о том, что Коврин, отказываясь от участия в

церковной службе, уготовал себе смерть, при чем духовная смерть предшествует физической кончине.

В конце повести, при описании последних часов жизни Коврина, Чехов четко указывает на метафизический характер главного смысла описанной истории, и это отражает тенденциозность его творчества: «Ему было жутко, и он мельком взглядывал на дверь, как бы боясь, чтобы не вошла в номер и не распорядилась им опять та неведомая сила, которая в какие-нибудь два года произвела столько разрушений в его жизни и в жизни близких» [4, Т. 8, соч., с. 255].

Чехов не пытается оправдать своего героя, напротив, он искусно подводит читателей к мысли о том, что ложная вера и навязанные нечистой силой идеи приводят человека к трагическому исходу. Метафизический смысл повести раскрыл в своей работе и М. М. Дунаев: «Смысл повести в том, чтобы показать одну из причин проникновения зла в мир, причину обособления и разъединенности людей – через прямое вмешательство в жизнь бесовской силы» [7, с. 680]. С высказыванием Дунаева невозможно не согласиться. Думается, что Чехов хотел наглядно показать, через какие страдания проходит человек, если попадает во власть темных метафизических сил.

Подводя итоги, можно сказать, что в повести особое внимание уделено противопоставлению добра и зла, света и тьмы. Черный монах олицетворяет темные силы, которые проникают в душу человека и искажают его мысли и чувства. Они обещают Коврину славу и всемирное признание, но в итоге оставляют его одиноким и отверженным. Одним из главных моментов повести является нравственное падение главного персонажа и выхолащивание веры. Андрей, ранее искренний и стремившийся к добру, становится жадным и злым. Он теряет чувство справедливости, становится чужим для близких ему людей и окружающей среды. И, более того, губительно воздействует на них. Вывод, который можно сделать по повести, заключается в том, что темные силы могут влиять на душу человека и приводить его к гибели. Чехов предупреждает об опасности поддаваться искушениям, которые могут не только разрушить гармонию человеческого существования, но и трагически извратить его, доведя человека до духовной и физической гибели.

Повесть А. П. Чехова «Черный монах» свидетельствует о безусловной религиозной тенденциозности мировоззрения писателя, четко и художественно убедительно выраженной в его творчестве.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Дунаев М. М. Испытание веры. (О творчестве А. П. Чехова) // Богословский вестник, – 1993. – С. 12-20.
- 2 Гиппиус З. Н. Мы и они // Гиппиус З. Н. Собрание сочинений: в 7 т. – М.: Русская книга, – 2003. – 528 с.
- 3 Иеромонах Филарет (Кулешов). Один из самых свободных художников в русской литературе. А. П. Чехов (1860–1904) // Воскресная школа. – 2000. – №11. – С. 7–15.
- 4 Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: в 30 т. // Академия Наук СССР. Институт мировой литературы имени А. М. Горького. — М.: Наука, 1974–1983.
- 5 Достоевский Ф. М. Братья Карамазовы. Полное собрание сочинений: в 30 т. // – Ленинград: АН СССР, Институт русской литературы. Наука, – 1976.
- 6 Сухих И. Н. «Черный монах»: проблема иерархического мышления [Электронный ресурс] – URL: <http://apchekhov.ru/books/item/f00/s00/z0000039/st006.shtml> [дата обращения 10.12.2023].
- 7 Дунаев М. М. Православие и русская литература: в 6 ч. // – М.: Христианская литература, 2001 – 2004. – ч. 4. – 720 с.

ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ РОМАНА А. ТАРАЗИ «В ТЕНИ ПРОТУБЕРАНЦА»

ШЕВЕЛЁВА А. А.
студент, Торайгыров университет, Павлодар
ЦВЕТКОВА А. Д.
к.ф.н., профессор, Торайгыров университет, Павлодар

Сохранение и приумножение культурных и духовных ценностей казахского народа, национальной идентичности, заключающейся в знании истории, культуры, языка и литературы нации, изучение культурного наследия страны – одни из ключевых целей образовательной и культурной политики Республики Казахстан. Значительный вклад в развитие казахской культуры внёс писатель, драматург, сценарист, лауреат Государственной премии Республики Казахстан в области литературы и искусства Аким Уртаевич Ашимов, известный под псевдонимом Аким Тарази.

Вклад Тарази в развитие казахской литературы и драматургии к настоящему времени признан литературоведами, его произведения

переведены на русский, китайский, польский, болгарский, английский, венгерский и финский языки. «Редкий переводчик сможет, сколь бы знающим и точным он ни был, максимально полно и емко передать национальный колорит, понять и донести до читателей казахский, в данном случае, космос, его многозначную атрибутику, национальный код. Я сам столкнулся с этим, когда имел честь переводить роман Акима Тарази «В тени протуберанца», – признаёт Геннадий Доронин [1, с. 15].

Переведённый им роман «Қорқау жұлдыз» имеет непростую судьбу: недаром Виктор Бадиков писал о том, что Акиму Тарази «не везёт на переводчиков» [2, с. 166]. После выхода в печать первого и второго вариантов перевода произведения на русский язык («Путь к чёрной звезде» и «Восхождение к пропасти») автор решил перевести его совместно с другом, писателем Геннадием Дорониным, чтобы роман обрел необходимую цельность и глубину смыслов. Авторизованный вариант перевода романа «В тени протуберанца» будет использован нами в исследовании.

Актуальность нашей работы обусловлена недостаточной изученностью романа «В тени протуберанца». При этом значимость произведения Тарази для казахской литературы подчёркивает Валерий Михайлов: «В последних трех романах Акима Тарази эти влияния – казахского эпоса и русской классики – сказались особенно сильно. Органично сплавившись в горниле его таланта и творческого воображения, они определили и особое место писателя в казахской прозе. Кажется, никто в ней с такой предельной смелостью и остротой не вторгался в глубины человеческой психики, как это сделал Тарази в книгах «Путь к черной звезде» (в переводе Г. Доронина – «В тени протуберанца»), «Возмездие» и «Москва – Баласаз». Все три произведения глубинно связаны между собой» [3, с. 163].

Объектом нашего исследования является роман Акима Тарази «В тени протуберанца», предметом – пространственно-временная организация данного романа. Цель нашей работы – выявить роль пространственно-временной организации романа «В тени протуберанца» в раскрытии идейно-тематического содержания произведения.

Поскольку хронотоп, по мысли Н. К. Гея, является «неотъемлемым компонентом построения индивидуально-авторской картины мира писателя» [4, с. 154], а время и пространство – «исходными величинами, с которыми имеет

дело писатель» [4, с. 270], анализ пространственно-временной организации произведения позволит нам детальнее рассмотреть замысел автора. Придерживаясь концепции М. Бахтина, мы будем считать хронотопом «существенную взаимосвязь временных и пространственных отношений, художественно освоенных в литературе» [5, с. 121].

Анализ хронотопа произведения предварим изложением его сюжета, несовпадение которого с фабулой и указывает на избрание автором пространственно-временной организации художественного текста как одного из ключевых способов реализации своего творческого замысла.

Главная героиня романа Лима – молодая девушка, которая, влюбившись во взрослого женатого мужчину, навлекла на себя осуждение родственников. Решив, что Лиме нужно пожить в другом ауле до тех пор, пока не утихнут пересуды между людьми, родные отправили девушку в далёкий аул Кзыл-Жиде. С болью переживала Лима решение родных, но перечить им не осмелилась. Девушка поселилась в доме Сарсенбая, приятеля её брата Жанали, стала работать учителем русского языка и литературы в казахской школе, отдавала все силы своему делу, став самым добросовестным учителем среди своих коллег. При этом Лима не переставала мучиться тоской по семье и по любимому человеку. От переживаний Лима вскоре совсем исхудала, под глазами у неё залегли тёмные круги, по ночам она мучилась кошмарами, напоминавшими ей о несчастной любви и родных, отказавшихся от неё. Пытаясь всё же наладить жизнь на новом месте, Лима вышла замуж за Арасанбая, брата Сарсенбая. Дни проходили, похожие один на другой, не принося ничего нового в жизнь Лимы, пока однажды Сарсенбай не привёз из райцентра домой Тунгатара Орманова, учителя русского языка и литературы, уволенного из другой школы за отклонения от учебного плана.

Приревновав Лиму к Тунгатару, Арасанбай стал страшно истязать её, несколько ночей кряду не давая ей уснуть ни на минуту, избивая. Тунгатару, выступившему с критикой местных порядков, мелочности школьных учителей, тоже не удалось избежать мести Арасанбая: вместе с Сарсенбаем он обвинил Тунгатара во взяточничестве. Молодой учитель, к которому Лима прониклась любовью, был арестован по ложному обвинению. Девушка не могла найти себе места от переживаний, от отвратительного чувства причастности к семье, совершившей такое подлое преступление.

Психическое состояние Лимы явно ухудшалось, к привычным ей уже галлюцинациям добавилось нечто сродни паранойи. Лиму не покидала мысль, что она должна наказать этих мерзавцев, что «каждый униженный, поруганный имеет право на месть» [6, с. 234], что «справедливость должна быть с мечом» [6, с. 234].

Во время несправедливого суда над Тунгатаром Лима вышла на улицу с мыслями: «Им дела нет до того, что творится вокруг, они судят невиновного... Я заставлю вас вспомнить Всевышнего» [6, с. 296]. Она взяла канистру бензина и спички. Перед ней вдруг возникли родители, прощаясь с которыми, Лима уже не понимала, что видит галлюцинации. Она облила себя бензином и подожгла.

Восстановим теперь сюжетную последовательность событий романа для дальнейшего исследования её несовпадения с фабулой, что является неотъемлемой составляющей хронотопа романа.

Сюжетный порядок следования событий романа:

1. Приезд Жанали в родной дом, поездка с Лимой в Кзыл-Жиде;
2. Первый сон Лимы (о разлуке с Каскатаем);
3. Первый визит Жанали к Лиме;
4. Первая галлюцинация (Лима видит отца и мать);
5. Второй сон Лимы (о влюблённости в Каскатая);
6. Третий сон Лимы (о пробуждении чувств к Каскатаю);
7. Воображаемый разговор Лимы с Каскатаем и с родителями;
8. Предложение Арасанбая Лиме;
9. Второй визит Жанали к Лиме;
10. Свадьба Лимы и Арасанбая;
11. Приезд Тунгатара в Кзыл-Жиде;
12. Школьное собрание;
13. Поездка классов Лимы и Тунгатара в Ташкент;
14. Избиение Лимы Арасанбаем;
15. Первый приступ болезни Лимы;
16. Разговор Лимы с самой собой;
17. Четвёртый сон Лимы (осознание своей любви к Тунгатару);
18. Избиение Лимы Арасанбаем, оставление её на холодной веранде;
19. Второй приступ болезни Лимы;
20. Болезненный бред Лимы (Лиме кажется, будто она стала ребёнком, что мать ухаживает за ней);
21. Авария с участием Тунгатара, смерть его матери, арест Тунгатара;

22. Попытка Лимы убить Арасанбая, третий приступ болезни Лимы;

23. Вторая галлюцинация Лимы (Лиме кажется, будто Сарсенбай, Арасанбай и Улжан стали чудовищными великанами);

24. Пятый сон Лимы (кошмар, в котором Лиму окружают шакалы, мать пытается укрыть Лиму от них, и та становится маленьким ребёнком), бред Лимы;

25. Четвёртый приступ болезни Лимы;

26. Поездка на суд над Тунгатаром;

27. Разговор со старухой Ундемес;

28. Третья галлюцинация Лимы (Лима прощается с родителями);

29. Самоубийство Лимы.

Представим сначала ключевые эпизоды сюжета произведения на рисунке 1:

Рисунок 1 – Эпизоды романа в сюжетной последовательности

Как мы отметили, сюжет и фабула в романе не совпадают, автор использовал ретроспективную организацию текста при описании случившегося с героиней. Эпизоды № 4, 17, 20, 23, 24, 28 не связаны с событиями, происходящими в действительности, и представляют собой галлюцинации Лимы и видения в бреду, не выходящие за рамки сознания Лимы, не влияющие на окружающую её реальность. Эпизоды № 2, 5, 6 являются снами Лимы, обращающими повествование в прошлое. В каждый из описанных нами эпизодов Лима теряет связь с окружающим миром, полностью погружается в себя, в ирреальный мир. Изобразим только эпизоды, относящиеся к проявлению ирреального в романе, на рисунке 2:

Рисунок 2 – Эпизоды, относящиеся к проявлению ирреального в романе

Вышесказанное позволяет нам заключить, что в романе присутствует онейрический хронотоп художественного текста, которым В.Савельева называет «письменный сложно

организованный авторский и персонажный рассказ вымышленного сновидения, содержащий элементы спонтанной внешней и внутренней речи, описания, нарративные эпизоды, ремарки, комментарии, включающий фрагменты рефлексии и интерпретации» [7, с. 25]. Онейрический хронотоп, обнаруженный нами в романе, «представляет ситуацию временного перемещения из одного времени- пространства в качественно другое с последующим возвращением в исходное время- пространство» [8, с. 59].

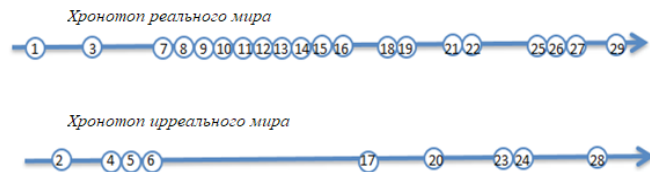

Рисунок 3 – Онейрический хронотоп романа

Поскольку онейрический хронотоп предполагает перемещение из реального пространства и времени в ирреальное, изобразив схематически хронотоп реальности и хронотоп ирреального мира, входящие в состав выделенного в тексте онейрического хронотопа, определим содержательную функцию, выполняемую им в произведении, и изобразим составляющие онейрического хронотопа (хронотоп реального мира и хронотоп ирреального мира) на рисунке 3:

Можем видеть, что события, относящиеся к хронотопу реальности, развиваются последовательно, в то время как повествование о событиях ирреального мира организованы по принципу ретроспекции, что позволяет нам говорить о разнонаправленности течения времени в анализируемых хронотопах.

Таким образом, эмоциональное напряжение, испытываемое Лимой в момент переживания событий действительности, неизменно возрастает в ходе повествования, тогда как хронотопу ирреального мира свойственно, напротив, снижение негативной эмотивной составляющей. Это связано, вероятнее всего, со значительным количеством детских воспоминаний, включённых в данный хронотоп. Детство было единственным источником радости для Лимы в последние годы её жизни.

В ходе исследования нами установлена ретроспективная пространственно-временная организация романа «В тени

протуберанца». Обнаруженный нами онейрический хронотоп романа состоит из хронотопа реального мира и хронотопа ирреального мира. В виде расхождения реального и ирреального пространства и времени на уровне пространственно-временной организации текста проявляется наличие внутреннего конфликта в душе главной героини, что является основным двигателем сюжета романа. Частными случаями проявления данного конфликта в произведении являются склонность Лимы к рефлексии, обращённость её сознания в прошлое, где остались лучшие её годы, чуждость Лимы среде, в которой она вынуждена существовать.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Доронин Г. Н. Аким Тарази: В моей душе всегда звучит музыка // Казахстанская правда, 2013. – № 8. – С. 15– 16.
- 2 Бадиков В. В. Об Акиме Тарази // Тарази А. Сборник. – Алматы: Сөздік– словарь, 2007. – С. 166– 170.
- 3 Михайлов В. Ф. Писатель– это цветок, который растёт на камне // Простор, 2018. – № 9. – С. 150– 164.
- 4 Гей Н. К. Искусство слова. – М.: Наука, 1967. – 363 с.
- 5 Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в пространстве // Литературно– критические статьи. – М.: Наука, 1986. – С. 121– 290.
- 6 Тарази А. В тени протуберанца // В тени протуберанца. Повести и рассказы. – Астана: Аударма, 2009. – С. 3– 301.
- 7 Савельева В. В. Художественная гипнология и онейропоэтика русских писателей // Монография. – Алматы: Жазушы, 2013.– 520 с.
- 8 Кожин В. В. Сюжет, фабула, композиция // Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры литературы. – М. : Наука, 1964. – С. 408– 485.

ПОЭТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ГРАММАТИЧЕСКИХ ФОРМ ГЛАГОЛА В ТВОРЧЕСТВЕ МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ

ШЕВЧЕНКО Т. О.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОПОВИЧ О. А.

к.филол.н., ассоц.проф. (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

ТОЛОКОЛЬНИКОВА Н. И.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Изучение языковых средств, используемых поэтами в их творчестве, представляет важный аспект литературоведческого анализа. В поэзии, где каждое слово обладает весом, глагол становится мощнейшим инструментом в создании художественного образа. В рамках настоящей работы мы исследуем грамматические формы глагола на материале цикла Марины Цветаевой «Стихи к Блоку».

В настоящий момент большинство работ, посвященных циклу «Стихи к Блоку» акцентированы на анализе образов, лексики, семантики. Предметом нашего исследования является поэтические функции глагола, а именно категории вида и времени. Глагол является незаменимым элементом языковой системы, проникая в поэтический мир Цветаевой, обогащает его смыслами на каждом из уровней.

Актуальность данного исследования вытекает из нескольких аспектов. Во-первых, это необходимость изучения поэтической функции глагола. Этот анализ является важным вкладом в литературоведческую практику, так как позволяет проследить, как грамматические элементы формируют уникальные черты художественного выражения поэтессы.

Во-вторых, данное исследование – попытка раскрыть роль глаголов не только в передаче действий, но и в выражении личных эмоциональных переживаний, а также внутреннего диалога лирической героини с кумиром. При этом мы не можем не обратиться к биографии Марины Цветаевой, т. е. выйти «за пределы того, о чем сказано в тексте» [1, с. 9].

Во-третьих, актуальность исследования подкрепляется необходимостью понимания, как глагольные формы в поэзии Цветаевой влияют на эмоциональное восприятие читателя. Этот аспект имеет значимость как для лингвистического анализа, так и для литературного критика, поскольку позволяет раскрыть глубину поэтического воздействия на аудиторию.

Работу над циклом «Стихи к Блоку» Марина Цветаева начала в 1916 году, история создания цикла охватывает пять лет жизни поэтессы. В этом же году Цветаева взяла паузу, оставив цикл незавершенным на четыре года. Возобновление работы произошло лишь в 1920 году, когда Александр Блок совершил одно из последних поездок в Москву и публично представил свои произведения, Марина Цветаева добавила еще одно стихотворение к тем, которые она написала ранее. Это было особенно волнующим моментом

для Цветаевой, и она запечатлела происходящее в восторженных словах: «Предстало нам – всей площади широкой! – / Святое сердце Александра Блока» [2, с. 206]. После этого последовала вторая половина цикла, состоящая из семи стихотворений, созданных уже после смерти Блока. Вторая половина цикла, написанная после смерти Блока, становится своеобразным эпитафией и продолжением диалога. Цветаева, будто снова обращается к поэту, создает стихи, которые становятся своеобразным памятником его личности и творчеству.

При анализе стихотворного цикла, включающего 17 произведений, выявлено 150 глаголов. Распределение глаголов по виду показало количественное преобладание глаголов несовершенного вида – 102, а то время как глаголов совершенного вида – 48. В процентном соотношении: 68 % глаголов несовершенного вида и 32 % – совершенного.

«Категория вида обозначает отношение действия к внутреннему пределу» [3, с. 162]. Внутренний предел действия понимается, как естественный завершающий момент, достижение цели или определенного результата, а также достижение определенной границы. Категория вида помогает различать, завершено ли действие или оно продолжается, а также указывает на его внутренний характер.

«Несовершенный вид означает действие или состояние, длившееся в прошедшем или продолжающееся (не в своем результате, а в самом действии или состоянии) в настоящем или имеющее длиться в будущем. Совершенный вид означает или законченность длительности действия (состояния), т. е. длительность была налицо, но говорящий говорит о ней как о прекратившейся, законченной в прошедшем или будущем; или результат действия (состояния) как нечто законченное в прошедшем, настоящем или будущем» [4, с. 222].

Категория вида тесно связана с категорией времени. В зависимости от вида глагола значение времени может дополняться разными оттенками. Совершенный вид глагола может принимать значение однократного действия, действия полностью законченного, приведшие к результату: «Чтоб снова метель замела; праведник душу урвал»; или действия, которое будет завершено в будущем и приведет к результату, если глагол употреблен в будущем времени: «О, кто мне надышит; Мне сторож покажет; И назовёт его нам в висок». Также глаголы совершенного вида в формах прошедшего

времени могут обозначать такой процесс, который начался в прошлом, но продолжается в момент речи: «И как не разлюбил тебя; не вынес; покамест не продан».

Формы глаголов несовершенного вида определяют продолжительные, повторяющиеся действия, которые не доведены до завершения в формах прошедшего: пел красоту вечернюю; шли от него лучи; деревня, где я жила; настоящего: «Ох, уж третий вечер я чую ворога; Гонит меня по городу; Громкое имя твоё гремит»; и будущего времени (в цикле не встречается).

Из предоставленных данных видно, что глаголы несовершенного вида преобладают над глаголами совершенного вида. Яркий пример – стихотворение «У меня в Москве – купола горят!», где из шестнадцати глаголов только два совершенного вида.

У меня в Москве – купола горят!
У меня в Москве – колокола звонят!
И гробницы в ряд у меня стоят, –
В них царицы спят, и цари.

И не знаешь ты, что зарёй в Кремле
Легче дышится – чем на всей земле!
И не знаешь ты, что зарёй в Кремле
Я молось тебе – до зари!

И проходишь ты над своей Невой
О ту пору, как над рекой-Москвой
Я стою с опущенной головой,
И слипаются фонари.

Всей бессонницей я тебя люблю,
Всей бессонницей я тебе внемлю –
О ту пору, как по всему Кремлю
Просыпаются звонари...

Но моя река – да с твоей рекой,
Но моя рука – да с твоей рукой
Не сойдутся, Радость моя, доколь
Не догонит заря – зари [2, с. 5].

Это говорит о том, что большинство глаголов в цикле описывают действие как непрерывное или лишённое четкого временного ограничения, подчеркивая идею процесса, который

может продолжаться бесконечно или не иметь четко выраженных временных рамок.

Согласно проведенному анализу времени в цикле «Стихи к Блоку», выявлено, что 35 глаголов представлены в прошедшем времени, 60 – в настоящем, 25 – в будущем. 60 глаголов настоящего времени составляют 50 % от общего количества глаголов в исследуемом цикле.

Важно отметить, что настоящее время может иметь различные оттенки в зависимости от контекста. Так, актуальное настоящее время подразумевает, что действие совпадает с моментом речи и является в данный момент актуальным. «Настоящее неактуальное время имеет две разновидности – настоящее постоянное и настоящее абстрактное. Настоящее постоянное обозначает процесс, осуществление которого не имеет временных ограничений. Настоящее абстрактное выражает повторяющиеся процессы, осуществление которых не связано с определённым временем» [5, с. 197].

При анализе оттенков времени можно выделить, что 34 глагола относятся к настоящему постоянному и 26 – к настоящему абстрактному. Это указывает на стремление поэтессы создать образ действия, имеющего общее, непрерывное или постоянное значение, но не привязанного к конкретному моменту в настоящем.

Глаголы настоящего постоянного оттенка свидетельствуют о стремлении автора усилить идею стабильности или постоянства в описываемых событиях. Примером неактуального постоянного времени могут служить строки из цикла: «Всей бессонницей я тебя люблю; Какая из смертных качает твою колыбель; Пою – своей отчизны рану; Ревнует смертная любовь; Я на душу твою – не зарюсь! У меня в Москве – купола горят! У меня в Москве – колокола звонят».

Глаголы абстрактного времени придают стихотворению обобщенный и универсальный характер, позволяя читателю воспринимать изображенные сцены в контексте вечных процессов. Приведем пример из цикла: «Во мгле сизой стоишь; Снежный лебедь мне под ноги перья стелет; Перья реют и медленно никнут в снег; Так по перьям, иду к двери; Ох, уж третий вечер я чую ворога; Чёрный читает чтец, крестятся руки праздно; Оповещает голосом глухим; В лёгком щёлканье ночных копыт громкое имя твоё гремит».

В цикле отсутствуют глаголы настоящего актуального времени, что подчеркивает отсутствие связи происходящих действий с моментом речи. Тем не менее, преобладание настоящего времени говорит о том, что поэтесса отображает чувства актуальные для ее в настоящий момент. Такая форма настоящего времени помогает ей созданию образов, лишённые временных рамок, вечных образов, таких как Александр Блок.

В цветаевском цикле действия представляют непрерывные процессы, свободные от жестких временных рамок. Использование глаголов несовершенного вида подчёркивает длительность и повторяемость действий в абстрактном времени. Стихи Цветаевой, таким образом, становятся не связанными с чёткими временными рамками, а скорее олицетворяет бессмертие. Мы видим, что поэтесса отдаёт предпочтение неактуальному времени, которое уводит читателя от строгих временных ограничений, придавая событиям универсальный и вечный характер. Эта форма времени акцентирует вечность и бесконечность чувств Цветаевой к Александру Блоку, создавая образы, которые не подвластны времени.

И наконец, грамматические формы глагола могут по-разному воздействовать на аудиторию. На примере цикла «Стихи к Блоку» мы проследили как категории вида и времени способны перенести личное отношение поэта к кумиру на нас, читателей. Благодаря поэтическим инструментам, подобранным поэтом, стихи цикла «Стихи к Блоку» оживляют не только самого автора, но и его чувства, делая их ощутимыми для читателя. Когда мы читаем стихотворения, нам представляется, что Марина Цветаева жива и сегодня, как жива ее любовь.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Выготский Л. С. Психология искусства – М.: Лабиринт, 1997. – 416 с.
- 2 Цветаева М. Собрание сочинений. – М.: «Элис Лак», 1994. – 645 с.
- 3 Шанский Н. М., Тихонов А. Н. Современный русский язык в трех частях. – М.: «Просвещение», 1987. – 255 с.
- 4 Шахматов А. А. Очерк современного русского литературного языка. – СПб. 1913. – 297 с.
- 5 Наумова И. А. Морфология простым языком – М.: 2014. – 320 с.

6 Касаткин Л. Л., Клобуков Е. В., Лекант П. А. Краткий справочник по современному русскому языку. М. «Просвещение», 2004. – 304 с.

7 Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М., 1986. – 627 с.

8 Век и Вечность: Марина Цветаева и ее адресаты: Сб. научн. работ. Вып. Череповец: ЧТУ; РИА «Порт-Апрель», 2004. –176 с.

9 Лаврова Е. Л. Поэтическое мирозерцание М. Цветаевой. – Горловка: ГГПИИЯ, 1994. – 368 с.

ЛЕВ ТОЛСТОЙ И СОВРЕМЕННОСТЬ

ШЕВЧЕНКО Т. О.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ТОЛОКОЛЬНИКОВА Н. И.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Есть писатели, без которых невозможно представить культуру, прославленную ими. Англия – без Байрона, Германия – без Гейне, Франция – без Гюго немислимы, как Россия без Толстого. Можно долго размышлять о противоречивости личности и творчестве Толстого, однако мастерство писателя и его вклад в фонд мировой литературы неоспоримы. Вот уже второй век Толстой остается одним из самых читаемых классиков всего мира. Сотни трудов, посвященных его творчеству, подтверждают актуальность его творений, преодолевающих временный и культурные барьеры. Автор «Войны и мира» и «Анны Карениной» до сих пор остается остросовременным писателем, – многие его произведения по коренным социальным проблемам звучат и сегодня так, словно они написаны в наши дни.

Вечные темы создали вечного Толстого, необходимого нам, современным читателям. Это вечные вопросы, волнующие человечество вне времени и места, вопросы о смысле жизни, морали, человеческих отношениях и духовности. Говоря о Толстом как о писателе, без которого мы уже не можем представить своей истории, нужно сказать о летописи, оставленной писателем в наследие, это еще один аргумент, подтверждающий актуальность творчества Толстого в современности. Не зная своего прошлого, человек лишается возможности понять и оценить свое настоящее и направить свое будущее. Поэтому, цитируя слова

М. В. Ломоносова: «Народ, не знающий своего прошлого, не имеет будущего». Можно сказать, что творчество Толстого играет важную роль в сохранении и передаче исторической памяти, обогащая наше понимание прошлого и, тем самым, способствуя созданию осознанного будущего. Это значит, что исследования в этой теме никогда не утратят своей актуальности, данная статья подсвечивает злободневность творчества Льва Николаевича, сливаясь с общим потоком научного интереса к писателю.

Сколько бы мы не говорили о важности знания и понимания истории, с течением времени, даже события мирового масштаба могут искажаться в памяти людей, стираясь из коллективного сознания. В этой статье мы хотим подчеркнуть роль писателей, как хранителей истории. Благодаря таким авторам, как Толстой в нашем сознании остается понимание важнейших событий, что складывается в общую национальную память.

Говоря о Толстом, мы в первую очередь вспоминаем роман – эпопею «Война и мир», и это неспроста. Роман стал венцом литературного наследия писателя и одним из величайших достижений мировой литературы. Война и мир – не исторический документ, а Толстой – не историк, но, чтобы охватить и отразить в творчестве все эти сложные исторические процессы, надо было обладать глубоким чувством историзма. История совершалась на глазах. То, что вчера еще было настоящим, сегодня становилось прошлым. Современность и история тесно переплетались в жизни, и это переплетение надо было уловить сознанием писателя, воображением художника. «Историзм художественного сознания литературы как воплощение и реализация связи времен проявляется во всей системе художественного мышления, во всех компонентах процесса, начиная с выбора темы» [1, с. 171].

Описывая войну с Францией, Толстой населяет свой роман реальными историческими личностями: император Александр, Сперанский, генерал Багратион, Аракчеев, маршал Даву. Главными среди них становятся два великих полководца, которые служат не только описанием исторических фигур, но и символизируют различные аспекты мировоззрения писателя. Кутузов и Наполеон остро противопоставлены друг другу не только как военные лидеры, но и как представители разных философий исторического процесса. Толстой, будучи художником, воплощает свои идеи через образы, а не через историческую точность, поэтому они становятся носителями его мировоззрения. В его представлении,

Наполеон, как один человек, неспособен определять ход истории, в то время как Кутузов и его стратегия пассивного сопротивления отражают его убеждение в том, что историей управляют массы, а не индивидуальные деятели. Поэтому, согласно Толстому, победа в войне принадлежит не только Кутузову, но и всему русскому народу.

В романе «Война и мир» Льва Толстого подробно описаны три основные битвы – Шенграбенское сражение, Аустерлицкое сражение и Бородинская битва. Исследователи обнаруживают множество исторических несоответствий, но для Толстого важнее передать не только хронологию событий, но и основные идеи и моральные уроки.

В Шенграбенском сражении русские одержали победу, так как они защищали своих союзников и были сплочены в едином стремлении. Однако, в Аустерлицком сражении русские потерпели поражение из-за недостаточного понимания цели этой битвы. Бородинское сражение является кульминацией всего романа. Оно становится решающим моментом не только в жизни главных героев, но и для всей нации. С точки зрения художественного образа здесь достигнут пик накала страстей, все линии, которые должны были пересечься, пересекаются именно здесь, на поле боя. В какой-то степени Бородинская битва отразилась на жизни каждого из героев эпопеи. Здесь отражена главная суть и мораль произведения. В этом сражении русские воины, все до единого, сплотились, чтобы защитить Москву и всю Россию. Этот эпизод стал одним из самых сильных и эмоциональных в романе, иллюстрируя мощное чувство патриотизма и идею о том, что победить можно, объединив силы и борясь за общее дело.

Несмотря на то, что Толстой воспринимается нами, как автора самого знаменитого исторического романа «Война и мир», нельзя забывать, что у Льва Николаевича есть и другие исторические произведения, среди них: военные рассказы: «Набег», «Рубка леса»; цикл Севастопольских рассказов, повесть «Казачьи», «Хаджи Мурат», неоконченные «Декабристы», и другие. Исторические произведения Льва Толстого, такие как военные рассказы, цикл Севастопольских рассказов, повести и неоконченные произведения, вносят значительный вклад в литературное наследие. Они представляют собой не только художественные произведения, но и своеобразные исторические документы, которые помогают нам лучше понять события и периоды истории России. Благодаря творчеству

Толстого, эпохи первой отечественной войны и Крымской войны оживают перед нами не как сухие факты из исторических архивов, а как живые и динамичные события, о которых можно читать и переживать. Его произведения становятся ключом к пониманию прошлого и настоящего, позволяя нам увидеть историю сквозь призму человеческих судеб и эмоций. Таким образом, творчество Толстого играет важную роль в сохранении исторической памяти и помогает нам сблизиться с нашим национальным наследием.

Значение творчества Толстого не ограничивается пересказом истории. Говоря о военной прозе важно обратиться и к нравственно-психологической, и к метафизической сторонам произведений, они вмещают проблемы неестественности войны, войны в душе человека, проблема смерти, вопрос смысла жизни, идею патриотизма, идею единения народа, объединения сил и то, что мы называем общей проблемой литературы 19 века, проблема состояния души человека, то есть вечные проблемы для всего человечества, остающиеся актуальными и для нас, современников.

В романе «Война и мир» описывается не только история Отечественной войны, но и каждый герой отдельно в этой исторической канве. На протяжении всего творчества писатель старается найти ответы на поставленные им вопросы собственным методом, который исследователи Чернышевский назовет диалектикой души. По Чернышевскому, «диалектика души» представляет собой непосредственное изображение «психического процесса»; это воспроизведение процесса зарождения, формирования мыслей, чувств, ощущений человека; это показ становления личности; это описание процесса мышления и чувствования [2].

Автор говорит о духовном пути развития, динамичности внутреннего мира. Он проводит глубинный психоанализ, опираясь на основные принципы диалектики души. Методы диалектики души Толстого: использование снов с целью подачи ментального, подсознательного плана; детализация впечатлений героев от происходящих событий, пример – бал с Наташей Ростовской; создание непредсказуемых сюжетных поворотов, анализ реакции героя на случившееся; применение внутреннего монолога, подслушанные мысли; демонстрация динамичности взглядов. Толстой показывает, как одна ситуация способна кардинально изменить мировоззрение человека.

Проблемы души Толстой развивает и в других произведениях. Ярким примером наблюдения за становлением человека можно

назвать трилогию «Детство», «Отрочество», «Юность». Главной задачей Л. Н. Толстого становится отображение эволюции личности в различные периоды ее жизни, начиная с детства, продолжая отрочеством и завершая юностью. В этих временах человек осознает свое место в мире и начинает понимать связь с окружающей средой. Каждая глава содержит определенную мысль, эпизод из жизни героя, и поэтому внутреннее развитие личности отражается в структуре произведения. Толстой представляет своих героев в ситуациях, которые наилучшим образом выявляют их характер и индивидуальность. Таким образом, трилогия «Детство. Отрочество. Юность» построена на постоянном сопоставлении внутреннего и внешнего мира героя, позволяя нам погрузиться в глубины человеческой души. Главной целью писателя был анализ сути человеческой природы и поиск ответов на вечные вопросы о человеческой сущности.

Нельзя не огласиться с Д. И. Писаревым: «Читая Толстого, необходимо вглядываться в частности, останавливаться на отдельных подробностях, поверять эти подробности собственными пережитыми чувствами и впечатлениями, необходимо вдумываться, и только тогда чтение это может обогатить запас мыслей, сообщить читателю знание человеческой природы и доставить ему, таким образом, полное, плодотворное эстетическое наслаждение» [3].

Писатель-психолог Л. Н. Толстого, оставил нам в наследство произведения, которые не только увлекательны в сюжете, но и представляют собой глубокие исследования человеческой души. Чтение его произведений призвано не только развлекать, но и помогать нам разобраться в себе. «Его «диалектика души» заставляет прозреть и трудиться душу читателя, учит ее постигать собственную глубину, самооценку, богатство, раскрепощает нравственную жизнь» [3].

По мнению Ю. В. Бондарева, произведения Л. Н. Толстого будут волновать людей до тех пор, пока человек будет человеком, пока будет существовать жизнь и смерть, добро и зло [4]. Творчество Льва Николаевича Толстого остается неиссякаемым источником мудрости и вдохновения для современного человека. Через взгляд писателя мы вновь обретаем понимание себя, своих стремлений и сомнений и находим ответы на вечные вопросы о смысле жизни. Его произведения побуждают нас задуматься о последствиях войны, о моральных дилеммах, с которыми мы сталкиваемся, о важности любви и сострадания в нашем мире. Толстой показывает, что

исторические события – это не просто хронология прошлого, но и зеркало, в котором мы можем увидеть самих себя и общественные проблемы нашего времени. Его творчество напоминает нам о необходимости извлечения уроков из прошлого для создания лучшего будущего. Толстой оставил нам наследие, которое продолжает жить и влиять на наши жизни. Литературный гений Льва Николаевича увековечил его творения, которые еще много тысячелетий будут помогать людям в их собственном нравственном пути.

Так, современный мир ориентируется на произведения Л. Толстого, а его вечные темы и проблемы являются актуальными до нынешнего времени. Как без прошлого невозможно будущее, так и без Л. Н. Толстого не может существовать русская литература, Россия в целом. Ведь он оказал влияние на развитие литературного процесса, начиная с 19 века.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Коваленко С. А. Проблемы историзма в русской советской литературе (60-80-е годы). – М, 1986. – 262 с.
- 2 Чернышевский Н. Г. Детство и отрочество Сочинение графа Л. Н. Толстого. Военные рассказы Графа Л. Н. Толстого. – СПб, 1856.
- 3 Писарев Д. И. Три смерти. Рассказ графа Л. Н. Толстого. «Библиотека для чтения» 1859 года // [Электронный ресурс]. – URL: <http://tolstoy-lit.ru/tolstoy/kritika-o-tolstom/pisarev-tri-smerti.htm> [дата обращения 18.03.2024].
- 4 Бондарева Ю. В. О Толстом, его творчестве. Проблемы. // [Электронный ресурс]. – URL: <https://rustutors.ru/vsetekstiege/literatura/2130-tekst-ju-bondareva-o-tolstom-ego-tvorchestve-problemy.html> [дата обращения 11.03.2024].
- 5 Йхенвальд Ю. Силуэты русских писателей. – М.: Просвещение, 1994. – 246 с.
- 6 Дергунова Н. Г. Проблема нравственного формирования личности в повести Л. Н. Толстого «Детство». – Н.: Новгород, 2004. – С. 347 – 352.
- 7 Маймин Е. А. Лев Толстой: Путь писателя. – М.: Наука, 1978. – 191 с.
- 8 Толстой Л. Н. Детство. Отрочество. Юность. – М.: Дрофа: Вече, 2002. – 256 с.

9. Гудзий Н. К. Как работал Л. Толстой. – М.: «Советский писатель», 2003. – 247.

ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ В ЛИРИКЕ А. БЛОКА

ШОЛОХОВА Е. Е.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОПОВИЧ О. А.

к.филол.н., ассон.проф. (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

ТОЛОКОЛЬНИКОВА Н. И.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Глагол – одна из самых сложных, семантически ёмких, грамматически содержательных частей речи. Профессор А. А. Потенба вслед за М. В. Ломоносовым, А. Х. Востоковым, Ф. И. Буслаевым и зарубежными лингвистами В. Гумбольдтом, Х. Штейнталем говорил о важнейшей роли глаголов, об их главенстве в системе частей речи. А. А. Потенба «рассматривал эволюцию предложения и частей речи в направлении от имени к глаголу как проявление общей эволюции человеческого мышления в направлении от категории субстанции к категории процесса, от идеи материи к идее процесса».

Глагол, выделившийся в часть речи после имён существительных и прилагательных, развил энергию отвлечённости, оброс категориями вида и залога, наклонения, времени, лица; вытеснил имена с основных грамматических позиций.

Материалом исследования послужили лирические тексты Блока, в которых представлены глагольные лексемы с семантикой. В ходе работы над практическим материалом нами была изучена и систематизирована глагольная лексика с точки зрения семантики, грамматики и выявления процентных соотношений.

Целью исследования является системный анализ лексического глагольного материала по семантическому признаку.

В стихотворении «Сны» А. Блока глаголы играют важную роль в создании особой атмосферы и передаче эмоционального состояния. Они помогают создать магическую атмосферу, полную мистики и детской игры, а также передают эмоциональное состояние поэта.

В стихотворении «Новая Америка» глаголы играют важную роль в создании образов и передачи эмоционального настроения. Глаголы в стихотворении Блока активно участвуют в формировании образов, создавая атмосферу таинственности, дикости природы, перемен и современности.

В стихотворении «Моей матери» Блока глаголы выполняют важную роль в создании образов и передаче эмоционального настроения.

Глаголы в стихотворении помогают создать образы, передать настроение, а также выразить раздумья о времени, выборе и пути жизни.

В стихотворении «Моей матери» описание настоящего времени создает ощущение текущего момента, а также передает динамику и изменчивость окружающего мира. Вот несколько моментов, где настоящее время заметно:

– «Ветер стих, и слава заревая»: Описание затихающего ветра и заревающей славы передает настоящий момент, ощущение тишины и блеска;

– «Книгу закрывая, он смиренно ждет звезды»: в описании схимника, закрывающего книгу и ожидающего звезды, используется настоящее время, чтобы передать происходящее в данный момент;

– «Бежит шоссе, дорога, убегает вбок...»: Эти строки передают динамичность мира вокруг, создавая ощущение движения и изменчивости;

– «Дай вздохнуть, помедли, ради бога, не хрусти, песок!»: Здесь настоящее время используется для обращения к читателю, создавая ощущение непосредственного взаимодействия и советов;

– «И опять влечет неудержимо вдаль из тихих мест»: Эта строка подчеркивает неуклонное движение вперед и создает ощущение постоянного изменения.

Через эти элементы настоящего времени стихотворение передает не только картину мира вокруг поэта, но и его внутренние переживания в текущий момент времени.

В стихотворении «Последнее напутствие» настоящее время используется для создания ощущения мгновенности, обращения к текущему моменту и призыва к покою. Вот несколько моментов, где присутствует описание настоящего времени:

– «Боль проходит понемногу, не навек она дана»: Эта строка описывает процесс заживления и подчеркивает временный характер боли;

– «Ты смежил больные вежды, ты не ждешь - она вошла»: Описание момента встречи с болью, где присутствует актуальность происходящего;

– «Слышишь ты сквозь боль мучений, точно друг твой, старый друг»: Использование настоящего времени создает ощущение прямого общения и восприятия;

– «Это - легкий образ рая, это - милая твоя»: Описание рая в настоящем времени придает ему актуальность и реальность в контексте напутствия;

– «Протянуться без желаний, улыбнуться навсегда»: Здесь подчеркивается момент безжалостного отпущения и смирения с неизбежностью;

– «Чтобы звуки, чуть тревожа легкой музыкой земли, прозвучали, потюмили»: описание момента, когда звуки земли становятся легкой музыкой, придает этому времени актуальность.

В целом, настоящее время в стихотворении используется для создания ощущения естественности и живого контакта с событиями и переживаниями, характерными для момента смерти и ухода в неведомое.

В стихотворении «Коршун» Блока, настоящее время используется для передачи текущего состояния и повторения образов, подчеркивая их стойкость и неизменность. Вот несколько моментов, где присутствует описание настоящего времени:

– «Черта за кругом плавный круг»: Описание движения круга вокруг подчеркивает постоянство и монотонность происходящего в данный момент;

– «Над сонным лугом коршун кружит и смотрит на пустынный луг»: Эти строки описывают текущее действие коршуна, что придает ощущение непосредственности.

– «В избушке мать над сыном тужит»: Использование настоящего времени передает образ матери, которая в текущий момент грустит над своим сыном;

– «Идут века, шумит война, встает мятеж, горят деревни»: Описание прошедших событий в настоящем времени создает ощущение непрерывности истории;

– «А ты всё та ж, моя страна, в красе заплаканной и древней»: Использование настоящего времени для описания страны подчеркивает ее постоянство и непреходящую красоту и древность;

– «Доколе матери тужить? Доколе коршуну кружить?»: Эти строки задают вопрос о продолжительности текущих действий и создают ощущение бесконечности.

В целом, настоящее время в стихотворении «Коршун» А. Блока используется для передачи образов и событий в их текущем состоянии, создавая ощущение вечности и неизменности.

В стихотворении «На поле Куликовом» использование настоящего времени и совершенного вида помогает создать живое, динамичное описание событий и передать настроение момента. Вот несколько примеров:

– «Река раскинулась. Течет, грустит лениво»: Настоящее время («раскинулась», «течет», «грустит») создает ощущение текущего состояния реки, а совершенный вид («раскинулась») указывает на длительное действие;

– «Покой нам только снится сквозь кровь и пыль»: Здесь совершенный вид («снится») подчеркивает недоступность покоя, который кажется только мечтой;

– «Идут, идут испуганные тучи, Закат в крови!»: Настоящее время («идут») передает динамичность движения туч, а совершенный вид («закат в крови») описывает уже произошедшее событие;

– «Был в щите Твой лик нерукотворный, Светел навсегда»: Совершенный вид («был») используется для описания завершенного события - появления образа на щите;

– «За туманной рекою Ты кличешь меня издали»: совершенный вид («ты кличешь») указывает на продолжающееся, но завершающееся действие.

В стихотворении А. Блока сочетание настоящего времени и совершенного вида создает живые образы природы и исторических событий, а также передает изменения во времени и воспоминания о прошлом.

Строение стихотворения и его языковые особенности создают богатые образы и обогащают текст многозначным смыслом, позволяя читателю трактовать его в различных контекстах.

В стихотворении «Не уходи. Побудь со мною» А. Блока использованы настоящее время и совершенный вид, чтобы создать живые и насыщенные образы, а также усилить эмоциональную окраску текста:

– «Дым от костра струею сизой Струится в сумрак, в сумрак дня.»: Использование настоящего времени и совершенного вида позволяет читателю почувствовать момент, когда дым «струится» в

сумрак дня. Это создает образ, полный движения и таинственности Не уходи. Побудь со мною»;

– «Лишь бархат алый алой ризой, Лишь свет зари - покрыл меня.»: В данном фрагменте уделяется внимание моменту «света зари», который уже оказал воздействие на говорящего. Совершенный вид (покрыл) выражает завершенное действие;

– «Всё, всё обман, седым туманом Ползет печаль угрюмых мест.»: Опять же, совершенный вид используется для описания завершенного действия: «ползет печаль». Туман становится символом трагичности и обмана;

– «И ель крестом, крестом багряным Кладет на даль воздушный крест...»: Здесь совершенный вид (кладет) выражает мгновенность действия. Образ креста придает тексту религиозную и символическую глубину;

– «Забудь, забудь о страшном мире, Вздохни небесной глубиной.»: Автор использует настоящее время, чтобы пригласить читателя забыть о мире и вздохнуть небесной глубиной, создавая образ умиротворенности;

– «Смотри с печальной усладой, Как в свет зари вползает дым.»: Совершенный вид (вползает) описывает процесс, придавая дыму свойство плавного и постепенного движения;

– «Я огражу тебя оградой - Кольцом из рук, кольцом стальным.»: Здесь совершенный вид (огражу) передает решимость говорящего создать защитное кольцо вокруг возлюбленной;

– «И нам, как дым, струиться надо Седым туманом - в алый круг.»: Снова используется совершенный вид (струиться), чтобы описать процесс движения, создавая образ седого тумана, который образует алый круг.

Использование временных форм и особенностей глаголов помогает автору выразить эмоциональное состояние, создать живые и красочные образы, а также усилить эффект таинственности и лиричности стихотворения.

Использование настоящего времени и совершенного вида в стихотворении А. Блока не только придает тексту яркость и наглядность образов, но и эмоциональную глубину, создавая атмосферу таинственности и лиричности.

В данной таблице мы проанализировали процентное соотношение всех глагольных форм, совершенного и несовершенного вида, действительного и страдательного залога, изъявительного,

повелительного и сослагательного наклонения, настоящего, прошедшего и будущего времени, лицо, род и число.

Таблица 1

Всего глаголов	336
Совершенный вид	135
Несовершенный вид	201
Действительный залог	324
Страдательный залог	12
Изъявительное накл.	229
Повелительное накл.	28
Сослагательное накл.	79
Настоящее время	188
Прошедшее время	100
Будущее время	48
1 лицо	39
2 лицо	31
3 лицо	154
Мужской род	39
Женский род	39
Средний род	14
Единственное число	257
Множественное число	66
Инфинитив	173

Таким образом, из цикла было представлено 23 стихотворения из них мы выявили в ходе анализа 336 глаголов: 135 совершенного вида, 201 несовершенного вида, изъявительного наклонения – 229, сослагательного – 79, повелительного 28, настоящее время – 188, прошедшего- 100, будущего – 48. Единственного числа – 257, и множественного – 66.

Глаголы несовершенного вида обозначают длительные или повторяющиеся действия, без указания на их завершенность. В неопределенной форме они отвечают на вопрос «что делать?» Глаголы совершенного вида указывают на завершенность действия, его результат, конец действия или его начало. В неопределенной форме они отвечают на вопрос «что сделать?»

В данном цикле больше несовершенного вида, например, в стихотворении «Сны».

Все эти глаголы несовершенного вида свидетельствуют о том, что А. Блок хотел нам показать продолжительность действия.

На примере данного стихотворения можно выделить глаголы несовершенного вида, которые употреблены для описания длительных или повторяющихся действий: «Идем, слышно, зовет, кашляет, расстелет». Глаголы несовершенного вида в данном стихотворении используются для передачи образа осеннего дня и описания длительных, медленных или повторяющихся действий, что создает общую атмосферу умиротворенности и задумчивости, характерную для этого произведения.

Несовершенный вид – 59,8 %, совершенный вид – 40,1 %

Изъявительное наклонение – это форма глагола, которая используется для выражения утверждения или факта. Глаголы в изъявительном наклонении сообщают информацию о том, что что-то происходит или существует. Эта форма глагола является наиболее распространенной и широко используется в повседневной речи для передачи фактов, описания событий и утверждений.

В данном цикле наибольшее количество изъявительного наклонения – 229.

Использование изъявительного наклонения в стихотворении может быть обусловлено желанием поэта передать события, описать действия или выразить свои чувства в наивысшей степени ясности и непосредственности. Изъявительное наклонение используется для представления фактов, констатации существования или происходящих изменений.

Итак, А. А. Блок активно использует глагольные формы в стихотворениях.

Вывод мы представим в таблице.

Таблица 2

Всего глаголов	СВ	НСВ	ДЗ	СЗ	Изъяв. Накл.	Повелит. Накл.	Сос-лаг. Накл.	Нас-е вре-мя	Пр-е вре-мя	Буд-время	1 ли-цо	2 ли-цо	3 ли-цо	М. Р.	Ж. Р.	Ср. Р.	Ед. Ч.	Мн. ч	Инфинитив
336	135	201	324	12	229	28	79	188	100	48	39	31	154	39	39	14	257	66	173

Всего нами было проанализировано 336 глаголов из стихотворений А. Блока, часто используемые из них – совершенного вида, действительного залога, изъявительного наклонения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Блок А. А. Собрание сочинений: в 8-ми т. – Т. 1. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1960.
- 2 Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. – М. – СПб.: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1882.
- 3 Золян С. Лингвистическая поэтика и общая теория языка (о контекстно-зависимой семантике и текстоцентричной лингвистике) // Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова, 2016. – № 7.

Секция 26
Қазақ тіл білімі мен әдебиеттану
ғылымының өзекті мәселелері
Актуальные проблемы казахского
языкознания и литературоведения

**МАҒЖАН МЕН ҚАСЫМ
(ТЫНЫСТАНОВ) ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ**

КАРИМЖАНОВА Р. Б.

филология ғылымдарының магистрі, арнайы пәндер оқытушысы,
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

АДИЛБЕК А.

«Қазақ тілі мен әдебиет» мамандығының студенті
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

XX ғасыр басындағы әдеби процесте түркі ұлыстарының өзара алмасулары өте-мөте қарқындалды десек, оның өрістеуіне туыстас қаламгерлердің өзара шығармашылық байланыстарының әсері мол болды.

Сол тұстағы тарихи-әлеуметтік мәселелердің аймақаралық мәдени қатынастардың ілгері өрлеуіне септігі тиіп, түркі халықтарының рухани алмасулар жасауына қолайлы жағдай туғызғаны мәлім. Тектес халықтар әдебиеттері бұл тарихи даму кезеңінде эстетикалық деңгейде болсын, көркемдік мазмұны тұрғысынан болсын өз өрісіне қатысты биік сатыға көтерілді. Туысқан әдебиеттердің көркемдік-эстетикалық сипатта жаңаруы мен жаңғыруын айқындайтын фактор ретінде Шығыс-Батыс контексіндегі халықаралық әдеби процеспен байланысты қаламгерлер қатынастарының әлдеқайда кеңеюі мен тереңдеуін айтар едік. Өйткені дәл осы шақ қазақтар үшін басқа түркі ұлттарымен дәстүрлі әдеби-мәдени байланыстар жасауға айрықша тиімді болды. Қазақ әдебиетінің ішкі бейімі мен сипаты ұлттық әдеби даму мен қалыпты дәстүрлерге орай сыртқы ықпалды меңгеруде көрінетін «қарама-қарсы ағымдарда», сондай-ақ қалам иелерінің дара шығармашылығында көрініс тапты.

Түркі халықтарының әдеби байланыстары XX ғасыр басында өте-мөте қарқынды жүрді. Егер ертеде рухани алмасу процесі тек

көркем-генетикалық бірлік бастауы негізінде жалғастық тапса, XIX ғасырдың екінші жартысында, әсіресе, XX ғасыр басында шығармашылық қарым-қатынастар жаңа түр, формалармен толысты. Санамалап атар болсақ, олар мыналар: 1) шығармашылық үндестік негізіндегі өзара ықпал-әсер; 2) қаламгерлердің жеке ішкі, сыртқы қарым-қатынастары; 3) шетел әдебиетінің үлгілі көркем әдеби туындыларын аудару арқылы тәжірибе, шеберлік алмасу. Сөйтіп, көркем сөз иелерінің бір-бірімен тікелей қарым-қатынастары, дара дарындардың әсер-ықпалы, көркем аударма үлгілері, т.т. түркі халықтарының әдебиеттерін, оның ішінде қазақ әдебиетін белгілі көркемдік принциптерді (қағидаларды-С.С.) шығармашылықпен меңгеруге итермеледі.

Бұл қарым-қатынастар түркі ұлыстарының бір мемлекет, одақ аумағында өмір сүруіне және жаңа тарихи жағдайлардың әсері арқасында мүмкін еді. Сондай-ақ, баспаханалардың ашылуы, басылымдардың көбеюі мен түркілік таланттардың жарқын көрінуі бұл істі тездетті.

Қазақ және басқа түркі халықтары арасындағы сыртқы қатынастар түркі әлеуметтік-саяси бағыттарда дамыды. Ал қазақ әдебиетіндегі қарама-қарсы ағымдар жәдитшілдіктің пайда болып, азаттық-ағартушылық идеяның қанат жаюы және отаршылдыққа қарсы саяси революциялық ағымдар мен дін-ислам аясында ұлттардың бірлігі негізінде қолдау тапты. Бұған жаңа өрлеу үстіндегі қазақ әдебиеті мен түрік, татар, башқұрт, әзірбайжан, өзбек әдебиеттерінде өте-мөте нығая түскен романтикалық, реалистік тенденциялар мүмкіндік туғызды.

Сонымен, қазақ әдебиетіндегі шығармашылық потенциалдың өсуіне орай, оның туысқан елдер әдебиетімен ішкі, сыртқы байланыстары бірте-бірте қарқындады. Сөйтіп, олардың сөз өнері тақырыптық, жанрлық, көркемдік деңгейде өсіп, профессионалдык қалыпқа жетті.

Осы орайда, жекелеген ақын-жазушылардың іштей қарым-қатынас жасап, шығармашылық байланыстар жасауы заңды құбылыс екені аңғарылады. Кейде тіпті олардың (қаламгерлердің-С.С.) бір-біріне деген өзара ықпал-әсері де мол болғанға ұқсайды. Бұл жөнінде қырғыз ғалымы С. Жигитов былай деп жазады: «На них производили сильное впечатление, оказывали непосредственное влияние преимущественное произведение родоначальников казахской, от части и татарской советской поэзии. Они ... вдохновляясь творческим примером казахских и татарских поэтов,

зачастую явно подражая им, начали создавать стихотворные произведения. Так, например, ... Сыздық Карачев писал и публиковался по-татарский, Касым Тыныстанов-по-казахский» (Аудармасы: «Оларға қатты әсер қалдырып тікелей ықпал еткен қазақ, татар совет поэзиясының негізін қалаушыларды шығармалары еді. Олар қазақ, татар ақындарының шығармашылық үлгі алып, кейбіріне тікелей еліктеп, өлеңдер жаза бастады. Солай, мысалы, Сыздық Қарашев татарша жазса, Қасым Тыныстанов қазақша өлеңдер шығарды.»). [11.34-35].

Қырғыз жазба әдебиетінің негізін қалаушы бұл қаламгерлердің бірінің-татар, енді бірінің - қазақ ақын-жазушы-ларының ықпалында болып, «түрікшіл», «ұлтшыл» атанған кезі болды. Кеңестік идеологтар, олардың төңкерістер (Ақпан, Қазан төңкерістері-С.С.) тұсындағы татар және қазақ баспасөзінің беттерінде жарық көрген шығармаларының дені ұлтшылдық негізге құрылған деп сынып, қаралаған болатын. Мәселен, С. Қарашевтың татар тілінде жазған өлеңдерінде «о, милләтім» («о, менің уатым») деген сөз жиі қайталанатынын, «пантюркизм» идеясынан ада еместігі сыналады. Ал, Қ. Тыныстановтың «о, алашым» деп «ах» ұруын қазақ қаламгерлері-Сұлтанмахмұт, Мағжан, Жүсіпбек шығармашылығының әсері деп білді.

Шынында, қырғыз қаламгерлері - Сыздық пен Қасым әуелде-татар, кейін-қазақ қаламгерлерінің іштей де сырттай да әсерін сезініп, олардың идеялық-эстетикалық сарыны негізінде шығармалар берді. Әсіресе, Түркістан АССР құрылып (1920–1924 жылдары) оның астанасы-Ташкент болып тұрған кезде, түркі ұлыстарының арда ұлдары бас қосып, ел игілігі үшін ерінбей еңбек етті. Қараңғы халықты сауаттандыру, сауықтыру мақсатында игі шаралар жасады. Сол жылдары қазақ, өзбек, қырғыз, түрікпен, қарақалпақ, ұйғыр ұлттарының өкілдері өз ана тілдерінде оқу құралдарын, төл туындыларын, аударма еңбектерін жазып, баспасөз беттері мен жеке басылымдар арқылы жарыққа шығарды. Мысалы, Қасым Тыныстанов 1919–1924 жылдары Ташкенттегі Қазақ-қырғыз ағарту институтында оқи жүріп, қазақ тілді газет-журналдарында («Өріс», «Ақжол», «Шолпан») жұмыс істейді. Сөйтіп, Мағжан, Мұхтарлармен аралас, істес болады. Кейбір деректерге қарағанда, Мағжан ұйымдастырған «Алқаға» мүше болғанға ұқсайды. Қасымға тікелей Мағжан өлеңдерінің рухының әсері күшті болғанын қырғыз әдебиет зерттеушілері де мойындайды. Бұл пікірдің растығына

кос ақынның өлеңдерін салыстыра отырып көз жеткізуге болады.

Мағжан:

Біз жаңа көрдік таңның желі ескенін,
Салқынмен сескендірмек боп ескенін.
Сылдырлап су, сыбдырлап жапырақтар:
Есінді жи енді, алаш, түр!»-дескенін! [12.33-34]
десе, Қасым:
Салем бер атқан таңға түр, әр алап,
Нуруна атқан таңның кир, алас!
Агарып атқан таңды куттуктайла
Сайрады миң кубулуп бир сандугач... [13.16]
деп, идея бірлігі сәйкес, мотиві ортақ туындылар берген.

Тағдыр-талайы ұқсас туысқан халықтар өкілдерінің көтерген мәселелері мен алдағы мақсат-мүдделері де бір болуы заңды нәрсе. Уақыт талабынан туындаған мүдде ортақтығы, мақсат бірлігі қазақ-қырғыз ақындарын түрікшілдік концепциясына итермеледі. Олар халықты ескіліктің бұғауынан құтылып, жаңалыққа ұмтылуға, «жарқырап күн туған ақ танды» қарсы алуға шақырады. Ұлт зиялылары азаттықтың ақ таңы – оқу-білім алу, өркениетке ұмтылу деп білді.

Шығармашылық ықпалды сезіну – белгілі бір қаламгер саналы түрде өзіне дейінгі отандас яки шетел ізашарының тәжірибесіне арқа сүйеуі десек керек. Бұл ізденістер шартты түрде қаламгердің шығармашылық өсу жағдайынан (деңгейінен) туындап, сол елдің қоғамдық өмірі мен төл әдебиетінің сұраныстарын өтеу тұрғысында пайда болды. Мысалы, қазақ, татар, өзбек, қырғыз және т.б. халықтардың ақын-жазушылары жайында осыны айтуға болады.

Орта Азияның барлық халықтары әспетті қазақ, қырғыз, өзбек, татар, башқұрт, түрікмен және қарақалпақтардың ежелден ұқсас салт-дәстүрі, әдет-ғұрыпы, мәдениеті мен тіршілік тынысы болды. Оларды, алдымен әрине, тілдің жақындық, сосын мақсат пен мүдде бірлігі топтастырды. Бұл ұлттардың бұрыннан қалыптасқан әдеби қарым-қатынастары уақыт өте келе одан әрі дами, нығая түсті.

Көрнекті қалам иелерінің ықпалы тек өз әдебиеттерінің дамуына ғана емес, сонымен қатар өзге ұлт әдебиеттерінің өсуіне де әсері мол болды. Әлишер Науаи, Абай, Мақтұмқұлы Ажинияз, Бердақ, Тоқай сынды дара дарындардың ақындық өнері, шеберлік мектебі бір ғана өзбек, қазақ, қарақалпақ, татар халықтарына тиесілі емес екені белгілі. Бұл – олардың ортақ игілігі еді. Айтылған ой сілемі Мағжан мен Қасым шығармашылықтарына тікелей қатысты.

Олар алдыңғы толқын ақындардың дәстүрлерін жемісті түрде жалғастырып қана қоймай, байытты да.

Бұған жекелеген ақындар шығармашылығын салыстырып қарастыру арқылы көз жеткізе аламыз. Мәселен, Мағжанның Қасым поэзиясына әсері оның (Қасымның) шығармаларының идеялық ерекшелігі мен мазмұнынан, т.т. байқалады. Мағжан сынды Қасым да дәстүрлі көркемдік үлгіде жаңа мазмұнды шығармалар беріп, өз кезеңінің адамгершілік мәселелерін суреттеді. Бұл ретте Қасымның «Таң», «Бүгінгі күн», «Жастарға» т.б. өлеңдерімен, Мағжанның «Бір күні», «Тек таң атсын», «Жаралы жан» т.б. шығармаларында ғасыр басындағы қоғам өмірін сипаттайтын көптеген өзекті мәселелер қарастырылады. Өлеңнің әр жолында әлеуметтік бақытсыздыққа қарсылық айқын көрініс тапқан.

Бостандықта өткен күнді сағындым,
Желдей зулап кеткен күнді сағындым.
Жыл құсындай ұшсам, қонсам ерікті,
Ойдағыдай еткен күнді сағындым,-
деп, Мағжан – ақын Қазан төңкерісі әкелген бостандыққа көңілі толмайды. Ал Қасым болса:

Бир убакыт қара туман алды чулгап,
Өткенге жете алмадык колду булгап.
Көзден жаш, жондон таяк арылган жок,
Сағындык замананан өткен қыргап,-
дегендей, халқының ерікті өткен заманын аңсайды.

Кеңес дәуірінің әдебиетін зерттеушілердің байыптауынша, жазба поэзияның түрленуіне себеп болған басты факторлардың бірі ретінде төл түлектеріміздің көршілес түркі халықтары өкілдерімен тығыз қарым-қатынастарын атайды.

Сол кезеңде олардың әдебиеттері біршама эстетикалық тәжірибе жинақтап, жекелеген басылым, баспасөз орындарын иемденіп, қырғыз ақындарына үлгі-өнеге көрсетті. Мысалы, өзінің алғашқы өлеңдерін С. Карашев татар тілінде жазып, татар басылымдарында шығарса, ал Қ. Тыныстанов қазақша және қазақ басылымында («Өріс» газеті) көрінді.

Қ. Тыныстанов 1901-1937 жылдары өзінің шығармашылық жолын қазақ тілді ақын ретінде бастап, алғашқы өлеңдер жинағына («Қасым ырларының жыйнағы»-М.Центр. изд-во народов СССР, 1925) енген он екі өлеңін қазақша бастырады. Ал, жинақтағы басқа шығармалары (21 өлеңі мен поэмасы) өз ана тілінде (қырғыз) жарияланған [19 .41.].

Қасым өзімен тұстас көптеген ақындар секілді үгіт-насихат өлеңдерін жазудан бастады. Сол кезеңде насихатшылық сарынның көрініс табуы, уақыт талабынан, қоғамдық мүддеден туындағаны анық. Мәселен, қазақша жазылған «Таң» өлеңінен сол тұстағы ақындарға тән поэтикалық ойлау жүйесін байқаймыз:

Жарқырап күн чыгыштан ағарды таң,
Оянды уйкусунан ар түрлі жан.
Бурунгу кара түннен кутулғанға,
Сүйүнүн жан-жаныбар салады ан.

... Атқан таң дүниени нур мен кемди,
Куураған ар түрлі гүл баары да өндү.
Суукты тау басынан зырқыратқан,
Кармастай баары кетти кар мен мөңгү [3.16]

Ақын табиғат көрінісін жаңа өмір бейнесімен астастыра отырып, халықты ескіліктің шырғауында қалмауға шақырады.

Қасым «ырлары» («жырлар» сөзінің қырғызша баламасы-С. С.) Мағжан өлеңдерімен іштей үндесіп, сабақтастық табып жататынын аңғарамыз.

Қазақ ақыны:
Міне, Күн! Сәулесі алтын жерді күшты,
Жарыққа қуанысып, құстар ұшты.
Ізгі оймен ерік тілеп, жарық тілеп,
Ұшамыз біз де жиып есті, күшті, - [2 .34].

деп, елдің еңсесін басқан бұғаудан, қараңғылықтан құтылуға, жарық күнге ұмтылуға үгіттейді. Қазақ пен қырғыз ақындарының бір тақырыптағы үндестік үйлесімі осылайша жалғасын тапқан. Сөйтіп, бұл тақырыпқа Мағжан «Сорлы қазақ», «Бір күні», «Тек таң атсын!», «Жаралы жан», «Атқан таңның жыры», т.б. шығармаларын арнаса, Қасым «Таң», «Бүгінгі күн», «Алачка», «Жастарға» деген өлеңдер жазды. Қос ақын Ақпан, Қазан төңкерісіне байланысты қоғам өзгерісін, жаңа өмір тақырыбы атқан таңның поэтикалық бейнеленуі арқылы көрсетеді. Мысалы, «таңның желі ескенін көріп», Мағжанда «есін жиған алашты» тұр-тұрлаған «күн сәулесі» жарыққа итермелесе, Қасымда «Жарқыраған күнмен» «ұйқысынан ояңған әртүрлі жан» «қара түннен құтылғанға сүйсініп, салады ән», солай құстар әні алаштың қуанышымен үйлесімдік табады.

Әрине, қазақ, қырғыз ақындарының идеялық мотиві бір болғанмен, тақырыпты ашу, суреттеу тәсілдері әрқалай екені айқын аңғарылады. Бұған олардың мазмұны үндес, мотиві бір

шығармаларын салыстыра қарастыру арқылы көз жеткіземіз. Мәселен, «Туған жерім-Сасықкөл» өлеңінде:

Айдын көл, ата қоныс, құт болған көл,
Сусын боп сұрағанға, от болған көл.
Кеше бірлік, ынтымақ түгел шақта,
Бейне бір сенің басың сүт болған көл, - [2.17.]

деп, ата мекен, туып-өскен жерге деген ыстық сезімін мұңлы күйде – «қарашекпен» қаптап, жер-суын иемденуден сескенген кешегі тәуелсіз күнін аңсаған көңіл көгінде көркемдейді.

Ал Қасым болса, «қиндигин кесип, кирип жууған жери»-Ысык-Көлге» деген көңіл-күйін былайша суреттейді:

Жылтырап таудан аққан сууң қандай?
Балапан конуп, учқан кууң қандай?
Сай-сайдан кечке турум ан чыркаған,
Бураң бел арууларың сениң қандай?! [3.23].

Мұнда бейнеленген табиғат көрінісі мүлдем басқа сезім сырын шертеді. Ақын Ысыккөл пейзажын беру арқылы мамыражай, тыныш өмір көрінісін көзге елестетеді.

Алайда, тектес ақындардың көркемдік тәсілінде ұқсастықтар бар. Біріншіден, Қасым қазақ, қырғыз халық поэзиясын ортақ, өзімен тұстас қазақ ақындары көп қолданатын 11-12 буынды, ААБА рифмді кара өлең ұйқасын бұл және басқа шығармаларында ұтымды пайдаланған. Екіншіден, Мағжан өлеңінде: «болған көл» деген сөздік эпифораның қайталанып келуі шығарманың өн бойына ерекше леп береді және оның идеялық негізімен сәйкеседі. Сондайақ, Қасым «ырында» да өлең жолдарының соңында дыбыстың қайталануы акустикалық сынғыр есітеді. Сөйтіп, «бырыңғай дауыссыз дыбыстар қайталанып, аллитерация тәсілін» жасайды

Мұндай ұқсас тәсілдер алмасуын Мағжанның «Мен жастарға сенеміні» мен Қасымның «Бүгінгі күнін» арасындағы үндестіктен байқаймыз.

Сайып келгенде, Қ.Тыныстанов шығармашылығының поэтикалық биік деңгейге жету жолынан байқағанымыздай, ол қазақ, татар секілді жақын, туыстас әдебиеттер поэзиясын жете білді. Әсіресе, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаевтардың шығармашылықтарымен жақсы таныс болды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Джигитов С. Обретение новых традиций. -Фрунзе: Кыргызстан, 1984. – С. 35.
- 2 Жұмабаев М. Сүй, жан сәулем.Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2002. – 256 б.
- 3 Тыныстан уулу Қ. Адабий чығармалар. -Бишкек: Адабият, 1991. – 192б.
- 4 Эркебаев А. Жаңы маданиятыбыздың көч башы. – Бишкек: Адабият, 1991 –177–191б.

МОДАЛЬ СӨЗДЕР МӘНІ ЖӘНЕ ҚҰРАМЫ

БАУЫРЖАНҚЫЗЫ Ж.

студент, 4-курс, «Қазақ тілі мен әдебиет» мамандығы,
ШАҚАМАН Ы. Б.Ғылыми жетекші, Филология ғылымының кандидаты, профессор,
Ә.Марғұлан атындағы, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Көмекші сөздер «көмекші» деген атауға ие болғанмен, олардың негізгі сөздердің мәнін арттырудағы маңызы зор. Оларсыз негізгі сөздер өздерінің қосымша қызметін таныта да алмауы мүмкін. Сондықтан тіл білімінде олар жеке сөз тобы, категория болып қаралады. Ендеше көмекші сөздер қолданысы негізгі, атаушы сөздердің астарлы қызметін ашуда қажет әрі өзекті мәселе болып табылады.

«Қазіргі қазақ тілінің морфемалар жүйесі» атты монографияда Н. Оралбай «Қазақ тіліндегі көмекшілер» тарауында көмекші сөздердің барлық түрін көрсеткен. Еңбекте көмекші сөздердің көмекші есімдер, көмекші етістіктер, шылаулар, күшейткіш үстеулер және модаль сөздер деген түрлері қаралады. Ал «Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы» (2007) еңбегінде көмекші сөздерді «тілдің дамуында лексикалық мағынасынан айырылып, грамматикалық мағынаға көшкен тілдік бірліктер» – деп сипаттап [1, 28-б.], алдыңғы еңбекте айтылған көмекші сөздерге қоса күшейткіш көмекшілер, күшейткіш буындар деген түрлерді атайды [1, 28-б.].

Модаль сөздердің «Қазақ грамматикасында» (2002) оныншы сөз табы ретінде берілуіне қарай Н.Оралбай: «Модаль сөздер аналитикалық форманттың құрамында модальдық категорияның көрсеткіші болғандықтан, олар қосымшалар сияқты грамматикалық көрсеткіштер қатарында қалады және олардың саны өте аз.

Сондықтан модаль сөздер жеке сөз таптарының қатарына қосылмайды» – деп қарсы пікір айтады [1,63-б.]. Ғалым бұл қарсылығын модаль сөздердің көмекшілік қызметте болуымен және олардың грамматикалық мағынасы белгілі бір грамматикалық категорияға (модальдық категория) қатысты болып келуімен түсіндіреді [2, 258-б.]. Бірақ ғалым Н.Оралбай модаль сөздердің модальдық категорияға тән болуын атап көрсетуімен олардың жекелік қызметін де атап отырғанын аңғармайды. Категория құрауға себептің өзі – жеке сөз табы болу белігісінің бірі.

Көмекші сөздерге туралы айтылған пікірлерде модаль сөздер мен күшейткіш бірліктердің көмекші сөз болып танылуына басымдық беріледі. Алайда бұл мәселе әлі де толық шешім таппай отыр. Модаль сөздердің қай категорияға жататыны, сөйлемде дәнекерлік қызметте ме, әлде толыққанды сөз табы қызметінде бола ма деген дұдмал сұрақ жауабы нақты берілген емес.

Ғалым Т. Ерғалиев 1968 жылы жарық көрген «Қазақ тіліндегі сөздер мен сөз таптарының морфологиялық құрылысы» атты еңбегінде қазақ тіл білімін үлкен үш топқа жіктейді: негізгі сөз таптары, көмекші сөздер, азат сөздер. «Азат сөздер» тобына ғалым одағай мен модаль сөздерді енгізіп, оларды жеке анықтайды: «Негізгі сөздерге де, көмекші сөздерге де қосылмайтын ерекше сөздер бар. Олар сөйлемде белгілі бір қызметке ие емес және басқа мүшемен байланысы жоқ бөлек, еркін категория болып табылады. Сондықтан термин ретінде олардың бәрін «азат сөздер» деп атайды [3, 7-16]. Ғалымның бұл анықтамасынан модаль сөздердің жеке сөз табы болу мүмкіндігінің бары екенін аңғарамыз.

Ғалым С. М. Исаев сөздерді топтастырып, таптастыруда өзіндік жеке пікір қалдырды: «...модаль сөздер де жеке сөз табы болып қаралады, өйткені олардың жеке мағынасы болмаса да, өзі қатысты сөзге, я сөйлемге қосымша грамматикалық мән үстейді немесе ойға қатысты мән (модальдық) қосады» деп, оныншы сөз табы ретінде қосады [4, 293-б.].

Модаль сөздерді жеке сөз табы ретінде тануды қостайтын ғалымның бірі – тілші А.Салқынбай. Ол: «Модаль сөздерді жеке сөз табы ретінде танытатын негізгі белгі – оның жалпы категориялық мағынасының болуы. Лебізде айтылатын хабарға сөйлеушінің жеке қатынасы мен көзқарасының болуы модаль сөздердің жалпы категориялық мағынасы болып саналады. Олай болса, модаль сөздерді жеке сөз табы ретінде танудың ғылыми негізі бар» [5, 310-б.] – деп, нақты түсініктеме береді.

Түркі немесе орыс тіл білімінде де модальдық бірліктер сөз табының қатарынан көріне алмауы олардың қосымшаны қабылдау-қабылдамауымен тұжырымдалады: «Морфологиялық сипатына келсек, модаль сөздер не жұрнақ не қосымша жалғауға қабілетті емес. Сөз тудырушы не сөз жасаушы жұрнақтар жалғанбайды» [6]. Аталмыш бірліктерге қосымшаның жалғанбауы олардың сөз табына жатқызылмауына себеп ретінде көрсетіледі.

Жалпы алғанда модаль сөздер қазіргі уақытта зерттеу нысанына алынып та жүрген жоқ, оған себеп құрылымдық грамматиканың жаңа сипаттық зерттеуге түсе алмай отырғандығында болса керек. Тілді ұлттық негізде зерттеп қарастыру мәселесі де назардан тыс қалып отыр. Осыған байланысты қазақ тіліндегі модаль сөздер зерттеу жағынан кемшін түсіп жатыр.

Дегенмен қазақ тілі ғалымдары (С. Исаев, Н. Оралбай, т.б.) қазақ тіліндегі модаль сөздерді ажыратып, олардың жеке ерекшеліктерін талдап көрсетті, мағыналық түрлерін жіктеп беруге негіздеме жасады.

Ғалым С.Исаев қазақ тіліндегі модаль сөздердің басқа сөз табы сияқты қолданыстық ерекшеліктері, өзіндік грамматикалық қызметі барын атап, оларды жеке сөз табы болатындығына негіз болатын өлшем бірліктерді атап, дәлелдеді. Ғалым: «...модаль сөздер де жеке сөз табы болып қаралады, өйткені олардың жеке мағынасы болмаса да, өзі қатысты сөзге, я сөйлемге қосымша грамматикалық мән үстейді немесе ойға қатысты мән (модальдылық) қосады» деп, қазақ тіл білімінің оныншы сөз табын айғақтайды [7, 293].

Адамзат баласы сөйлегенде немесе жазған кезде белгілі оқиға жайлы жалаң түрде ғана хабарлап қана қоймайды, бұл мәселеге қатысты өзіндік көзқарасын, пікірін, ойын білдіреді. Себебі мұндай жағдайда айтылатын оқиғаның анықтығы, айқындылығы, анықтығы, шынайылығы, күдіктілігі, мүмкінділігі, біртүрлілігі, шынайылығы, күнгірттілігі басым көрінеді. Яғни модаль сөздер болып жатқан дүниеге сөйлеушінің сенімділігін, міндеттілігін, болжалдылығын, қажеттілігін, күмәнділігін, айқындығын білдіріп, айтқысы келіп отырған пікірге өзіндік реңк береді.

Әр түрлі мағыналық топтарға жататын модаль сөздердің жасалу жолдарына назар аударатын болсақ:

Таблица 1

Міндеттілік мағына	
-уға тиіс	Жел ұшырар, топырақ басар, бірақ шын үлкен алау жағылған жерде әйтеуір бір белгі қалуға тиіс (М.Әуезов)
-у керек	Саған Қауметовті де құтқару керек болды (М.Әуезов)
-у қажет	Тек байлау айтып, іс қамын ойлау қажет (М.Әуезов)
-у шарт	...Абай жасырмай, ашықтан-ашық халыққа білдіру шарт екенін атады (М.Әуезов)
-уға міндетті	Ол жөнінде жігіт енді бір байлау айтуға міндетті (М.Әуезов)
Болжал мағына	
-са керек	Оңаша отауға іріктелген жас жігіттер бұл кешті көңілді өткізсе керек (М.Әуезов)
-ған сияқты/секілді/сықылды/тәрізді	...ешбір мезгіл өтпеген, уақыт қатып тұрып қалған сияқты (М.Әуезов)
-уға болар	...мәңгілік жауыздықпен жағаласқандардың бәрінің де істеріне күдік айтуға болар (М.Әуезов)
-у мүмкін/ықтимал	Қайындамай, үйленбей қалу мүмкін (М.Әуезов)
-ғанға ұқсайды	Әне біреу жағы өңшең баспанасыз қалғанға ұқсайды (М.Әуезов)
Мүмкінділік мағына	
-уға болады	...кейбір жаман жүрістерден жақсы олжа алып шығуға болады екен-ау (М.Әуезов)
-уға болмайды	Дүниеге лайықты өнер, мал тауып, абұйыр мансапты еңбексіз табуға болмайды (М.Әуезов).

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Оралбай Н. Қазіргі қазақ тілінің морфологиясы. –Алматы: Инжу-Маржан. 2007. –390б.

- 2 Оралбай Н. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Павлодар, 2011. – 424 б.
- 3 Ерғалиев Т. Қазақ тіліндегі сөздер мен сөз таптарының морфологиялық құрылысы. – Алматы. 1968. –180б.
- 4 Исаев С. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты. – Алматы: Рауан. 1998. – 304 б.
5. Салқынбай А. Қазіргі қазақ тілі. – Алматы: «Эверо», 2004. – 464 б.
6. Түймебаев Ж. Қазақ және қарақалпақ тілдерінің салыстырмалы грамматикасы. – Алматы: Қазығұрт, 2018. – 248 б.
7. Исаев С. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты. – Алматы: Рауан баспасы, 1998. – 304 б.

ҚАНЫШ ИМАНТАЙҰЛЫ СӘТПАЕВ – МАҚТАН ТҰТАР ДАРА ТҰЛҒА

БАЙМУРАТОВА Т. Р.

Ақпараттық технологиялар колледжінің 1 курс студенті

МЫНГЫШЕВА А. А.

**Ақпараттық технологиялар колледжінің қазақ тілі мен әдебиет оқытушысы,
педагогикалық ғылымының магистрі**

Уақыт өткен сайын олар оқшау дараланып, жарқырай түседі. Олар сарқылмас бұлақ, өздерінің талантымен, терең білімділігімен, тұңғыық терең ақыл-парасатымен, елінің, халқының, болашақ жас ұрпақтың жарқын өмірі үшін еткен ерен еңбектерімен тарихта есімдері алтын әріппен жазылған ұлы тұлғалар. Солардың бірі де бірегейі – Қаныш Сәтбаев.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаев-өз елінің тарихында жарқын із қалдырған көрнекті қазақ ғалымы, қоғам қайраткері және саяси қайраткер. 2021 жылы оның туғанына 125 жыл толады. Бұл маңызды оқиға Қаныш Сәтбаевтың өмірі мен жетістіктеріне арналған көптеген ғылыми конференциялар, көрмелер және басқа да іс-шаралар өткізуге себеп болды.

Қаныш Сәтбаев 1899 жылы 25 қарашада Челекское ауылында (қазіргі Батыс Қазақстан облысы Ақсай ауданы) дүниеге келген. Жас кезінде ол өзінің таланты мен ғылымға деген қызығушылығын көрсетті, бұл оған Омбы педагогикалық институтында білімін жалғастыруға мүмкіндік берді. Оқуды бітіргеннен кейін ол мұғалім болып жұмыс істеді және ғылыми мансабын бастады.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаев өзінің ғылыми қызметінде этнография, фольклортану мәселелерімен, сондай-ақ қазақ халқының тарихын зерттеумен айналысты. Оның жұмысы Қазақстанның ұлттық мәдениетін сақтауға және дамытуға ықпал етті. Сонымен қатар, ол елдің саяси өміріне белсенді қатысып, үкіметтік ұйымдарда жоғары лауазымдарға ие болды. Ұлы тұлға Қаныш Сәтбаев Қазақстанның тәуелсіздігі үшін күрестің символына айналды және оның өмірдің түрлі салаларындағы жетістіктері қазақстандықтардың болашақ ұрпағына әсерін тигізе берді.

Қазақ тарихында Қаныш Сәтбаевтың орны ерекше. Ол қазақ елінің сан ғасырлық даму тәжірибесін, салт-дәстүрін тәнкерістік едіспен күрт өзгертуді емес, керісінше өркениетті мемлекеттердің өмір тәжірибесін ескере отырып, одан ірі дамытуды, білім алып, көппен терезе теңестіруін кездеді. Ең алдымен, қазақтың аяз ата-мекеніне ие болуын мақсат етті. Сол жолда аянбай күресті. Сонымен қатар елге демократия, білім-білік алып келу едерісінің бастауында тұрған, барды көбейтуші, езілгенді жалғастырушы, жоқты жасаушы азаматтардың бірі.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың балалық және жастық шағы: алғашқы жылдары және білімі. Қаныш Имантайұлы Сәтбаев-Қазақстанның ғылымы мен мәдениетінің дамуына елеулі үлес қосқан көрнекті қазақ ғалымы және мемлекет қайраткері. Ол 1899 жылы 6 наурызда қазіргі Павлодар облысының аумағындағы Қарасу ауылында дүниеге келген. Қаныш Имантайұлының балалық шағы мен жастық шағы ХХ ғасырдың басындағы ауыр әлеуметтік-экономикалық жағдайлар мен саяси өзгерістердің әсерінен өтті. Бала кезінен бастап Сәтбаев ғылым мен оқуға үлкен қызығушылық танытқан жарқын және талантты бала болды. Ол оқуды ойындардан артық көрді және әрқашан білімге ұмтылды. Алты жасында ол медресеге бара бастады, онда ол исламдық білім негіздерін алды және ақыл-ой қабілеттерін дамыта бастады.

Медресені бітіргеннен кейін Сәтбаев Көкшетау гимназиясына оқуға жіберілді, онда ол өзінің ерекше зияткерлік дамуын көрсетті. Ол ғылыми үйірмелерге белсенді қатысып, керемет баға алды. Гимназияда ол табиғат пен геологияға деген қызығушылығын көрсетті, бұл оның кейінгі ғылыми мансабының бастапқы нүктесі болды. Гимназияны бітіргеннен кейін Сәтбаев Алматы қаласындағы Түркістан политехникалық институтына оқуға түсті. Мұнда ол «геология» мамандығын таңдап, ғылыми зерттеулермен белсенді айналыса бастады. Студенттік жылдары оның жұмысы танылып,

ғылыми журналдарда жарияланды. Ол сондай-ақ студенттердің қоғамдық өміріне белсенді қатысып, студенттердің ғылыми қоғамының төрағасы болып сайланды.

1922 жылы Қаныш Имантайұлы институтты үздік бітіріп, инженер-геолог дипломын алды. Ол кен орнында-минералды ресурстарды барлау және игеру жөніндегі мемлекеттік ұйымда жұмыс істеу туралы ұсынысты қабылдады. Сәтбаевтың мансабы тез дамып, елдегі жетекші геология маманы болды.

Осылайша, Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың балалық шағы мен жастық шағы еңбекке, оқуға және ізденіске толы болды. Ол көптеген қиындықтарды жеңіп, ғылыми және қоғамдық жұмыстарда жоғары нәтижелерге қол жеткізді. Оның интеллектуалды өмірбаянында оның болашақ жетістіктеріне негіз болған жарқын және ерекше белгілер бар.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың мансабы: ғылым мен қоғамның дамуына қосқан үлесі мен жетістіктері Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың мансабы: ғылым мен қоғамның дамуына қосқан жетістіктері мен үлесі Қазақстанның ең танымал және құрметті ғалымдарының бірі Қаныш Имантайұлы Сәтбаев болып табылады, оның мансабы мен ғылыми және қоғамдық саланың дамуына қосқан үлесі назар аударуға және мадақтауға лайық. Институтты бітіргеннен кейін Сәтбаев отанына оралып, өзінің ғылыми-зерттеу жұмысын бастады. Ол табиғи ресурстарды, әсіресе мұнай мен газды зерттеуге ден қойды. Қаныш Сәтбаев өзінің күш-жігері мен ашқан жаңалықтарының арқасында лайықты құрметке ие болып, осы салада сарапшы болды. Оның зерттеулері қазақстандық мұнай өнеркәсібінің дамуына және ел экономикасының нығаюына ықпал етті. Сонымен қатар, Қаныш Имантайұлы қоғамды дамытуға өз күш-жігерін белсенді жұмсады. Ол Қазақстанда химия саласында жоғары білікті кадрларды даярлау базасына айналған алғашқы химия институтын құрды. Сондай-ақ, ол Қазақ КСР Ғылым Академиясының ұйымдастырушыларының бірі болып, республикада ғылыми-зерттеу жұмыстарының дамуына ықпал етті.

Қаныш Имантайұлы ғалым ғана емес, табысты қоғам қайраткері болды. Ол саяси өмірде белсенді болды және елде маңызды шешімдер қабылдауға әсер етті. Өзінің ақылдылығы мен білімінің арқасында ол халықаралық форумдар мен конференцияларда жиі сөз сөйлеп, Қазақстан ғылымының жетістіктерін кеңінен насихаттады. Жалпы, Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың мансабы жарқын әрі бай болды. Ол химия және мұнай-газ индустриясы саласында терең із

қалдырып, Қазақстанның экономикалық дамуына елеулі үлес қосты. Сонымен қатар, оның белсенді қоғамдық қызметі Қазақстанның халықаралық аренадағы мәртебесін нығайтуға және республикада ғылымның дамуына ықпал етті

Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың идеялары мен тұжырымдамалары: оның ғылыми теориялар мен зерттеулердің дамуына қосқан үлесі.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың идеялары мен тұжырымдамалары: оның ғылыми теориялар мен зерттеулердің дамуына қосқан үлесі Қаныш Имантайұлы Сәтбаев-идеялары мен тұжырымдамалары ғылыми теориялар мен зерттеулердің дамуына айтарлықтай әсер еткен көрнекті ғалым, академик және педагог. Оның жұмысы мен жаңалықтары көптеген заманауи ғылыми пәндер үшін бастапқы нүкте болды және білімнің әртүрлі салаларында айтарлықтай прогреске ықпал етті. Ол геологиялық процестерді зерттеуде кешенді әдістерді қолдануға бағытталған отандық геологтар мектебінің негізін қалаушы. Бірқатар теориялар мен гипотезалардың авторы бола отырып, Сәтбаев геологияның ғылым ретінде дамуына үлкен үлес қосты. Оның ең танымал тұжырымдамаларының бірі - Қазақстан мен оның аймақтарының тектоникалық белсенділігі туралы идея. Ол Қазақстанның геологиялық тұрғыдан белсенді дамып келе жатқанын және бай ресурстарға ие екенін дәлелдеді. Сәтбаев сонымен қатар мұнай-газ аудандарының геологиясы саласында көптеген зерттеулер жүргізіп, оларды барлау әдістерін ұсынды. Оның Еділ мұнай-газ провинциясы мен Қарашығанақ кен орнын зерттеу жұмыстары да геология тарихындағы маңызды кезең болды. Ол бұл аудандардың геологиялық құрылымдарында мұнай мен газдың үлкен қоры бар екенін көрсетті.

Сәтбаев минералды шикізатты зерттеуге және оны өнеркәсіптің түрлі салаларында қолдануға көп көңіл бөлді. Ол сирек металдарды қолданудың перспективасы әдістерін ұсынды, сонымен қатар кенді байытудың жаңа әдістерін жасады. Оның зерттеулері қазақстандық тау-кен өнеркәсібін дамыту үшін іргетас құруға көмектесті. Сәтбаев жер сілкінісі геологиясы мен Геофизикасы бойынша зерттеулерге де елеулі үлес қосты. Ол жер сілкінісін болжаудың бірнеше әдістерін әзірледі, сонымен қатар жанартау атқылауында пайда болатын физикалық процестерді зерттеді. Оның осы саладағы жұмысы сейсмология мен вулканология саласындағы көптеген заманауи зерттеулердің бастапқы нүктесі болды. Бірақ Қаныш

Имантайұлы Сәтбаевтың ғылыми теорияларға қосқан елеулі үлесі оның археология және этнография саласындағы зерттеулері болып табылады. Ол Еуразияның ежелгі халықтарының өнері мен мәдениетін кеңінен зерттеп ежелгі өркениеттер саласында бірқатар маңызды жаңалықтар ашты.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаев және оның қазақ зияткерлік элитасына әсері: мұра және қазіргі қоғамға әсері. Ғалым және қоғам қайраткері Қаныш Имантайұлы Сәтбаев Қазақстан тарихында өшпес із қалдырды. Оның қазақ зияткерлік элитасының дамуына қосқан үлесі баға жетпес және оның мұрасы қазіргі қоғамға әсерін тигізуде. Сәтбаев тарих ғылымына елеулі үлес қосты және оның еңбектері қазақ халқының тарихын зерттеудің теңдесі жоқ үлгісі болып саналады. Оның «қазақ халқының тарихы туралы очерктер» және «қазақ философиясының тарихы» еңбектері қазақ халқының тарихы, мәдениеті мен философиясының көптеген аспектілерін камтиды. Бұл жұмыстар көптеген зерттеулердің негізі болып табылады және Қазақстанда тарих ғылымының дамуына негіз болды. Алайда, Сәтбаев тек академик және тарихшы ғана емес, сонымен қатар көшбасшы және ұйымдастырушы. Ол Қазақ КСР Ғылым Академиясының негізін қалаушылардың бірі және Тұңғыш Президенті болды. Оның шешуші әрекеттерінің арқасында академия республикадағы жетекші ғылыми зерттеу орталығы бола алды. Ол сондай-ақ ғылыми-зерттеу ақпараттарымен алмасу және ғалымдар арасында байланыс орнату алаңына айналған әлеуметтік ғылымдар бойынша қазақ қоғамын құрды және басқарды. Сәтбаев өзінің ғылыми және ұйымдастырушылық жетістіктерінен басқа, қазақ зияткерлік элитасының қалыптасуы мен дамуында маңызды рөл атқарды. Ол жас ғалымдар мен зерттеушілерді шабыттандырған тәлімгер және тұлға болды. Оның көптеген шәкірттері мен ізбасарлары танымал ғалымдар мен қоғамдық пікір көшбасшыларына айналды, оның жұмысын жалғастырды және өз идеяларын қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларына енгізді. Бүгінгі таңда Сәтбаев мұрасы қазіргі қазақ жұртшылығына әсерін тигізуде. Оның тарихқа, ғылыми зерттеулерге және білім беруді дамытуға арналған жұмыстары мен идеялары әлі де өзекті және оқу орындары мен ғылыми институттарда қолданылады. Оның ұйымдастырушылық белсенділігі Қазақстанда басқа да ғылыми және қоғамдық ұйымдарды құру үшін негіз болды. Осылайша, Қаныш Имантайұлы Сәтбаев Қазақстан тарихы мен мәдениетінде терең із қалдырды. Оның қазақ зияткерлік элитасына және оның

мұрасына әсері әлі де сезіліп, қолданылуда. Сәтбаев ғылыми беделдің символына ғана емес, сонымен қатар ғалымдар мен қоғамдық пікір көшбасшыларының көптеген ұрпақтары үшін шабыт көзі болды.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың еңбегі мен наградалары: оны ғылыми ортада тану және құрметтеу

Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың еңбегі мен наградалары: оның ғылыми ортада танылуы мен құрметтелуі қағаныш Имантайұлы Сәтбаев – еңбегі мен жетістіктері ғылыми ортада лайықты танылып, құрметке ие болған көрнекті қазақ ғалымы. Ғылыми мансабында ол өзінің маңыздылығы мен ғылыми қоғамдастықтың дамуына әсерін көрсететін көптеген марапаттар мен құрметті атақтарға ие болды.

Сәтбаевтың негізгі еңбегінің бірі-оның геология ғылымының дамуына қосқан үлесі. Ол Қазақстанның әртүрлі аймақтарында ауқымды зерттеулер жүргізіп, елдің геологиялық құрылымы мен ресурстық мүмкіндіктерін зерттеді. Оның жұмысының арқасында уран, титан, сынап және т.б. сияқты көптеген жаңа пайдалы қазбалар табылды. оның ғылыми жаңалықтары елдің өнеркәсіптік дамуында маңызды рөл атқарды және экономиканың нығаюына ықпал етті. Қаныш Сәтбаевтың көрнекті ғылыми жетістіктеріне байланысты ол бірнеше рет жоғары құрметті атақтармен марапатталды. Олардың ішінде: «Социалистік Еңбек Геро», «ғылымның еңбек сіңірген қайраткері», «Ленин сыйлығының лауреаты», «Қазақ Ғылым академиясының құрметті мүшесі», «Ресей Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі» және тағы басқалар.

Қаныш Сәтбаев үшін ерекше құндылық пен құрмет «Социалистік Еңбек Геро» атағын алу болды. Бұл ғылым мен техникадағы елеулі жетістіктері үшін берілетін ең жоғары марапат. «Социалистік Еңбек Геро» марапаты Қаныш Сәтбаевтың еңбегінің маңыздылығын және оның Отан мен ғылымға сіңірген еңбегін атап өтті.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаев құрметті атақтар алумен қатар, ең жоғары деңгейдегі сыйлықтармен және медальдармен марапатталды. Ленин сыйлығының, КСРО-ның еңбекестігі үшін медалінің және ірі ғылым академияларының медальдарының иегері - мұның бәрі оның ғылыми жетістіктерін ел ішінде де, одан тыс жерлерде де мойындау мен құрметтеуді білдіреді.

Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың сіңірген еңбегі мен наградалары оның ұлы ғылыми мұрасы мен Қазақстанның геологиялық ғылымы мен экономикасын дамыту үшін жұмысының

маңыздылығын айғақтайды. Оның ғылыми ортада танылуы мен құрметтелуі оның ғылыми жаңалықтары мен қоғамдық дамуға қосқан үлесінің маңыздылығын растайды

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Сарсеке М. Планета Сатпаева: роман-эссе / М.Сарсеке. – Алматы: Өнер, 2002. – 688 б.
- 2 Сарсекеев М. Сатпаев / Авторизованный перевод с казахского С. Плеханова – 2-е изд., доп. – Алма-Ата: Өнер, 1989.-448 б.
- 3 Батырбеков Г. Академик К. И. Сатпаев и его современники / Г. Батырбеков. – Алматы: Рауан, 1999. – 176 б.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ МОРФОЛОГИЯСЫ

СЫРФАБАЙ А.

студент, 1 курс, дәнекерлеу ісі мамандығы
Павлодар монтаждау колледжі, Павлодар қ.

БЕСПАЕВА А. К.

ғылыми жетекші, Павлодар қ.

Мемлекет болу үшін ең әуелі қазақ мектебі мықты болу керек. Оны ең әуелі бастауш мектептен бастау керек. Шетелге барғанда сұрайды қазақ әліппесі бар ма? Ол қай жылы шықты? Ол 1911 жылы шықты. Оның авторы кім? Ахмет Байтұрсынов. Біздің әліппе Ар деген басталады. Ахмет Байтұрсынов 14 кітап жазды.

Ғалымның қазақ тілі заңдылығына икемдеп реформалаған арап жазуы, қазақ балаларына арнап жазған сауат ашу әліппесі «Оқу құралы» қазақ тілін пән ретінде үйренетін оқулығы «Тіл құралы», қазақ мәдениеті үшін маңызды жаға белес еді.

Тіл құрал – үш бөлшектен тұратын оқулығы морфологияға арналған бөлімі ал, аш рет 1914 жылы, фонетикаға арналған бөлімі 1915 жылы, синтаксикаға арналған бөлімі 1916 жылы жарық көріп, кейіннен алты-жеті реттен толықтырылып, қайта басылып отырған. Ыбырай ағамыздың орыс тіліндегі сөз таптарын қазақша үйрену мақсатында баламасын үлгісін келтіріп бірінше рет айтып отырып өз сөзімен қазақ тілін толықтай жазған Ахмет Байтұрсынұлының осы «Тіл құралында» жасалғанын ашып айту қажет.

Ахмет Байтұрсынов терминдік сөздер Асыл сөз – әдебиет сөз дегені білдіреді, ішкі қалам, тиіс қалам – өзіндік ойы.

Кіші тыныс-үтір, ұзақ тыныс-нүкте. Буын, жұрнақ, түбір скульптура-сәулет өнері, архитектура- өнері. Морфологиялық талдаудың екі түрі бар. Ол – сөздердің тұлғасына қарай талдау және мұны одан әрі дамыта отырып, сөз таптарына қарай талдау.

XX ғасырдың алғашқы жартысында халықты сауаттандыру мақсатында алғашқы әліппелер, бастауыш мектептерге арналған бағдарламалар жазылып, басылып шыға бастады. Осы тұста қазақ халқының саяси-әлеуметтік, қоғамдық өміріне белсене араласқан Ахмет Байтұрсынұлының тіл біліміндегі еңбегі де айрықша болды.

Халық өмірі бір жылдап, он жылдап, жүз жылдап та емес, мың жылдап саналады. Ұзақ өмірінің ішінде халықтың дағдылы тұтынып келе жатқан сөздері, ол сөздерінің біріне-бірі жал,асып тізілетін дағдылы жолы, жүйесі, қисыны болады. Біздің жасынан орысша я ноғайша оқыған бауырларымыз сөздің жүйесін, қисынын нағыз қазақша келтіріп жаза алмайды, я жазса да қиындықпен жазады. Себебі жасынан қазақша жазып дағдыланбағандық. Орысша оқығандар орыс сөзінің жүйесіне дағдыланып үйренген. Ноғайша оқығандар ноғай сөзінің жүйесіне дағдыланып үйренген. Қазақ сөздерін алып, орыс я ноғай сөзінің жүйесімен тізсе, ол нағыз езақша болып шықпайды.

Ахмет Байтұрсынұлының көбірек те, көлемдірек те және барынша жүйелірек те зерттелген саласы – қазақ тілінің грамматикалық құрылысы. Әсіресе, оның сөз құрылымы, морфологиялық жүйесі. Ахмет Байтұрсынұлының морфологияға қатысты теориялық тұжырымдары «Тіл құралдың» екінші бөлімінде сөз болады. Кітаптың бұл бөлімі 1914 жылы Орынбордан басылып шығады. 1927 жылға дейін түзетіліп, толықтырылып 7 рет жарық көрді.

Зат тегінде екі түрі бар бірі –көзге түсетін, құлаққа естілетін, иісі сезілетін, тілге татылатын, денеге сезілетін деректі заттар, келесі- көзге көрінбейтін, құлаққа естілмейтін, иісі мұрынға сезілмейтін, тілге татылмайтын, денеге сезілмейтін, адам ақылмен ғана білетін дерексіз заттар. Сол деректі хәм дерексіз заттардың атын көрсететін сөздерді зат есім дейді. Қазақ тілі грамматикасына арнап XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап орыс ғалымдары жеке кітаптар шығара бастағаны белгілі. Мысалы, Н. И. Ильминский, М. А.Терентьев, П. М. Мелиоранский, В. В. Катаринский, И. Лаптев сияқты авторлар өз еңбектерінде қазақ тілі морфологиясының жалпы мәселелерін сөз етеді. Әрине, бұл еңбектердің түркі тілдеріндегі грамматикалық ілімінің дамуында белгілі орны барын жоққа

шығаруға болмайды. Бірақ олардың бәрі де орыс тілінде жазылған. Оның түпкі мақсатын Ахмет Байтұрсынұлының «Бастауыш мектеп» деп аталатын мақаласындағы мына бір жолдардан айқын көруге болады: «Хикметке жағымдысы – қол астындағы жұрттың жазу-сызуы, тілі, діні бір болу. Ресей қол астына түрлі тілді, түрлі дін, жазу-сызуын орысқа аударса хукүметке онан артық ұнамады іс болмас... әуелі балалар ана тілмен оқымай, орыс тілімен оқысын, ана тілімен оқыса да, орыс харпімен оқыса дейді». Демек, жоғарыдағы еңбектердің орыс тілінде жазылуы патшалық Ресейдің өз қол астындағы халықтарды орыстандыру саясатынан туған. Мәселен, Н. И. Ильминский кезінде «...мой краткий опыт прочтут только те, которые занимаются восточными языками и уже знают по татарски, я в грамматической части указал почти только отличный от татарских киргизской формы. Впрочем, моя цель дать восточных языков хотя сколько-нибудь определенное понятие о характере киргизского наречия», – деп жазады. Грамматиканың морфология саласында қарастырылатын ең өзекті мәселелерінің бірі – сөз таптары. А. Байтұрсынұлы сөз таптарының табиғатын айқындауда қазақ тілінің өзіндік ерекшелігін ескеріп, сөз таптарының жалпы теориясына сүйенгенін байқаймыз. Ол «Тіл құралдың» сөз басында былай дейді: «Араб, һәм орысша наху, сарфларында (грамматика) оқылатын заттан мұнда да оқылады. Айырмасы сол ғана, арабша я орысша айтылған есімдер мұнда қазақша айтылады. Олай болғанда оқылатын заты бір, аты ғана басқа». Сөздерді сөз таптарына топтастыруда ұсынатын принциптердің (семантикалық, морфологиялық, синтаксистік) негізінде А. Байтұрсынұлы атауыш сөздерді мынадай сөз таптарына бөледі: нәрсенің атын көрсететін – зат есім, нәрселердің сынын көрсететін – сын есім, нәрселердің есебін һәм ретін көрсететін – сан есім, есімдердің орнына жүретін – есімдік, заттардың еткен етпеген істерін көрсететін сөздер – етістік сөз таптары. Ал шылау сөздерді үстеу, демеу, жалғаулық, одағай сөз таптарына саралайды. А. Байтұрсынұлының сөздерді мағынасына қарай мынадай тоғыз топқа бөледі: зат есім, сын есім, сан есім, есімдік, етістік, үстеу, демеу, жалғаулық, одағай. Ғалым атауыш сөздерге зат есім, сын есім, сан есім, есімдік, етістікті жатқызады. Ал одағай сөздер еліктеуіш пен лептеуіш деп екіге жіктелгенімен, әрқайсысы жеке сөз табы ретінде танылмаған. Шылау сөздер іштей үстеу, демеу, жалғау деп бөлініп, олардың әрқайсысының жеке сөз табы ретінде қаралуынан автордың сөздерді таптастыруда семантикалық белгіге сүйенетіндігі байқайлады және оны автордың

өзі де «Сөздер мағынасына қарай 9 тапқа бөлінеді» деп ашық ескертеді. Қазақ тіл білімінде сөз таптастыру проблемасының тарихына арналған І. Қордабаевтың XX ғасырдың 50-жылдарының басына дейінгі кезенді қамтыған шағын шолу мақаласында да А. Байтұрсынұлының мағыналық принципті басшылыққа алғаны айтылады.

Ғалым әр сөз табын мысал арқылы түсіндіре отырып, әрқайсысына анықтама береді, сұрақтарын көрсетеді. «Сөздердің кейбіреуі нәрсенің өзін атайды. Мәселен, жер, тау... осындай нәрсенің өзін атайтын сөздерді есім дейміз. Зат есім туралы «кім?», «не?» деп сұраймыз. «Сөздердің кейбіреулері нәрсенің сынын атайды. Мәселен, жақсы, жаман... Осындай нәрселердің сынын көрсететін сөздер сын есім деп аталады. Сын есімнің сұрауы қандай?». Ғалымның әр сөз табын сипаттаудағы тәсілі де қазақ тілі грамматикасына арналған мектеп оқулықтарында күні бүгінге дейін сақталып келеді. А. Байтұрсынұлы зат есімді жалқы есім (Ахмет, Қызылжар) және жалпы есім (кісі, қала, ұлт), деректі (жер, дыбыс, ән) және дерексіз (жан, ой, мінез, ұят) деп бөледі. Зат есімнің жеке тұрған жіне көптік жалғау қабылдаған кездерін жекелік айырыс (ата, ой, шелек) және көптік айырыс деп ажыратып көрсетеді, тәуелдік жалғау жалғану жағдайына байланысты жай қалып (атам, ойым, шелегім) деп жіктей отыра тәуелденудің оңаша ортақ түрлерінің жақтарын айтады. Сын есімді автор тек сыны (ағаш аяқ, күміс аяқ, киіз қалпақ) және сыр сыны (биік, шебер, аңқай) деп жіктей отырып, үш шырай түрін атайды: 1) жай шырай (жақсы атан, тентек бала, жуас ат); 2) талғаулы шырай (жақсы-рақ, зерек-ірек); 3) тандаулы шырай (ең жақсы, тым қорқақ, хас батыр). Кейінгі басылымдарда «Сын есімнің кейбіреуі зат есімнің орнына жүреді», – деп тұңғыш рет субстантивтені мәселесін қарайды. Осы жерде сын есімді қасиетіне қарай: 1) затсымақ сын (аласа); 2) жай сын (аласа адам) деп екіге бөлген. Ғалым сан есімді есептік (бір, он, жүз) және реттік (бірінші, оныншы, мыңыншы) деп екіге бөлген. А. Байтұрсынұлының тіліміздегі сөздерді таптарға жүйелеуінде есімдіктер бес мағыналық топқа жіктеледі: 1) жіктеу есімдігі; 2) сұрау есімдігі; 3) сілтеу есімдігі; 4) шектеу есімдігі; 5) танықтық есімдігі (қазіргі болымсыздық және белгісіздік есімдіктер).

Ахмет Байтұрсынов қазақ тілін пән ретінде үйрету мақсаты мен қазақ мектептерінің мұқтаждықтарын өтеу үшін жаңа оқулықтар жазды. «Тіл құралы» қазақ тіл білімі, қазақ мәдениеті үшін бұрын-соңды болып көрмеген тың жаңалық болды. Қазіргі

қазақ тілінің негізі осы оқулықтан бастау алған. «Тіл құрал» қазақ тіл білімінің тарауларын жүйелі зерттеген ғылыми зерттеу, тұңғыш құрал. Оқулықта тілдік ұғымдарға нақты дәл анықтамалар берілген. Мұндай нақтылық қазіргі ғылым үшін өте маңызды. Сөйтіп, ол қазақ грамматикасының терминдерін қалыптастырды. А.Байтұрсынұлының келесі еңбегі «Тіл жұмсар» практикалық құрал ретіндегі кітабы болса, әдістемелік негізде мұғалімдерге арнап «Баяншы» деген кітап жазды. Бұлар – қазақ тілінде жазылған тұңғыш еңбектер. Ізашар еңбек әрі ықшам баяндалғанына қарамастан, ол көптеген мәселелерді өте білгірлікпен, көрегендікпен айта алған. Ғалымның енгізген терминдерінің барлығы дерлік күні бүгінге дейін еш өзгеріссіз қолданылып жүр. «Тіл құрал» еңбегі кейінгі қазақ тілі морфологиясының ғылыми негіздерінің қалыптасып, дамуына сара жол салды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Манкеева Ж. А. Байтұрсынұлы терминдерінің танымдық негіздері // «А.Байтұрсынұлы тағылымы» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары – Қарағанды: ҚарМУ, 2003. – 148–153 бб.

2 Зинов-Фабден Бисенғали, Жамал Манкеева. Қазақ филологиясы: Егіз негіз. Алматы. Арыс, 2010

3 Құрманбайұлы. Ш. Қазақ терминологиясы дамуының ғылыми қағидаттары. Астана, 2004.

4 Сыздық Р. Ғылыми таным үзіктері. А., 2009. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 446 б.

МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА ТИІМДІ ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

ЖАЙИМБАЕВА А. А.
студент, М. Қозыбаев атындағы Солтүстік
Қазақстан университеті, Петропавл қ.

«Болашақта өркениетті дамыған елдің қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған 50 елдің қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім» – деп елбасымыз Н. Ә. Назарбаев айтқандай жас ұрпақты заман талабына сай білім мен мәдениет жетістіктері арқылы адамның жалпы мәдениеті

мен әлеуметтік белсенділікті дамытуға бағытталған танымдық іс-әрекетке ынталандыру үшін білім беру көзделіп отыр [1]. Егеменді еліміздің ең басты мақсаты өркениетті елдер қатарына көтерілу болса, ал өркениетке жетуде жан-жақты дамыған, рухани бай тұлғанын алатын орны ерекше. Қазіргі білім берудің мақсаты да сол жанжақты дамыған, рухани бай тұлға қалыптастыру болып табылады. Осыған орай және уақыт талабына сай білім берудегі ескі мазмұнның орнына жаңасы келуде. Жаңа білім беру жүйесі оқушыны өзін-өзі тану, өзін-өзі өзектендіру, өзін-өзі дамушы тұлға ретінде қалыптастыруға бағытталған. Білім ордасы – мектеп, ал мектептің жаны – мұғалім. Ал мұғалімнің басты міндеті – өз ұлтының тарихын, мәдениетін, тілін қастерлей және оны жалпы азаматтық деңгейдегі рухани құндылықтарға ұштастыра білетін тұлғаны тәрбиелеу. Рухани тәрбие адамның ізгілік, имандылық ұстанымдарын тәрбиелесе, ал адамның сол рухани құндылықтарды бойына сіңіре алып, оны өмірде қолдана білуіне тәрбиелейтін – әдебиет.

Әдебиет демекші, қай ғасырды алып қарасақ та, оның өзіндік рөлі жоғары екендігі айдан анық нәрсе. Бұған дәлел ретінде жазу пайда болған заманнан бері қарай, «жақсының аты өлмейді, ғалымның хаты өлмейді» дегендей, қаншама ұлы тұлғалардың артынан қалдырған мол мұрасы қазіргі заманда әлі де өзінің өзектілігін жоғалтқан да жоқ, жоғалтар да емес. Осыған сәйкес қазіргі білім беру бағдарламасында, оның ішінде әдебиетті оқытуға байланысты тоқталсақ, дәстүрлі оқыту жүйесінен ерекшелігі – қазіргі білім беру бағдарламасында қазақ әдебиетінің көрнекті ақын-жазушыларының еңбектерін тәжірибе жүзінде неше түрлі форматтарды қолдана отырып оқытуға болатындығы. Жаңа технологияларды, форматтарды қолдану арқылы білім беру оқушылардың жеке басына басымдық береді. Яғни, білім, білік дағдыларын емес, жеке тұлғаны дамыту – басты мақсат болып отыр. Әдебиетті оқытуға бекітілген жоспар бойынша мұғалім беталды әдістәсілдерді қолданып, әр түрлі тақырыптарды өте алмайды. Мұғалім белгілі бір жүйеге бағынып, оқушылардың физиологиялық, психологиялық және жас ерекшеліктерін ескере отырып, күнтізбелік-тақырыптық жоспар бойынша тақырыпты түсіндіруі керек. Әдебиет пәні мұғалімі алдымен сөз табиғатын, оның заңдылықтарын жетік білуі қажет. Міне, сол кезде ғана түсіндіріп отырған тақырыбын оқушылардың жүрегіне жеткізе алады. Осыған сәйкес, жоғарыдағы мәліметтерді негізге ала

отырып, біз Алаштың рухани жетекшісі, көсемсөз шебері Міржақып Дулатұлының шығармашылығын мектеп оқушыларына тиімді оқыту жолдарын жанжақты талдап, сараламақпыз.

Алаштың басын қосқан Әлихан Нұрмұхаммедұлы болса, ал бүкіл Алаштықтарды білім нәрімен сусындатқан Ахмет Байтұрсынұлының сенімді серігі, ақылшысы Міржақып Дулатұлы еді. «Көзіңді аш, оян қазақ, көтер басты, өткізбей қараңғыда бекер жасты», – ХХ ғасырдың басында дәл осылай «Оян, қазақ!» деп жар салып, патшаның отаршылық саясатына қарсы шыққан Міржақып Дулатұлы ұлтының қамын жеп, басын бөйгеге тікті. [2, 28 б]. Өр мінезді қаламгердің өршіл, рухты шығармаларын сол кезеңдегі әр қазақ жатқа білді. Ол ақын ғана емес, еліне адал қызмет ете білген қайраткер. Бірақ кейінгі ұрпақ оның шығармалары түгіл, атын да білмей өскені ащы шындық. Бір кездері сондай қазақтың болғанын естіген бірлі-жарым көзі ашық, көкірегі ояу зерттеушілер де, оның туғандары да асыл азаматтың сүйегінің қай қиырда қалғанын білмейтін-ді. Міне, осындай рухты тұлғаның өзінен кейінгі ұрпаққа қалдырған мол мұрасын білмеу деген – адамшылдығымызға сын. Қиюы қошқан ағаштай, қисыны кеткен өмірмен арпалысып, оның ащы-тұщысына шыдап, жүрегі елім, жерім деп соққан азаматтың халқына арнаған шығармалары әлі күнге дейін өзінің маңызын жоғалтқан емес. Келешек қайраткер, ақынның ХХ-ғасырдың кәллә уақытында небәрі 19 жасқа толған сора да, әлуетті зиялы сабаздың отаршылардың езгісін көріп, қиналған атамекен жұртының азаттығы үшін, бостандығы үшін күресуге қырат шешіп, әп-сәтте кірісіп кеткені, сәбилік жалыны мен баршылық қайратын милләт болашағы үшін жұмсап, сол ұлық жолда көрген қуғындары бен азаптарына қарамай жазған шығармаларының қазіргі таңда оқытылуына тоқталсақ дейміз.

Қазақ әдебиетіне жаңа леп сыйлап, ешкім жазбаған «роман» атты жаңалық ашып, «Оян, қазақ!» деп айды аспанға бірақ шығарған, халқының оянуын қалаған, отты жырлары, жалпы шығармаларымен халық жадында мәңгі қалған, қазақ баласының ұлттық болмысын қалыптастыруда тынымсыз еңбек еткен алып бөйтеректің алғашқы романы – «Бақытсыз Жамал». «Бақытсыз Жамал» романына тоқталсақ, кездеме шығарма 1910 жылы жарық көріп сол кезеңдегі алаш халқында боп жатқан жағдайларды, әлеуметтік мәселелерді, әйелдердің теңсіздігін баяндайтын басқада сандаған өзінен кейінгі туған әдеби туындыларға жол ашты. Романда көне дағды-ғұрыптың қыспағына түскен алаш қызының тағдыры, сүйгеніне қосылып

оразды өмірді аңсаған, олжа жаралыстың құрбанына айналған қыздың трагедиялық ғұмыры баяндалады. Қанікей романның маңызды кейіпкері Жамал ныспылы 15 жаста ақылына пішіні орайлас, ай десе аузы, күн десе көзі баршылық, тым инабатты ибадатты сол елдің қыздарының алды, оның қоса сөзге шора, өзі ән шығаратын, салтанат иесі кәметке толған шағында, көне машық-ғұрыптың, сауатсыздықтың құрбаны болады. Шығармада Жамалды әлдебіреу байдың нашар Жұман баласына беруге атасы алапа жер-көк үшін ырза болады, Жамал кездеме жайтқа өлгенше қапаланып, өзінің көңілі қалаған Ғали деген азаматпен қашып кетеді, бұларды құдалау басталып кетеді, сүйтіп жүргенде Ғали сырқаттанып, қайтыс болады. Жамалды нашар Жұманға әкеп қосады, оттық ақырында, мата қорлығына шыдамаған өң дағы үскірікте үсіп қайтыс болады.

Қазіргі қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заманда қазақтың қазақ болып қалыптасуына үлес қосқан «бес арыстың» бірі де бірегейі Міржақып шығармалары барлық кітапханаларда, әлеуметтік желілерде қолжетімді. Бірақ осындай таудай парасаты биік, мөлдір шықтай пәк жанның шығармаларын қалай тиімді оқытамыз деген сұрақ бәрімізді мазалайтыны айдан анық. Әрине, қазақ әдебиетін оқуға деген сүйіспеншілік пен махаббатты мектеп қабырғасында оқып жүрген, канаттары әлі де қатаймаған жас ұрпаққа оқыту – мұғалімдердің жауапкершілігінде екенін ұмытпағанымыз жөн. Әрине, жоғарыда біз «Бақытсыз Жамал» романын тектен-текке сөз қылған жоқпыз. Бұл роман білім беру бағдарламасының күнтізбелік-тақырыптық жоспарына сәйкес, 8-сыныптың 3-тоқсанында 8 сағатқа өтілуге берілген. «Қазақ әдебиеті. Жалпы білім беретін мектептің 8 сыныбына арналған оқулығында» автордың бұл шығармасының мазмұнын айтқындайтын, кейіпкерлер бейнесін толық ашатын үзінділер келтірілген [3]. Оқулықта берілген тапсырмалардан басқа, біз шығарманы оқушының сөйлесім дағдыларын дамытатын тиімді оқыту жолдарын ұсынсақ:

1. Тыңдалым және айтылым дағдыларын дамытатын оқыту жолдары: 1) бейнежазбалар көрсету; 2) аудиожазбалар тыңдату; 3) жасанды интеллект арқылы «Бақытсыз Жамал» романындағы көтерілген мәселелерге бейнабаян түсіру. Осы екі жолға негізделген мынадай тапсырмалар беруге болады:

«Міржақып Дулатұлының өмірбаяны» атты бейнеролик көрсету. Оқушылар бейнероликтен ұққан ақпараттарын түртіп алып отыруы қажет. Содан соң түсінгендері бойынша үлкен әдеби карта сызулары тиіс. Нәтижесі: оқушылардың зейіні басқа жаққа аумамай,

бір нәрсеге толық ауып, соның ішінен өзіне керек ақпараттарды теріп жазу арқылы тыңдалым дағдылары дамып, сонымен қатар шығармашылық қабілеттері арта түседі.

«Бақытсыз Жамал» романының үзінділерін мұғалім оқып аудиожазбаға жазады. Тыңдаған аудиожазбасынан кейін оқушылар көз алдына келген кейіпкерлердің образын, кескінін, мінезін кластерге бейнелеп жазады. Нәтижесі: оқушылардың қиялдау, елестету қасиеттерін дамыта отырып, оны қағаз бетіне нақты түсіре алу қабілеттеріне икемденеді.

Оқылым дағдысын дамытатын оқыту жолдары: 1) оқулықты (кітапханалардан толық кітапты) алу; 2) заманауи технологияларды қолдану; 3) жаңаша әдіс-тәсілдерді пайдалану. Осыған сәйкес мынадай тапсырмаларды ұсынамыз:

«Бақытсыз Жамал» романының тек оқулықта берілген үзінділерін ғана емес, толық нұсқасын оқыту.

Заманауи технологияларды, яғни АКТ арқылы «Wordwall-ды» пайдалану. Оқушылар «Wordwall-да» берілген мәтін үзіндісінен фразеологиялық, синонимдік сөздерді және көне сөздерді тауып, олардың мағынасын ашады. Нәтижесі: оқушылардың ми қатпарлары белсенді жұмыс істеп, өзіндік ізденіс жұмыстарын жүргізу арқылы жаңа бейтаныс сөздердің мағынасын ашады, түсінеді.

Жаңаша «Тарсия» әдісін қолдану. Яғни оқушыларға «Бақытсыз Жамал» романына байланысты сұрақтар мен жауаптардан тұратын үшбұрышты кеспе қағаздар беріледі. Берілген кеспе қағаздарды сәйкестендіру арқылы оқушылар не алтыбұрышты, не үшбұрышты фигуралар құрастырып шығаруы керек. Нәтижесі: оқушылардың ойлау дағдысымен қатар, ұсақ моторикалары дамиды және де ақпаратты есте сақтау қабілеттері артады.

Жазылым дағдысын дамытатын оқыту жолдары: 1) продуктивті жазылымды қолдану; 2) заманауи әдіс-тәсілдерді пайдалану. Осы жолдарға сәйкес мынадай оқыту тапсырмаларын қолдануға болады:

Мұғалім «Бақытсыз Жамал» романына байланысты семантикалық карта құрастырады. Сол бойынша оқушылар шығарма кейіпкерлерінің мінезін ажыратады. Яғни, семантикалық картаның үстінгі бөлігінде кейіпкерлер есімдері, астыңғы бөлігінде кейіпкерлердің образы, мінезі суреттелген мәтін тұрады. Оқушылар кестеде берілген кейіпкерлер есімін мәтін тұсына белгілеп жазады. Нәтижесі: осы жазылым тапсырмасында оқушылардың романдағы кейіпкерлерді қаншалықты ажырата алатындығын анықтауға және оқушылардың бір мезетте бүкіл шығарма кейіпкерлерін

таныпбілуіне, оқыған ақпараттарын қайталауға мүмкіндік едәуір жоғары.

«Бақытсыз Жамал» романындағы ұнаған кейіпкерлеріне хат жазу. Яғни оқушылар өзінің мінезімен, іс-әрекетімен ұнаған кейіпкерге сырымен бөлісіп, хат жазады. Нәтижесі: оқушылар қағаз бетіне өздерінің сезімдерін нақты бір жүйеге сәйкес жазып, сөздік қорларын дамытады, ойлары ұшқындалады.

«Бақытсыз Жамал» романын оқытудың осындай оқыту жолдарына қысқаша тоқталып, тапсырмаларды қалай беруге болатындығының үлгілерін көрсетіп өттік. Әрбір мұғалімнің сабақ өту, оқушыларға жаңа тақырыпты түсіндіру жолдары әртүрлі. Міне, біз көрсеткен тапсырмаларды мұғалім оқушылардың қабылдау деңгейлеріне сәйкес қиындатуға да, оңайлатуға да болады. Кез-келген мұғалім өзінің шығармашылық ойлау қабілетін қолдана отырып, тапсырмалардың нәтижелі болуын қадағалай алады.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйініне келер болсақ, мектеп бағдарламасында Міржақып Дулатұлының қоржыны тола шығармаларының ішінен тек «Бақытсыз Жамал» романын оқытқан дұрыс емес деп санаймыз. Себебі, Алаштың рухани көсемінің қай-қай шығармасын алсаң да, оның түкпірінде ешнәрсемен ауыстыра алмайтын қазына жатқаны рас. Қазіргі заманның талабына сай, өскелең ұрпақ рухани бай және ұлттық мүддені құрметтей алулары керек. Сондықтан, Міржақыптың «Оян, қазақ!», «Заман» өлеңдерін мектеп бағдарламасына енгізген жөн деген тұжырымға келеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Н. Ә.Назарбаевтың.

2 Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2014 жылғы 17 қаңтар – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400002014>.

3 Дулатұлы М. Шығармалары. 1-том. – Алматы: Ғылым, 1996. – 280 б.

4 Қазақ әдебиеті. Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық / С. Дәрібаев, Г. Орда, А. Сатылова. – Алматы: Мектеп, 2018. – 176 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ САБАҚТАРЫНДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

ТОЙГАНБЕКОВА Р. Н.
мұғалім, қазақ тілі мен қазақ әдебиеті пәні,
Алматы мемлекеттік энергетика және
электронды технологиялар колледжі,
ЖЕҢІС Ұ. А.
II курс білім алушысы,
Алматы мемлекеттік энергетика және
электронды технологиялар колледжі

Оқыту үдерісін ұйымдастыруда цифрлық технологиялар жаңа материалды түсіндіру барысында, берілген білімді бекітуде, білім сапасын тексеруде, білім алушылардың өздік, бақылау жұмыстарын ұйымдастыруда, компьютерлік тестер мен бағалау түрлерін жүзеге асыру мақсатында қолданылады. Бұл оқушылардың сандық құзыреттілігін қалыптастырудың оқу-әдістемелік аспектісін құрайды. Ал ұйымдастырушылық аспект сандық технологияларды оқытуда ұйымдастырудың әртүрлі формасында пайдаланады, мәселен жеке жоспар бойынша оқыту, жеке және топтық жұмысты орындау барысында оқыту, т.б. Сандық технологияларды пайдалана отырып, білім алушылардың нәтижелерін бағалау мен бақылау құралы тест тапсырмалары болып табылады. Тестер «online» режиміне (интербелсенді режим негізінде компьютерде өткізіледі) және «offline» режимінде (қателерін тексере отырып, оқытушы тест нәтижелерін бағалайды). Осыдан қазақ тілі сабақтарында компьютерлік платформаларды пайдалану оқу тиімділігін арттырып қана қоймай, сонымен бірге әртүрлі оқу әдістері мен түрлерін жетілдіруге, оқушылардың бағдарланған материалды тереңнен зерттеуіне мүмкіндік береді [1, 35-б.]. Бұл студенттердің сандық құзыреттілігін қалыптастырудың бақылау-бағалау аспектісін қамтиды. Жалпы алғанда, білім алушылардың сандық құзыреттілігін қалыптастыру білім беруде цифрлық технологияларды сауатты қолдана алу дағдыларымен өлшенеді.

Қазіргі таңда білім беру жүйесі жаңашылдықты талап ететіні белгілі. Білім беру жүйесіндегі жаңартылған білім беру бағдарламасы көптеген өзгерістер әкелуде. Сондықтан да мұғалімдер қауымының жадында К. Ушинскийдің «Мұғалім - өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, ал оқуды, ізденуді тоқтатқанмен оның мұғалімдігі де жойылады» деген сөзі

үнемі жадында жүруі тиіс. Жас буынға білімді сапалы беруде заман талабына сай цифрлық технологияларды тиімді қолдана алуы тиіс. Бұл көп ізденуді қажет етеді. Қазіргі таңда мектептер мультимедиялық кабинеттермен жабдықталып, ғаламтор желісіне қосылған. Сондықтан бар мүмкіндікті пайдаланып, оқыту үдерісін барынша сапалы өткізу әрбір мұғалімнің жауапкершілігінде. «Мұғалім әрдайым ізденісте болса ғана шәкірт жаны нұр алады» деген ұлт ұстазы А. Байтұрсынұлының сөзі босқа айтылмаған. Расында, ел болашағы – балаларға білім-тәрбие беретін әрбір мұғалім өз білімін әрдайым жетілдіріп отыруы тиіс.

Цифрлық технологияларға мектепте орнатылған компьютер, ноутбук, интербелсенді тақталар жатады. Ал оларды күнделікті оқыту үрдісінде қолдану мұғалімнің еншісіндегі дүние. Бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеуде бұл құрылғыларды тиімді қолдану қажет екені айтпаса да түсінікті. Цифрлық технологияны пайдалана білудің қажеттілігін пандемия кезінде байқадық. Онлайн оқу жүйесі біздерге біраз көмегін тигізді. Білім сапасын арттыруда, ата-ана мен мектеп байланысын нығайтуда да қажеттілігін біліп жүрміз. Барлық елдер білім технологиясын (EdTech) жетілдіруге көп көңіл бөлуде. Мысалы, әлемнің ауқатты елдерінің басын қосқан Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы (ЭЫДҰ) елдерінің тәжірибесін қарасақ, онда цифрлық білім іс жүзінде оған мүше мемлекеттердің барлығында маңызды стратегиялық тақырыпқа айналғанын көруге болады. Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымына (ЭЫДҰ) кіретін елдердің жартысында арнайы цифрлық білім беру стратегиясы қабылданған. Осы салада орталық үкімет пен жергілікті билік бірігіп іс-қимыл жүргізудің алгоритмі жасалынған. Германияда Конституцияға өзгерістер енгізіліп, федералды және штат үкіметтері арасындағы DigitalPact жасалынып, құру цифрлық білім беруді екіжақты қолдаудың негізі қаланды. Жаңалықтар енгізуде әрқашан көп елден бір көш ілгері жүретін Сингапурда цифрлық сауаттылық бойынша білім беру балабақшадан бастау алады. Осыдан-ақ аталған мемлекеттердің білім беруді цифрландыру мәселесіне зор көңіл бөліп отырғанын түйіндеуге болады [1]. Білім беруде қолданылатын тиімді әдістердің бірі – ақпарат берудің сөздік-логикалық және көрнекілік тәсілдерінің үйлесуі, яғни, оқытушының сөзбен түсіндіруінің сәйкесті көрнекі құралдармен бекітілуі. Үздіксіз монотонды әңгіме тыңдап отырған адамның назары тітіркендіргіштің біркелкілігінен – сөйлеушінің даусынан 20 минуттан кейін-ақ басқа жаққа ауа бастайды екен. Егер,

әңгіме қандай да бір объектілерді көрсетумен қатар жүрсе, естумен қатар көру анализаторы да жұмыс жасайды. Адамның көз алдына көрнекі образдың пайда болуы ұсынылған материалды толықтай меңгеруге септігін тигізеді. Көрнекілік әдіс «жүз рет естігеннен, бір рет көрген артық» деген нақылдың бекер айтылмағандығын айқындай түседі. Мультимедианы пайдаланудың артықшылығы мынада: мысалы, кескін немесе сурет – адамның ой-санасында белгілі бір бейнені, ұғым-түсінікті қалыптастыруға, мәтін және дыбыс – қозғалыстағы бейнелік әрекетті онан әрі дамыту негізінде образдың ішкі болмысын аша түсуге, музыка – эмоционалдық көңіл-күйдің көтерілуіне әсер етеді [2].

Біздің мемлекеттеде бұл қарқынды жүріп жатыр. Цифрлық сауаттылық пәні 2-сыныптан бері оқытылуда. Ал оны өмірде қолдана алатындай болу үшін, әр пәнде оқушылардың алған біліміне сай түрлі сайттарда, смартфонда жұмыс істеуді енгізіп отыру керек. Жүсіпбек Аймауытов баланы оқытқанда: «Өмірдегі құбылыстарды, нәрселерді, бір тақырыптың, бір пікірдің төңірегіне жинап, қосып, түйдектеп, біріктіріп оқыту» қажет деп ұсынады. Қазіргі білім беру жүйесінің де басты қағидасы - осы. Яғни балалар алған білімін өмірмен байланыстырып, тәжірибеде қолданып үйренуі тиіс. Кешенді оқытудың пайдасы жас ұрпаққа таным дүниесіне қажетті тұтас беру. Әрі сабақта берілген білім бірізділікке құрылады, үздіксіз, бір-бірімен байланысады. Өмірмен сабақтастыра отырып, өз ойларын атып, тұжырым жасап, шешім шығарып үйренеді. Келешекте мамандығына қазық ретінде ұштастырады. Осы орайда <https://bilimland.kz/> <https://twig-bilim.kz/> платформаларын және «Абай институты» мен «Tilqurai» қосымшаларын жиі қолдануды ұсынар едім. Оқу бағдарламасына сәйкес әзірленген, мектепте оқытылатын пәндер бойынша интерактивті сабақтар мен факультативтер, сондай-ақ оқушылардың бойындағы ХХІ ғасыр дағдыларын дамытуға және мектеп теориясын іс жүзінде қолдануға арналған қосымша ресурстар жинағы көп көмегін тигізеді сөзсіз. Платформалар мен қосымшалар білім беру ресурсы мұғалімге таптырмас оқу құралы деуге болады. Мұғалім сабақ барысында интерактивті тапсырмаларды, оқытуға арналған бейне материалдарды, анимациялық фильмдерді қолдана алады. Жаңа сабақты түсіндіруде оқушылардың білімдерін толықтыру үшін бейне сабақтарын пайдалану тиімді. Бейне сабақтарда тақырыптар қарапайым және қолжетімді тәсілмен түсіндіріледі және де сабақты бекітуде интерактивті тапсырмаларын қолдану да оңтайлы жасалғна.

Оқушылар үшін ең тиімді тұсы сабақтан тыс, өздеріне ыңғайлы уақытта Bilimland платформасының ресурстарына қол жеткізе алады. Сонымен қатар, пәндер үш тілде қамтылған. Bilimland платформасы – білім берудің сапасын арттыруға бағытталған ірі сандық кітапхана дер едім. Қазақ тілінде тілдік дағдыларды дамытуда да осы сайттар көп көмегін тигізсе [3] <https://abainst.kz/> мен <https://tilqural.kz/> қосымшалары тіл үйренуге таптырмас құрал.

Жаңашыл мұғалім оқытуда заманауи мультимедиалық құралдарды пайдалана алуы қажет. Заман талабына сай сабақты қызықты өткізудің жаңа тәсілдерін меңгеріп алған жөн. Қазіргі балалардың сабаққа деген қызығушылығын түрлі интерактивті ойындар арқылы арттыра аламыз. Мысалы оқушыларды топқа бөлуде <http://castlots.org/razdelit-na-gruppy/> сайтына жүгінуге болады. Өте ыңғайлы әрі топқа бөлуде уақыт үнемдер еді. Ал <https://www.flippity.net/> сайтында түрлі анаграммалар, ойындар құрастыруға болады. Тағы бір ерекше сайттар <https://kahoot.it/> және <https://quizizz.com/?lng=ru>. Оқушылардың алған білімін қорытуға, бекітуге тапсырмас сайт. Әрі сабаққа деген қызығушылығын арттырады. 7-сынып қазақ тілі пәнінде «Ғаламтор және әлеуметтік желілер» деген тарау бар. Осы тарауда ғаламтор мен әлеуметтік желілердің артықшылықтары мен зияны туралы жан-жақты талдау жасайды. Осы тақырыпты өткенде, түрлі сайттардан тапсырмалар, ойындар жасауға тапсырма беруге болады. Тіпті қазақ тілін үйренуге арналған арнайы сайт, қосымша ойлап табуға мүмкіндік беруге болады. Цифрлық технологияның осындай мүмкіндіктерін пайдалануға, ел игілігі үшін қызмет істеуге шақыруға болады. Мысалы өтілген тақырыпқа орай анаграмма құрастыруға болады. Әсіресе, тірек сөздерді тапқызып, оларды айтылымда, жазлымда қолдана алуға үйрету үшін, сол тірек сөздерге артынан сөйлем құратуға болады. Мысалы достық, татулық тақырыбына сәйкес <https://wordwall.net/ru/> анаграмма құрастырып, оқушыларға ұсынсақ, әрі жылдамдыққа құрылғандықтан, тапсырма қызық болады. Сабақты қорытындалау үшін плейкерс және зипгрейд қосымшалары қызық әрі уақыт үнемдеуге болады. Оқушылар мұндай тапсырма орындатсақ, белсенді болады. Мұғалім өзі құрастырып әкелсе де болады немесе оқушыларға өздеріне құрастырып келуге тапсырма берсе, «Информатика» пәнінен алған білімін қолданар еді. [4] Қазіргі кезде өте тиімді пайдаланып жүрген сайт <https://chat.openai.com/auth/login>

Қорыта айтқанда, цифрлық сауаттылық ақпараттық технологияның барлық арнасына қосылуға мүмкіндік берелі. Мультимедиялық құрылғыларды әрбір мұғалім, оқушы қолдана алуы тиіс. Ал бұл мұғалімді де, оқушының да ізденімпаздық, шығармашылық қабілеттерін дамытып қана қоймайды, өмірде қолдануға бейімдейді. Алған білімдерін іс жүзінде өмірде қолдана алса, басты мақсатқа жеткеніміз деуге болады. Әрі Жүсіпбек Аймауытов айтқандай, «білімді алуға жан-жақтан қармақ салынады». Яғни көреді, естиді, қолданады, түйін жасайды, шешім қабылдайды, сөйлейді, ақпаратпен бір-бірімен бөліседі. Сондықтан да оқу үдерісінде мультимедиялық құрылғыларды еркін қолдана білу бүгінгі күннің басты талабы. Қазақ тілін цифрлық құрылғының тіліне айналдыруда бұл таптырмас мүмкіндік деуге де болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://strategy2050.kz/news/bilim-beru-salasin-tisiflandyrudyma-yzy/>, <https://abainst.kz/> және <https://tilqural.kz/> сайттары
- 2 Досжанов Б.А. Мультимедиа және оның техникалық құрамы. Оқу құралы. – Қызылорда: ҚМУ, 2004. – 81 б.
- 3 <https://bilimland.kz/> сайты
- 4 <https://www.flippity.net/> сайты

МҰХТАР МАҒАУИННИҢ «МЕНИҢ БАЛАЛАРЫМНЫҢ ТУЫСҚАН АҒАСЫ» ӘҢГІМЕСİNДЕГІ ГУМАНИЗМ

ЖУНУСОВА М. Б.

мұғалім, Қазақ тілі мен әдебиеті пәні, Аққулы ауданы, Жамбыл ЖОББМ

Гуманизм – адамның кісілік қадір-қасиетін, адамның еркіндігін, адамның бақытқа құштарлығы мен талпынысын, адамның құқығы мен жауапкершілігін, арын, намысын, мейірбандығы мен қайсарлығын, адамның жасампаздығын, яғни адамның барша адами қасиеттерін ұлықтайтын, даралығы мен дамуын дәріптейтін идея.

Гуманизм (лат. *humanitas* – адамзат, *humanus* – адамгершілік, *homo* – адам) – дүниетаным, оның орталығында адам идеясы ең жоғары құндылық [1].

Аталмыш ұғым адамның тұлға ретіндегі құндылығын, оның бостандығына, бақытына, дамуына, қабілеттерінің көріну құқығын бекітеді.

Гуманизм сөзі және гуманизмдік идеялар XV ғасырда Еуропаның ренессанс басталған елдерінде пайда болды. Бірақ оның түп тамыры батыс пен шығыстың ежелгі дүниетанымында тұнып тұр.

Гуманизм – мәлім әлеуметтік жағдайда жеке адамның шығармашылық әлеуетін дамытуға бағытталған белсенділігі, адамның кім екіне қарамай, оның құқы, құндылығы, адамара теңдік, әділеттілік, адамгершілік қатынастар [2].

Гуманизмнің ең басты ережесі – «егер дүние бейне жүзік болса, онда адам оның бетіндегі гауһар» (Омар Хайям) дегенге құрылған.

Абайдың «адамзаттың бәрін сүй бауырым деп», «адам бол» деген сөздері гуманизмнің нақты мысалы.

Гуманизм туралы пікір дүниетаным ретінде өте күрделі феномен болып табылады. Ол көп деңгейлі мәнге ие, пәндік тұрғыдан көп мазмұнды және өзінің көрініс беруі тұрғысынан көп формалы болып табылады. Бұл формалардың жетеуін бөліп алып қарауға болады: теориялық, әлеуметтік, тарихи, психологиялық, саяси-құқықтық, экзистенциалды, әлеуметтік-мәдени. Бірінші үшеуі кез келген мәдени феноменге тән. Одан кейінгілері гуманизмнің әр түрлі жақтарын қамтиды. Мысалы, гуманизмге ерекше психология, әлеуметтік, саяси-құқықтық мәртебе, экзистенциалды құндылық тән. Осылардың жиынтығы метагуманизмді, гуманизмнің дүниетаным ретіндегі және мәдениеттің феномені ретіндегі рефлексиясын береді. Гуманизм адамға тән гумандылықта негізделеді адамдардың ішкі жан дүниесінен туатын гумандық сезімдері мен іс-әрекеттерінде көрінеді. Осы әрекеттерден адам өмірінің ең позитивті, жасаушы, шығармашыл жақтары бастау алады. Теориялық, діни, көркем әдебиет және т.б. арқылы бейнелене отырып, гуманизм көп түрлі гуманистік ілімдер түрінде көрініс береді. Егер гуманизмнің нақты бір мазмұнына көңіл аудармай, оның құрылымын, логикасын және адамның гуманистік әрекеті арасындағы қатынастың сипатын талдайтын болсақ, біз теориялық объект ретінде бұл дүниетанымға қатысты рефлексивті деңгейге көтерілеміз. Гуманизм кең мағынасында мәдениеттанулық детерминантты, адам өмірінің өзіндік құндылықтарын мойындау негізінде өмірлік құрылымның жалпы принциптерін білдіреді.

Мұхтар Мағауиннің «Менің балаларымның туысқан ағасы» әңгімесі тұнып тұрған гуманизм. Мұны біз туынды бойына бойлай отырып қана байқай аламыз. «Менің балаларымның туысқан ағасы» әңгімесі балалардың бетін қайтармай, ойыншық дүкеніне келген сәтті баяндаудан бастау алады. Осы сәтте бала көңілі автомат ойыншыққа түсіп, оған қол жеткізулері бір жүрек толқытар әңгімеге ұласады. М.Мағауиннің аталмыш әңгімесі тұнып тұрған гуманизм сипаты деп айта аламын. Бұның себептерінің бірі шығарма өмірді бағалауға, адамдардың қалауы мен лебіздеріне, бала көңілінің маңыздылығына, бүгінгі күн қайтып келмейтінін, ал кешегі күн артта қалғанын ашына әңгімелейді.

Баланың балалығын автор автомат ойыншықтарымен жандарын қоймай ойнауларын ашық әрі ұтымды сипаттайды: «...бірі қамып, бірі қуып, шифонердің ішіне, төсектің астына тығылып, диван-креслолардың тасасынан басып, балалар аңдысып, тура екі күн атысты. Үйдің әпер-теперін шығарып, берекетін кетірген. Үшінші күн автоматтың батареялары таусылған соң ғана тыныштық тапқандай едік...». Бұл кішігірім үзінді бойында баланың ойынға деген махаббатын, ойынға деген құштарлығын, осы сәттерден ләззат алып, қуануын анық байқай аламыз. Яғни, бұл кішкентай ғана сипаттама қаныққан гуманизм көрінісі.

Қаламгер бұдан бөлек екі баланың ізденіске жақындығын, танып-білуге деген құлшынысын, жаңаны көруге деген талпынысын әке сөзі арқылы танытады: «...бұл екеуінің бір қасиеті не нәрсенің болмасын, ішін ашып көргілері кеп тұрады. Ішек-қарын ақтарамыз деп арыстанды сойды, дыбысының қай жерден шығатынын білеміз деп гармошканы тілді, серкіпе мен қырықаяқ аламыз деп машинаны талқандады...». Не деген керемет сөз саптау десеңізші! Шынымен де бүлдіршіндер жаңашылдыққа жақын, үлкендердің жасағанын көріп, өздері де сондай іс-әрекетке барғылары кеп тұрады. Анасының ішек-қарын ашығанын көріп, ойыншық арыстанын сойып тастауы бұның айғағы емес пе?!

Мінеки, балаларына ойыншық шақ келмейтінін, сәті келген сайын жаңасын алу қажет екенін білген әкесі бүлдіршіндерге сынбайтын, пойыз басса да талқандалмайтын танк әпергісі келді. Бірақ әңгіме барысында сәбилер қалауы автомат ойыншық еді.

Аталмыш әңгімені гуманизмге етене жақындата түскен бала көңілін, бала қалауын аңғарған «бейтаныс туысқан аға» болатын. Балалар әкесіне сұрап тұрған ойыншығын алып беруін өтініп, бейнебір бұл автомат оған қажет сынды өтініш білдірген еді.

Осы сәтте әкесіне «...балажан сорлылардың бірі тәрізді...» деген ой ғана келді. Кейін бұл ойына өзі қарсы шыққандай «...алайда көрінгенді дос санап, жан атаулымен өзінсіне сөйлесетін, кен етек ауыл қазақ емес. Қатырма жағалы мата көйлекше, жалпақ қоңырқай галстук тағып, шақпақты арзанқол сұр костюм киген интеллигент кейіпті адам...» деп те ойлап қояды.

Осылайша екі ойлы жүріп, танк таңдап жүрген сәтте бейтаныс аға балаларға автоматтарын әперіп, төлем жасап, өз жұмыстарымен кетіп қалған екен. Әке рұқсатынсыз алынған ойыншықты көрген сәтте ата-ана ашуы келіп, бірақ ашуларын басуға тура келді. Үйге бейтаныс аға әперген автоматтарын әкеп, әке-шешесінен сөгіс естіп, балаларда бұрышқа тұрды.

Автор осы сәтте балалардың даналығын, зеректігін мына жолдар арқылы аңғартады: «...күндегідей үш-төрт шақыртпай, айғайлап, шуламай, орындыққа таласпай дастарқан басына кеп, тыныш отыра қалды, тек автоматтарын тастаймайды. Мойынға асқан күйде тамақ ішті...». Осы үзінді арқылы қаламгер бала ақылын ғана көрсетіп қоймай, көңілдері қалаған затқа қалай қол жеткізгендерін, ендігі кезекте осы ойыншық оларға қаншалықты қымбат екенін түсінгенін аңғартады.

Кейіннен осы жағдайдан соң ойламаған жерден отағасы бейтаныс адамды автобус аялдамасында қайта жолықтырады. Жолықтырғаны былай тұрсын екеуі жақсы әңгіме-дүкен құрады. Кішігірім уақыт өте әкесі бейтаныс адамның қарсылығына қарамастан қалтасынан ақша алып шығып, сол жанның төс қалтасына салып қояды. Бұрыла беріп еді, бейтаныс адам қолынан сарп ұстап алып: «...мен сіз ойлағандай Қожанасыр емеспін, бес сомдық, үш сомдық және екі бір сомдық бір теңгеңіз артық, мінекейіңіз», - деп қайтарып береді. Бұл тұста адам адамға берешек болып, қарыз болып қалғысы келмейтінін аңғарамыз. Таныс болсын, бейтаныс болсын кез келген жанның алдында ар тазалығын ойлауы, өзіңе тиесілі емес тиынды алмауының өзі адам гуманизмінің ашық сипаты.

Әрі қарай автор жаңа туысқан ағаның басынан өткен оқиғаны аянышты жеткізіп, оқырман жүрегіне ұмытылмас із, қайталанбас сабақ қалдырады. Бұл оқиға туысқан аға тарапынан баяндалып, өмір маңыздылығын, адамның адамзаттылығын көтереді.

Жоғарыда отағасы бейтаныс жанды «балажан сорлылардың бірі» деп ойлағанын атап өттік. Ал бұл жанның осындай іс-әрекетке баруының себебі тереңде жатқанын кім білсін?! Себебін білген

кезде, әкесі осыншама ашуланбас па еді, сол дүкенде балаларының қалауын алып берер ме еді, бейтаныс жанға ақшаны осындай дәрежеде қайтармас па еді кім біледі...

Бейтаныс жан әке көңілін тыныштандырып, өз әрекетінің құпиясын ашу мақсатында басынан кешкен ауыр оқиғамен бөліседі. Ата-анасынан ерте айырылғанын, жалғыз демеушісі әпкесі, тіреуі жездесі болғанын айтып шер бөліседі. Әпкесі мен жездесінің оған деген махаббатын, сүйіспеншілігін айта отырып, студент болғанын баяндайды. Студент шағында да жалғыз қалдырмай, киімін көк тамағын тоқ етіп, қамқорлық жасағанын айтады. Бір демалысында сыйлықтарын арқалап, үйге келгенін, осы күні өмір бойы өкіндіретін қателік жасағанын айтады. Ол не қателік десеңіз, барлық отбасы мүшелеріне сый-сыяпат әкеп, кішкентай ғана жиені жайлы ұмытып кеткені еді. Осы сәтте жиенінің «шина, бип-бип, шина» деп тіл қатуының өзі есту қаншалықты ауыр десеңізші. Әпкесі де осы сәтте: «Ағам машина әкеп береді деп күтті» деген сөзі жүрекке соңғы соққы болып тигендей. Осы күнгі бала арманын орындамасам да, келер жазда міндетті түрде ең қымбат, өзі жүретін машина алып беремін деп алдына мақсат қойды. Шыныменде келесі келгенде дәу машинаны арқалап үй жаққа келді. Бірақ осы сәтте әдеттегідей ешкім күтіп алмады. Үйге кірсе әпкесі де, жездесі де қартайып кеткен. Үй іші де жылуынан айырылғандай. Бұның себебі Әбзелден айырылып қалуы еді.

Иә, «бип-бип, шина» деп армандаған кішкентай Әбзел өмір қызығын көрмей о дүниеге аттанды. Міне, туысқан ағаның балаларға сол күні автоматты әперуінің бірден-бір себебі қайда жатыр.

М. Мағауин осы әңгімесі арқылы оқырманына адам қай күні бақилық болатыны белгісіз, сәбидің де қалауы, сәбидің де арманы бар деген ой тастайды. «Өткен жанбайды, жанса басқа от. Өткен оралмайды, оралса басқа сәт», - деген жолдар әңгіменің бар сипатын ашып тұрғандай. Мүмкіндік барма, алып бер, мүмкіндік жоқ па алып беруге тырыс. Бүгін алып бермеген осы сәт бала жүрегінде мәңгі қалуы мүмкін. Баладан бөлек жақынына, досыңа көмек қолын соза алатын мүмкіндігін бар ма, көмектес, жоқ па түсіндіріп айт. Ертеңгі күні араларында түсініспеушілік пайда болмасын. Өткен сәт, өткен ай, өткен күн оралмайды. Кетті, енді қайтып келмейді. Мінеки, қаламгер әңгімесінің түп төркіні, гуманизм бейнесі қайда жатыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Гуманистік дүниетанымның әлеуметтік-мәдени негіздері: Фил.ғыл.докторы дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. авторефераты./Сағиқызы Аяжан. –Алматы, 2010.

2 П. К. Юсуп «М.Мағауиннің «әдепкі әңгімелер» циклі». – Алматы/ҚазҰУ Хабаршысы. 2018.

3 Андрушко В. А. Лоренцо Валладағы этикалық модальділіктер// Рационалдық, пайымдау, қарым-қатынас. – Киев, 1987. – С.52- 58.

4 Сөз құдіреті. Көптомдық шығармалар жинағы. /Рәбиға Сыздықова/-Алматы: «Ел шежіре», 2014.

ҚАНЫШ СӘТПАЕВ – ҰЛЫ ТҰЛҒА

НУРМАГАМБЕТОВА Л. Б.

оқытушы, Ақпараттық технологиялар колледжі, Павлодар қ.

ЕРАЛИЕВА А. Н.

студент, Ақпараттық технологиялар колледжі, Павлодар қ.

«Біліміңді еңбек пен өмірдің өзінде шыңдап отыр!

Сонда ғана білім деп аталатын асыл тас ешқашан тот

баспастан жалтырай да жарқырай да береді»

Қаныш Сәтпаев

Биыл қазақ халқы үшін айтулы жыл. Көшпелі қазақ даласының біртуар перзенті, ғылым мен өндірістегі орасан зор жетістіктерімен танылған – Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың туғанына 125 жыл толып отыр. Көрнекті геолог, ғылымның негізін қалаушы, мемлекет және қоғам қайраткері Қ. И. Сәтбаев есімін өз халқының тарихына алтын әріптермен жазып қалдырды. Академик Қаныш Сәтбаевтың ұлы істерін сөзбен айтып жеткізу қиынның қиыны!

Бұл жобада – Сәтпаев зерттеулерінің ел дамуы үшін қандай орасан зор маңызы болғанын және оның ғылымға қосқан үлесін талқылаймыз.

Қаныш Сәтбаев – әлемге әйгілі ғалым. Оның геологияның ғылым ретінде дамуына қосқан үлесі ерекше бағаланады. Қаныш Имантайұлы Қазақстандағы еліміздің экономикалық жағдайы мен дамуына әлі де әсер етіп отырған ауқымды жобаларды әзірлеуге және жүзеге асыруға атсалысты.

Қаныш алғашқы білімін Жұмаш молдадан бастағанмен әкесі Икекеннің тәрбиесі мол еді. Руми, Сағди, Хафиз, Жәми, Науаи шығармаларын үйде әкесі үнемі оқытқызатын.

1911–1912 жылдары Павлодар училищесінде үздік аяқтады. Оны біз Қазақ ССР-на еңбегі сіңген мұғалім Н. Е. Алексеев: «1911–1912 оқу жылының бірінші жартысында училищенің дайындық бөлімінде оқыған Қаныш Сәтбаев білімге құштар шәкірт екенін аңғартты. Барлық пәндер бойынша үздік бағалар алудан танбады. Сол себепті училищенің ұстаздар кеңесі екінші жарты жылдықта оны бірінші сыныптың келесі басқышына көшіру туралы шешім қабылдады. Шәкірт Қ. Сәтбаев ұстаздарының сенімін ақтады. Үздік оқып, жазғы емтихандарда өте жақсы бағалар алды. Сөйтіп ол... Училищенің бірінші бөлімін екі жыл оқудың орнына бір жылда тәмамдады» деген естелігінен үздік оқығанын біле аламыз.

Қаныш Сәтбаев мұғалімдер семинариясын әлемдік тарих пен өз халқының тарихи өткені саласындағы мол біліммен ғана емес, сонымен қатар оларды өз бетінше толықтыруға, оның ішінде іздеу жұмысына қосу жолымен де тұрақты қызығушылықпен аяқтайды.

Жас жігіттің мамандық таңдауына 1921 жылы Баянауылға емделуге Томск қаласынан келген профессор Михаил Антонович Усов әсер етті. Ол Қаныштың туған жерінің қойнауын танып, отанына деген құштарлығын оятты.

1926 жылы Қ. И. Сәтбаев Томск технологиялық институтын ойдағыдай бітіріп, тау-кен инженер-геологы дипломын алған тұңғыш қазақ болып, Халық шаруашылығы орталық кеңесінің қарауына жіберілді. Оның алдына күрделі міндет Жезқазған-Ұлытау аймағындағы пайдалы қазбалардың қорларын жүйелі анықтау бойынша алғашқы стационарлық геологиялық барлау жұмыстарын жүргізу тұрды. Жезқазғанның қорын қарапайым деп бағалаған британдықтар мен Халық Комиссарлар Кеңесінің Геологиялық комитетінен айырмашылығы, Сәтбаев бұл өңірде кен қорының орасан зор көп екеніне сенімді болды.

1929 жылы Атасу темір-марганец кен орындарын зерттеу негізінде Қ. И. Сәтбаев Қарағанды облысында қара металлургияны дамыту туралы мәселені көтерді. Жезқазған-Ұлытау өңірінде ғалым құрамында мыс және темір бар кен (Қарсақпай), марганец (Жезді), көмір (Байқоңыр, Қияқты), қорғасын кен орындарын ашты.

Ғылымның көптеген саласында еңбек етіп, еліміз үшін жаңа ашулар ашқан Қ.И. Сәтбаев – қазақ тіліндегі алгебра оқулығының тұңғыш құрастырушысы, қазақтар арасындағы тұңғыш кәсіби инженер-геолог, КСРО Ғылым академиясының қазақтан шыққан тұңғыш академигі, геология институтының директоры. Ол тек геологияның ғана емес, ел мәдениетінің де дамуына орасан зор

әсер етті. Ғалымның таңғажайып ғылыми қабілеті таңқалдырмай қоймайды. Жеке ғылыми деректерге сүйене отырып, ғалым аналитикалық қорытынды жасай алды: «Жезқазған өңірінде темір және темір-марганец рудаларының жеткілікті үлкен қоры бар. Бұл осы кендерді кең көлемде өндіруге мүмкіндік береді». Бұл зерттеу ең маңызды ашулардың бірі болды. Жезқазғанды дамытуды қаржыландырудың басталуымен – мыс қорыту зауытының, су қоймасының құрылысы мен темір жолдың төселуімен – 1934 жылы еліміздегі алғашқы жоғары оқу орнын құрудың алғы шарттары пайда болды.

Рудный Алтай кен орындары бойынша ғылыми ұстанымды және басқа ғалымдардың зерттеулерін басшылыққа ала отырып, Қ. Сәтбаев түсті металл кендерін кешенді пайдалану жөніндегі зерттеулерді қорытындылады. Сәтбаевтың ғалым ретіндегі басты еңбегі оның Қазақстандағы геологиялық зерттеулерді дамытуға қосқан орасан зор үлесі екені айдан анық. Оның тікелей басшылығымен ірі мыс, темір және марганец кен орындарын игеру басталғаны белгілі. Қаныш Сәтбаев геологиялық барлау жұмыстарын табандылықпен жүргізіп, қыста да ұңғымаларды бұрғылауға рұқсат алды. Ол үшін қондырғыларды 40 градус аязда киіз үймен жабу керек болды. Зерттеу жұмыстарының нәтижесінде осы аумақтағы мыс қоры екі миллион тоннадан асқаны анықталды. Ағылшындар бұрын оларды 60 мың тоннаға бағалады. Ол кезде барланған қорлар әлемдегі ең ірі қорлар болып есептелетін. Өз ұстанымын негіздей отырып, Сәтбаев 40-қа жуық ғылыми жұмыс жазды.

Сәтбаевтың тікелей басшылығымен Қазақстанның пайдалы қазбаларының картасы жасалды. Ол үшін кешенді әдіс әзірленді, жұмыс макеттері жасалды. Әдістің өзі геология, металлогениядағы жаңа бағыттың негізіне айналды. Ал Сәтбаев бұл бағыттың негізін қалаушы және геологиядағы ерекше «қазақ мектебінің» негізін қалаушы деп есептеледі. Институтта жасалған карта дәлдікке тексеріліп, ғылыми конференцияларда талқыланып, анағұрлым дұрыс деп танылды. Ол үшін бір топ ғалымдар Ленин сыйлығымен марапатталды (1958 ж.) 1950 жылдардың ортасында республиканың ғалымдары табиғи ресурстарды тиімді пайдалану жөнінде зерттеулер жүргізді. Ғылыми институттарды тың жерлерді игеруге жұмылдырғаны үшін Л.Н. Ленин орденімен марапатталды. Бұл Сәтбаевтың үшінші ордені еді.

Академик Қаныш Сәтбаев республикада тағы бір жаһандық жобаны жүзеге асыруға ат салысты. Орталық Қазақстанда өткірі су тапшылығы байқалды. Бұл аймақтың экономикалық дамуын тежеді. Ертіс суының бір бөлігін осы аумаққа өткізу үшін канал салу ұсынылды. Сәтбаев ықпалды ғалым ретінде бұл жобаны одақтық жоғары органдарда насихаттады. Бүгінде Ертіс – Қарағанды каналы оның есімімен аталады.

Ғалым өз халқын қашанда мақтан тұтатын. Оның Черчилльге берген жауабы онымен Жоғарғы Кеңес депутаттары делегациясының құрамында болған кездесуде кеңінен танымал. Белгілі саясаткер қазақтардың бәрі де сондай биік пе? – деп сұраса, Сәтбаев «халқымның арасындағы ең кішісі менмін, халқым халқым менен де биік» - деп жауап берді.

Қ. Сәтбаевтың еліміздің тау-кен-металлургия саласының инженерлік, зияткерлік және ғылыми элитасын қалыптастырудағы жүйелілігі оның ұйымдастырушылық қасиеттері мен ғылыми көрегендігінің айқын дәлелі.

Академик Қаныш Сәтбаевтың ғылым саласына ғылыми мәдениет пен әдіснамалық тәсілдерді енгізуге қосқан үлесіне баға жетпес. Бұл Қазақстан ғалымдарының қазіргі буындары мен ғылымға қызығушылық танытқан жастардың жүйелі ғылыми-зерттеу жұмыстарына үлгі болып табылады. Бұл жерде геолог әріптесі, ғылым докторы, профессор В.С. Коптев-Дворников: «Ол артына үш түрлі ұлы игілік қалдырып кетті: Жезқазған - бір, Қазақстанның ғылым Академиясы - екі, Геологиялық ғылымдар институты - үш... Мұның үшеуінде де ғалым, коммунист, геолог, қазақ халқының ұлы перзенті Қаныш Имантайұлы Сәтбаев іргесін қалаған игі істерді әр қарай дамытуға құлшынған мыңдаған адамдар еңбек етеді» деген сөзі дәлел.

Академик Қ. И. Сәтбаевтың есімі Қарағанды облысындағы қалаларға, ҚР Ғылым академиясының Геология ғылымдары институтына, Жезқазған тау-кен металлургия комбинатына, минералға, мұздыққа және Жоңғар Алатауының тау шыңына, гүлдер сортына, қалалар мен кенттердегі көшелер мен мектептерге берілді.. Жаңа минералдардың бірі «saptaevit» деп аталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Медеу Сәрсеке. Қазақтың Қанышы. - Астана: 2018.

2 А.Ж. Габдуллина. История Казахстана в исследованиях Каныша Сатпаева.

3 Алтынбек Хумырзақұлы. 15 интересных фактов о Каныше Сатпаеве.

ӘДЕБИ БАЙЛАНЫСТАР ҮРДІСІ

КАРИМЖАНОВА Р. Б.

Филология ғылымдарының магистрі, арнайы пәндер оқытушысы,
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

АБДЕНБАЙ Д.

студент, «Бастауыш білім беру» мамандығы,
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

Төл сөз өнеріміздегі әдеби байланыстар үрдісін сол тұста өмір сүрген түркі тілді туысқан елдердің де, өзіміздің де әдебиет майталмандарының творчествосынан байқау қиын емес. Атап айтқанда, екі ғасыр аралығындағы әдебиеттің көрнекті өкілдері Шәкәрім, Шәді, М. Жүсіп, Мақыш, Ғ. Қараш, Сұлтанмахмұт, Мағжан, Бернияз т.б. шығармашылықтарына араб-парсы, тәжік және өзбек әдебиетінің ғана емес, басқа халық әдебиетінің игі ықпал еткендігін аңғарамыз. Мәселен, татар жұртшылығы және оның мәдениетімен байланысын Ғ. Қараш, Мәшһүр Жүсіп, Мақыш Қалтаевтардың Қазан, Уфа, Орынбор қалаларының баспаханаларында кітап шығаруынан анық көруге болады.

Сонымен, түйіндей келе, ғасыр басында түркі халықтарының әдеби байланыстары біршама игеріледі. Егер қазақ-түркі рухани алмасулар негізін генетикалық бірлік бастаулары құраса, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасыр басында олардың шығармашылық үндестігі мына секілді жаңа формаларымен толысты: 1) аударма шығармалар пайда болды; 2) қаламгерлердің жекелеген қарым-қатынастары қалыптасты; 3) шетел әдебиетінің тақырып ауқымына, образ сомдауына еліктеу арқылы көркем сөз өнері иелерінің бай тәжірибесін менгеру жүрді. Сөйтіп, белгілі көркемдік принциптер шығармашылық түрде игерілді. Бұл алмасулар жаңа тарихи жағдайлар негізінде мүмкін болып, бір мемлекет құрамындағы түркі ұлыстарының қатынастарын айтарлықтай оңайлатты.

Көркем әдебиеттегі, этникалық-тарихи жағдайдағы ұлтаралық қатынастарды зерттеу ісімен Е. Ысмайылов, Б. Ысқақов, Н. Бикбуллатов, Р. Күзеевтердің айналысқаны рас. Алайда, бұл жазбагерлер де және басқалары да тек бұл мәселе жөнінде

камтылған немесе кітаптануға қатысы бар басқа тақырыптарды камту тұсында сөз етті.

Алайда, қазақ-қырғыз тілінің керемет бай қорын өткен ғасырдақ түрколог-ғалымдар тамсана сөз етіп, жоғары бағалады. Мәселен, Қазан университетінің профессоры Н. Ф. Катанов: «Сколько богат язык киргиз в отношении природных даров - пытливого ума, зоркого зрения и отличной памяти, столько же богат он и в отношении тонкости языка. Язык киргизов составляет одно из наречий тюркского языка, к которым относятся также наречия турок, крымских татар и многих других племен Сибири и Китая, но отличается от них кроме звуков и форм также богатством слов и оборотов речи» [1, 100 б.] – деп, қалың бұқара тілін – тіл байлығын әспеттейді.

Өткен ғасырлар тоғысындағы ағартушылық-азаттық ағымның кең қанат жаюымен, қазақ жұртының сауаттылығын деңгейінің біршама өсуімен, сөйтіп ана тілінде кітап бастыру ісінің дамуы мен орайлас халықтың ой-санасы ұлғайып, өз тарихын бөлеуге деген ынтасы артты. 1907–1917 жылдар аралығында қазақ тілінде Қазанда Осман Әли Садықовтың «Қырғыз таварихы», Жақып Аймановтың «Тарихи қырғызшахнамасы», ал Семейде «Заман тарихы» дастаны басылды. Ал «Ғалия» медресесінің түлектері қырғыз жастары, И. Арабаев, О. Садықов, Х. Сәрсекеевтер белсенді түрде ана тіліне аударма жасап, кітап шығарумен айналысты.

Сөйтіп, 1913 жылы қырғыз тілінде араб графикасының негізінде ұлттық әліппе құралы жарық көрді «Кыргызский джигит» Иманалы Арабаев в 1913 году в год обучения в «Галии», составил первую киргизскую азбуку и издал ее в типографии «Восток» города Уфы» [2, 97 б.], – деп жазады Сайфы Құдаш, өз тұстастары жайлы естелік кітабында.

Қырғыз шәкірттерінің «Қанаттылар» (канатуулар), «Бүркіттің тойы» (Бүркүттүн тою») «Зар заман және екі оқулық екі кітабы басылып шықты. 1911 жылы Молдо Қылыштың 1910 жылы Қырғызстанды күйзелткен жер-сілкінісі туралы поэмасы «Зіл-зала» деген атпен кітап болып шықты. Халық санасын ояту оның өз тарихына қызығушылығын дамытумен қатар ағартушылық идеяның таралуымен және қырғыздарды сауаттылыққа тартумен байланысты болды. Бұл ретте Қазан, Уфа қалаларында алғашқы тарихи зерттеу еңбектері – Османалы Садықовтың «Қырғыз тарихы» («Кыргыз таварихы» қазан, 1907), «Қысқаша қырғыз тарихы» («Мухтасар тарихы кыргызкила» Орынбор, 1913) және «Қырғыз тарихы мен

Шадмин руы» («Тарихы қырғыз, Шадмания» Уфа, 1914). Халық шежіресін байыптаған бұл еңбектердің дүниеге келуі ұлт санасының өскенің көрсетті. Өйткені ағартушылардың түсінігінде, өткенін білмеген халықтың болашағы да болмақ емес.

Алайда, қырғыз жазба мәдениеті дамуы және оның төңкеріс басқа алдындағы түркі халықтарының әдебиеті, мәдениеті мен дәстүрі байланыстары кеңес тұсында тұрпайы бұрмаланып берілді. Мәселен, түрколог И. А. Батмановтың мына пікірі бұған нақты дәлел: «Первые печатные киргизские книги, изданные в 1911–1913 годах и содержащие в себе реакционные идеи, были опубликованы при непосредственном участии Уфинской мусульманской духовной школы, проповедовавшей идеи панисламизма и пантюркизма» [3, 75 б.].

XX ғасыр басында Қырғызстанда тек татар баспасөзі ғана таралып қоймай, қазақ, өзбек басылымдары да оқырмандарын тапты.

«Зілзал» поэмасында Молдо Қылыш халықтың қайғы-қасіретін суреттейді. Оның себебін ақын қоғамдық ғұрыптың құлдырауынан, діни қағидалардан алшақтау, ата-баба салтының бұзылуынан көреді. Оның болжауында егер қырғыздар бұл тұра жолдан ауытқыса, халық бұдан да көп зардап шегеді.

Бұл идея оның басқа «Зар заман» поэмасына да арқау болған:

Бесстыдные времена:

Правды нет, погребена,

Прячется от брата брат

Свои тайны отражать [4, 25 б.].

Сол дәуірдің көптеген ақындары іспетті Молдо Қылыш та халықтың бұғау мен қанаудан құтылу жолын ру-тайпаларды рухы мықты ел басшылары мен тәуелсіздік үшін соғысты қол бастаған батыр-билер заманын ерлікке толы ескі кезенді хандықты қалпына келтірумен байланыстырады. Бұл көне заман сипаты тәуелсіз, еркін өмір кезеңі ретінде қазақ, қырғыз, қарақалпақ, түрікмен халық ақындары жырға қосты. Әлеуметтік теңсіздік пен зорлық-зомдылықтың тууын ақындар заманның жаңғыруынан, әдет-ғұрып, салт дәстүрдің берік сақталмауынан, діни түсініктен ауытқудан деп білді. Олардың ойы бойынша, шарифат жолына түсу – адамдар арасында татулық қалыптастырды, бай-манапты ел мүддесін адал қорғауға итермелейді.

Қазақ жері қырғыз еліне қарағанда бір ғасырға жуық бұрын Ресей империясына тәуелді болғандықтан, соған орай халықтың

ауыр халі, тұрмыс жайы XIX ғасырдың орта шенінен бастап қазақ әдебиетінде зар заман поэзиясы туындағаны мәлім. Оның белді өкілдері – Шортанбай, Дулат, Мұрат сынды саңлақтар отарлау саясаты әкелген қиын-қыстау кезең-заман күйін, халық үнін ашына, айқын айшықтайды. Зар заман поэзиясы туралы көлемді еңбек жазған ғалым Б. Омарұлы бұл жөнінде былай дейді: «Зар заман өлеңдерінде азаттықты аңсаған қазақтың рухы сақталады. Бұл шығармалардың өзегінде ұлтты езгіден құтқару идеясының негізі қаланды [5, 16 б.].

Әдебиетіміздегі бұл үрдіс отарлау саясаты барынша ұлғайып, шегіне жеткен тұста, яғни XIX–XX ғасырлар тоғысында әрі қарай жалғастық тапты. Бұған Ақмолла, Әубәкір, Нұржан, Мәшһүр Жүсіп, Ғұмар, Мақыш, Ақан сері сияқты ақындардың өлеңдері нақты дәлел. Мысалы, Әубәкір Кердері Шоқанұлы (1861–1905) патша өкіметі енгізген билік жүйесіндегі өзгерістің зардабын, «Азған заман» жайын былайша суреттейді.

Ағадан кетті ағалық,
Ініден кетті інілік,
Інісі болды терең жор,
Жүрмеді аға сүрініп.
Атаның салған ақ жолы,
Токтап қалды кідіріп [6, 256 б.].

Бажайлап қарасақ, қырғыз, қазақ ақындары шығармаларының идеялық мотиві, сюжеті ұқсас, үндес болып келеді. Бұл типологиялық ұқсастықтың негізгі факторлары, бірінші ол елдердің бір қоғамдық формацияда өмір сүруі, яғни дәуір тынысы мен замана болмысының әсері десек, екінші генетикалық байланыстың да қатты ықпал еткені рас. Түркілік ұлт өкілдерінің өлең жолдарындағы өрнектер бізді осындай ойға итермелейді.

Жалпы қай ақынның болмасын пікір-толғаныстары, сол замандағы қоғамдық оймен, халықтық мүддемен ұласып жатады. Сөйтіп ақын ойы, жыры өз замандастарының көңіл-күйі, арман-тілегімен, сол арқылы бүкіл қауымның идеялық-эстетикалық мұрат-аңсарымен ұштасып, жалғасары анық. Жоғарыда айтқан ой-пікір осыған келіп саяды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Сүтжан С. Қазақ - түркі әдеби байланыстары. Павлодар: ПМПИ, 2005. – 204б.

2 Катанов Н. Ф. Киргизы: их прошлое и настоящее: лекция. Национальный архив РТ. Фонд. 969. Оп. 1. Д.16.Л.11.

3 Кудаш С. По следам юности. Казань, Таткнижизд., 1964. Омарұлы Б. «Зар заман» поэзиясы. Алматы, 1999.

4 Богданова М. Киргизская литература. Очерк. – Москва: Сов. пис., 1947

5 Батманов И. А. Вопросы формирования киргизского литературного языка // Труды Института языка, литературы и истории Кир.Фил. ССР 1952, вып. III - Фрунзе: Изд. во Кир.Фак. ССР, 1952. – С. 16.

6 Молдо Кылыч. Казалдар. Фрунзе: Адабият, 1990. -256 б. .

7. Омарұлы Б. Зар заман поэзиясы. Генезис, типология, поэтика. – Алматы: Білім. 2000. – 368б.

8 Кердері Әубәкір. Қазағым. – Алматы: Жзушы, 1993. – 288 б.

9 Дөнентаев С. Ұрпағыма айтарым. Өлең, әңгіме, очерк, фельетон, мақала, естеліктер. Алматы: Жазушы, 1989.

10 Кенжебаев Б. XX ғасыр басындағы әдебиет.- Алматы: Білім, 1993. – 248б.

ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТОВ –АЛАШТЫҢ СӨНБЕС ЖҰЛДЫЗЫ

МУРАТХАН Г.

студент, I курс, Қ. Пішенбаев атындағы

Екібастұз тау-кен техникалық колледжі, Екібастұз қ.

МАХМЕТОВА С. Т.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің оқытушысы

Зерттеудің мақсаты: XX ғасырдың аса көрнекті жазушысы Жүсіпбек Аймауытовтың өмір жолы мен қызметіне қатысты зерттеулерді жинақтау және олардың ғылыми деректік маңызына дәйектілікпен қарау.

Жас ұрпаққа Жүсіпбектей бір туар жазушының сегіз қырлы , бір сырлы , жан-жақты азамат болғаны жөнінде хабардар ету

Жұмыстың өзектілігі: Отаршылдық езгісі әсер еткен ұлттық менталитетімізді қалпына келтіру, ұлттық рухани мұра негізінде қайта қарап, оны қоғам талабына сай жоғары сапалық деңгейге көтеру.

Болжам: Егер оқушылар Жүсіпбек Аймауытовтың қазақ халқына қосқан үлесін танып-білсе, Жүсіпбек Аймауытовтың

бастауымен жүзеге асқан игі істерді бойларына сіңіріп, оның сара жолын жалғастырып, өмір жолына қызығушылық танытып көркем фильм түсіріп, жаңа зерттеу жұмыстарын жүргізер еді.

Жүсіпбек Аймауытов киелі Баянауыл жерінде дүниеге келген. Әкесінің аты Оймауыт екен, ел ішінде Жүсіпбекті Оймауыттың Түсіпбегі деп атаған дейді. Оймауыт атын кейін куәлік толтырғанда орысшалап Аймауытов деп жазыпты. Мектеп оқулықтарында Жүсіпбек Аймауытов кедей отбасында дүниеге келген деп жазылады. Смағұл Сәдуақасовтың сұрауымен жазылған Жүсіпбектің анкеталық жауабымен бәріміз таныспыз. Онда Жүсіпбек Аймауытов өзін сіңірі шыққан кедейдің баласымын деп жазады. Тіпті «1917 жылға дейін әкеміздің малы 6-7 қарадан асып көрген жоқ» депті. Бұл жерде ашып айтатын нәрсе Жүсіпбек Аймауытұлы ешқашан кедейдің баласы болмаған. Ол кезде байдың баласымын деп айту, өзіңе-өзің көр қазумен бірдей. Ал шындығын айтар болсақ, Жүсіпбектің атасы Дәндебай Қуанұлы Қызылтау-Баянаула төңірегіне белгілі, бір кісідей дәулеті бар, малды адам болған. Баянаул сыртқы округі ашылғасын Қызылтаудағы Ақыл-Бейбіт ауылдарының старшыны міндетін атқарған. Ондай дерек мұрағаттық құжаттарда да, ел ішіндегі ауызекі әңгімелерде де сақталған. Сол дәулеттің арқасы шығар, Дәндебай 1858 жылдың 13 мамыр күні өзінің қыстауына ағаш үй салуға рұқсат сұрап Омбыдағы генерел-губернатордың кеңсесіне өтініш жазыпты. Облыстық басқарма Дәндебай Қуанұлына Баянауыл орманынан 125 бөрене кесуге рұқсат беріпті. Егер ол кедей адам болса, ол кезде екінші қолынан келе бермейтін бұндай шаруаға бармасы белгілі. Жүсіпбек оқудан демалысқа келгенде, атасы Дәндебай ат шаптырып, той жасаушы еді деп ертеде елдің үлкендері әңгімелеп отырады екен. Сол тойға қатысып, бәйгеге шапқан шабандоз болған бала- Жұмабек Әуезов деген кісі қария жасына дейін жетіп, Қызылтаудағы Жүсіпбек Аймауытов атындағы (бұрынғы Жосалы) ауылда бертін, сексенінші жылдары қайтыс болған. Осы әңгімені бүгінге дейін жеткізуші де сол ақсақал. Бірақ кеңес заманында оны тыңдайтын және Жүсіпбек жайлы әңгіме іздейтін адам болған жоқ. Себебі, заман өзгереді, Жүсіпбек сияқты зиялылар ақталады деп кім ойлады. Жүсіпбектің атасы Дәндебай жайлы осындай деректер қалса, енді оның өз әкесі Оймауыттың шаруасы қандай болды екен дейміз. Ол да кедей болмаған екен. 1897 жылғы қазақ даласына барлау жасап, мал-жанның есебін алған кезде Ф. Щербина экспедициясының жазбасында былай делінеді:

«Оймауыт Дәндебайұлында: 276 жылқы бар, оның -29ы бойдақ құнан-байтал, 28-і құлын;

167 ірі – қарасы бар, оның – 50-і құнаншығар, құнажын, 46-сы бұзау; 43 түйесі бар, оның-7-еуі тайлақ, 12-сі бота; 749 қойы, 52 ешкісі бар». Осындай адам кедей бола ма? Бұл Жүсіпбектің 8-9 жастағы кезі делік. Сонда Жүсіпбек 20 жасқа жеткенге дейінгі он шақты жылдың ішінде бұл мал көбейіп өспесе, құрып кетуі тіпті мүмкін емес. Осы малды Оймауыт баласының оқуына пайдаланбады деу, тіпті ақылға сыймайды. Расын айтсақ, сол уақыттарда қалалы жерде оқыған қазақ зиялыларының қай-қайсын алсаң да, дәулетті ортадан шыққандар.

Жүсіпбектің жалпы өмірбаянын айтар болсақ, оны қазір кез келген оқулықтан көре аламыз. Кейбір деректерде 1888 жылы дүниеге келді десе, кейбір жерлерде 1889 жылы туған деп жазылады. Біздер қазір осы кейінгі датаны пайдаланып, биылғы жазушының туғанына 135 жылы толады деп жүрміз. Бір қызығы, бұл дата Жүсіпбекке қатысты құжаттарда көп кездесе бермейді. «Казахстанская правда» газетінде Марат Утебаев деген тарихшы Ресей Федералдық тергеу бюросы мұрағатының құжатына сүйеніп, Жүсіпбек 1889 жылы туған дейді. Жүсіпбек Аймауытов Мәшһүр Жүсіп ағамызға жазған хатында «Сұлтанмахмұттан екі жас кішімін» депті. Олай болса, 1895 жылы туған болып шығады.

Жан-жақты өнер иесі болған Алаш қайраткерлерінің бірі- Жүсіпбек Аймауытовтың педагогика саласындағы ғылыми еңбектері де бар. Олар: «Тәрбиеге жетекші», «Психология», «Жан жүйесі мен өнер тандау» секілді күрделі ғылыми еңбектер жазған.

Жиырмамыншы ғасырдың 18-19 жылдары Семейде Мұхтар Әуезовпен бірге «Абай» журналын шығарған. Абай ағамыздың ақындық ортасы туралы мәліметтер жазған. Жүсіпбек Аймауытовтың өзіндік поэтикалық стилі бар.

Жүсіпбектің елдің көбі білмейтін өнері- сахна қойылымының қас шебері екендігі. Қазақ театрының тұңғыш режиссері-Жұмат Шанин болғанымен, алғашқы рет қазақ сахнасында 1915 жылы Семейде «Біржан-Сара» айтысын сахнаға қойылым етіп шығарған Жүсіпбек Аймауытов болатын. Сол спектакльде Жүсіпбек Біржан рөлін шебер сомдап, көрерменді өнерімен тәнті еткен. Мұхтар Әуезовпен бірігіп, Семейде «Ес-Аймақ» театр труппасын ұйымдастырған да сахналық өнердің бірінші тұсауын кескен де Жүсіпбек Аймауытов еді. Жүсіпбек өз заманының ойы озық, санасы биік азаматы болып қана қоймай, қоғамдық, мемлекеттік

жұмыстармен айналысқаны белгілі. Атақты Ахмет Байтұрсыновпен қосылып, «Алаш» партиясын ұйымдастыруға ат салысады, кейін Коммунистік партияның қатарына өтеді. Ол Семейде оқу бөлімінің меңгерушісі болып қызмет атқарады. Шымкентте педтехникумның директоры да болады. Сонымен қатар Жүсіпбек жер қатынастарының және юстиция бөлімдерін де басқарыпты.

Аймауытовтың біз білмейтін тағы да бір қыры-орыс тіліне жетік болғаны. Ол Орынбордағы кадет корпусында педагогика мен психологиядан сабақ береді. Негізі 1926 жылдары болса керек. Қазір бұл оқу орны И. Неплюев атындағы Орынбор кадет корпусы деп аталады.

Жүсіпбек Аймауытов тек ұлтым деп кеткен нағыз елім-жұртым деген азамат еді, сонау Семейде губерниялық оқу бөлімін басқарып жүрген кезде өзінің інісі Жақыпбек және Баянның ұл-қыздарын бір топ қылып Саратов қаласындағы педтехникумға апарып оқытады. Жүсіпбек Аймауытовтың атқарған үлкен ісі- өзі Семей қаласында қызметте жүрген кезде ел тірлігін қайтсем де алға сүйреймін, халқымның қайтсем көзін ашам, қайтсем мәдениетке бейімдеймін деген оймен Қызылтаудың жанынан «Мәдени кіндік» «Культурный центр» ауылдың іргесін ұйымдастырыпты. Бұл ауылда халқын мәдениетке насихаттайтын «Қызыл бұрыш», жетім балаларға арналған интернат, мектеп, тіс дәрігері болыпты. Ауылдың тірлігі тоқтап қалмас үшін сол төңіректегі Қозған-Күлік елінің дәулетті адамдарымен бірге «Мәдени кіндікті» ас-сумен, азық-түлікпен қамтамасыз етіп отырған екен. Жүсіпбек Аймауытовты «халық жауы» атап, репрессияға ұшыратқан соң «Мәдени кіндіктің» де іргесі құлады. Қазір кәдімгідей екі-үш көшеден тұратын осы ауылдың орны әлі де бар.

Жүсіпбек ағамызға тән қасиет-аяушылық білдіру. Халқына жан ашыған Жүсіпбек аштық кезінде Семейде «Жанар» атты қор құрды. Ұйымның мақсаты: қарапайым халыққа қол ұшын беріп, көмектесу еді. Оның қасында достары Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов, Мұхтар Әуезов болған еді. Көптеген жағдайда көмек ретінде мал берілген. Кейін Жүсіпбек Аймауытұлына мал иемденді деп жала жапты.

Жүсіпбек Аймауытовтың тағы бір жаңалығы- оның сазгерлігі. Талай жылдар халық әні деп айтылып жүрген «Екі жирен» әнін Жүсіпбектің көзін көрген Қызылтаудың ақсақалдары: «Бұл Түсіпбектің «Екі жирені ғой», дейді екен. Одан бөлек ел ішінде айтылып жүрген» Кәмілә» атты ән жайлы С. Сейфуллин атындағы

Қарағанды драма театрының әртісі болған Жәмилә Шашкина апамыз: «Бұл әнді Жүсіпбек Аймауытов менің әпкем Кәміләға ғашық болып, шығарған әні еді», дегенін Баянауыл өлкетанушысы Рамазан Нұрғалиев естіген екен. Атақты Қайрат Байбосынов деген әнші, мен Қарағандыда сахнаға шығып, «Екі жиренді» орындарда Жәмила апамыз: «Қайратжан, осы әннің қайырмасын «Кәмила, Қайкен, құдашам Зайкен, тұрмайсың уағдаңа, сені қайтем», – деп қайыршы, ертеде Жүсіпбек Аймауытов ағамыз солай айтушы еді», – деп еді дейді.

Жүсіпбектің сазгерлігі жөнінде баянауылдық белгілі өлкетанушы Алтынбек Құрманов бір әңгімені баян етті. «Тоқсаныншы жылдары осы өңірдегі Торайғыр ауылына Моңғол жерінен Мұтай атты ақсақал қоныс аударып келіп еді. Өзі сол жақта ескіше білім алған. Оспан батыр, Қалибек хакім секілді Шығыс Түркістанның саяси қайраткерлерін көзімен көріп, жанында болған адам екен. Ақсақал жас кезінде Шығыс Түркістандағы «Үш аймақ» көтеріліске қатысыпты және өзінің айтуынша, Қалибектің көмекшілерінің бірі болған екен. Сонда мыңдаған әскерлер сапқа тұрып «Ғаскер жыры» өлеңін бір кісідей шырқайды екен. Ақсақал жаңағы әнді кей уақта өзінше ыңылдап айтып, кәдімгідей аруақтанып отыратын. Қарап отырсақ, Жүсіпбектің өлеңдері Алтайдан асып, сол жақтағы қандастарымызға да жігер мен намыс берген екен.

Алаштың қайраткері-Жүсіпбек Аймауытов өз дәуірінің көкейкесті мәселелерін шешкен, барынша өткір, батыл, ұлтжанды ағамыздың еңбегі ерекше еді.

Бірақ біз мына жақта дүбірлетіп той жасап жатқанда, Жүсіпбек Аймауытовтың сүйегі сонау Мәскеу жерінде қалғаны жаныңа батады. Өттен, бір уыс сүйегі өзінің Қызылтауына жеткізілсе, жанын халқы үшін пида еткен, жазықсыз оққа байланған жазушының рухы мәңгілік ырза болар еді деп ойлайсың.

Алаштың сөнбес жұлдызы- Жүсіпбек Аймауытовтың салған сара жолы- қазақтың сөнбес шамшырағы, үзілмейтін ақ арманы, самғайтын биік тұғыры деп білемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Д. Ысқақұлы. Сан қырлы дарын.
- 2 А. Демченко. Уақытпен санаспаған Жүсіпбек Аймауытов.

3 Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. – 344 бет. ISBN 9965-822-10-7.

4 Қазақстан жазушылары: Анықтамалық/Құрастырушы: Қамшыгер Саят, Жұмашева Қайырниса — Алматы: «Аң арыс» баспасы, 2009 ж.

5 Абай-ақпарат. Сайлау Байбосын. «Алаштың Айбозы».

6 Қазақ әдебиеті. Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 11-сыныбына арналған оқулық /Бердібай, Р. Нұрғали, Б. Ыбрайым. Алматы: Мектеп, 2015. – 344 б.

АБАЙДЫҢ САТИРАСЫ

ҚАҚАБАЕВА А. Ж.

оқытушы, Ақпараттық технологиялар колледжі, Павлодар қ.

МАХМУТ А.

оқытушы, Ақпараттық технологиялар колледжі, Павлодар қ.

Сатира (лат. Satira) – өзі суреттеп отырған оқиғаны, құбылысты немесе кейіпкерді өткір сынға алып, әжуаға айналдыратын көркемдік бейнелеу тәсілі.

Қазақ сатирасы халық ауыз әдебиетінен бастау алады. Ал Абай шығармашылығы болса қазақ сатирасын сапалық жаңа деңгейге көтерген.

А. Құнанбаев сатирасын жазылу түрі – формасына қарай үшке бөлуге болады. Оның бірі – тұрмыстық эпиграммалар. Олар өзінің құрбы-құрдас, жора-жолдастарына арналған бір қақпайлар. Бұнда ақын өз замандастарының бойындағы жеке кемшіліктерін өзінше араластыра отырып сынап жөндегісі келеді.

Ақын Жамантайұлы Көжекбайға арнауында оның өсек айтушылығы, бірін-біріне шағыстырып жүретін мінезін сықақтаған. Адамдарды бір-біріне айдап салатын жаман әдетіне «Шірінде ес болсайшы сезед деген» деп кейіген. «Әркімге өсек тасып безектеген» деп Көжекбайдың бүкіл бітімін көрсетеді. Абай Көжекбайды екіжүзділігі үшін «Кімнің жүгі биік болса, соған қарғып шыққан мысық», – деген екен.

Абайдың «Ағыбайға» эпиграммасында оның тұрлаусыздығы, өтірікші екендігі, пәтуасыздығы, «анттан қорқып, құдайды танымайтындығын» бетіне басып айтады. «Сабын жаққан терідей

жылп-жылп етіп бір орыннан табылмайды» деп оны қатты кекетеді. «Мұндайларды адам деп есептеме» деп түйеді ақын ойын.

Абайдың тұрмыстық эпиграммаларының бірсыпырасы зілсіз, сынсыз әзіл болып келеді. Олардан объектіге деген ақын симпатиясы, қош көңілі сезіліп жатады. Мысалға «Қиясбайға» арнауында:

Сыртың аңқау, ішің ку,
Жүрген жерің күнде ду,
Кісі күлсе, саған бу,
Үстіндегі кигенің –
Киім емес, қызыл шу.
Тамағың тоқ, ойыншыл
Апырай, сен неткен қу!

Ақын бұл эпиграммасында Қиясбайдың күлдіргіш, думандатып әкететін әдетін паш етеді. Ешқашан да уайымдамайтын қасиетінің ұнайтындығын білдірген. Бұндайды зілсіз әзіл, келемеж сипаттағы эпиграмма.

Абай сатирасының екіншісі – сатиралық өлеңдер. Бұл туындыларында саяси-әлеуметтік мәселелер көтеріледі.

XIX ғасырдың 80-жылдарына қарай ұлы ақын өз заманындағы ел билеу жүйесінің берекесіздігін, әділетсіз ұлық, болыс, әкімдердің бейшаралық іс-әрекетін әшкерелейді. Солардың бірі «Болыс болдым мінеки» өлеңі. Ақын осы өлеңде кейіпкерге сөз беріп, өзін-өзіне әшкерелетеді. Бұл қазақ әдебиетінде бұрын да қолданған тәсіл.

Болыс болдым мінеки,
Бар малымды шығындап,
Түйеде қом, атта жал
Қалмады елге тығындап,
деп дәуір шындығын айтады.

1868 жылғы уақытша ереже бойынша қазақ даласын басқару жүйесінің бір буыны – болыстар сайланатын болды. Бұл билікті, хандықты тұқымнан тұқымға ауыстырып қалдырып отыратын беретін байырғы тәртіптен гөрі, әлде қайда прогрессивті, демократиялық әдіс болған еді. Бірақ, бұл әдіс-тәртіпті даусыз, зиянсыз пайдаланып, жүзеге асыра алатындай жағдай қазақ қоғамында әлі жетіле қоймаған еді. Рушылдық, жікшілдік, бақталастық әлі басылмаған сол кезде болыстықты сайлап беру осы дерттерді тіпті қоздырып жіберер еді. Бұның бірін түсінген Абай Құнанбайұлы бұл жүйеге қарсылық білдіріп, болыстарды

ұлықтардың тағайындауын ұсынды. Дегенмен, бұл орынды ұсыныс назарға алынбаған.

Сол кездегі болыстарды сайлау жүйесі, ру, ағайынды адамдар арасындағы өшпенділікті ушықтырды.

Баққұмарлар бірін-бірі таптап болыстық лауазымға қол жеткізуге барын салды. Малың, дүниені аямай болыстықты пара беру арқылы алу дерті асқынды. Өлеңдегі төрт жолда осы әдет, осы қасиетсіздік көрсетілген. Ақын қулығын асырған байлардың қалай болыс болатынын әшкерелейді. Байлар ақыл-ой, ел мүддесін ойлағандықтан емес, малын шығындап, арын сатып, жемқорлық арқасында болыс болғандар. Осы үзіндіде бір жағынан паракорлық әшкерелесе, екінші жағынан жалпы ел басқару жүйесіндегі ақылсыздықты әшкерелейді.

«Болыс болдым мінеки» деп мақтанған болыс соңында:

Сөйтсе-дағы елімді

Ұстай алмадым мығымдап,

деп халінің мүшкіл екенін мойындайды. Өйткені елді ақыл-парасат, адалдық, шындық, әділеттілікпен болмаса, мал-дүниемен билей алмайсың. Абай заманындағы болыстары осылай бар дүние-мүлкін шашып бір ақымақ болса, әрең дегенде әкім болғанмен елін билей алмай тағы да ақымақ болады. Сөйтіп, өздерінен өздері мазак болады.

Мұнан кейін ақын осылайша әрең билікке қолы жеткен болысқа:

Күштілерім сөз айтса,

Бас изеймін шыбындап.

Әлсіздің сөзін салғыртсып

Шала ұғамын қырындап,

дегізіп олардың екіжүзділігін көрсетеді. Қара халықтың тілек-шағымын жүре тыңдайтын «мықтылардың» күштілер алдында құрдай жорғалап, табанын жалауға дайын тұратынын болыстардың сорлы бейнесін елестеткен.

Ұлы ақын болыстарға «оңашада оязға мақтамаймын елімді», бірақ қайтып келіп елді «жамандағам жоқ, сырттарыңнан сатқам жоқ деп алдаймын» дегізіп, олардың екіжүзділігін, сұрқиялық әдісін тағы да әшкерелейді: «Оязға сөзім өтімді», ісінді бітіріп беремін деп мақтанатыным да, пара алатыным да бар дейді болыс.

Болыстар болыстыққа жетудегі параға жұмсаған шығынын біртіндеп елден өндіріп алып отырады. Бірақ кейіннен болыстардың өтірігі белгілі болады. Олардың паракорлығы, екіжүзділігіне көзі

жеткен ел бұндай болыстардың жағасынан алады. Сондықтан да болыс: «Өз малым деп қойған мал иесіне берілді», - деп жылайды.

XIX ғасырдың соңында, яғни Абай заманындағы қазақ елін билеген «мықтылардың» сиқы ақын суреттеуінде осындай. Сондай «сабаздарды» ел билетіп қойған патша өкіметін де сынайды. Бұл туралы академик М. Әуезов пен профессор Б. Кенжебаев былай деп жазған: «Абай би-болысты жексұрын, жаман етіп көрсету арқылы, сынау арқылы патша өкіметін, патша өкіметінің отаршылдық саясатын сынады. Жұртқа патша өкіметін де жексұрын етіп көрсетті».

Абайдың сатиралық өлеңдерінің келесі тобы жеке адамдардың жағымсыз мінез-қылығын сынауға арналған. Ақын саяси сатиралық өлеңдерінде сынағандарды олардың іс-әрекетімен аңғартса, мораль, этика жайлы жазған сықақтарында сатиралық бейнені психологиялық детальдармен жасайды.

Абай жеке адамдардың жағымсыз мінезін-қылықтарын сынайтын өлеңдерінің біразын нақты кісілерге арнаған. Туған ағасы Тәкежанның пасықтығын, қараниеттілігін «Тәңірбергенге» деген сықақ өлеңде әшкерелеген.

Байсып, паңсып,

Көрінгенге бәлсіп

Өзі ғана келгендей

Дүниеге жансып,

Маң-маң басып,

Менмендігі асып

Мал бітті деп, көңілі

Көтеріліп тасып

деген. Оның дүниеде өзінен басқа жан жоқтай сезінетін, әлдеқандай боп паңсып жүретін жан екені айтылған. Ақын бұның бәрі — табиғи мінез-құлық емес, дүние-малдың, көңілдің өсуінен пайда болған дерт. «Бай, бай дегенге мастанғандық», «қайырымсыз малға желіккендік».

«Семіздікті тек қой көтереді». Малдылық, баршылық Тәкежанды да өзгерткен. «Өз тамағым тоқ, қайғым жоқ» деп ағайынмен амандасуды, жөн сұрасуды қойған.

Абай сатирасының тағы бірі — мысалдар туралы да айта кетуді жөн көрдік. Олар аудармалар. Бірақ Крылов мысалдары - үлкен шығармашылық аударма. Қазақ өмір-тұрмысына сай келмейтін образдар халқымызға тән бейнелермен ауыстырылған.

Крыловтың «Крестьянин в беде» мысалында кедейдің үйі тоналса, Абай аудармасында ұры байдың үйін тонайды. Өйткені, қазақ өмірінде ұрлық барға жасалады. Ақын осылай өзгертпей, Крылов ізімен кетсе, қазақ «ол сорлының несін тонады екен?» деп түсінбес еді.

И.А. Крылов тоналған жарлыға туысқандары, таныстары құрғақ сөзбен ақылғөйсіді де, іспен көмектеспеді десе, Абай: «Бөз орнына сөз беріп, құда, тамыр, дос кетті», - деген. Яғни, орыс мысалшысы сөзбен емес, іспен көмектес десе, қазақ ақыны сөзбен емес, бөзбен, нақты іспен, нәрсемен көмектес дейді.

Қорыта келгенде, А. Құнанбайұлы сатирасының жазылу түріне қарай үшке бөлуге болады. Олар:

Тұрмыстық эпиграммалар – өзінің құрбы-құрдас, жора-жолдастарына арналған;

Сатиралық өлеңдер. Бұл туындыларында саяси-әлеуметтік мәселелер көтеріледі.

Жеке адамдардың жағымсыз мінез-қылығын сынауға арналған. Сонымен қатар, Абай сатирасының тағы бірі — мысалдар.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қожакеев Т. Таңдамалы шығармалар. Көптомдық. – IV том. – Алматы: ҚазАқпарат, 2007.
- 2 А. Құнанбаев. Бір томдық толық жинағы, 1961.
- 3 Абайдың саяси сатирасының идеялық-көркемдік ерекшеліктері, 1958.
- 4 Үш ғасыр жырлайды, 1965.
- 5 Қазақ әдебиетінің тарихы. II том, I кітап.
- 6 А.Құнанбаев. Шығармаларының екі томдық толық жинағы, 1957, I том.
- 7 Қазақ әдебиетінің тарихы, II том, I кітап, 465-б.

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІНІҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНЫҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕГІ ЭТНИКАЛЫҚ ТІЛДІК СТЕРЕОТИПТЕР

ОСПАНОВ Е. Т.

студент, CS-106 тобы, Торайғыров университеті,
БИГАРА Б. А.

студент, ИЖЖ-101 тобы, Торайғыров университеті
Маняпова Т. К. - ғылыми жетекші

«Әлемнің тілдік бейнесі» термині – бұл метафора. Әлемнің тілдік бейнесі шеңберінде белгілі бір ұлттық қауымдастықтың бірегей қоғамдық-тарихи тәжірибесі жинақталып, ұлттық стереотиптер тілдегі өзіндік ерекшеліктерінде көрініс табады. Тіл иеленушілер үшін, яғни сол тілде сөйлейтіндер үшін аталмыш ерекшеліктер маңызды, себебі олар объективті болмыстан ерекше, халықтың тұрмыс-салты, іс-әрекеті мен ұлттық мәдениетінің өзгешілігіне тәуелді [1, 3].

Адамның этникалық мәдениет ортасында қалыптасқан стереотиптер әлемінде өмір сүретіні жайлы пікірлер ғылымда жалпы қабылданған. Стереотиптік идеялар мен құндылықтарды адамның өз бойына сіңіріп алу үдерісі балалық шақтан басталып, өмір бойы жалғасатынын ғалымдар дәлелдеуде. «Қоғамдағы жеке тұлғаның әлеуметтену процесінде көрінетін білімнің негізгі стереотиптік өзегінің болуы белгілі бір мәдениетке жататынын анықтайды» [1, 175].

Әлемнің тілдік бейнесі мен тілдік стереотиптер жалпы мен жеке (дара) арасындағы корреляцияның көрінісін білдіреді, біртұтас құбылыс ретінде өзара тығыз байланыста. Дүние объектілерін қабылдау және түсіну барысында сипаттау мен бағалаушылық мәндер қосылады, халықтың тілдік стереотиптері қалыптасады. Нәтижесінде жалпыға ортақ когнитивтік модельдер шеңбері пайда болады. Тілдік стереотиптер халықтың өзін-өзі тану және өзін-өзі таныту үшін маңызды.

Этникалық тұрғыдан детерминацияланған идеялар тілдік стереотиптерді тудырады, олардың мазмұны тілде көрініс тапқан бағалаушылық бейнелермен (айрықша атаулар, накыл сөздер, фраземалар мен мақал-мәтелдер) ғана шектелмейді. Әрбір тілдік стереотиптің когнитивтік субстраты әлемнің тілдік бейнесінің негізін қалаушы этномәдени ұғымдардың бірі болып табылады.

Этнолингвистикалық стереотиптер әлемнің тілдік бейнесінде құрылым құраушы және этноидентификациялаушы рөлін атқарады.

Әлемнің тілдік бейнесі – бұл бүкіл халықтың құндылықтарының жүйесі. Ежелден сақталып келе жатқан мәдени нысандарды, дәстүрлерді және мағыналы таңбалар/белгілерді қарастырып, зерттеушілер ассоциативті-бейнелі кешендерді талдау негізінде белгілі құндылықтар жүйесін анықтауда. Әлемнің лингвистикалық бейнесін түсіну үшін ана тілінде сөйлейтіндердің бастапқы (фондық) білімі болуы шарт. Фондық білім негізінде құндылықтар жүйесі мен мәдени бірліктердің немесе этнос әлемінің тілдік бейнесінің мәдени «кванттары» (мәдени жетістіктер/шамалар) арасындағы ішкі байланыстар қалыптасады. Әлемнің тілдік бейнесіндегі мәндердің бағалаушылық құрамдас бөлшектері адамның дүниетанымын негіздейтін координаттар болып табылады. Бағалаушылық компоненттер әртүрлі мәдениет өкілдерінің бір-бірін түсінудегі қиындықтарға немесе қақтығысы мүмкін еместігіне әкеледі. Әлемнің тілдік бейнесін зерттеудің көп жылдық тәжірибесі болғанымен, мәндерді бағалау компоненті мен оның түрленуін зерттеу күні бүгінге дейін өзектілігін жоғалтқан жоқ.

Этномәдени сипаттағы тілдік стереотиптер – әлемнің тілдік бейнесінің лингвокогнитивтік конфигурациясы, яғни ойлау процесі мен тілдік үйлесімінің қалыпты жиынтығы, тілде объективтіленген ұғымдар, шындықтың белгілері. Тілдік стереотиптер фольклорлық сана (көне заманнан таралған әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер) және мифологиялық сана арқылы қалыптасқан лингвомәдениет жүйесінде этникалық тұрғыдан детерминацияланғаны анық. Басқа сөзбен айтқанда, тілдік стереотиптер этникалық қауымдастықта әдеттер мен дәстүрлер негізінде қалыптасып, тіл мен халықтық мәдениет арасындағы өзара тәуелділігін білдіреді. Тілдік стереотиптердің мазмұны тек тілде жазылған бағалаушылық бейнелерге (номинативті үлгілер, фраземалар мен паремиялар) негізделген деп айта алмаймыз. Әрбір тілдік стереотиптің когнитивтік (танымдық) өзегі әлемнің тілдік бейнесінің негізгі бөліктерін құрайтын этномәдени ұғымдардың бірі болып табылады.

Әлемнің тілдік бейнесін қарастырған кезде «стереотип», «құндылық» және «норма» ұғымдары жиі бір-бірімен үйлеседі, кейбір жағдайларда тіпті қиылысады немесе бір-бірімен сәйкестендіріледі. Осы ұғымдардың мағыналық жақындығы ұлттық (этникалық) стереотиптерді зерттеуде байқалады. Стереотиптерді зерттеудегі

маңызды бөлігі – аксиологиялық бағытындағы зерттеулерде де стереотиптер мен құндылықтардың жақындығы қарастырылған.

Құндылықтар мотивациялық және танымдық құрылымдар болып табылады, сол себептен олардың адам және қоғам өміріндегі маңызы айырықша: құндылықтар адамның әлеуметтік әлемді тану үдерісіне әсер етеді және психикалық тұрғыдан адамның әлеуметтік ортадағы мінез-құлқын реттейді. Құндылықтар негізіндегі дүниетаным және олардан туындаған мінез-құлық адам өмірінің маңызды мөңдерін белгілейтіні даусыз.

Құндылықтардың мағынасына үңілетін болсақ, келесі сипаттарын атап өткен жөн. Құндылықтар белгілі бір сенімдер, мінез-құлық және іс-әрекеттер жақсы немесе қалаулы болып саналатын жетекші принциптерді қамтиды [2].

Құндылықтар нақты әрекеттер мен мәтінмөңдер шеңберінен шығады. Олар әртүрлі жағдайларда қалай әрекет ету немесе не ойлау керектігі тұрғысынан нормативтік ұсынымдық сипатқа ие және адамдардың көзқарастарын, пікірлері мен әрекеттерін айқындай алады.

Ұлттық құндылықтарды дәріптеудің алғашқы қадамы – тілі шықпаған, яғни әлі сөйлемейтін, балаға халық ертегілерін айтып жатқанда, ата-анасы жақсылық пен жамандық, мейірімділік пен зұлымдылық жөнінде баланың түсініктерін біртіндеп қалыптастырады [2].

Ұлттық-мәдени қауымдастықтың моральдық-этикалық идеялары мен құндылықтар жүйесінің мәндері жеке сөздердің лексикалық мағыналарында шоғырлануы арқылы, моральдық-этикалық мағыналы сөздер (мысалы, жақсы, зұлымдық, ашу, ұят, ар, ұят, махаббат, өшпенділік, мақтаныш, төзімділік) арқылы көрініс табады. Осы түрдегі сөздердің мағыналарын және олардың әртүрлі ұлттық-мәдени қауымдастықтардағы түрленуін талдау әлемнің тілдік бейнесін зерттеу нәтижелерін айтарлықтай толықтырады.

Мәселен, адамгершілік және отбасылық құндылықтарды қарастырайық. Адамзаттық арнадағы қазақи асыл қасиеттер ұлттық стереотиптер жүйесінде қандай көрініс табады?

Осы тұрғыдан қарағанда, қазақ ұрпағын тәрбиелейтін «ұят» дейтін асыл қасиетімізді айтпасқа болмас. Ата-әжелеріміз «ұят болады, обал болады, жаман болады», – деп, жиі айтып, құлаққағыс етіп отыратын. Қазіргі кезде ұмытылып бара жатқан қасиет.

Қазақ санасында қасиет болып біткен «шүкір» деген сөз де бар. Адамның бақытты болуына да, баянды ғұмыр кешуіне де

ықпал ететін қасиетті сөз. Мәшһүр Жүсіп «Шүкіршілік тағылымы» әңгімесінде: «Адам 4 нәрсеге шүкіршілік ету керек. Біріншісі – жоқтан бар етіп жаратқан Аллаға. Екіншісі – Сұлтанға, яғни ел басына. Үшінші - ата-анаға. Төртінші: күндіз болса – күнге, түнде болса – жарқыраған айға, ерге қанат қылып берген – төрт аяқтыға (атқа), ерге серік, басы байлы жолдас қылып берген – асыл жарға шүкіршілік ету керек», - деген екен. Атқа неге шүкіршілік ету керек? «Ер қанаты ат болар, атсыз адам мат болар. Атың қолдан кеткен соң ағайын-туыс жат болар» деп айтылған. Ал қатынға (әйелге) шүкіршілік етуіміздің себебі мынада: «ер адамның басы екеу болмай, малы төртеу болмайды». «Алпыс ақ орданы алпыс еркек толтыра алмайды, ақ орамалды бір қатын толтырады» делінген [3, 5].

Ж. Көпейұлы тек ер балалар мен ерлер өмірі жайлы ғана емес, қыз тәрбиесі жайлы да жеткізген. Көп жандар «қызды оқытудың қажеті жоқ, қызға білімнің не керегі бар» деген пікірмен жүреді. Негізінен ер білімді болса, тек бір ғана адам білімді болады. Қыз бала білімді болса, бүкіл әулет білімді болады. Ер – түздің адамы, әйел – үйдің адамы. Бала-шағаның жанында әрдайым болады. Сондықтан құнды қасиеттерді әрі қарай дәріптейтін білімді жарға салмақ жүктелген.

Сонымен, қарастырылған құндылықтар (ұят, шүкіршілік, білім) негізінде келесідей қорытынды шығаруға болады. Ұлттық мінездің ғасырлар бойы қалыптасуына әсер ететін құндылықтардың тұрақты жиынтығы этникалық тілдік стереотиптерінде көрініс табады. Құндылықтар ұлттық таптаурындардың мазмұнын айқындайды, ал таптаурындар өз кезегінде қоғамда айналып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, осы халықтың құндылықтар жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етеді [4]. Құндылықтарды дәріптеу барысында стереотиптердің ұлттық маңыздылығы айқындала түседі.

Ұлттық құндылықтар жүйесінің тұрақтылығының белгілері ретіндегі этникалық тілдік стереотиптердің мазмұны объективті әлеуметтік ақиқаттың/шындықтың көрінісі болып табылады. Сондай-ақ, ол санадағы байланыстардың, қатынастардың, ассоциациялардың субъективті жүйесінің алуан түрленуін көрсетеді.

Тілдік стереотиптердің мазмұнын ашатын бағалаушылық мәнді бейнелер, этникалық құндылықтар халықтың болмысын, ұлт өкілі құбылысын, оның мүдделері мен қажеттіліктерін білуге, тануға ықпал ететіні сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Черкасова Г. А. Русский региональный ассоциативный словарь-тезаурус ЕВРАС От реакции к стимулу/ Г. А. Черкасова, Н.В. Уфимцева – М.: Московская международная академия, 2018. – Т 1.

2 Кульбаева Б. Т. Универсальные и национальные особенности языковой картины мира. Вестник Казанского (Приволжского) федерального университета// https://kpfu.ru/portal/docs/F_96267520/Kulbaeva.pdf

3 Мәшһүр-Жүсіп мұрасы: әдістемелік-библиографиялық құрал/ құраст.Р.Т. Хайруллина. – Павлодар : Кереку, 2010. – 79 б.

<https://dereksiz.org/r-t-hajrullina-m34-meshr-jsip-mrasi--edistemelik-bibliografiya.html>

<https://youtu.be/jF5gO8guB8o?si=9XaeAv9QRZWmlNyW>

4 Тұрышев А. Қ. М. Ж. Көпеев шығармаларының тілінің кейбір мәселелері. – Павлодар: ЭКО ФӨФ, 2002. – 220 б .

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВТЫҢ ҚАЗАҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ САУЫҚТАМА МЕН САРЫНДАМА САЛАСЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕЙТКАЛИЕВА Д. А.

қазақ тілі мен әдебиет пәнінің оқытушысы,
Ақсу қара металлургия колледжі, Ақсу қ.

МАНАТ С.

студент, Ақсу қара металлургия колледжі, Ақсу қ.

Тіл білімінің негізгі міндеттерінің бірі – әдеби тілді қалыптастыру. Тіл сөйлеушілердің бір-бірімен сөйлесуі, ақпаратты жеткізуі, жалпы өмір сүру үшін қажет. Тіліміздің бүгінгі мен ертегі тек біздің қолымызда. Сондықтан тілді жетілдіру – барлық адамзаттың міндеті болып табылады.

Ахмет Байтұрсынов «Әдебиет танытқыш» кітабында сөз өнері, тіл қисыны, шығарма сөз, мазмұн түрлері, сөз талғау, өлең шығару, қара сөз бен дарынды сөз, ауыз әдебиеті мен жазба әдебиеті туралы жазды.

Қазақ ауыз әдебиеті жұмсалатын орнына қарай әуелі екі салаға бөлінеді:

Сауықтама. 2. Сарындама.

Сауықтама саласына барша сауық үшін айтылатын сөздер кіреді. Сарындама саласына жұрттағы келе жатқан салт-сарынмен айтылатын сөздер кіреді. Ол салалардың барлығы тарауларға, тараулары тармаққа, бұтаққа бөлінеді.

1. Сауықтама (сауық сөз) саласы

1. Ермектеме (Ермек сөз). Ермектеме деп ермек үшін сөйленетін сөздерді айтамыз. Мәселен, ертегі, ертегісемек, аңыз әңгіме, өтірік өлең, жұмбақ, жаңылтпаш, бас қатырғыш сияқты сөздер жатады.

Ертегі – қиялмен қисынын келтіріп, қызықты ету мақсатпен шығарған әңгімелер. Ертегінің ішіндегі уақиғалар, уақиға мен нәрселердің көбі дүниеде жоқ, қиялдағы уақиға мен нәрселер болады. Сондықтан әдебиет тарихшылары ертегілерді адамның жоққа нанған шағындағы сөзі деп есептейді. Дәу пері, жалмауыз кемпір, жез тырнақ сияқты нәрселерге бұрынғының адамдары құдайды, періштелердей, пайғамбарлардай, әулиелердей иланған заманда шыққан сөздер дейді. Ертегінің қадірі қанша деп сұрағанда керектігіне қарай жауап беріледі. Ертегі қашан керек?

Халықтың ұмытылған сөздері ертегіден табылмақ. Олай болса, ертегі тіл жағынан керек нәрсе.

Бала әдебиеті жоқ жерде ертегі баланың рухын, қиялын тәрбиелеуге зор керегі бар нәрсе. Баланы қиялдандыруға, сөйлеуге үйретеді.

Бұрынғылардың сана-саңлау, қалпы-салты жағынан дерек берумен керегі бар нәрсе.

Қазақта ертегі көп, мұнда бірнешеуін атап өтеміз: 1. «Қара батыр». 2. «Тазша бала». 3. «Үш ұл». 4. «Дуадар қыз». 5. «Балықшы жігіт». 6. «Қара көз сұлу». 7. «Хан қызы» және тағы да басқа ертегілер бар.

Ертегісемек. Ертегісемек деп – ертегіге ұқсас, бірақ ертегіден көрі әдемірек, шынға бейімірек, тұрмысқа жақынырақ, дүниеде болуға ықтималы молырақ түрде шығарған әңгіме айтылады. Мысалы, «Алдар көсе», «Жиренше шешен», «Қожанасыр», «Атымтай жомарт», секілді адамдар турасындағы әңгімелер. Мұнда да өтірік көп. Бірақ өтірігі қисынды, шынға ұқсас.

Өтірік өлең. Өтірік өлеңнің не екенін аты да айтып тұр. Өтірік өлең қалай шыққанын сөйлейтін ертегі бар; ол ертегінің қысқаша мазмұны – қырық ауыз қисынын келтіріп өтірік өлең айтқан адамға хан қызын берем деген. Соған біреу қырық ауыз өлең айтып, қызын алған дейді. Өтірік өлең түрлері мынадай келеді:

Бақа қызын беріпті көбелекке,

Жүріпті қара шыбын жеңгелікке.

Құмырсқаның бір туын ұстап сойып,

Той қылып, ат шаптырды төңірекке.

Жұмбақ. Жұмбақ деген аты жұмудан шыққан: яғни қолдың ішіне бір нәрсені жасырып, жұмып тұрып, соны тап дегеннен шыққан. Жұмбақта нәрсені қолға жұмып тұрып таптырмайды. Жұмбақ – зейінді ұстартуға пайдасы бар нәрсе. Жұмбақтың негізі тәріздеу, яғни нәрсенің сипатын тәріздеп айту.

Жаңылтпаш. Жаңылтпаш деген аты жаңылтудан шыққан. Қатарынан қайта-қайта шапшаң айтқанда, я тіл келмейтін, я тіл басқа сөз қылып бұрып кететін сөздердің басын бұрып кететін сөздердің басын құрап, келістірген шығарма – жаңылтпаш деп аталады.

Базардан алып келген боқжама,

Мен боқжамаламай, кім боқжамалайды?

Мен боқжамаламай, кім боқжамалайды?

Жағажайды жағалай,

Жүгіреді қамажай.

Бас қатырғыш. Бас қатырғыш жұмбақ сияқты бұ да ойландыратын нәрсе. Бірақ жұмбақтай шешуі болмаған соң, босқа әурелейді. Шешуі жоқтығын білмей, жұмбағын табамын деп ойланып, адамның басы қатады. Сондықтан бас қатырғыш деп аталады.

Зауықтама (Зауық сөз)

Зауықтама деп көңіл көтеру үшін сөйленетін сөздер айтылады. Мысалы, ертегі жыр (батырлар жыры), тарихи жыр, айтыс, өлең, толғау, түрлі терме өлеңдер.

Ертегі жыр. Ертегі жыр деп бұрынғы өткен батырлар турасында шығарған өлеңдерді, әңгімелерді айтады. Батырлар әңгімесі өтірік-шыны аралас қойыртпақ әңгіме болады. Шын жағы бұрын батырлар болуы. Батырлар заманында соғыс болуы, батырлар халық үшін қайрат қылуы, жұртын қоруы. Өтірік жағы, олардың мінген атына, тұтынған затына өздеріне бітпеген қасиеттерді таңу, болмаған күштерді, болмаған істерді телу. Өтірік те емес, шын да емес, дүбәра ертегілеу әңгіме болып шығады. Ол әңгіме өлеңмен айтылған себепті ертегі жыр деп аталады. Ертегі жырлардың қазақ ішінде көбінесе айтылатындары: «Қара қыпшақ Қобыланды батыр», «Нәрікұлы Шора», «Ер Тарғын», «Алпамыс батыр», «Едіге», «Қамбар».

Тарихи жыр. Тарихи жыр деп тарихта бар мағлұм оқиғалар турасында өлеңмен шығарған сөздерді айтады. Қазақта өз тілінде жазылған тарих болмағанымен қазақта болған оқиғалар, қазақтан шыққан адамдар турасында басқа жұрттардың тарихында жазылған мағлұматтар бар. Мәселен, «Орақ - Мамай», «Абылай», «Кенесары, Наурызбай», «Ер Назар», «Бекет» өлеңдері тарихи жырлар болады.

Айтыс өлең. Айтыс екі балуан күрескені сияқты, екі ойыншы ұтысқаны сияқты, екі батыр жекпе-жек ұрысқаны сияқты, екі ақынның бірін-бірі сөз жүзінде аңдып, біріннің-бірі қапысын тауып жеңу үшін айтатын өлеңдері. Ақындар әдісін сөз арқылы жұмсап, бірін-бірі сөзбен шаншып жеңеді. Басында, ісінде, жұртында, ұлтында болған осалдық, кемшіліктерді айтып, сөзбен ұялттып, яки сөзбен қамап, жан-жағын бөгеп тоқтатады.

Үгіт өлең. Ақыл айтқан, жол көрсеткен, жөн сілтеген мағыналы өлеңдер – үгіт өлең деп аталады. Үгіт өлеңге мынадай өлеңдер жатады:

Ай, достарым, жігіттерім,
Болмасқа болмашы болма!
Қолыңнан келсе қыл қайыр
Кісіден алушы болма!

Үміт өлең. Біреуден үміттен, бір нәрсе дәмете айтқан ақындардың өлеңдері үміт өлең тобына жатады. Мәселен, мақтау өлең, құттықтау өлең. Ескі ақындар мақтауды, құттықтауды, сұрауды кәсіп қылған. Байды, биді, ханды, төрені, мырзаны мақтап, тойын бастап, баласын құттықтап, шапан кию, ат міну – әйтеуір нәрсе алу мақсатпен айтатын ақындар көп болған.

Толғау. Толғау (мұнды өлең) деп көңілдің неше түрлі күйін шешетін өлеңдерді айтады. Мәселен, ғашықтық, сағыныш, қайғы, күйініш, кейістік, кіжініс, өкпе, наз сияқты көңіл күйлерін білдіретін өлеңдер.

Қара таудың басынан көш келеді
Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді
Қарындастан айырылған жаман екен,
Қара көзден мөлтілдеп жас келеді.

Терме. (Яки түрлі өлеңдер). Терме деп ат қойылуының мәнісі: бұл түрлі шығармалар бір нәрсенің жайынан сөйлеп тұрмай, көп нәрсені теріп сөз қылып өтеді. Көп нәрсені сөз қылғанда, әрқайсысына айналып, баяндап жатпайды.

2.САРЫНДАМА (Сарын сөз) саласы

Сарындама үш тарауға бөлінеді: 1. Салт сөзі. 2. Ғұрып сөзі. 3. Қалып сөзі.

Салт сөзі

Салт сарынымен яғни салт жөнімен айтылатын сөздер салт сөзінің табына жатады: мәселен, мысалдар, ділмәз сөз (афоризм), тақпақтар, мақалдар, мәтелдер.

Мысалдар. Адамның ғамалын, мінезін, құлқын, жанды-жансыз нәрселер арқылы салт-санасына сәйкес көрсетіп өнегелеу – мысалдау болады. Мысалдар көбінесе хайуандар турасында шыққан ертегілерден алынады. Ондай ертегілерде хайуандарға адамша тіл бітіріп, адамша мінездеп, іс еткізіп, түрлі мақұлыққа түрлі өнеге боларлық сипат таңған. Мысалдар: «Арсыз ит», «Өтірікші тышқан», «Хайуандар таласы», «Бақылдақ теке», «Құлағынан айрылған ешкі» тағысын тағы сондай сөздер.

Ділмәр сөз. Бұрынғы даналардан, билерден, шешендерден қалған сөздер – ділмәр сөз. (Еуропаша – афоризм) деп аталады.

Мысалдар:

Өлеңтіні жағалай
Тал шығады деп едім.
Тал шыбықтай бұралып,
Сал шығады деп едім.
Соққан бейіт секілді,
Үй шығады деп едім,
Қырыққан серке бұттанып,
Би шығады деп едім.
(Мөңке)

Тақпақ. Салт санасына сәйкес, пікірлерді келтесінен келтіріп, өлең түрде ұйқастырып айту – тақпақ болады. Тақпақ қысқара-қысқара маңызданып барып мақалға айналып кететін де жері бар. Мақалдарды құрастырып қосып айтқанда, мақалдар тақпаққа айналып кететін де жері бар.

Мақал. Мақал да тақпаққа жақын салт-санасына сәйкес айтылған пікірлер. Тақпақтан көрі мақал маңызды, шыны келеді.

Мысалдар:

Денсаулық – зор байлық.
Көрмес түйені де көрмес және т.б.

Мәтел. Мәтел дегеніміз кезіне келгенде кесегімен айтылатын белгілі сөздер. Мәтел мақалға жақын болады. Бірақ мақал тәжірибеден шыққан ақиқат түрінде айтылады. Мәтел ақиқат жағын карамай, әдетте сөз есебінде айтылады.

Мысалдар:

Өзі тойса да, көзі тоймайды;

Көппен көрген – ұлы той;

Ғұрып сөзі

Ғұрып сөзі деп – ғұрып сарынымен яғни ғұрып бойынша істелетін істерге байлаулы сөздер айтылады. Мәселен, тойбастар, жар-жар, беташар, неке қияр, жарапазан.

Той бастар. Тойдың кешкі ойынын біреу өлеңмен бастайды. Сонда айтылған өлең той бастар деп аталады.

Жар-жар. Қыз ұзатар үйде ұзататын қызды жұбату үшін айтылатын өлең. Жар-жарды екі жақ болып бастап, соңынан бір жақты етіп жібереді. Олай болу себебі жұбатушының сөзіне әуелі жауап қайырылып отырады. Сонан соң жұбату сөз қыздың жақындарын жұбатуға ауып кетеді.

Неке қияр. Неке қияр сөз деп неке қияр кезде екі арада жүретін екі куәнің - күйеу мен қыздың ырзалығын сұраған уақытта айтатын сөздерін айтамыз. Бұл әнмен айтылмайды. Бірақ өлеңде ұйқасқан, дәйім бір қалыпта айтылады.

Беташар. Қыз келіншек боп түскенде, бетін көрсетпейді. Ауылға келерде алдына шымылдық ұстап, перделеп келтіреді. Беташарды әндетіп айтпайды. Жай шұбыртып, өлең түрінде ұйқастырып айтады.

Жоқтау. Жоқтау – өлген кісіні жоқтап сөйлеу. Жоқтау көбінесе белілі адамдарға айтылады. Өлген адамның қатыны, я қызы, я келіні зарлы үнмен өлген адамның тірідегі істеген істерін, өлгенінше бастарына түскен қайғы – қасірет, күйіктерін шағып, жылағанда айтатын жыр түріндегі сөз.

Жарапазан. Жарапазан рамазан деген сөзден шыққан. Ораза уақытында балалар, бозбалалар түнде үйдің тысында тұрып, жарапазан өлеңін айтады. Ораза ұстаған адамдар сауап болады деп, жарапазан айтқандарға құрт, май, ірімшік, бір шаршы шүберек, басқа сол сияқты нәрселер береді. Жарапазанды кәсіп етіп, ораза уақытында ел аралап, күндіз жүріп айтатын үлкен адамдар болады. Жарапазан айтатындар екеу болып айтады.

Бата. Бата – біреуге алғыс бергенде айтылатын сөз. Батаны ақсақал адамдар айтады. Батагөй шалдар – басы бар табақты татуға алып келгенде де, асты жеп болғанда да бата қылады. Көбінесе бата тамақ жеп болған соң істеледі.

Қалып сөзі

Қалып сөзі деп тұрмыс қалпында болатын істер сарынымен айтылатын сөздерді айтады.

Жын шақыру. Бақсылар жын шақырғанда сарнап, өлеңше ұйқастырып, түрлі сөздер айтады. Алладан, әулиеден, аруақтардан жәрдем тілейді. Жындарының атын атап, соларға сөз айтқан болады. Қобызымен серттескен болады. Солардың бәрін үйлестіріп, ұйқастырып әдемі түрде айтады.

Құрт шақыру. Тісі ауырған адамның тісін құрт жейді деп, сол құртты түсіру үшін емшілердің айтатын сөздері болады.

Дерт көшіру. Малда болатын бәдік деген ауруды, адамда болатын күләпсан деген ауруды қазақта өлеңмен емдеу бар. Бәдік болған малды, күләпсан болған адамды ортаға ала қоршай отырып, қыз-бозбала жиылып, өлең айтып, көш! көш! деп анда-санда айқайлап қояды.

Бесік жыры яки бала тербету. Баланы ұйықтату үшін айтатын өлең. Бала тербету түрліше айтылады. Бірақ бәріне бірдей жалпы келетін де жерлері бар.

Әлди-әлди, аппағым!

Қозы жүні қалпағым.

Жұрт сүймесе сүймесін,

Өзім сүйген аппағым!

Ахмет Байтұрсыновтың әдебиет танытқыш кітабында өте маңызды зерттеулер бар. Тіліміздің көркемдігі, тіл дәлдігі, ауыз және жазу әдебиеті және т.б. туралы жазылған. Біз бүгін қазақ ауыз әдебиетіндегі сауықтама мен сарындама саласына қысқаша тоқталдық, түрлерін атап көрсеттік.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Байтұрсынов А. Б 18 Әдебиет танытқыш. Зерттеу мен өлеңдер. Алматы: Атамұра, 2003. [208] б.

2 Байтұрсынов, Ахмет. Ақ жол [Мәтін] : өлеңдер мен тәржімелер, публистикалық мақалалар және әдеби зерттеу / А. Байтұрсынов. – Алматы : Жалын, 1991. – 460, [4] б.

**ҚАЗАҚ ТІЛІ БОЛАШАҚТЫ БЕЙНЕЛЕЙТІН,
ХАЛЫҚТЫҢ ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІН ӨЛШЕЙТІН
ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ МӘҢГІЛІК МӘСЕЛЕСІ**

УШУРОВА Г. А.

ф.ғ.к., зерттеуші, оқытушы, Алматы Мемлекеттік энергетика және электронды технологиялар колледжі, Алматы қ.

АҒЫБАЙ А. Т.

студент, 1-курс, Алматы Мемлекеттік энергетика және электронды технологиялар колледжі, Алматы қ.

Қазақстандағы лингвистикалық білім берудің барлық салаларын толық қамтуды талап етпей, осы мақала шеңберінде белгілі бір бағыттар мен мектептер шеңберіндегі елеулі жетістіктермен сипатталатын және қазіргі заманғы ғылыми ізденістердің негізгі векторларын айқындайтын қазақ тілі білімі саласындағы зерттеулерге толығырақ тоқталайық. Лингвистердің бір бағыт шеңберінде алған барлық теориялық және практикалық нәтижелерін талдау және түсіндіру қазақстандық ғалымдардың жекелеген монографиялық зерттеулерінің нысанасына айналады деп үміттенеміз. Баяндама қазақстандық білім беру жүйесінің өзекті мәселелерінің қатарында әрқашан мемлекеттік тілді меңгеру мәселесі тұр. Мұның бірнеше себептері бар: біріншіден, біздің ел тәуелсіздікке қол жеткізді. Қазақстанның тәуелсіздігі – ең алдымен қазақ ұлтының тәуелсіздігі, тілдің тәуелсіздігі. Ел тағдыры – барлық тағдырларға сәйкес келетін тіл тағдыры. Тіл – бұл қатып қалған құбылыс емес, ол тірі организм.

Қазақ тілі жақында ғана, XIX ғасырдың екінші жартысында ғана зерттеле бастағанына қарамастан, бұл уақыт қазақ лингвистикалық дәстүрінің қалыптасуы мен дамуына жеткілікті болды. Алайда, осы дәстүрдің қалыптасуының негізгі белгілерін сипаттайтын жұмыстар бүгінгі күнге дейін жүргізілген жоқ. Жүргізілген жұмыс басқа лингвистикалық дәстүрлердің ерекшеліктерін теориялық талдау нәтижелері негізінде орындалды. Мақаланы құрастыру процесінде зерттеу объектісі тілдің өзі емес, оны зерттеу әдістері болғандықтан, негізгі орын құрылымдық - салыстырмалы талдауға беріледі. Жүргізілген талдау көрсеткендей, XIX ғасырда қазақ мәтіндерін жазу үшін қабылданған арабтарға негізделген жазбаша жүйе кейбір жағдайларда Араб лингвистикалық дәстүрі шеңберінде қазақ тілін талдауға ықпал етті (мысалы, қазақ консонантизмін зерттеу тәсілі). Алайда, негізінен, қазақ тілі білімінің теориясы еуропалық лингвистикалық дәстүрге із қалдырады, өйткені оны

құрған және дамытқан зерттеушілер еуропалық тіл білімі аясында тәрбиеленген. Қазақ тіліндегі іс жүргізудің алғашқы заңды құжаттары Қазақ Халық Комиссарлары Кеңесінің 1921 жылғы 2 ақпандағы «республикалық мемлекеттік мекемелерде қазақ және орыс тілдерін қолдану туралы», 1923 жылғы 20 қарашадағы «қазақ тілінде іс жүргізуді енгізу туралы» Жарлығы болды. Қазақ АССР Орталық Атқару Комитеті КСРО Орталық Атқару Комитеті Ұлттар Кеңесі Төралқасының 1927 жылғы 26 тамыздағы «Республика мемлекеттік аппаратының жұмыс істеуі туралы» баяндамасында іс жүргізудің жай-күйі туралы қазақ тілінде айтып, оны одақтық деңгейде көтерді. Осы жұмыс шеңберінде алғаш рет қазақ лингвистикалық дәстүрінің қалыптасуының негізгі ерекшеліктеріне, оның дербестік дәрежесіне, оның қалыптасу себептеріне, тілдік негізге, тілді түсінуге тән көзқарасқа, нормаға көзқарасқа, тілді сипаттауға қойылатын талаптарға, тіл жүйесін қамтуға, презентация құрылымына, сондай-ақ фонетика, морфология және синтаксисті сипаттау ерекшеліктеріне талдау жүргізілді. Мектепте қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі әзірленді. Университеттің болашақ педагогтары онымен толық танысып, терең білім алады. Сондай-ақ, ұлттың жаны болып табылатын қазақ әдебиетін оқыту теориялық тұрғыдан емес, іс жүзінде басқа қырынан танылатыны рас. «Қазақ әдебиеті» пәні Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы №1080 қаулысымен бекітілген мемлекеттік жалпыға міндетті орта білім беру стандартына (бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім беру) сәйкес Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі 2019 жылғы 12 наурызда № 18382 бекіткен үлгілік оқу бағдарламалары негізінде жалпы білім беретін мектептерде жоспар құрылды. Оқыту барысында екі түрлі қызмет түрі жүзеге асырылады. Бірінші мәселе – мұғалімді оқыту, екінші мәселе – оқушыны оқыту. Әдебиетті оқытуда көптеген әдістер бар, дәстүрлі зерттеу әдісіне, өзіндік жұмыс әдісіне, мәтінді көркемдік безендіруге, мәнгерлі оқуға ерекше орын беріледі. Қазіргі заманғы жаңартылған білім беру мазмұнына сәйкес сабақтарда жүзден астам тәсіл кеңінен қолданылады. Қазақстандық білім беру жүйесінің өзекті мәселелерінің қатарында әрқашан мемлекеттік тілді меңгеру мәселесі тұр. Мұның бірнеше себептері бар: біріншіден, біздің ел тәуелсіздікке қол жеткізді. Қазақстанның тәуелсіздігі – ең алдымен қазақ ұлтының тәуелсіздігі, тілдің тәуелсіздігі. Тіл – адамзаттың рухани күші, халқымыздың тілектері мен тілектерінің негізі, сондықтан оны тек қазақ халқының ғана емес,

біздің елімізді мекендеген басқа ұлт өкілдерінің де құрметтеуін зерттеу мемлекеттік тұрғыдан жасалуы керек, үшіншіден, өскелең ұрпақты қазіргі заманның талаптарына сәйкес тәрбиелеу - туған жердің ғасырлар бойғы байлығын игеру, ұлт патриоттарын тәрбиелеу, онда тәрбиелеу оқыту басым міндет болып табылады, жаһандану кезеңінде Қазақстанды мемлекет ретінде сақтаудың негіздерінің бірі тілді сақтау болып табылады. Сондықтан осы себептердің салдары өз жемісін беруі үшін Қазақ тілі мен әдебиетін тиімді оқыту қажет.

Тілді үйрену осы тілдің сөздігінде қамтылған барлық лексиканы білумен өлшенбейді, бір оқу жылында тіл сөздіктен сөйлеу үшін қажетті лексикалық минимумды сұрыптап, таңдай білуі керек,

Лексикалық материалды зерделеу кезінде қойылатын талаптар:

1. Сөздік минимумды таңдап, лексикалық қорды үнемі жетілдіріп отыру.

2. Лексикалық бірліктермен нақты тілдік қарым-қатынасты жүзеге асыру.

3. Сөздердің бір-бірімен қарым-қатынасының заңдылығын және лексикалық бірліктерді іс жүзінде қолдана білуге үнемі үйрету.

4. Мәтіннің құрамындағы лексикалық бірліктің контексті, тіркесі.

5. Нақты, толық сөйлемдермен өз ойларын білдіруге үйрету. Сөйлемдегі сөздердің орналасу тәртібіне мән беріңіз.

6. Әр түрлі әдістерді қолдана отырып, ауызша және жазбаша жаттығулар жасаңыз және оқушылардың есте сақтау қабілетін дамытыңыз.

7. Лексикалық материалға қатысты жиі бақылау өлшемдерін жасаңыз.

Сөйлемді айту, сөйлем арқылы ойды жеткізу тек грамматикалық заңдармен ғана емес, сонымен қатар тікелей лексикалық заңдармен де байланысты. Сондықтан, тілді үйрену үшін оларды лексикалық ережеге, грамматикалық заңдылыққа бөлудің орнына, оларды бірлік ретінде қолдана отырып, бірлескен оқуда тиісті нәтижеге қол жеткізуге болады деп санаймын. Өйткені сіздің тіліңізде жазылған құнды тарихи деректер кейінгі ұрпақ үшін үлкен рөл атқаруы мүмкін. Мысалы, орхон жазулары, руникалық жазулар бүгінде көптеген түркі халықтарына тән тарихи фактілерге көз ашады. Егер сіздің тіліңіз өлмесе, онда ертеңгі ұрпақ үшін, жалпы адамзат үшін үлкен өзгерістер болатыны сөзсіз. Біздің қазақ тілі Әлихан Бөкейханов пен Ахмет Байтұрсынов сияқты зиялылардың арқасында

осындай деңгейге жетті. Сондықтан тіліміз жоғалып кетпеуі үшін болашақ үшін көп жұмыс істеуіміз керек. Осы зиялы қауымның ізімен біз қазақ тілін дамытуымыз керек. Бұл коммуникацияның қазіргі технологиялық ортасының, сондай-ақ ғылыми – білім беру процесінің ерекшеліктеріне байланысты. Тіл білімі-тәуелсіз ғылым. Ол әртүрлі әлеуметтік және жаратылыстану ғылымдарымен өзара әрекеттеседі. Тіл білімінің теориялық мәні – тіл ғылыми тұрғыда зерттеледі, нәтижесінде тілдің табиғаты, оның даму заңдылықтары анықталады, ондағы тілдік категориялар сараланады. «Тіл тағдыры – ел тағдыры» ұранынан кейін қазақ халқы ғасырлар бойы өз елі мен жерін, діні мен тілін сақтау жолында көптеген қиын кезеңдерді бастан өткерді. Себебі ана тілінің проблемасы – тілді, болашақты бейнелейтін, халықтың өткені мен бүгінін өлшейтін қазақ халқының мәңгілік мәселесі [4]. Ел тағдыры – барлық тағдырларға сәйкес келетін тіл тағдыры. Тіл -бұл қатып қалған құбылыс емес, ол тірі организм. Бұл өмір бойы дамитын, қайта туылатын және жанаратын өте күрделі құбылыс, оның грамматикалық құрылымы, сөз байлығы, дыбыс жүйесі, мағынасы – мазмұны, функциялары, емлесі, әдеби нормасы, стилі жетіліп, дамиды. Қоғам бар жерде тіл бар: екіншіден, тіл-адами қарым-қатынастың маңызды құралы. Елдің негізгі шарттары, сайып келгенде, мемлекет тілінің, ұлт рухының көтерілуімен өлшенеді. Ата-бабаларымыз мұра еткен ана тіліміздің мемлекеттік тіл мәртебесіне қалай көтерілетіні туралы сөз болғанда, тарихты елемеге болмайды. XX ғасырда елімізді жетпіс жыл басқарған әкімшілік – басқарушы жүйе жүргізген ұлттық саясат республикамызды мекендеген халықтардың табиғи даму заңдылықтарына ықпал етіп, оны ана тілінен, тарихынан және мәдениетінен айрылу қаупіне ұшыратты. Тіл ұлттың басты белгісі ретінде халықтың тіршілігін сақтауда шешуші рөл атқарады, оның рухани мәдениетінің бір бөлігі болып табылады, сондықтан тіл өзін құрметтеуді талап етеді [5]. Адамзат тарихының жинақталған ғасырлық тәжірибесі көрсеткендей, тіл мәселесі қоғам мен мемлекет құрылымындағы күрделі құбылыс. Тіл білімінің ғылым жүйесіндегі орнын және оның басқа ғылымдармен байланысын мұқият түсіну үшін қазіргі ғылымның табиғаты туралы сұрақтан хабардар болу керек. Қазіргі уақытта, бір жағынан, бұрын болмаған ғылымның жаңа салалары құрылуда, ғылымда делимитация процесі жүреді, ал екінші жағынан, тәуелсіз ғылыми пәндер құрылады, онда екі немесе бірнеше ғылымдар олардың түйіскен жерінде барлығына ортақ мәселелерді бірлесіп зерттейді. Осы

ғылымдардың барлығымен байланысты, ғылымда интеграция процесі жүреді. Тіл білімі тарих ғылымының деректерінде тілдің пайда болуын, құрылуын және дамуын зерттеуде қолданылатыны сияқты, тарих ғылымы да халық тарихын, қоғам тарихын зерттеуде лингвистиканың деректері мен жетістіктерін пайдаланады. Сонымен қатар, лингвистика археологиямен де, этнографиямен де байланысты. Бұл байланыс тілдің көптеген уақыттардың өнімі екендігінен туындайды, қазіргі тілдің элементтері өте ерте заманда жасалған. Археология – бұл халықтардың ежелгі мәдениетін зерттеу, этнография – ерте кезеңдегі халықтардың өмірі мен әдет-ғұрыптарын зерттеу. Осыған байланысты археология мен этнография деректері тіл тарихына қатысты мәселелерді зерттеуде, анықтауда өте құнды материал бола алады. Этнолингвистика, лингвистиканың бір саласы, тілді осы тілде сөйлейтін халықтың мәдениетімен байланысты зерттейді. Лингвистиканың археология мен этнографиямен байланысы біржақты байланыс емес, екі жақты байланыс. Айталық: археологиялық және этнографиялық деректер лингвистика үшін неғұрлым пайдалы болса, этнография үшін лингвистикалық деректер соғұрлым пайдалы болады [6]. Қазақ сары даласы кең болғандықтан, тіл өте бай. Егер бүгін біз тіл туралы мәселені көтеріп, оның мәртебесіне мән бермесек, ертең өкінетін шығармыз. Себебі әр ұлттың тілі оның ұлтын анықтайды. Тіл азая бастағанда, ұлтқа да қауіп төніп тұр. Әр ұлт үшін тілден қымбат ештеңе жоқ. Біздің көптеген ақын-жазушыларымыз ,тарихта, өлеңдерде жазғанымыздай, қазақ тілінің орама тілі, тарихы терең. Өз тіліңізді құрметтеу басқа тілді үйренуге ешқашан кедергі болмайды. Қазақ тілінің байлығын тек жазбаша әдебиеттен ғана емес, ауызша әдебиеттің өзінен де бағалауға болады. Білім беруді жаңғыртудың негізгі мақсаты білім беру жүйесін тұрақты дамыту және оны ХХІ ғасырдың қажеттіліктеріне сәйкес қамтамасыз ету болып табылады. Қазіргі білім беру саясатының бірінші міндеті – сапалы білімге қол жеткізу және оны жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің өзекті және өміршең қажеттіліктеріне сәйкес келтіру. Осылайша, оқушының алған білімі мен дағдылары оларды практикада, күнделікті өмірде белгілі бір теориялық және практикалық жаңалықтарды шешуде қолдану мүмкіндігі болып табылады. Әлемде барлығы 6000-нан астам тіл бар. Оның ішінде қолданыстағы тілдер де, пайдаланылмаған тілдер де бар. Тілдің жоғалуы халықпен байланысты. Еліміздің тарихы өте терең, Қазақ тілі әр қазақ халқының жүрегінде үлкен орын алатынына сенімдімін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://tilalemi.kz/article/306-.html>
- 2 <https://emirb.org/habarshi-vestnik-v2.html?page=31>
- 3 Ф.Ш.Оразбаева «Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі», Алматы, 2000.207-6
- 4 Тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (7 ақпан 2001 жыл)
- 5 Ф.Ш.Оразбаева Ф.Ш. Тілдік коммуникация негіздері, Алматы, РБК, 1995 <https://egemen.kz/article/158865-latyn-alipbii-%E2%80%93-orkeniet>
- 6 ШАЙМЕРДЕНОВА, Н. Ж. (2007), Русистика в Казахстане: тенденции и перспективы. В: Рус- ский язык и литература в ХХІ веке: теоретические проблемы и прикладные аспекты. Астана, 14–20.
- 7СУЛЕЙМЕНОВА, Э. Д./Шаймерденова, Н. Ж./Аканова, Д. Х. (ред.) (2007), Языки народов Казахстана (2007), Социоллингвистический справочник. Астана.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЗМ, ЛИРИЗМ МӘСЕЛЕСІ

ТАУЫМОВА А. Е.

оқытушы, Қазақ тілі мен әдебиет пәні, Ақпараттық технологиялар колледжі, Павлодар қ.

ЕРАЛИЕВА А. Н.

студент, Ақпараттық технологиялар колледжі, Павлодар қ.

Тәуелсіз ел аталып, еркіндіктің туын желбіреткен тұста рухани мұраны, оның ішінде қоғамның болмыс-бітімі мен кескін-келбетін бағамдайтын әдебиетімізді жаңарту – өзекті мәселелердің бірі болды.

Проза жанры адамның мінез-құлқын, өміріндегі құбылыстарды кең ауқымда суреттейтіндігімен ерекшеленеді.

Бүгінгі таңда, елдің егемендігі, ұлттың тәуелсіздігі төл туындыларымыздағы заман шындығы мен халық тағдырының көрініс беруі, ұлттық идеяны насихаттау, оны көркемдік тұрғыда жинақтау мен пайдалануда қазақ қаламгерлерінің қол жеткізген жетістіктерін жан-жақты талдау қажеттігін тудыруда [1, 86.].

Қазіргі қазақ прозасы күнделікті өмірдің күйбең тіршілігіне, заман тіршілігіне шындап бет бұрды. Қазіргі шығармалардың

тақырып аясы да, кейіпкерлер жүйесі де кең. Ал образдардың жүйесі жаңа бейнелермен толығып отырады. Образ жасаудың тәсілдері де жаңаша сипатқа ие болды.

Бүгінгі күн тақырыбын көтерген жазушылар замандастарымыздың ішкі жан әлеміне оның моральдық, этикалық сипаттарына тереңірек үңіле отырып, сан алуан қасиетке ие бейнелер жүйесін жасады [1, 126.].

Қазіргі таңда әлем оқырмандарының қолына тиіп отырған күрделі, көркем туындылары бар, қарқынды даму дәрежесіне, кемел шағына жеткен, танымдық, тәрбиелік, эстетикалық әсері күшті қазақ совет прозасының эволюциялық өсу жолында жиырмасыншы жылдарда туған әр түрлі идеялық-көркемдік ізденістердің жемісі саналатын алғашқы үлгілердің маңызы зор.

С. Сейфуллиннің «Жұбату» әңгімесі лирикалық сыршылдық үлгісі, М. Әуезовтың «Қорғансыздың күні» әңгімесіндегі психологиялық сурет, адам бейнесін кейіптеу, Б. Майлин өігемелеріндегі өмірдің өзіне сүйенген очерктік стиль, суреттеме әдісі әр тақырыптағы, әр үлгідегі түрлердің жарысы көрінуінің белгісі сияқты ед. Ұлттық әдебиетте кеш туып-дамыған жанр болса да прозаның келешегін бұл жайлар айқын аңғартады [3, 81б.].

Қазақ әдеби лиризмін М. Әуезов, С. Сейфуллин, Ғ. Мүсірепов, Т. Ахтанов, А. Нұршайқов, Т. Әлімқұлов, А. Әлімжанов секілді қазақтың ұлы жазушылары өз шығармаларында жиі қолданады. Бұл шығармалар жиырмасыншы жылдардағы қазақ прозасының даму қарқынын, саяси-әлеуметтік нысанасын, идеялық-көркемдік деңгейін танытатын қатардағы шығармалар ғана емес, әдебиетіміздің алтын қорына қосылатын ұлттық классика үлгілері.

Барлық көркемдік және эстетикалық бейнелерде лиризм психология мен психологияның оқытушысы ретінде қызмет етеді десек артық айтпаймыз. Ал, прозадағы лиризм жайлы сөз қозғалғанда ең бірінші ондағы сезімталдық, әуенділік, қобалжу, белгілі бір көңіл-күйдің болуы айтылады.

Проза жанрында қалам тербеген жазушылар - Т. Нұрмағамбетов, Т. Ахметжан, К. Түменбай, А. Алтай. Бұл алтын қаламды қаламгерлердің өнерінде лиризм элементтері баршылық. Соның ішінде қазақ прозасының алтын қазығы болып саналатын Тынымбай Нұрмағамбетовтың ауылға деген сағыныштың айқын көрінісі болып табылатын шығармаларының бірі – «Ата қоныс» әңгімесі. Бұл шығармада кәіргі таңдағы өзекті мәселелер көтеірлген, атап айтсақ: су мәселесі, ауылды сақтап қалу мәселесі т.б. Жазушы

кейіпкерлердің сезімдері, көңіл-күйлері арқылы оқырманға қазіргі таңдағы өзекті мәселерді жеткізе білген. Атап айтсақ: су мәселесі, ауылды сақтап қалу мәселелері барын адамның санасына жеткізе білген.

Кеше су татып тұр деп ойладымыз-ау... Рас, су дәмі де бар. Су татыса ше... Өзіміздің Талтоғанның суының дәмі емес пе? Сол судың бір шәйнегін әкеп, ем дәрідей етіп, күніне бір ұрттап тұрсам кім сөкет дер еді» .Осы тұста кез келген адамның жүрегінен орын алған ауылдың қадір-қасиеті білінеді... [4].

Қазіргі қазақ әдебиетіндегі психологизм мәселесі сан қырлы, ғылыми, әдеби мән-мағынасы мол, күрделі мәселе болып табылады.

Ұлы жазушы М. Әуезов айтқандай прозаға «...психология араласпаса өзгенің бәрі сылдыр су, жабайының тақ-тақ жолы» екендігіне күмәніміз шүбәсіз... [5,12 б.].

Демек, алдымен әдебиеттегі психологизм деген сұраққа жауап іздер болсақ, әдебиеттегі ұғым түсініктер сөздігіне жүгінетініміз анық. «Литературная энциклопедия терминов и понятии» атты сөздікте: «Әдебиеттегі психологизм - шығарманың эстетикалық әлемін құрайтын кейіпкердің ішкі ойын, толғанысын, рухани күйзелісін терең әрі детальді түрде бейнелеу», - делінген.

Расында да шығармалардағы кейіпкердің әр түрлі қалыптағы ішкі ой-толғаныстары әрдайым өзгеріп, іс-әрекет, сезім қарама-қайшылықтарын тудыратын психологиялық құбылыстарды тереңдетіп, күрделендіре психологизмнің табиғатынайқындай түседі. Психологизм басты кейіпкердің рухани әлемін, ішкі жан сырын жеткізудің амал-тәсілдерінің жиынтығы болып табылады.

Т. Медетбек, Ұ. Есдәулет, Ғ. Жайлыбай сынды ақындарымыздың шығармаларындағы психологиялық параллелизм – табиғат құбылыстарымен астасып, кейіпкерінің ішкі жан дүниесін, тарихи тамырымен танытатынын байқауға болады. Сондай-ақ А. Алтай, Б. Майтанов, Ғ. Пірәлиева атты жазушылардың шығармаларынан, прозада психологизмді қолданудың биік шыңын байқауға болады.

Жалпы психологиялық шығармалардың жанрлық, стильдік ерекшелігін ашатын көркемдік бейнелеу құралдары - ішкі монолог, монолог, ойлау, қиялдау, ой-түйсік, еске алу, елестету, елес, тұс-сандырақ, өзін-өзі бақылау мен талдау. Шығарманы психологиялық тұрғыдан талдап зерттемей, адам психикасына тереңдеп енбей, оның табиғатын, сезім құбылыстарын сезіне отырып жазу мүмкін емес. Психологиялық шығармалардың басқа шығармалардан басты

айырмашылығы - адам баласына тән жан құбылыстарын ішкі және сыртқы сезім түзілістерін тереңінен зерттеп, тереңінен толғай, толғана білуінде.

Қазіргі қазақ әдебиетінде лиризм мен психология арасындағы өзара белсенді байланыс байқалады, осының арқасында қазіргі таңда бірегей және терең шығармал жарыққа шығуда. Лиризм авторларға эмоцияларын, ойлары мен сезімдерін білдіруге мүмкіндік береді, ал кейіпкерлер мен сюжеттерді психологиялық талдау шығармаларға тереңдік пен реализм қосады. Бұл симбиоз қазақ әдебиетінің дамуына үлкен ықпал етеді және жазушылар мен ақындардың шығармашылығына жаңа мүмкіндіктерге жол ашады. Қазіргі қазақ әдебиетін зерттеу ұлттың әдеби канонын, мәдени болмысын қалыптастыруда лирика мен психология мәселесінің маңызды рөл атқаратынын көруге мүмкіндік береді. Авторлар қазақ мәдениетінің бай мұрасынан және қоғамның заманауи сын-қатерлерінен үлгі ала отырып, кейіпкерлердің ішкі жан дүниесін танытып қана қоймай, оқырмандармен жаңғыратын туындылар жасайды, олардың өмір мен адами қарым-қатынастың күрделі аспектілерін түсінуге және бағалауға көмектеседі. Сөйтіп, лирика мен психология жазушылар мен ақындардың сөз әлемінен ақиқат пен сұлулықты іздеудің негізгі құралына айналады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ердәмбеков Б, Айтмұхамбет Ж, Р. Тұрысбек, Қ. Байтанасова, С. Айтуғанова. Қазақ қазақ әдебиеті. - Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2012. – 8,12 б.
- 2 Ахметжан Т. Мұң: хикаяттар мен әңгімелер жинағы. – Алматы: Қазақпарат, 2003. – 236 б.
- 3 Қирабаев С. Қазақ әдебиетінің тарихы.– Алматы, 2004 – 81 б.
- 4 Нұрмағамбетов Т. «Ата қоныс» <https://massaget.kz/layfstay/debiet/proza/48049/>
- 5 Әуезов М. «Анкетаға жауап» Алматы // «Жұлдыз», №10.19917 – 12 б.

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ САБАҚТАРЫНДА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

ТОЙГАНБЕКОВА Р. Н.

мұғалім, қазақ тілі мен қазақ әдебиеті пәні, Алматы мемлекеттік энергетика және электронды технологиялар колледжі, Алматы қ.

ЖЕҢІС Ұ. А.

II курс білім алушысы, Алматы мемлекеттік энергетика және электронды технологиялар колледжі, Алматы қ.

Оқыту үдерісін ұйымдастыруда цифрлық технологиялар жаңа материалды түсіндіру барысында, берілген білімді бекітуде, білім сапасын тексеруде, білім алушылардың өздік, бақылау жұмыстарын ұйымдастыруда, компьютерлік тестер мен бағалау түрлерін жүзеге асыру мақсатында қолданылады. Бұл оқушылардың сандық құзыреттілігін қалыптастырудың оқу-әдістемелік аспектісін кұрайды. Ал ұйымдастырушылық аспект сандық технологияларды оқытуда ұйымдастырудың әртүрлі формасында пайдаланады, мәселен жеке жоспар бойынша оқыту, жеке және топтық жұмысты орындау барысында оқыту, т.б. Сандық технологияларды пайдалана отырып, білім алушылардың нәтижелерін бағалау мен бақылау құралы тест тапсырмалары болып табылады. Тестер «online» режиміне (интербелсенді режим негізінде компьютерде өткізіледі) және «offline» режимінде (қателерін тексере отырып, оқытушы тест нәтижелерін бағалайды). Осыдан қазақ тілі сабақтарында компьютерлік платформаларды пайдалану оқу тиімділігін арттырып қана қоймай, сонымен бірге әртүрлі оқу әдістері мен түрлерін жетілдіруге, оқушылардың бағдарланған материалды тереңнен зерттеуіне мүмкіндік береді [1, 35-б.]. Бұл студенттердің сандық құзыреттілігін қалыптастырудың бақылау-бағалау аспектісін қамтиды. Жалпы алғанда, білім алушылардың сандық құзыреттілігін қалыптастыру білім беруде цифрлық технологияларды сауатты қолдана алу дағдыларымен өлшенеді.

Қазіргі таңда білім беру жүйесі жаңашылдықты талап ететіні белгілі. Білім беру жүйесіндегі жаңартылған білім беру бағдарламасы көптеген өзгерістер әкелуде. Сондықтан да мұғалімдер қауымының жадында К. Ушинскийдің «Мұғалім - өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, ал оқуды, ізденуді тоқтатқанмен оның мұғалімдігі де жойылады» деген сөзі үнемі жадында жүруі тиіс. Жас буынға білімді сапалы беруде заман талабына сай цифрлық технологияларды тиімді қолдана

алуы тиіс. Бұл көп ізденуді қажет етеді. Қазіргі таңда мектептер мультимедиалық кабинеттермен жабдықталып, ғаламтор желісіне қосылған. Сондықтан бар мүмкіндікті пайдаланып, оқыту үдерісін барынша сапалы өткізу әрбір мұғалімнің жауапкершілігінде. «Мұғалім әрдайым ізденісте болса ғана шәкірт жаны нұр алады» деген ұлт ұстазы А. Байтұрсынұлының сөзі босқа айтылмаған. Расында, ел болашағы – балаларға білім-тәрбие беретін әрбір мұғалім өз білімін әрдайым жетілдіріп отыру тиіс.

Цифрлық технологияларға мектепте орнатылған компьютер, ноутбук, интербелсенді тақталар жатады. Ал оларды күнделікті оқыту үрдісінде қолдану мұғалімнің еншісіндегі дүние. Бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеуде бұл құрылғыларды тиімді қолдану қажет екені айтпаса да түсінікті. Цифрлық технологияны пайдалана білудің қажеттілігін пандемия кезінде байқадық. Онлайн оқу жүйесі біздерге біраз көмегін тигізді. Білім сапасын арттыруда, ата-ана мен мектеп байланысын нығайтуда да қажеттілігін біліп жүрміз. Барлық елдер білім технологиясын (EdTech) жетілдіруге көп көңіл бөлуде. Мысалы, әлемнің ауқатты елдерінің басын қосқан Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы (ЭЫДҰ) елдерінің тәжірибесін қарасақ, онда цифрлық білім іс жүзінде оған мүше мемлекеттердің барлығында маңызды стратегиялық тақырыпқа айналғанын көруге болады. Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымына (ЭЫДҰ) кіретін елдердің жартысында арнайы цифрлық білім беру стратегиясы қабылданған. Осы салада орталық үкімет пен жергілікті билік бірігіп іс-қимыл жүргізудің алгоритмі жасалынған. Германияда Конституцияға өзгерістер енгізіліп, федералды және штат үкіметтері арасындағы DigitalPact жасалынып, құру цифрлық білім беруді екіжақты қолдаудың негізі қаланды. Жаңалықтар енгізуде әрқашан көп елден бір көш ілгері жүретін Сингапурда цифрлық сауаттылық бойынша білім беру балабақшадан бастау алады. Осыдан-ақ аталған мемлекеттердің білім беруді цифрландыру мәселесіне зор көңіл бөліп отырғанын түйіндеуге болады [1]. Білім беруде қолданылатын тиімді әдістердің бірі – ақпарат берудің сөздік-логикалық және көрнекілік тәсілдерінің үйлесуі, яғни, оқытушының сөзбен түсіндіруінің сәйкесті көрнекі құралдармен бекітілуі. Үздіксіз монотонды әңгіме тындап отырған адамның назары тітіркендіргіштің біркелкілігінен – сөйлеушінің даусынан 20 минуттан кейін-ақ басқа жаққа ауа бастайды екен. Егер, әңгіме қандай да бір объектілерді көрсетумен қатар жүрсе, естумен қатар көру анализаторы да жұмыс жасайды. Адамның көз алдына

көрнекі образдың пайда болуы ұсынылған материалды толықтай меңгеруге септігін тигізеді. Көрнекілік әдіс «жүз рет естігеннен, бір рет көрген артық» деген нақылдың бекер айтылмағандығын айқындай түседі. Мультимедианы пайдаланудың артықшылығы мынада: мысалы, кескін немесе сурет – адамның ой-санасында белгілі бір бейнені, ұғым-түсінікті қалыптастыруға, мәтін және дыбыс – қозғалыстағы бейнелік әрекетті онан әрі дамыту негізінде образдың ішкі болмысын аша түсуге, музыка – эмоционалды көңіл-күйдің көтерілуіне әсер етеді [2].

Біздің мемлекеттеде бұл қарқынды жүріп жатыр. Цифрлық сауаттылық пәні 2-сыныптан бері оқытылуда. Ал оны өмірде қолдана алатындай болу үшін, әр пәнде оқушылардың алған біліміне сай түрлі сайттарда, смартфонда жұмыс істеуді енгізіп отыру керек. Жүсіпбек Аймауытов баланы оқытқанда: «Өмірдегі құбылыстарды, нәрселерді, бір тақырыптың, бір пікірдің төңірегіне жинап, қосып, түйдектеп, біріктіріп оқыту» қажет деп ұсынады. Қазіргі білім беру жүйесінің де басты қағидасы – осы. Яғни балалар алған білімін өмірмен байланыстырып, тәжірибеде қолданып үйренуі тиіс. Кешенді оқытудың пайдасы жас ұрпаққа таным дүниесіне қажетті тұтас беру. Әрі сабақта берілген білім бірізділікке құрылады, үздіксіз, бір-бірімен байланысады. Өмірмен сабақтастыра отырып, өз ойларын атып, тұжырым жасап, шешім шығарып үйренеді. Келешекте мамандығына қазық ретінде ұштастырады. Осы орайда <https://bilimland.kz/> <https://twig-bilim.kz/> платформаларын және «Абай институты» мен «Tilqurai» қосымшаларын жиі қолдануды ұсынар едім. Оқу бағдарламасына сәйкес әзірленген, мектепте оқытылатын пәндер бойынша интерактивті сабақтар мен факультативтер, сондай-ақ оқушылардың бойындағы ХХІ ғасыр дағдыларын дамытуға және мектеп теориясын іс жүзінде қолдануға арналған қосымша ресурстар жинағы көп көмегін тигізеді сөзсіз. Платформалар мен қосымшалар білім беру ресурсы мұғалімге таптырмас оқу құралы деуге болады. Мұғалім сабақ барысында интерактивті тапсырмаларды, оқытуға арналған бейне материалдарды, анимациялық фильмдерді қолдана алады. Жаңа сабақты түсіндіруде оқушылардың білімдерін толықтыру үшін бейне сабақтарын пайдалану тиімді. Бейне сабақтарда тақырыптар қарапайым және қолжетімді тәсілмен түсіндіріледі және де сабақты бекітуде интерактивті тапсырмаларын қолдану да оңтайлы жасалғна. Оқушылар үшін ең тиімді тұсы сабақтан тыс, өздеріне ыңғайлы уақытта Bilimland платформасының ресурстарына қол жеткізе

алады. Сонымен қатар, пәндер үш тілде қамтылған. Bilimland платформасы – білім берудің сапасын арттыруға бағытталған ірі сандық кітапхана дер едім. Қазақ тілінде тілдік дағдыларды дамытуда да осы сайттар көп көмегін тигізсе [3]. <https://abainst.kz/> мен <https://tilqural.kz/> қосымшалары тіл үйренуге таптырмас құрал.

Жаңашыл мұғалім оқытуда заманауи мультимедиалық құралдарды пайдалана алуы қажет. Заман талабына сай сабақты қызықты өткізудің жаңа тәсілдерін меңгеріп алған жөн. Қазіргі балалардың сабаққа деген қызығушылығын түрлі интерактивті ойындар арқылы арттыра аламыз. Мысалы оқушыларды топқа бөлуде <http://castlots.org/razdelit-na-gruppy/> сайтына жүгінуге болады. Өте ынғайлы әрі топқа бөлуде уақыт үнемдер еді. Ал <https://www.flippity.net/> сайтында түрлі анаграммалар, ойындар құрастыруға болады. Тағы бір ерекше сайттар <https://kahoot.it/> және <https://quizizz.com/?lng=ru>. Оқушылардың алған білімін қорытуға, бекітуге тапсырмас сайт. Әрі сабаққа деген қызығушылығын арттырады. 7-сынып қазақ тілі пәнінде «Ғаламтор және әлеуметтік желілер» деген тарау бар. Осы тарауда ғаламтор мен әлеуметтік желілердің артықшылықтары мен зияны туралы жан-жақты талдау жасайды. Осы тақырыпты өткенде, түрлі сайттардан тапсырмалар, ойындар жасауға тапсырма беруге болады. Тіпті қазақ тілін үйренуге арналған арнайы сайт, қосымша ойлап табуға мүмкіндік беруге болады. Цифрлық технологияның осындай мүмкіндіктерін пайдалануға, ел игілігі үшін қызмет істеуге шақыруға болады. Мысалы өтілген тақырыпқа орай анаграмма құрастыруға болады. Әсіресе, тірек сөздерді тапқызып, оларды айтылымда, жазлымда қолдана алуға үйрету үшін, сол тірек сөздерге артынан сөйлем құратуға болады. Мысалы достық, татулық тақырыбына сәйкес <https://wordwall.net/ru/> анаграмма құрастырып, оқушыларға ұсынсақ, әрі жылдамдыққа құрылғандықтан, тапсырма қызық болады. Сабақты қорытындалау үшін плейкерс және зипгрейд қосымшалары қызық әрі уақыт үнемдеуге болады. Оқушылар мұндай тапсырма орындатсақ, белсенді болады. Мұғалім өзі құрастырып әкелсе де болады немесе оқушыларға өздеріне құрастырып келуге тапсырма берсе, «Информатика» пәнінен алған білімін қолданар еді [4]. Қазіргі кезде өте тиімді пайдаланып жүрген сайт <https://chat.openai.com/auth/login>.

Қорыта айтқанда, цифрлық сауаттылық ақпараттық технологияның барлық арнасына қосылуға мүмкіндік берелі. Мультимедиалық құрылғыларды әрбір мұғалім, оқушы қолдана

алуы тиіс. Ал бұл мұғалімді де, оқушының да ізденімпаздық, шығармашылық қабілеттерін дамытып қана қоймайды, өмірде қолдануға бейімдейді. Алған білімдерін іс жүзінде өмірде қолдана алса, басты мақсатқа жеткеніміз деуге болады. Әрі Жүсіпбек Аймауытов айтқандай, «білімді алуға жан-жақтан қармақ салынады». Яғни көреді, естиді, қолданады, түйін жасайды, шешім қабылдайды, сөйлейді, ақпаратпен бір-бірімен бөліседі. Сондықтан да оқу үдерісінде мультимедиалық құрылғыларды еркін қолдана білу бүгінгі күннің басты талабы. Қазақ тілін цифрлық құрылғының тіліне айналдыруда бұл таптырмас мүмкіндік деуге де болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 <https://strategy2050.kz/news/bilim-beru-salasin-tsifrlandyrudyma-yzy/>, <https://abainst.kz/> және <https://tilqural.kz/> сайттары
- 2 Досжанов Б. А. Мультимедиа және оның техникалық құрамы. Оқу құралы. –Қызылорда: ҚМУ, 2004, -81 б.
- 3 <https://bilimland.kz/> сайты
- 4 <https://www.flippity.net/> сайты

Секция 27

Дене шынықтыру және спорттың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы физической культуры и спорта

АРТЫҚ САЛМАҚ – АУЫР ЖҮГІҢІЗ

УАТХАН Д.

студент, М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

АЙДАРГАЛИН А. К.

педагог-зерттеуші, М. Қанапиянов атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

Адам денесіндегі артық майларды жақсы меңгеріп денсаулығын сақтау үшін тән құрылысының әрбір сантиметр кубына қоректенуі үшін 11 шақырым капилляр қажет етеді. Сондықтан артық салмағыңыз тыныс азайту жүйесін күрделендіріп, жүрек қызыметін ауырлатады. Қан қысымымен айналымы тым үрейлі деңгейге көтерілгені сонша сандаған адамдарды қан қысымы ауруына шалдықтырады. Медицина пен сақтандыру мекемелердің мәліметі бойынша артық салмақты, өлгенше қонды адамдар денсаулығы кірсіз болғанның өзінде те көпте шалғай жалған сүре алмайды. Тәуіптік қадағалау қызыметінің анықтағанындай «қазақстандықтар» арасында сандаған адамдар мүлдем жасөспірімдерді қосып есептегенде 25 процентінің салмақтары өздерінен артық боп қайсыбір жағдайда «семіздер» қатарына жатады. Дәрігерлер артық салмақты адамды ауру адамдар қатарына есептеген не мұндай «күйлі» адамдар әркез ауруға аса икем боп келеді дейді. Өлердей әбден (қонды) адам күнделікті тіршілікте өзін-өзі жақсы сезінбейді. Мысалы:

1) әрқашанда өлердей сом жүк көтеріп жүреді;

2) ауырда қолмен атқаратын жұмыстарға қабілеті төмен, бой қимылына деген икемділігі жөндекі, тыныс алуының күрделенуіне байланысты ну демалуға бикем боп келеді;

3) ыстық күндері шырқау шаруаға төзбей, бітік шөлдеп шаршағандықтан мұқым қыруар мөлшерде денесі суды ниет етеді. Суды бай ішуіне байланысты адам денесі толығына (ісінуіне) әкеліп соқтырады.

Достарыңыздың, таныстарыңыздың арасында арығы та, толығы те «арықтауым тиіс» деген біреу поэманы қайталай беретінін ну байқайтын боларсыз. Әсіресе, қыздардың басты мәселесі – арықтау. Қай-қай нәрседе да байлау қабылдамай тұрып, туындау себебін анықтап алған ұтылмайды.

Мына суреттен өз мүсініңізге ұқсайтынын тауып, нөміріне сәйкес себебі мен салдарын оқыңыз.

1. Көп қоректену. Әлемде артық салмақ жиналуының едін мол кездесетін өйткені – шектен тысқары түстену. Қырғи қабақ дененіздің жоғарғы бөлігінің барлығына мамыр қабаттары жиналса, яки, сіз қантты әлі бар дәмді ырғын мөлшерде қабылдайсыз. Әзіргі тамақтану тәртібіңіз өзіңізге дағдылы көрінуі бәлкім. Дегенмен өзгелер неше жегеніне емес, өз тамақтануыңызға месел қойыңыз. Шешімі: Тамақтанар алдында жарым литр су ішсеңіз, өзіңізді тоқ сезініп, түскі жә кешкі ауқатты әдеттегіден там-тұм жейсіз. Шай пен кофені 1-2 күн қантсыз ішіңіз, кері оған шапшаң үйреніп кетесіз. Тәттіден кәлла қаралы алмасаңыз, өзіңізге тәк-тәк кептірілген жемістер (өрік, қараөрік, інжір, құрма) әм мармелад, зефир жеуге қана ұлықсат етіңіз. Күніге азын-аулақ дегенде 30 минут тән жаттықтырыңыз (би, жүгіру, ыршыну, жаяу жүру).

2. «Жүйкесі жұқа» күрсақ. Араз-құраз артық зауза өмен тәк-тәк күрсақ айналасына жиналатын болса – ішіңізде дағдарыс, қиналыс болуы ықтимал не өмірде үзбей біреу-міреу нәрседен қорқып, уайымдап жүресіз. Шешімі: «Жүйкесі тозған» ұлтабардан салдар шегетіндер күйзелістен аршылу үшін тәттіге үйірсек болады. Араз-құраз аршын келген нәрсеге күйгелектенуді қойсаңыз, мәмпәси жеуді тағы солай доғарасыз. Кездеме артық салмақтан арылуға көмектеседі.

3. Бөксе толықсуы. Артық батпан бөкссесіне жинайтын жандар гормон үйлесімсіздігіне ұшырағаны. Шешімі: Мата мәселенің шешімін туу үшін шылым пен ащы судан денені алыс ұстап, мол қозғалуға тырысыңыз.

4. Метаболизмдік үйлесімсіздік. Семірудің кездеме түріне шалдыққандар майды нәресте қуысына жинайды та, тыныс алуда қиналады. Шешімі: Едің алдымен арақтан кесіп-пішіп тиылуыңыз қажет. Одан кері, күндегі тізбе бойынша: азанда қалыптасу зат, аптасына 1-2 қабат спортзалға бару, әзір диета. Өсімдіктерді мол жеуге тырысыңыз.

5. Күре көңілдес жолының семіруі. Артық ауырлық қосудың мата көркі зады қуалауға қатысты, яки сіздің атаңыз немесе анаңызда мұндай тоғлықсу пішіні барлық. Аяқ айналасына шоғырланған мамыр тоқтаулы дәурен салтын сақтанбаудан тумайды. Бұндай мәселесі баршылық төмен етек көргенді аяғының үрдіс ісіп тұруынан қиналады. Мата әсіресе, буаз болған кезде жеңіл-желпі болмайды. Шешімі: Ну жүгіру, айым жүру әрі жеделсаты қолданбай,

көпқабатты ғимараттарға сатымен елеуреу. Аяққа күнделікті ауырлық түсіріңіз.

6. Әрекетсіздіктен шелдену. Бұрын тым белсенді боп, енді қозғалысы азайған жандар семірудің үшбу түріне шалдығады. Мәселен, бұрын дәуем бимен, спортпен шұғылданып, енді кеңседе яки көлікте отыратындар күрт қарны шығады. Шешімі: Кезмал мәселеден құтылу үшін айтулы маусым ішінде жұтшылық сезімін бастан кешіңіз. Күнде әлдекім яки қос қайыра көне түстену жетерлік. Шынтауайтында де. Кешқұрым ырғын тамақтануды доғарасыз. Сіз құй баянды түрде жүгірмейсіз. Сондықтан азықтану тәртібін бірғауым уақытқа өзгерткен абзалы. Дүрмек-дүрмек болса дағы аз-аздан жеңіз. Көкөністі ен, макаронды аз, нәтижелі ен, тоқашты азын-аулақ жеңіз. Дене пішінің қалыпты болуы денсаулыққа зор әсерін тигізеді. Ертең деніңіздің сау болғаны керек болса, бүгіннен бастап жағдай жасаңыз.

Түзік тамақтану адам денсаулығының құрамдас бір бөлігі боп табылады. Планетарлық масштабта өлімнің 60 % жөн тамақтанбаумен дөп қатысты. Тегіс ғаламдық денсаулық сақтау ұйымы ғаламшар тұрғындары денсаулығының нашарлауының 10 себебінің ең қауіптісі деп маскүнемдік, шылым шегу, холестеринемия, гипертониялық ауру, артық ауырлық, азғана зілдей атап көрсетеді. Сонымен қатар, мата тізімге микронутриенттік тапшылық кіреді. Микронутриенттік жетіспеушілік – кездеме дәрумендер мен микроэлементтердің тапшылығы, әсіресе күре боп әр-түрлі ауруларға әкелетін йод, темір, мырыш тапшылығы боп табылады. Йодтапшылық аурулары және теміртапшылық анемия адам ағзасының дұрыс дамуына бөгеу істеп, күрт ауруы, жаман ауру рәуіштес асаси әрі тағы да бөтен микронутриенттік жетіспеушілікпен байланысты аурулардың пайда болуына мүмкіншілік туғызады. Бұл элементтердің тапшылығы:

- өлі туғандардың артуы;
- баланың ми дамуының ақауларын тудыру;
- жұқпалы ауруларға қарсы қоштау механизмдерді мыжғылау;
- ес нашарлауы, балалардың интеллект бен физикалық дамуының

бұзылуы әрі соның салдарынан халықтың интеллектуалдық потенциалының төмендеуіне әкеліп соғуы бөлкім. Сондықтан соңғы кезде йод - теміртапшылығы мәселесіне жоғары назар аударылады. Адам ағзасын йод, темірмен қамтамасыздаудың 3 негізгі әдісін атап кетуге болады.

1. Фармакологиялық. Құрамында түрлі дәрумендер мен микроэлементтері бар дәрілерді тағайындау және пайдалану.

2. Дұрыс тамақтану. Пайдаланатын тағамдарға микроэлементтер мен дәрумендерге бай өнімдерді жүйелі түрде қосу. Йод көптеген теңіз өнімдерінің құрамында бар, темір – бауыр, қоян етінде, күрке тауық етінде, сулы, қара құмықта, қара жидекте, шабалдыда т.б. бар. Тағамдарға аскорбин қышқылын қосу темірді соруын жақсартады. Ол көбінесе итмұрын, лимон, тәтті бұрыш, қарақат, укроп құрамында болады

3. Негізгі тағам өнімдерін йод, темір қоспаларымен, дәрумендер кешенімен фортификациялау (байыту).

Сол себептен тағам өнімдерін таңдау уақытында, әсіресе, нан, сүт, тұз сияқты әрдайым пайдаланатын өнімдердің таңбалауына назар аударып, фортификацияланған ұн пен йодталған тұз сатып алуды ұсынамыз. Кездеме микронутриенттер тапшылығының сандаған түрлерін, саяқ айтқанда теміртапшылық анемия әлі йодтапшылық ауруларының алдын алуға көмектеседі. Салмақ тастап, арықтап, өзін әрлі жә сәлемет сезіну – рай арудың қиылы. Назарларыңызда тексерілген, ғылыми дәлелденген арықтау жолындағы түзік тамақтану жағдайлы кеңестер.

1. Кешкі 6-дан кері тамақтанбаған дұрыс. Кезмал ақиқат ешқайсына дағы өзгеріс емес, алайда үскі оны қайталаудан шаршамаймыз. Диетолог мамандар кезмал низамды арықтаудың алтын ережесі деп атайды. Ал қаумет бен дене гармониясына жетуді аңсайтын жә салауатты жалған салтын ұстанатын йогтар тамақты сарық күндіз шайнау қажет дейді. Кешкі тамақтан бас тарту, немесе оны ертерек қылғыту ақиқатында арықтауға көмектеседі, жалпы ағза саулығына ұтымды. Бірақ өзiргi қарбалас заманда кездеме ереженi ұстану аса ауыр. Көбiмiздiң басты тағамымыз кешкi iшiп-жем боп табылады. Мата ереженi ұстанамын десенiз, сiз толыққанды таңертентгi ас бен түскi ас iшiуiнiз тиiс. Кешкi өндiршек iшпей тiптi аш қалмаңыз. Мата ереженi өзiнiздiң ыңғайыңызға лайықтап, 6-ға шейiн емес, жалпы ұйқыға 3-4 сағатқа шейiн тамақтанып үлгерiнiз. Әлбетте күнделiктi рационның жартысынан қыруар бөлiгiн күннiң бiрiншi жартысында күйсеу қажет, ал кешқұрым онай, майсыз тағамдарды таңдаңыз.

2. Грейзинг – бөлшектеп 5 қабат тамақтану. Мiнеки қызғылықты: күнiнiе 1-2 есе қана тамақтанғанда сiз көбiрек жейдi екенсiз. Сондықтан грейзинг, демек бөлшектеп тамақтану ережесiн ұстанып, күнбе-күн бiрнешеу мөрте, араға 3 сағат салып тамақтанып көрiнiз.

Бұндай тамақтану режимі ағзаны сергітіп, қуат жоғалтуға бермейді. Сондай-ақ бітік тамақтанған сайын, азырақ тағамға тоя бастайсыз. Әлбетте бұндай «диетаға» да үйрену тиіс. Ертеңгі ауқат мен кешкі асты шаңырақта, түскі тамақты істе жеп, екінші азанғы ішіп-жем мен түстен кейінге тіскебасар санатында жеміс, қатық ұстап жүріңіз.

3. Ананас майға қарсы. Мата ғаламат жемістің құрамында бромелайн атты фермент бар. О майлардың ажырап, бөлшектеңіп кетуіне ықпал жасайды. О әсіресе ананастың шығымсыз ортасында қыруар болады, сол себепті ананастың ортасын лақтырмай, жеп қойыңыз. Сондай-ақ кездеме тропикалық жемісте клетчатка өлердей бай, қане о өз кезегінде асқорытуға көмектесіп, мүлік алмасуды жақсартады. Бірақ консервіленген ананас мен ананас шырыны жеміс такылеттес ықпал бермейді. Алайда кептірілген жеміс кесектері кездеме жолда көмектесе алады.

4. Дәнді дақылдар. Рационыңызға өңделмеген дәнді дақылдарды еселеу арқасында салмақты қадағалай аласыз. Ботқалар, тағамдық дәндерінен нан, мюсли, қоңыр күріш зәлітті тағамдардың құрамында сандаған дәрумендер бен пайдалы заттар болады. Ағзаныз осындай тамақ үшін сізге риза боп, іштің қабынуы, артық салмақ, тері кемшіліктері, асқорытудағы қиындықтардан аман қалады.

5. Су. Су аштық сезімін қадағалап, зат алмасуды ретке келтіреді. Қажетті мөлшерде су ұрттап жүру арықтауға өз септігін тигізеді. Күніге 1,5 литр су жұту сіз үшін тұрақты қағида болсын. Кезмал мөлшерге шай пен түрлі шырындарды қоспаңыз. Адамның денесінің 55-70 пайызы судан тұратынын есептесек, о барлық алмасу, қышқылдану, термо ойдағыдай әлі басқа да процестерге қатысады. Физикалық жаттығулар, аптап кезде не ауырғанда адам ағзасына одан да ырғын су керек.

6. Тамақтану күнделігін жүргізу. Уақытында медицинада ғана қолданылған мата жол қазірде диетологтардың айтуынша, салмақ реттеудің бірме-бір әдісі. Тамақтанған сайын күнделікке я әрі қандай мөлшерде жегеніңізді жазып отырыңыз. Әлдебіреу аптадан кері өзіңіздің рационыңызды түсініп, о жерде немесе артық, я жетіспей тұрғанына объективті баға бере аласыз. Сондай-ақ түнгі 2-де торт, бөліш, яки шоколад жегеніңіз жайлы күнделікке жазудан ұялып, өзіңізді ұстап қаларсыз.

7. Ұтықты емес жемістер. Жемістің әмбе тепе-тең пайдалы емес екен. Жеміс-жидектің құрамындағы қанттар бой бітіміңізге зиянын тигізбей қоймайды деп ойламаңыз. Мысалға, бетім пен банан тәтті бөліш я тортпен тепе-тең екен! Нәумез сіз арықтауды тілеу етсеңіз,

қарбыз, грейпфрут, ананас, құлпынай, қара өрікті таңдағаныңыз лазым. Кезмал жеміс-жидектер арықтауда пайдалы.

8. Асықпай шайнау. Жалпы тамақтануға көбірек мерзім бөліңіз. Миға тойғанымыз жайлы ишарат жеткенше, үскі тойып та, артық жеп да үлгереміз. Сондықтан барынша шабан, асықпай тамақтаныңыз. Артық жеп қоймау үшін асыңызды кішкентай төрелкеге салып жеуге болады.

9. Бөліп тамақтану. Дәл осындай түстену принципі расында арықтауға көмектесіп, жеңілдік сезімін береді. Мата диета бойынша қайсыбір тағамдарды бірге жеуге мүлде болмайды. Балық, құс етін солбыр көкөністермен, ірімшік әрі бөгде те қышқыл мама өнімдермен әлі жемістер пен жаңғақтармен жеуге болады. Ал сүт, секер, кондитерлі жә нан өнімдерін өзінен бөлек ештеңемен жеуге болмайды. Әлқиса ақуыздар бен көмірсуларды әлдебіреу уақытта қабылдауға болмайды. Бұның өйткені мынада: олардың шығаратын ферменттері бір-бірімен алшақ реакцияға түсіп, ұтырлы қасиеттерінен арылтып, біреу-міреу уақытта қорытылуы ауыр болады екен.

Жөнді тамақтана білу те денсаулықтың түбірлі шарты. Адам түзік тамақтанған кезде қана ағзасына керекті астық заттарды әбден пайдаланады. Адам пайдаланатын ауқат рай түрлі жә қуаты ен дәмді болуы тиіс. Азықтың құрамында өсімдіктекті да, жануартекті да қорек өнімдері болуы шарт. Ішім-жеммен жөндем жарату жайында ғылым – диетология деп аталады. Ас қорыту сөлдерінің жөн бөлінуіне жеміс-жидектер, көкөністер, жеміс шырындары, сұйықтағамдар ықпал етеді. Керік дүние сүрушілердің негізгі себептері да онды тамақтана білуге тіке қатысты.

«Дені саудың, қасы есен,» «Жақсыдан үйрен, жөндеуден жирен»деп қазақ халқы айтпақшы қазіргі кезде келер ұрпақ жаман әдеттерге үйірсек, әуесшіл боп өсіп келе жатқаны кім-кімге дағы шындық. Әзіргі өркениетті дәуірімізде техника меңгерген заманымызда машиналар тіршілігімізде ілгері кірті алуда. Жеңіл машиналар күнде жаяу жүріп тұрымызға мүмкіндік бермеуде, 200–500 аршын аралыққа машинамен барамыз. Балалар 6–8 сағатын мектепте отырумен өткізеді, қызыметтеде мұндайлық мұқым шырқау мерзімде жұмсақ креслода өткізіп жүрген нешеме жанды көруге болады. Сондай-ақ кинотеатрда, концерттерде, спорттық қылжың өткізу алаңдарында (стадиондарда) , жиылыс кездесулерде қаншалықты кісілер алтын уақытын отырумен, талғамай өндірішек жеумен өткізіп жатады. Бұндай отырыстар

дәуем адамдарды толығуына (семіруіне) әкеліп тіреді. Денеміздегі артық салмақтан арылуға едің бастысы денеміздегі майлардан, сулардан тазалануымыз қажет. Мұндай майлардан, сулардан тазару үшін бұрлығы ережесін ұстанғаныңыз тиімді. Семіздіктен таралу аралығында сіңімді майсақ тамақтарды шектей отырып ұтықты қыбыр арқылы ырғын жетістікке толық аласыз. Тіптен күйлі (әбден) адамдарға келте маусымдық бұрлығы керім түйін бере алады, бой мүшелері қызыметін біреу-міреу машықты сақтай алады. Біреу-міреу сөтке ашығып, алдағы сөтке қоректі те майсақ асты қолданбай құрсаққа ұтымды витаминге қотты қытықсыз аспен тамақтаныңыз. Әлдекім қос ай тән мүшенізді ашығуға үйреткесін бұралу кезеңін бірте бірте ұлғайтыңыз, 4-6 ай көлемінде бұрлығы ережесін қатал ұстансаңыз семіздіктен арыласыз. Дененіздегі майдан, судан, семіздіктен арылғасын ден қимылдарыңыз ширап қызметке деген қабілетіңіз артады, оңай тыныс аласыз, шалғай маусымдық қозғалыстан қажымайсыз, дененіздегі күш-қуатыңыз молайып қауқар қайратыңыз артады, өмірге деген көзқарасыңыз күннен күнге жақсара түседі. Жылына Рамазан айында 30 күнге Ораза ұстаныңыз. Бұның күллі, жарық қабат – сәуле болар! Аршын келген елдің болашағы – оның халқының денсаулығына байланысты екендігі – дәлелдеуді тиіс етпейтін әділеттік. Қанекей біздің болашақтағы бағытымыз – парасатты дүние салты. «Ауырып едім іздегенше, ауырмайтын жол ізде» дегенді өсіп келе жатқан ұрпақтың санасына сіңіріп, олардың өз денсаулығына деген жауапкершілікті қалыптастыру баршаның борышы. Денсаулық дегеніміз – адам маңы бен тәнінің саулығы. Денінің сау болуын нендей адам қаламайды? Дені сау адам өзі үшін те, о жалған сүріп жатқан қоғам үшін тағы қажет. Қоғамдағы яки әлдебіреу қызметті да сол денсаулық иесі көне атқара алады. Адам кезмал өмірде бақилық емес. Сол берілген азын-аулақ ғұмырды дұрыс пайдалана білмесең, ғұмырың текке өткір дей бер. «Денсаулық – зор байлық» деп әкеміз қазақ бекер айтпаған болар. Нұсқа адамның өмірінде денсаулықтың орны бейсауат. Сондықтан денсаулығымызға месел бөліп, дұрыс сақтанғанымыз абзалы. Деніміз сау болмаса, індет меңдеп, қалжыратса, шалқыған байлықтан, пұлдан яки ұтыс!? Осыдан үскі ненін бірінші кеніш екенін аңғарамыз. Шопенгауердің «Дені есен жарлы – дерт корольден бақытты»-, деген қанатты сөзі өте орынды айтылған. Дені саудың – қасы сау. Әлбетте денің сау болмаса, рухани сауыға алмасың дағы бесенеден белгілі. Бүгінгі дені есен тұқым – елдің ертенгі жалғасы. Халқымыздың тіршілігі

пен бірлігі, жарқылдақ келешегі ен ретте денсаулық мәдениетінің қаншама дәрежеде қалыптасуына байланысты. Денсаулық – атамекен дамуының басты арқауы.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 У. Марчибаева, Д. Токтарбаев, Е. Стоцкая, С. Сыздыкова, Р. Сидорова, Н. Моисеева, Л. Тунгышмуратова Адаптивная физическая культура и спорт. Учебное пособие. Нур-Султан 2019. – 38 б.
- 2 Икіманова Г. Саулық пен сымбат – Алматы: мектеп, 1988. – 156 б.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АДАПТИВНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ДЛЯ СЛЕПЫХ И СЛАБОВИДЯЩИХ ЛЮДЕЙ

ДАИРХАНОВА М. Б.

студент, группа ТП-12, Специализированная школа-интернат-колледж олимпийского резерва, г. Павлодар

КАИРГЕЛЬДИНОВА К. К.

магистр, преподаватель общественных дисциплин, Специализированная школа-интернат-колледж олимпийского резерва, г. Павлодар

Адаптивная физическая культура и спорт с каждым годом становятся все актуальнее в обществе. Физическая культура и спорт, улучшая здоровье человека, одновременно способствуют исправлению и координации движений, осанки, походки, развитию физических способностей, воспитанию морально-волевых качеств, социализации и интеграции в общество [3, с. 43]. В своей статье, я бы хотела осветить проблемы людей с ограниченными возможностями, а именно существующие проблемы слепых и слабовидящих людей, желающие не только заниматься физической культурой, но и профессиональным спортом. По данным ВОЗ, в Казахстане живет 160 тыс. слепых и слабовидящих людей, из которых только 86 тыс. зарегистрированы и с каждым годом становится их больше, и имеет тенденцию к увеличению роста. Для социализации людей с ограниченными возможностями большую роль стал играть адаптивный спорт.

Меня зовут Даирханова Меруерт, являюсь мастером спорта международного класса по пара дзюдо, золотой призер Азии и

Океании, индивидуальный тренер-волонтер для инвалидов по зрению, являюсь помощником тренера в спортивном клубе «DeSport», инвалид II группы по зрению с рождения, в настоящее время обучаюсь в колледже на I курсе в КГУ «Специализированная школа-интернат-колледж олимпийского резерва», в группе ТП-12, специальности «Физическая культура и спорт», квалификации «Тренер-преподаватель по спорту».

Цель моей работы: изучить актуальные проблемы и пути решения развития адаптивной физической культуры для слепых и слабовидящих людей.

Адаптивная физическая культура (АФК) – есть структурированный комплекс условий, имеющий спортивно-оздоровительный характер, целью которого является адаптировать человека к профессиональным навыкам и самообслуживанию в социальной среде – при этом учитывая его физические недостатки. Данный комплекс также предполагает психологическую помощь, связанную с неприятием людей с отклонениями в обществе и разрушение психологических барьеров, формирующих ложное представление о собственной неполноценности [1, с.10]. Данные меры не только физически развивают человека, но и значительно поднимают ментальное здоровье и дает осознание необходимости личного вклада в социальное развитие общества.

Спорт особо важен для здоровья и благополучия людей вне зависимости от возраста. Он улучшает здоровье и физическую форму, укрепляет уверенность в себе, а также помогает самореализоваться. Незрячие люди, в особенности хотят быть активными, вести здоровый образ жизни и заниматься спортом, ощутить на себе спортивную конкуренцию с другими такими же людьми. Как и в любом другом спорте, они могут отслеживать свои спортивные достижения, рост своих физических показателей и положительную динамику в состоянии здоровья. Это дает возможность им шанс чувствовать себя частью полноценного общества, вносить свой вклад в его общее развитие. [1, с.215]. Но при развитии адаптивной физической культуры и спорта сопутствует очень много проблем, которых надо решать и видеть перспективы развития. Глава нашего государства Касым-Жомарт Токаев особо уделял внимание на решение проблем людей с инвалидностью, улучшению законодательной и институциональной базы, которые позволяют повысить уровень жизни данной категории казахстанцев [4, с. 10].

Поэтому тема данной работы является актуальной, в особенности для меня, с помощью спорт я смогла улучшить не только физические способности, стала мастером спорта по парадзюдо, забыла все свои хронические болезни, которые мучали всю мою жизнь, но и психологическое состояние улучалась, я стала намного увереннее, снизились уровни стресса и тревожности, появились много друзей и знакомых, снимаю сторисы в инстаграм, веду свой контент, правда не большая аудитория (1000 подписчиков) работаю над саморазвитием, посещаю разные обучающие курсы, работаю над силой воли, учусь вести борьбу, добиваться целей, если не заниматься, болезнь может вернуться. Спорт я пришла 4 года назад, в 30 лет и именно в дзюдо я нашла себя, помог мне в этом прекрасный человек, тренер-наставник Амелин Денис Николаевич - заслуженный тренер Республики Казахстан, судья международной категории. Как я уже писала выше, являюсь индивидуальным тренером – волонтером, во время педагогической практике разрабатываю свои методы обучения именно слепых и слабовидящих людей, мне удалось подготовить спортсмена Досанова Дуйсена (50 лет) к Чемпионату Республики Казахстан, которое состоялось в марте 2022 г. в г. Чимкенте, где он занял 2 призовое место и стал кандидатом в мастера спорта.

Важное место в системе физической реабилитации незрячих занимает совершенствование физических возможностей организма, чему способствует развитие спортивной работы, так как малоподвижный образ жизни отрицательно влияет на состояние их двигательных способностей. Причем занятия спортом является не только средством улучшения общесоматического состояния, но и важнейшим социально-психологическим фактором, так как возникает возможность показать каких выдающихся результатов можно добиться даже в условиях значительного снижения или отсутствия функции различных органов. Этот аспект чрезвычайно важен как для осознания собственных возможностей, так и в качестве примера для других. Параспортсмены тренируются три раза в неделю, их возраст, существенно отличается от возраста спортсменов без инвалидности. Если здоровые спортсмены, начинают карьеру с 4-х - 5 лет, то люди с ограничениями здоровья начинают тренироваться существенно позже после 18 - 50 лет возможно и старше. Незрячий спортсмен, привыкший к своему лидеру и доверяющий ему, почти полностью избавляется от нервно-психического напряжения и за счет этого может значительно

повысить свой спортивный результат, раскрыть способности и испытать огромное чувство радости, полноты жизни, владения своим телом, преодоление трудностей [2, с. 164].

Актуальными проблемами являются следующие аспекты:

1) По нашему региону до сих пор отсутствует доступная спортивная база, специально оборудованного зала;

2) Нет финансирования начинающим спортсменам, желающих заняться профессиональным спортом, так как надо выезжать на спортивно-тренировочные сборы и соревнования за свои счет, пока он не добьются определенных спортивных достижений. Ему чтобы получить зарплату необходимо быть не меньше кандидата в мастера спорта в РК.

3) Открыть благотворительные фонды для поддержки начинающим незрячим спортсменам;

4) Подготовка специально обученных спортивных психологов, умеющие навыки работать с особенными людьми, так как люди с дефектом зрения, особенно нуждаются в психологической поддержке. Например, заниженная самооценка у тотально слепых встречается гораздо чаще, нежели чем у частично видящих и слабовидящих.

Я считаю, что в Казахстане данная проблема являются актуальным. Не во всех крупных городах Казахстана уровень благоустройства для незрячих людей можно назвать достойными. Возможно в крупных городах Казахстана, есть специальные залы, но в нашем городе Павлодаре пока таких баз нет. В основном финансирование получают Актау, Алматы и Астана и спортсменам других городов, чтобы получить финансирования приходится выступать за другой город и с другими незнакомыми тренерами.

Таким образом, стоит сделать вывод: адаптивная физкультура является важной мерой по поддержке граждан с ограниченными возможностями. Она позволяет преодолеть стоящие перед человеком преграды и формирует его как сильную и самостоятельную личность. Несмотря на имеющиеся проблемы, адаптивная физкультура продолжает набирать популярность и уже стала неотъемлемой частью жизни многих людей. Я как представитель таких категории людей считаю, что людям с инвалидностью спорт нужен даже больше, чем остальным. Ведь когда человек закрывается в четырёх стенах, он теряет интерес к жизни. В настоящее время, я ищу единомышленников, которые могут поддержать мою идею, открытие специального зала, оборудованного для

слепых и слабовидящих людей, выдавать им тренировочные костюмы и специальные спортивные инвентари. Ведь, человек с ограниченными возможностями, в том числе с поражением зрения, может все, нужно только ему помочь.

ЛИТЕРАТУРА

1 Евсеев С. П., Шапкова Л. В. Адаптивная физическая культура: Учеб. пособие. – М.: Советский спорт, 2000. – 239 с. – (Физическая культура и спорт инвалидов и лиц с отклонениями в состоянии здоровья).

2 Курдыбайло С. Ф. Врачебный контроль в адаптивной физической культуре [Текст] / С. Ф. Курдыбайло. – М. : Советский спорт, 2002. – 184 с.

3 Лифинская // Поколение будущего: взгляд молодых ученых. – 2019. – С. 215 – 219.

4 Стативкина А. Токаев акцентировал внимание на решении проблем людей с инвалидностью // Электронный журнал «Atameken business» от 07.08.2023. <https://www.zakon.kz/obshestvo/>

КОРОННЫЕ ПРИЕМЫ И КОМБИНАЦИИ В ВОЛЬНОЙ БОРЬБЕ

ЖАПАРОВ Е. С.

студент, Специализированная школа-интернат-колледж
олимпийского резерва, г. Павлодар

БЕЙСЕКЕЕВ А. И.

преподаватель специальных дисциплин, Специализированная
школа-интернат-колледж олимпийского резерва, г. Павлодар

Творческое содружество ученика и тренера, обычно значительно отличающихся друг от друга по возрасту, жизненному и спортивному опыту, продолжается не один год. В начале, когда ученик делает в спорте свои первые шаги, когда его опыт и знания в этом деле незначительные, многие понятия, суждения, взгляды, прививаемые ему тренером, он воспринимает как непреложные истины. В этот период особенно большое значение приобретает личный пример тренера. Его речь, облик, образованность, отношение к людям и делу становятся эталоном для молодого борца.

Чтобы создать правильное представление о приеме, его надо объяснять кратко и толково. Тренер всегда должен следить за своей

речью, чтобы она была грамотной и образной. Объясняя прием, не обязательно останавливаться на мелких деталях действия, нужно, чтобы борцы усвоили и поняли главное, наиболее характерное в действии. Каждое объяснение необходимо подкреплять показом. Показывать действие нужно правильно и четко. Сначала провести прием так, как он выполняется в боевой обстановке. Затем повторить его медленно, акцентируя внимание занимающихся на основных положениях и деталях, после чего вновь проводить слитно, по-боевому. Большую пользу приносят наблюдения за тренировками и соревнованиями мастеров борьбы [1, с. 128].

Воспитание борца – сложный и продолжительный процесс. От первого занятия и до тех пор, пока спортсмен станет настоящим мастером своего дела, проходит не один год.

Начиная тренировки по борьбе, нужно помнить, что результат придет лишь тогда, когда овладеешь современной и рациональной техникой, разовьешь силу, выносливость, ловкость, смелость, волевые качества и еще многое, что необходимо для достижения победы на борцовском ковре.

Борец должен быть разносторонне развитым человеком. Цель занятий по борьбе не должна сводиться только к достижению высоких спортивных результатов. Важнее укрепить здоровье занимающихся. Развить у них качества и навыки, необходимые в трудовой деятельности в деле обороны страны. Занятия в секции вольной борьбы проходят под руководством тренера. В подразделениях и частях, где нет тренера по борьбе, его роль выполняет наиболее авторитетный, опытный и знающий спортсмен.

Значение тренера трудно переоценить [1, с. 25–40].

Тренер секции вольной борьбы – обязанность почетная и ответственная. Он центральная фигура в секции. От его умения передать знания ученикам, умения заинтересовать и увлечь обучаемых, привить им трудолюбие и настойчивость в достижении поставленной цели зависят спортивные достижения, да и не только спортивные.

Среди всех действий борца выделяются так называемые «коронные приемы» – действия, которые получают у спортсмена лучше всего, выполняются с высокой степенью надежности и часто приносят борцу победу в поединке [9, с. 140–200]. Основной проблемой тренировки коронных приемов является то, что с одной стороны для развития высокого мастерства владения приемом нужно потратить много времени и сил, отложив совершенствование других

приемов, а с другой стороны – выполнение только одного приема ограничивает эффективность выступления борца. Противники часто заранее знают его коронный прием, отрабатывают средства защиты, выбирают соответствующую тактику ведения боя. Идеальный борец должен обладать несколькими коронными приемами. Это значит, что приемы должны быть правильно выбраны, эффективно освоены в процессе тренировок и результативно применены в поединках [11, с. 88–99].

Можно рассматривать понятие «коронный прием» и тренировку коронных приемов борцов с трех точек зрения:

1) выбор спортсменом и тренером для освоения и совершенствования ряда коронных приемов;

2) методика тренировки коронного приема в процессе подготовки к соревнованиям;

3) условия успешного выполнения приема в поединке.

Выбор коронного приема зависит от ряда факторов, зависящих от текущего развития тактики вольной борьбы. Данные соревновательной статистики дают представление о том, какие приемы чаще всего выполняются борцами. В связи с этим возникает следующая дилемма – выбирать наиболее распространенные приемы или достаточно редкие приемы. С одной стороны, факт распространения приема подтверждает, что и у борца он будет «проходить», на его изучение и доведение до результативного уровня не потребуется много времени и сил [6, с. 77–150]. С другой стороны, защита противника от данного приема, особенно в решающих финальных сватках тоже будет на высоком уровне, потому что большинство борцов отрабатывают меры противодействия распространенным приемам.

Редкие приемы обычно сложнее в изучении, их сложнее выполнять и поэтому против них легче защищаться, однако они более неожиданные для соперника [2, с. 40].

С точки зрения структуры ряд авторов выполнение коронного приема разделяет на две составляющие: тактическая подготовка и собственно, выполнение приема.

Чем шире ряд возможных начальных тактических действий, тем сложнее противнику отследить фазу начала выполнения приема и успеть применить защитное действие. Применение приема в схватке может осуществляться в двух вариантах установок:

- активное создание предпосылок для конкретного приема (жесткая установка);

- выбор уместного приема из ряда возможных в зависимости от возникшей ситуации (гибкая установка). Чем больше благоприятных ситуаций – тем больше будет число результативных приемов. Сокращение времени поединков вызывает сокращение числа возможных благоприятных ситуаций, поэтому в схватках все чаще присутствует первая установка. С другой стороны, с ростом квалификации спортсмена ему достаточно 1–2 возможностей для реализации приема, и именно поэтому ценятся поединки мастеров ковра [10, с. 65–83].

Следующим фактором, который следует учитывать при выборе коронного приема для освоения, являются индивидуальные особенности и предрасположенность борца. Это морфологические данные, особенности физического и психологического развития, имеющийся соревновательный опыт. Какие-то стороны развития тренер может скорректировать в процессе подготовки, а под какие-то (те, которые более стабильны и генетически определены) надо выбрать наиболее подходящий прием.

Методика тренировки коронных приемов в целом определяется закономерностями формирования двигательных навыков и включает в себя основные этапы [2, с. 4–37]:

- понимание цели и условий применения приема;
- изучение операционной основы действия и основных опорных точек действия;
- разучивание приема по частям и слитно;
- развитие физических качеств, обеспечивающих эффективное выполнение приема;
- освоение подготовительных технико-тактических действий;
- отработка применения приема в различных ситуациях с участием противника;
- дальнейшее совершенствование координации, скоростно-силовых качеств и тактического мышления для выполнения приема на более высоком уровне [6, с. 25–62].

Третий комплекс вопросов коронных приемов связан с их выполнением в поединке. Здесь на первое место выходят вопросы оптимального психологического состояния спортсмена, насколько полно он может реализовать потенциал, заложенный на тренировках [9, с. 55–87].

Если в тренировочном процессе первичны были показатели скоростно-силовой подготовленности, гибкости и координации, то в соревновательном поединке на первое место следует поставить

также вопрос выносливости. Утомление спортсменов снижает как атакующие, так и защитные возможности борцов, поэтому ключевым образом влияет на благоприятную ситуацию для выполнения или провала реализации коронного приема [3, с. 75–100].

«Коронный» прием – это своеобразный технический трюк, единственным исполнителем которого является данный борец. Чем больше у борца на вооружении своеобразных и оригинальных приемов, тем он опаснее в схватке. Мы часто слышим, что такой-то борец техничный, а такой-то нет.

Можно считать техничным, пожалуй, такого борца, который может моментально среагировать на действия противника, бросить его на ковер или перевернуть в партере, затратив на это минимум усилий [5, с. 35–38].

Высшим критерием в определении спортивного мастерства спортсмена служит его разносторонняя и результативная техническая подготовка. Под разносторонностью подразумевается количество приемов, отличающихся между собой спецификой и характером проведения, которыми спортсмен в совершенстве владеет. Нередко встречаются борцы, которые опасны лишь в определенных положениях. Например, силен и опасен борец в положениях, когда его противник стоит в левосторонней стойке, но стоит противнику сменить стойку на правостороннюю, выставив правую ногу вперед, и такому борцу уже нечем нападать, так как все его приемы нападения приспособлены к определенной стойке и положению соперника. Такой борец не разносторонен в технике [7, с. 177].

Борец должен быть физически развит. В вольной борьбе требования ко всем физическим качествам предъявляются в равной степени. Нельзя добиться стабильного результата в борьбе за счет лишь одного преимущества в силе, выносливости или ловкости. Вместе с тем людей с равномерно развитыми физическими качествами встречается очень мало.

Быстрота в борьбе – это способность совершать действия и операции в возможно короткий отрезок времени. Борец, действия которого быстрее, чем у соперника, даже на сотые доли секунды, может иметь существенное преимущество. Высоких достижений в борьбе добиться невозможно без хорошо развитого качества быстроты.

Подавляющее число действий борца в схватке имеет взрывной, скоростно-силовой характер и является ответной реакцией на

сложившуюся обстановку, на действия соперника. Следовательно, качество быстроты складывается из быстроты ответной реакции и быстроты выполнения технико-тактических действий и их элементов [13, с. 200].

Быстрота борца в значительной мере зависит от подвижности его нервных процессов, от степени развития у борца восприятия мельчайших изменений в условиях проведения схватки и движениях соперника, от умения каждый раз мгновенно и правильно оценивать сложившуюся обстановку в схватке, своевременно и точно проводить тактико-технические действия. Развитие быстроты будет идти успешно только в том случае, если борец обладает достаточной силой, эластичностью мышц и подвижностью в суставах. Поэтому совершенствовать быстроту следует параллельно с выполнением упражнений на силу и гибкость.

Борцы, не умеющие расслаблять мышцы, которые не работают в данный момент, не могут быстро действовать. Так, быстрота и четкость проведения комбинаций целиком зависит от умения расслабляться в начале перехода от одного действия к другому [12, с. 24].

Для быстрых и точных действий на протяжении всей схватки необходимо также обладать хорошей скоростной выносливостью.

С целью совершенствования качества быстроты используются следующие основные методы: облегченных условий, усложненных условий, обычных условий, «на внезапность» и соревновательный [12, с. 188].

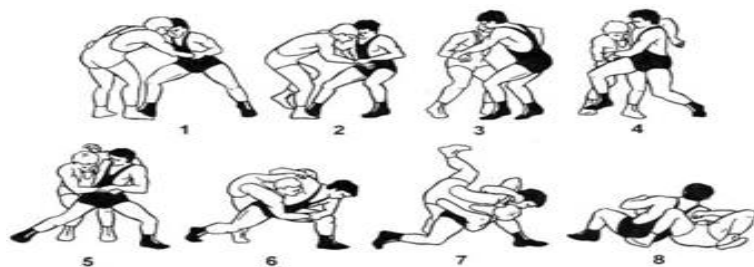

Рис. 136

Рисунок 1 – Примеры коронных приемов

В учебнике Ю. А. Шахмурадова даны примеры коронных приемов величайших борцов. Мы рекомендуем обратить внимание

на их применение и выполнение. При этом выполнение приема разбито на 4 этапа.

Таблица 1– Выполнение коронных приемов

Передняя подножка захватом плеча снизу и руки	
Начальное положение	Руки опущены
Подготовительное действие	Захват левой руку под плечо, а другой за запястье (кадры 1, 2), Атакующий, отставляя правую ногу назад, тянет правой рукой соперника вокруг себя (кадры 3, 4).
Реакция противника	Соперник под воздействием рывка шагнул левой ногой вперед
Завершающее действие	- быстро разворачиваясь влево, прыжком ставит правую ногу перед ногой соперника и, одновременно меняя направление движения, руками тянет его вперед-назад вокруг себя и бросает через ногу спиной на ковер (кадры 5, 6, 7, 8)

Развитие физических качеств в определенной мере накладывает свой отпечаток на стиль и характер борьбы спортсмена, на его тактико-техническое мастерство.

В тренировках нужно уделять внимание совершенствованию все физических качеств, в которых наблюдается отставание. Но не менее пристального внимания заслуживают физические качества, в которых наблюдается преимущество перед соперниками. Нужно, чтобы в процессе тренировок это преимущество не только сохранялось, но и возрастало. Сама вольная борьба достаточно эффективно развивает все необходимые качества борца [4, с.178].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 С. А. Преображенский, «Вольная борьба», М, ФиС, 1986, с. 25-40, – 128с.
- 2 Алиханов И. И. Техника и тактика вольной борьбы. М, ФиС, 1986, С. – 303.
- 3 Корженевский А. Н. Диагностика тренированности борцов// Теория и практика физической культуры. – 1999.- №9. – С.24-26.
- 4 Купцов А. П. Спортивная борьба: Учеб. для ин-тов физ. культуры / А. П. Купцов. – М.: ФиС, 1978. – 422 с.

- 5 Ленц А.Н. Тактика в спортивной борьбе. М, ФиС, 1967, – 214 с.
- 6 Подливаев Б. А. Шахмурадов Ю. А., Акопян А. О. и др. Экспериментальное обоснование программ тренировки адекватных современным тенденциям в судействе соревнований // Сб. науч. трудов кафедры борьбы за 1994-1996 гг. – М., 1997. – С.34-39.
- 7 Г. С. Туманяна, Спортивная борьба: Учеб. пособие / Под ред. М.:Физкультура и спорт, 1985. – 144 с.
- 8 Суслов Ф. П., Сыч В. Л., Шустик Б. Н. Современная система спортивной подготовки. М.: СААМ, 1995. – 445 с.
- 9 Тараканов Б. И. Критический анализ современных тенденций развития спортивной борьбы // ТиПФК. – 2000.-№6. – С.28-30.
- 10 Шахмурадов Ю. А. Вольная борьба: Научно-методические основы многолетней подготовки борцов.-М.:Высшая школа, 1997.
- 11 Остапенко Н.С. Повышение эффективности соревновательной деятельности по спортивной борьбе на основе оптимизации правил соревнований: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – М., 1997
- 12 Павлов А. Е. Особенности методики обучения основным техническим приемам борьбы спортсменов 12-16 лет: Автореф. дис. ...канд. пед. наук.-М., 1988. – 24 с.
- 13 Матвеев Л. П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. - Киев, Олимпийская литература, 1999 – 318 с.

МАРКЕТИНГ В СПОРТЕ

МЕЦКЕР О. Н.

студент, Специализированная школа-интернат-колледж
олимпийского резерва, г. Павлодар

БЕЙСЕКЕЕВ А. И.

преподаватель специальных дисциплин, Специализированная школа-интернат-колледж олимпийского резерва, г. Павлодар

Современный мир сегодня стремителен, непрерывно активен и динамичен. Это не только влияние всемирной цифровизации, скорости времени, потоков информации, активности и умений быстро адаптироваться, быть стрессоустойчивым и многогранным. Состоявшийся человек сегодня ежедневно лавирует между теоретическими знаниями и полученным опытом в реальной жизни. Предполагается, что все это и многое другое необходимо

для показателей стабильной и успешной жизни, для высоких достижений и непрерывного роста. «Нужно бежать со всех ног, чтобы только оставаться на месте, а чтобы куда-то попасть, надо бежать как минимум вдвое быстрее!» крылатое выражение из детского произведения («Алиса в Стране Чудес») актуально сегодня как никогда [1, с. 77].

Мерилом успешности и показателем реализации нередко становится финансовый достаток и здоровый образ жизни. Бережное отношение к своему телу, здоровью, организму, пришло в наши страны не сразу и даже не с высокими спортивными достижениями. Наибольшая популярность и потребность в спорте для обычных людей возникла с приходом рекламного, модельного бизнеса, глянцевого журналов, теле-видео передач. Именно реклама и маркетинг внесли коррективы в наши представления о идеале или образце успешного человека. Каждый рекламный ролик представлял нам успешных, красивых, спортивных людей нашего времени. Эти красивые, спортивные образы закрепились и ассоциируются сегодня у нас с успешностью. Как же маркетинг повлиял на наши представления? Связан ли он со спортом? Актуально ли сочетание: маркетинг в спорте? Актуален ли маркетинг в спорте Казахстана?

Ключевая роль маркетинга в спортивной сфере современного Казахстана выражается в привлечении внимания не только к спортивным мероприятиям, но и к спортивным командам, спортивным брендам, к спортивным образам. В нашей стране, как и во многих других, маркетинг в спорте становится все более важным аспектом для развития спортивной индустрии, спортивных тенденций и укрепления наших позиций на мировой арене. Различные спортивные мероприятия набирают популярность в Казахстане, они способствуют увеличению числа зрителей, привлекают внимание не только спортсменов, любителей спорта, но и инвесторов, спонсоров, меценатов, а значит и спонсорских контрактов. Благодаря инвестициям спортивная инфраструктура переживает стремительный рост: модернизируются олимпийские объекты, футбольные, хоккейные стадионы, спортивные базы и детские спортивные комплексы. Этот рост в свою очередь, оказывает положительное влияние на потенциальные возможности маркетинга как для известных мировых брендов, так и для отечественных производителей. Достижение высоких спортивных результатов влечет за собой рост маркетинговых предложений и популярности, а значит и взаимовыгодного сотрудничества, и продвижения

спортивного образа в целом. Наиболее привлекательными для спонсоров и партнеров в Казахстане являются зрелищные, командные виды спорта: футбольные, хоккейные клубы. Они пользуются популярностью, отличаются массовостью, а значит способствуют большему привлечению внимания к спорту. Различные соревнования, как Чемпионаты мира, Чемпионат Азии и т. п. являются популярной и востребованной платформой для маркетинга и рекламы. За результатами больших спортивных мероприятий наблюдает весь мир, а значит и территория популярности выходит за рамки местности. Успехи и достижения казахстанских спортсменов на международной арене также привлекают внимание спортивных брендов и компаний. Зачастую, становясь лицом компании или бренда они продвигают товары и услуги как в нашей стране, так и на международном рынке. Подобное сотрудничество взаимовыгодно, оно позволяет нашим спортсменам иметь не только дополнительный доход, но и зачастую компании покрывают потребности спортсменов в элементарных вещах: качественная экипировка, дорогостоящее снаряжение, инвентарь и даже дорожные расходы.

В развитии и продвижении спортивной индустрии Казахстана важную роль играет маркетинг. Расширение границ спорта, выезды на соревнования за пределы страны, развитие информационных технологий и повсеместное применение социальных сетей создают новые возможности для маркетинговых кампаний и продвижения спортивных брендов. Онлайн-продвижение спортивных брендов, команд, мероприятий, благодаря активному использованию социальных сетей, получило широкое распространение и популярность. Именно социальные сети позволяют спортсменам, компаниям, брендам доступно и легко взаимодействовать с болельщиками, делиться информацией о предстоящих спортивных мероприятиях, своих продуктах, товарах или новинках в мире спорта, независимо от языковых барьеров или территориального разделения. Практически каждая спортивная команда, группа или игрок имеет сегодня своих поклонников, фан-клубы, аккаунты-сообщества и конечно меценатов. Популярность приносят теперь не только громкие победы, освещенные на государственных теле-радио каналах, но и личная жизнь спортсмена, его рекомендации, советы, пропаганда спортивного образа жизни. Спортивный образ благодаря социальным сетям стал собирательным, массовым, масштабным, доступным. Рост количества спортивных секций,

площадок, клубов, спортивных школ и интернатов это не только поддержка государства, но и результат работы маркетинга[2, с. 57].

Инновации в сфере медиа и цифровых технологий раскрывают новые возможности для распространения спортивного контента, пропаганды ЗОЖ в регионах, создание привлекательного образа спортсмена, развитие спортивного туризма. Результатом взаимодействия становится увеличение уровня участия и поддержки болельщиков. Грамотно спланированные, маркетинговые стратегии, предлагающие интерактивные возможности для взаимодействия с командами и спортсменами помогают увеличить вовлеченность болельщиков. Социальные сети в Казахстане на сегодня, в любой сфере, едва ли не самый популярный инструмент в руках маркетологов. Вместе с тем, успешная реализация маркетинговых стратегий в спорте непременно требует регулярного анализа рынка, его динамики и спроса, постоянного следования за тенденциями в индустрии спорта[3, с. 105].

Роль маркетинга в спорте в Казахстане продолжает увеличиваться, поскольку наша страна стремится не только укрепить свои позиции на мировой спортивной арене, но и развить спортивную индустрию как одну из ключевых отраслей экономики и ключ к здоровому поколению[4, с. 120].

Итак, в чем актуальность маркетинга в спорте в Казахстане сегодня?

1. В любой сфере, будь то искусство, образование или в данном случае спорт именно маркетинг прежде всего обеспечивает привлечение спонсоров из бизнес-сектора для поддержки.

2. Наибольшую популярность и привлечение внимание обеспечивает реклама: создание рекламных кампаний для освещения спортивных мероприятий, событий и программ.

3. Продвижение и активное взаимодействие обеспечивает популярный инструмент маркетолога – социальные медиа: Активное использование социальных медиа для продвижения, обратной связи, увеличения целевой аудитории.

4. Благодаря рекламе, стала более широко доступна информация об образовательных спортивных программах: организация образовательных мероприятий о пользе занятий спортом и его влиянии на здоровье, о спортивных грантах, акциях, мастер-классах, высших спортивных школах, судейских курсах, о возможностях обучения или повышении мастерства.

5. Сотрудничество, партнерство в мире спорта как с местными школами, университетами и общественными организациями, так и с международными спортивными заведениями для проведения совместных мероприятий.

6. Одной из новинок в спорте Казахстана, благодаря маркетингу, вошло такое понятие как спортивный туризм. Для нашей страны оно пока новое, но набирающее популярность. Спортивные любители и меценаты с интересом рассматривают Казахстан для посещения. Визовая доступность, щадящая ценовая политика, толерантность все это привлекает туристов при выборе страны для посещения спортивного мероприятия.

7. Создание своего сильного, узнаваемого бренда одна из основных задач местных маркетологов, которая позволит привлечь в казахстанский спорт долгосрочных инвесторов, спонсоров и качественной целевой аудитории.

8. Заложить в поколении стремление к здоровому образу жизни, привить любовь к спорту, сформировать стойкое неприятие вредных привычек.

Все это под силу современным инструментам маркетологов. В зависимости от поставленных им задач будет сформировано представление поколения о спорте в нашей стране, представления других стран о спорте в Казахстане [8, с. 98].

Маркетинг имеет огромное влияние на любую сферу, но именно с развитием информационных технологий инструментарий маркетологов расширился и обрел четкие конструкции, планы и стремительный, но эффективный результат. Маркетинг в спорте сегодня не имеет границ, языка или ограничений в сфере применения, именно поэтому применение его в спортивной сфере имеет столь положительный эффект и плодотворную почву для дальнейшего развития.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Переверзин И. И. Искусство спортивного менеджмента. – М.: Советский спорт, Москва, – 2004, – 77 с.
- 2 Галкин В. В. экономика и управление физической культурой и спорта. Ростов на Дону: Феникс, – 2006, – 57 с.
- 3 Ж. К. Холодов., В. С. Кузнецов., Теория и методика физической культуры и спорта\учебник для студ. учреждений высш. образования: из.центр «Академия». – Москва, – 2018, – 105 с.

4 В. С. Кузнецов Теория и методика физической культуры и спорта\учебник для студ. учреждений высш. образования: из.центр «Академия». – Москва, 2012, 120 с.

5 Р. Н. Терехина., Е. Н. Медведева., Е. С. Крючков., Организация спортивно – зрелищных мероприятий: \учебник для студ. учреждений высш. образования: из.центр «Академия». – Москва, – 2017.

6 С. Н. Попов., О. В. Козырева., М. М. Малашенко и др. : \учебник для студ. учреждений высш. образования: из.центр «Академия». – Москва, – 2016.

7 Бердникова С. О. Копейка Я. Ю. Лысый В. И. Эмоциональная направленность личности спортсменов \ Ананьевские чтения – Москва, 2000г. тезисы научно-практической конференции. – СПб., Москва, – 2000.

8 Визитей Н. Н . Социология спорта. Курс лекций. – К.: Олимпийская литература, Москва, – 2005, – 98 с.

9 Волков И. П. спортивная психология в трудах отечественных специалистов. Хрестоматия. – СПб.: Питер, – 2002.

ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН КҮРЕС САБАҚТАРЫНДА ҚОЛДАНУ

МҰРАТ Ә. Н.

студент, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

БЕЙСЕКЕЕВ А. И.

арнайы пәндер оқытушысы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Спорттық іс-әрекеттің циклдік түрлерімен салыстырғанда жекпе-жектегі барлық оқу процесі тек білім мен дағдыларды тар игерумен шектелмейді, бірақ оларды әр түрлі қарсыластармен және әртүрлі жағдайларда тікелей жекпе-жекте қолдануды қажет етеді, сондықтан бұл күрделі міндеттерді шешу ойын оқыту әдістерін қолдануға жақсы ықпал етеді. Сонымен қатар, жекпе-жектегі қажетті әдістер: соққылар, басып алу, қорғаныс және қозғалыс, қажетті мақсатқа қол жеткізумен бірге, оқушылардың техникалық және тактикалық құралдарының арсеналына біртіндеп енеді. Жаттықтырушылар әрдайым әр түрлі жаттығуларға ұмтыла бермейді. Жаттығу тапсырмалары оқушылардан бірдей әрекеттерді

орындауды талап етеді. Сондықтан, бұл жағдайларда арнайы ашық ойындарды қолдану жаттықтырушыларға көмекке келеді. Оларды әртүрлі кезеңдерде және әртүрлі мақсаттарда қолдануға болады. Басында техникалық, тактикалық әдістердің негіздерін дамыту, содан кейін шеберлікті нығайту және жетілдіру, сонымен қатар жаттығудың эмоционалды фонын арттыру мақсатында [3, 15-25б.].

Дене шынықтыру жүйесінде ойын білім беру, сауықтыру және білім беру міндеттерін шешу үшін қолданылады. Ойын әдісінің мәні-қатысушылардың мотор белсенділігі ойынның мазмұны, шарттары мен ережелері негізінде ұйымдастырылады.

Ойын әдісінің негізгі әдістемелік ерекшеліктері:

1. Ойын әдісі Физикалық қасиеттердің жан-жақты, жан-жақты дамуын және моториканы жетілдіруді қамтамасыз етеді, өйткені ойын барысында олар оқшауланбайды, бірақ тығыз өзара әрекеттеседі; педагогикалық қажеттілік жағдайында ойын әдісін қолдана отырып, белгілі бір физикалық қасиеттерді іріктеп дамытуға болады (тиісті ойындарды таңдау);

2. Ойында бәсекелестік элементтерінің болуы қатысушылардан айтарлықтай физикалық күш-жігерді талап етеді, бұл оны физикалық қабілеттерді тәрбиелеудің тиімді әдісі етеді;

3. Мақсатқа жетудің әртүрлі әдістерінің кең таңдауы, ойындағы іс-әрекеттің импровизациялық сипаты адамның тәуелсіздігін, бастамасын, шығармашылығын, мақсаттылығын және басқа да құнды жеке қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді;

4. Қарама-қайшылық жағдайында ойын шарттары мен ережелерін сақтау мұғалімге қатысушыларда моральдық қасиеттерді мақсатты түрде қалыптастыруға мүмкіндік береді: өзара көмек пен ынтымақтастық сезімі, саналы тәртіп, ерік, ұжымшылдық;

5. Ойын әдісіне тән ләззат, эмоционалдылық және тартымдылық факторы қатысушыларда (әсіресе балаларда) тұрақты жағымды қызығушылық пен белсенді мотивтің қалыптасуына ықпал етеді. Ойын әдісінің жетіспеушілігі оның жаңа қозғалыстарды үйрену кезінде, сондай-ақ денеге жүктемені мөлшерлеу кезінде шектеулі мүмкіндіктерін қамтиды [9, 17–19 б.].

Ойын күші барлық тән атындағы ерекшеліктері пайдаланылады процесінде спорттық жаттықтыру единоборцев үшін ғана емес, бастауыш оқыту қозғалыстарға қатысуына немесе сайлау әсерінен жекелеген қабілеттерін, қанша кешенді жетілдіру, қозғалыс қызметі күрделенген шарттарындағы. Олар сізге ептілік, тапқырлық, бағдарлау жылдамдығы, Тәуелсіздік, бастама сияқты

қасиеттер мен қабілеттерді жақсартуға мүмкіндік береді. Білікті жаттықтырушының қолында олар сонымен қатар ұжымшылдықты, серіктестікті, саналы тәртіпті және басқа да адамгершілік қасиеттерді тәрбиелеудің өте тиімді әдісі ретінде қызмет етеді.

Бейімделу және қалпына келтіру процестерінің тиімділігін жеделдету және арттыру, бұрын қол жеткізілген дайындық деңгейін сақтау мақсатында белсенді демалу және басқа дене белсенділігіне ауысу құралы ретіндегі олардың рөлі бірдей маңызды [5, 20–35 б.].

Іріктеу кезіндегі маңызды міндет-спорттық нәтижелерді болжау. Бұл міндетті іске асыру үшін түрлі ұйымдастырушылық және спорттық іс-шараларды қолданамын.

Жаңадан бастаушы балуандарды дайындауға мамандандырылған ашық ойындарды қосу жаттығу сабақтарында бекітілген бағдарлама аясында жүзеге асырылады. Ойынды өткізу үш кезеңде жүзеге асырылады: ойынға дайындық, ойынның өзі, ойынды талқылау және жеңімпаздарды марапаттау.

Ойынға дайындық-бұл кезең балуандардың ойынға толық қатысуы үшін қажетті (техникалық және тактикалық) әрекеттерді қалыптастыруға бағытталған, бұл қажетті ойын әрекеттерін қалыптастыруды қамтамасыз ететін дайындық жаттығулары. Проблемалық ойын жағдайын жасау сізге жекпе-жекте осындай жағдайларын модельдеуге мүмкіндік береді, оның дамуы күрескерді болашақ күрес жағдайларына дайындайды. Ойын барысын және ойыншылардың мінез-құлқын бақылау. Ойынды игеру және ойын барысында балалардың мінез-құлқы көбінесе оны дұрыс басқаруға байланысты. Ойынды ұйымдасқан және уақтылы бастау керек. Ойын сигнал бойынша басталады. Балаларды ойын ережелерін саналы түрде сақтауға үйрету керек [4, 25–40 б.].

Ойын барысында ойыншылардың шығармашылық бастамасын дамытуға жәрдемдесу керек. Саналы тәртіпке, ойыншыларға жүктелген ережелер мен міндеттерді адал орындауға қол жеткізу керек. Ойын барысында оқушылардың көңіл-күйін ескеру қажет. Қарапайым техникалық әрекеттерді тиімді игеру үшін комбинациялық бағыттағы үш минуттық ойындарды өткізу жеткілікті.

Кез-келген ойынды шамамен келесі сызба бойынша түсіндіру керек:

1. Ойынның атауы (Ойын қандай мақсатта өткізіледі деп айтуға болады);

2. Ойыншылардың рөлдері және олардың мекенде орналасуы;

3. Ойын барысы;
4. ойынның мақсаты (кім жеңімпаз деп аталады);
5. Ойын ережелері.

Ойынның түсіндірмесі ойыншылардың сұрақтарына жауаптармен аяқталады. Күштің басым дамуына арналған ойындар. «Қабырғадағы қабырға» (көптеген бұлшықеттер үшін) соғыс (көптеген бұлшықеттер үшін) шеңберге тарту (қол, аяқ, артқы бұлшықеттер үшін). Кілемдегі күтпеген позицияларға толы әр түрлі ойындар («Кілемдегі Регби», «Дөңгелек арқа», «Бекіністі қорғау», «Футбол»), кедергілері мен басқа да асқынулары бар күрделі эстафеталар (мысалы, үш толтырылған допты Эстафета) ептілікті дамытудың тамаша құралы болып табылады [1, 52–60 б.].

Үлкен жастағы топтарда қиындықтағы ойындардың мазмұны жекпе-жектің нақты жағдайларына мүмкіндігінше жақын. Сондықтан оқу топтарындағы ойын тапсырмалары күрделене түседі.

Ойын кешендерін қолдану оқу - жаттығу даярлық топтарында оқу сабақтарын ұйымдастыруға ықпал етеді және оқу - жаттығу процесін толық оңтайландыруға мүмкіндік береді. Ойын барысында студенттерге қойылған міндеттерді шешу үшін іс-әрекеттерді салыстырмалы түрде еркін таңдауға рұқсат етіледі. Сонымен қатар, студенттер арасындағы бәсекелестіктің элементі, белгілі бір мотор іс-әрекетінде өзінің артықшылығын растауға деген ұмтылыс әрқашан бар.

Ойын жағдайларының өзгермелілігі шығармашылық бастаманың дамуына ықпал ететін, ойынды жекпе-жектің нақты жағдайларына жақындататын ең тиімді моториканы таңдауда белсенді тәуелсіздікті қажет етеді.

Қозғалыс әрекеттері мен жүктеме сипатында қатаң реттеудің болмауы студенттерге туындаған мәселелерді шешу үшін ең тиімді деп санайтындарды пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қатысушыға түсетін жүктеме толығымен оның белсенділігіне, ойында орындалатын функцияға және алдын-ала анықталған жағдайларға байланысты (ойын тапсырмасының ұзақтығы, қатысушылар саны, ойын мазмұны және т.б.).

Ойын барысында қатысушылар жетістікке жету үшін бір мотор әрекетін емес, әртүрлі комбинациялардағы бірнеше техниканы қолданады. Мұның бәрі балуандардың техникалық және тактикалық дайындығына кешенді әсер етеді. «Аударыспақ», «Үшінші нүкте», «Геронды төңкеріңіз», «Еденнен жыртыңыз», «Гимнастикалық

орындықтағы күрес», «Гимнастикалық төсенішпен эстафета», «Түйіні бар орамал», «Борьба с завязанными глазами».

Оқу міндеті:

- басып алуды жетілдіру;
- басып алудан босатуды жетілдіру.

Ойын тапсырмасы:

- қарсыласты лақтыру.

Қатысушылар жұппен бөлініп бабына сәйкес, өзінің салмақты санаттарында палуандарға арналған кілем үстінде күресуді жүргізеді.

1-ші нұсқа.

Ойыншылардың бірі таңғышпен көзге түседі. Сонымен қатар, оның қарсыласы оған жақындап, кем дегенде бір қолымен ұстап алуға мүмкіндік беруі керек. Ойын жетекшісі ысқырықпен сигнал береді, ал қатысушылар күресе бастайды.

Сонымен қатар, көзге көрінбейтін ойыншы да, оның қарсыласы да лақтырулар бағаланады. Бір-екі минуттық ойыннан кейін төреші жекпе-жекте тоқтатады және ойыншылар рөлдерді өзгертеді.

Екі кезең ішінде ең жоғары балл жинаған спортшы жеңімпаз болып саналады.

2-ші нұсқа.

Екі ойыншы да көзге таңылады. Төреші оларға бір-бірін табуға көмектеседі. Бұл нұсқада 3 минутқа созылатын бір ғана жекпе-жек өткізіледі.

3-ші нұсқа.

Екі қатысушы да кілемнің ортасына көзге таңғышпен шығады. Бірақ біреуі тек шабуыл жасау міндетін алады, ал екіншісі өзін қорғап, тек қарсы шабуыл әдістерін қолданады. Екі жекпе-жек бір-екі минутқа созылады, сәйкесінше бірінші кезеңнен кейін балуандар рөлдерді өзгертеді [2, 98–100 б.].

Спорттық жекпе-жектерде жиі кездесетін жағдайларды көрсететін ашық ойындарды қосу арқылы оқу - жаттығу процесінде ойын техникасын қолдану сізге:

- техниканы-тактикалық іс-қимылдарды оқыту әдістемесін әзірлеу, онда оқу бағдарламасының мазмұны ойын мазмұнына енгізіледі;

- спорттық жекпе-жектерде тактика-техникалық әрекеттерді қолданудың тиімділігін арттыру.

Ойын техникасын енгізу қатысушылардың эмоционалды көңіл-күйіне жағымды әсер етеді, бұл өз кезегінде контингентті

тұрақтандыруға және оқу бағдарламаларын игерудің тиімділігіне ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Алиханов И. Вольная борьба / Физкультура и спорт 1951.
- 2 Байдосов К. Р. Казахская национальная борьба – Алма – Ата: Мектеп, 1987. – 136 с.
- 3 Дзигаро Кано Кодокан. Дзюдо/ Д. Кано. - Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс». - 2000. - 448 с.
- 4 Дзюдо: Методические материалы экспериментальной дополнительной (учебной) программы для детей, подростков, молодежи, взрослых / И.Д. Свищев. - М.: СпортУниверГрупп. - 2004. - 81 с.
- 5 И.Д. Свищев, Дзюдо: Учебная программа для учреждений дополнительного образования /- М.: Советский спорт, 2003. - 112с.
- 6 Ланда Б. Х. Методика комплексной оценки физического развития и физической подготовленности / Б. Х. Ланда. - М.: Советский спорт, 2008. - 244 с
- 7 Левицкий А. Г. Как объективно оценить уровень мастерства дзюдоиста? / А. Г. Левицкий // Дзюдо. - 2000. - №2. - С. 52-54.
- 8 Лях В. И. Тесты в физическом воспитании школьников: пособие для учителя / В.И. Лях. - М.: издательство АСТ, 1998. - 272 с.
- 9 Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры: учебник для институтов физ. культуры / Л.П. Матвеев. - М.: ФиС, 1991. - 543 с. ил.
- 10 Никитушкин В. Г. Формирование программно-нормативного обеспечения спортивных школ по олимпийским видам спорта/ В.Г. Никитушкин // Теор. и практ. физ. культ. - 2003. - №10. - С. 35-37.

СПОРТТЫҢ АДАМНЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНА ӘСЕРІ

РАМАЗАНОВА М. Ж.
студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
ҚАЙЫРГЕЛЬДІ Ж. Е.
студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
БЕРКИНОВ Н. Р.
оқытушы ассистент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Спорт адамның мінезін қалыптастырады деген сөзді жиі естиміз. Бұл шынымен де солай ма? Спорт шынымен физикалық ғана емес, психологиялық тұрғыдан да адам денсаулығына әсер ете ала ма?

Халықтың көп бөлігіндегі психикалық денсаулық жағдайы қазіргі уақыттағы алаңдаушылық болып табылады және бұл көрсеткіштің нашарлауында айқын өсім байқалады. Адамның психикалық денсаулығының деңгейі үнемі өзгеріп отырады және әртүрлі факторларға байланысты, бірақ атап айтқанда: әлеуметтік, психологиялық, биологиялық және т. б.

Күнделікті өмірде көптеген адамдардың бейнесінде физикалық белсенділік жоқ, бұл өте жақсы емес салдарға әкеледі: үнемі шамадан тыс жұмыс, энергия мен күштің болмауы. Адам үшін шамадан тыс психикалық стресс физикалық стресстен әлдеқайда қауіпті, өйткені ол психикаға қатты әсер етеді және көбінесе эмоционалды күйзеліс пен күйіп қалудың себебі болып табылады. Өздеріңіз білетіндей, стресс - «бұл ішкі мазасыздық немесе оны басу күйін көрсететін психологиялық және мінез-құлық реакциялары». Бірақ қарқынды физикалық жаттығулар кезінде дене бақыт пен эйфория сезімін тудыратын эндорфиндер шығарады. Спортпен шұғылданғаннан кейін адам жағымсыз эмоциялармен бөлісіп қана қоймай, жақсы нәрселер туралы ойлана бастайды.

Жақсы көңіл – күй мен әл-ауқатқа «жауапты» Гормон-бета-эндорфин. Жүгіруден кейін бұл гормонның қандағы деңгейі едәуір жоғарылайтыны анықталды: 10 минуттан кейін – 42 %, ал 20 минуттан кейін – 110 %. Бета-эндорфин күшті эйфориялық әсерге ие-депрессиядан шығуға және психикалық тепе-теңдікке ықпал етеді. Сондай - ақ, спортпен шұғылдану-ұйқысыздықпен күресудің ең жақсы тәсілдерінің бірі, өйткені адам қандай да бір жүктеме алғаннан кейін денеде белгілі бір шаршауды сезіне бастайды және оның денесі демалуды қажет етеді. Дене белсенділігі психологиялық процестердің барысына пайдалы әсер етеді, эмоционалды және психикалық стрессті жеңілдетуге көмектеседі. Спортпен шұғылдану мазасыздық сезімінен арылуға көмектеседі, ойларды дұрыс тәртіпте орнатады, көбінесе депрессиялық күйден шығарады, нәтижесінде стресстік мінез-құлық белгілері жоғалады.

Спорт кезінде есте сақтау қабілеті жақсарайды. Эндорфиндер бөлінеді-бұл жүйке жүйесінің әсеріне ықпал етеді, мидың жаңа жасушаларының өсуін ынталандырады, концентрацияны арттырады және белгілі бір әрекетке назар аударуды жеңілдетеді. Спорт – өмір

салты ретінде өзіне деген сенімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Жаттығу мен жаттығу уақыт өте келе әдетке айналады, бұл сіздің өзін-өзі Бағалауыңызды арттырады және өзіне деген сенімділікті арттырады. Адам өз денесінде өзін жайлы сезінеді және күн сайын жетістік сезімін сезінеді. Ұйқының сапасы жақсарады, өйткені физикалық белсенділік жағымды шаршауды тудырады, бұл сізге қатты және сенімді ұйықтауға мүмкіндік береді, өйткені кез-келген қысқа физикалық белсенділік сізге ұйқы режимін үйлестіруге көмектеседі.

Спортпен шұғылдану жүрек соғу жиілігін арттырады және аптасына бірнеше рет тұрақты жаттығулар сізге жақсы фитнес, белсенділіктің жоғарылауы, физикалық күш пен қуат береді. Тұрақты жаттығулар иммундық жүйені жақсартады, стрессті азайтады, дененің иммундық реакциясын бұзатын кортизол (стресс гормоны) секрециясын төмендетеді. Тұрақты жаттығулар сіздің жағдайыңызды жаман әдеттермен нашарлатудың орнына, сіздің жағдайыңызды бұзатын басқа жағымсыз әрекеттерге жүгінудің орнына психикалық және эмоционалдық өмірлік қиындықтарды жеңуге көмектеседі.

Спорттың адам денсаулығына әсерінен басқа, тұрақты және жоспарланған іс-шаралар адамның ерік-жігерін, өмір сүруге деген ұмтылысын және күнделікті өмірде берілгендігін дамытуға ықпал етеді. Спорт адамдарды тәртіпке үйретеді, төзімдірек етеді, қиын өмірлік қиындықтар мен күтпеген жағдайларды жеңе білу қабілетін дамытады. Жаттығу барысында Сіздің эмоцияларыңыз бен эмоционалдық күйлеріңізді басқару, сондай-ақ өмірдің басқа салаларында өзін-өзі реттеу дағдыларын қолдану қабілеті жақсарады.

Бірақ физикалық белсенділік-бұл адам ағзасы үшін белгілі бір стресс, бұл психологияға емес, физиологияға қатысты екенін түсіну керек. Сондықтан жаттығу кезінде психологиялық стресс физикалық күйзеліске ұшырайды, дене қазіргі уақытта болып жатқан процестерге ауысады. Сондықтан оқу жүктемелері мен стресстен арылуға, эмоционалды демалуға көмектесу үшін оқу орындарында (мектептерде, ҰБТ жоғары оқу орындарында) дене шынықтыру сабақтарын өткізу өте маңызды. Егер өмірде күрделі психологиялық проблемалар болса, сіз дереу маманға хабарласуыңыз керек, содан кейін ғана бірлесіп сауықтыру туралы шешім қабылдауыңыз керек. Спорттық өмірдің басында сіз өзіңізді ауыр және ауыр жүктемелермен қайта жүктемеуіңіз керек,

физикалық жаттығулар бағдарламасын таңдау шындыққа сәйкес келуі керек және әрқайсысының жеке ерекшеліктеріне негізделуі керек. Жаттығуды таңдау адамға байланысты, оның өзіне рахат әкелуі өте маңызды. Егер жаттығулар ашық ауада өтетін болса, бұл сіздің үйіңізден кетуге итермелейді, мүмкін кешкі серуендеуден бастаныз, бұл өмірде белгілі бір режимді орнатуға ықпал етеді және уақыт өте келе күрделі жаттығуларды енгізуге болады. Бірден қандай да бір жаһандық нәтижелерді күтуге болмайды, олар уақыт өте келе біртіндеп келеді.

Бірақ адам спорттық іс-әрекетті бастағаннан кейін бірден ынта-жігер, жарқын және күшті эмоционалды тәжірибелер оянады, жеке тұлғаны терең баурап алады. Бұл эмоциялар дененің жалпы жұмыс қабілеттілігінің жоғарылау күйін, осы әрекетті орындаудағы сәттілік тәжірибесін және одан туындаған жеке басымдылық санасын көрсетеді: күшті, епті, батыл, батыл, төзімді, өз қабілеттеріне сенімді, кез-келген адамға қол жетімді емес қиын жаттығуды орындай алатындай сезіну жағымды. Гиподинамия деп аталатын белгілі бір ауру бар-адамның психикалық денсаулығына қауіп төндіретін отырықшы өмір салты. Біздің денеміз күні бойы эпинефринді көп бөлетін етіп жасалған, оны жағу керек. Егер біз оны күйдірмесек, эмоционалды және физикалық стресс біздің денемізде жиналуы мүмкін. Уақыт өте келе бұл психосоматикалық ауруларға айналуы мүмкін.

Дене шынықтыру тек физиологиялық тұрғыдан пайдалы деп саналады, бірақ бұл психологиялық қажеттілік. Ол адам табиғатында жатыр. Қозғалыс арқылы біз адам ішіндегі белгілі бір психикалық процестерді реттей аламыз. Психоэмоционалды шиеленісті азайту, көңіл-күйді жақсарту, ақыл-ой өнімділігін арттыру. Бұл фактіні растау үшін физикалық белсенділіктің психикалық процестерге және адамның ішкі жағдайына әсерін анықтаған американдық авторлардың зерттеулеріне жүгінейік.

Физикалық белсенділік ұзақтығы бойынша әртүрлі әсер береді. Шұғыл әсер, бұл түр физикалық жаттығулардың белгілі бір цикліне бағытталуы мүмкін, бұл көбінесе қысқа мерзімді. Осы түрге сүйене отырып, нәтиже әдетте әрекеттер жасалғаннан кейін бірден бағаланады, әдетте бұл әсер мазасыздық пен шаршау сезімін төмендетеді. Бірақ тұрақты және қысқа жаттығулар нәтиже бермейтінін түсіну керек, бұл зерттеулермен дәлелденген. Ең бастысы, сіздің дененізді тындау керек, өйткені ол қалай дұрыс екенін біледі. Бірте-бірте жаттығулар мен өмір салты әдеттегі

бағытқа енеді, дене үйрене бастайды және сізге ұзақ жаттығулар жасау қиын болмайды.

Бірінші кадамды жасау қиын болады, өйткені оның көп бөлігі психологиялық жағдайға байланысты болуы мүмкін. Адамға бұл жағдайды нашарлататын және ештеңеге әкелмейтін сияқты көрінуі мүмкін. Бірақ зерттеулер басқаша айтады, сондықтан оларға сену керек. Өмір жүйелі және белсенді бола бастағанда, біздің денеміз бен басымыз шиеленісіп, аз уайымдауы керек. Сондықтан спортқа арналған орынды әрдайым және кез-келген тығыз кестеде табуға болады, ол үшін де орын қалдыру керек.

Жүктемелердің ішкі күйге ұзақ мерзімді әсері де зерттелді, олар ұзақ уақыт бойы шаршау мен депрессияны азайтуға бағытталған. Экспериментке 6 апта бойы отырықшы және белсенді өмір салтын ұстанған адамдардың бірнеше тобы қатысты. Содан кейін екінші топта адамдар тобының қалған бөлігінен айырмашылығы депрессиялық жағдайдың төмендеуі байқалды. Тәжірибенің бұл түрі тәжірибемен дәлелденген шынайы нәтижені дәлелдеу үшін бірнеше рет және көптеген басқа адамдар тобымен жүргізілді

Осылайша, жүйелі және тұрақты спортпен шұғылдану адам психологиясының жағымды жағына әсер етеді. Дене белсенділігі адамның иммунитетін арттыруға, режимді орнатуға, стрессті, ұйқысыздықты жеңуге мүмкіндік береді, өзіңізге және өз күшіңізге сенуге мүмкіндік береді. Тұрақты кешкі Жаттығулар Бір күнде жинақталған жүктемелерден арылуға көмектеседі. Ең бастысы, спорт барлық аурулардың алдын-алу болып табылады, бұл тек емдеуде ғана емес, сонымен қатар ағзадағы аурулардан арылуға көмектеседі. Егер адам өзімен тепе-теңдікте қалғысы келсе, дәрі-дәрмектерге қарағанда тиімдірек болатын күнделікті физикалық белсенділік туралы ұмытпаңыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ишмухаметова Н. Ф., Ильин С. Н. спорттың адамның психологиялық жағдайына әсері // жаратылыстану, техникалық және гуманитарлық ғылымдар саласындағы зерттеулердің инновациялық нәтижелері : Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары бойынша ғылыми еңбектер жинағы 12 қараша 2021 ж.: Белгород: «перспективалық ғылыми зерттеулер агенттігі» ЖШС (apni), 2021. 124-127 ББ. URL: <https://apni.ru/article/3151-vliyanie-sporta-na-psikhologicheskoe-sostoyan>

Секция 28
БАҚ даму тенденциялары және
журналистикадағы заманауи технологиялар
Тенденция развития СМИ и современные
технологии в журналистике

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕГІ СӨЗ МӘДЕНИЕТІ

АКМАГАМБЕТОВА Б. Е.

магистр, аға оқытушы, М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл қ.
БИГУЖИНА Г. К.

магистрант, I курс, «Филология» мамандығы,
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл қ.

Әлеуметтік желілердегі сөйлеу мәдениеті-бұл коммуникация саласындағы ғалымдар мен мамандардың назарына көп ілінетін өзекті мәселе. Бүгінгі таңда дамыған заманда әлеуметтік желіні пайдаланбайтын адам жоқ деп айтуға негіз бар. Себебі Datareportal.com мәліметіне сүйенсек, әлемде әлеуметтік желілер бойынша желі қолданушылар саны 5 млрдқа жуықтаған. Бұл көрсеткіш жалпы адамдардың 60 % – на тең. Instagram, WhatsApp, Facebook секілді әлеуметтік желілер ең кең таралғандардың қатарына жатады. Қазақ тілінің өсіп, дамып өркендеуіне ғаламтор желілерінің тигізер пайдасы аз емес. Бірінші Президентіміз Н. Назарбаев өз Жолдауында: «Қазақ тілі ғылым мен білімнің, интернеттің тіліне айналды» [1], – деген болатын. Қазақ тілі ХХІ ғасырдағы ақпараттық технологиялар көшіне ілесіп, дамып келеді. Желі пайдаланушылар хат алмасады, ой-пікірмен бөліседі. Күнделікті өмірде әлеуметтік медианы пайдалану қазіргі қоғамның ажырамас бөлігіне айналды, сондықтан оны біздің қарым-қатынасымыз бен сөйлеу мәдениетімізге әсерін зерттеу және талдау маңызды.

Әлеуметтік желідегі постарда, жазылған пікірлерден көп қателіктер кездестіріп жатамыз. Ауызекі сөйлеу тілінің элементтері болып табылатын жаргон, диалектизм, варваризмдер де жиі ұшырасады. Белгілі бір әлеуметтік немесе қызығушылығы ортақ топтардың басқаларға түсініксіз, құпия мағынада сөйлесуі сөнге айналған заманда жаргон сөздердің қолданыс аясы да кеңейіп келе жатқанын байқау қиын емес. Қазіргі уақытта SMS хабарламалар жастар мен ересектер арасындағы ең танымал байланыс құралдарының біріне айналды. Бұл мақалада біз осы

факторлардың сұхбаттасушының пікіріне әсерін қарастырамыз және оларды түзету жолдарын талқылаймыз.

Интернет пен әлеуметтік медиа әлемнің түкпір-түкпірінен келген адамдармен қарым-қатынас жасаудың бірегей мүмкіндігін ұсынады. Алайда, әлеуметтік желілердің танымалдылығының артуымен сөйлеу мәдениеті саласында жаңа мәселелер туындайды.

Көптеген адамдар SMS арқылы сөйлескен кезде көпшілікке түсініксіз жаргон тіркестерін көп қолданады. Жалпы тіл білімінде жаргон туралы алғашқылардың бірі болып пікір айтқан В. И. Даль. Оның пікірінше, «жаргон» сөзі французша «диалект», «жергілікті сөйлеу» дегенді білдіреді [2, 12]. Қазақ ғалымдары да тіл тазалығы мәселесін көтеріп, жаргон сөздерді әдеби тілдің лексикалық нормасына жатпайтын сөз деп көрсеткен. М. Балақаев жаргон туралы: «Дөрекі, былапыт және жаргон сөздер. Бұлар – әдеби тілдің, жалпы тіл мәдениетінің ата жауы. Сондықтан олар әдеби тілдің лексикалық нормалары қатарынан орын алуы мүмкін емес», – деп айтқан [3, 25]. Бүгінде ғаламтор қолданушы жастардың қарым-қатынас барысында қолданып жүрген сөздеріне назар аударсақ: «батан» (оқымысты), «базар жоқ» (таңғалғанда айтылатын сөз), «құлаққа лапшы ілу» (өтірік айту), «потеря болу» (қобалжу), «сушняк» (сусын), «лақтырып кетті», «отырғызып кетті» (алдап кетті) және т.б. Осы сарындағы жаргон сөздерді әлеуметтік желілерден жиі кездестіреміз. Бұл хабарды түсінбеушілікке және теріс қабылдауға әкелуі мүмкін. Осындай тілбұзар сөздер саф алтындай таза тілімізге өзінің нұсқанын тигізбей қоймасы анық. Белгілі тілші-ғалым Мәулен Балақаев: «Ана тілін жақсы білу – әркімнің азаматтық борышы. Егер әрбір сөзді орнымен жұмсай біліп, айтқан ойы мазмұнды, нысанаға дәл тиетіндей ұғымды шығып, тыңдаушысын баурап алардай әсерлі болса, ана тілінің құдіреті сонда анық сезілер еді. Ал мұндай шеберлік тек тіл мәдениеті жоғары адамдардың ғана қолынан келер жайт» деген екен [4, 36]. Осы сөзге ден қойсақ, академиктің бұл пікірі, әрине, ауызша және жазбаша сөз қолданушыларға да тікелей қатысы бар. Ғаламтор желілеріндегі грамматикалық қателіктер де көзге жиі ұшырасатын болып жүр. Сақтанбасақ, тілге деген салғырттық, немқұрайлық осындайдан басталады. Сондықтан жаргон сөздерінен аулақ болу және ресми тілді қолдану ұсынылады. Тіпті бұлар қазіргі жастар арасында «тұрақты сөз тіркестеріне» айналып кетті десек, артық айтпағандаймыз.

Жастар техникалық және әлеуметтік жаңалықтарды бірінші болып қабылдайды және оларға ауызша атаулар береді. Интернеттегі байланыс жастар ортасында жаңа сөздер мен сөз тіркестерінің пайда болуына өз үлесін қалдыруда. Бұл үдерістің көріністерінің бірі сөйлеуде ағылшын сөздерін қолдану деп атауға болады, ол жастар арасында пайда болған стандарттардан туындаған мінез-құлықтың өзіндік түріне айналды. Өз сөздерін ағылшын тілін қолдана отырып, жастар белгілі бір дәрежеде шет елдік мәдениетке, өмір салтына жақындай түседі. Мысалы, old – қазақша аудармасы «көне, бұрын көріп тастаған», real (риил) – қазақша аудармасы «шындық, шынайы айта берсек осы сынды сөздер жетерлік. Бүгінгі желідегі жастар тілінде жиі кездесетін хейтер, челлендж, эшкере, хайпер сынды т.б. сөздер өте көп. Бұл сөздердің орнына өз тіліміздегі балама сөздермен алмастыру дұрыс болар еді.

Көбінесе SMS хабарламаларында сөздерді жазудағы қателіктер, тыныс белгілерін дұрыс қолданбау және басқа грамматикалық қателер болуы мүмкін. Бұл автордың сауатсыздығы туралы әсер қалдыруы және әңгімелесушінің алдында оның беделін төмендетуі мүмкін. Әлеуметтік желіде қазақ тілінің қ,ғ,ң,ә,і,ү,ұ,ө тәрізді төл әріптерінің сирек қолданылуы. Қазақ әріптерінің әлеуметтік желіде хабарлама алмасу барысында көп қолданыла бермейтін негізгі екі себебін қарастыруға болады. Біріншіден, ұялы телефондарында төл дыбыстарымыздың болмауы. Екіншіден, көп адамдардың қазақ қаріптерін ажырата алмауында. Мысалы, «калайсын?», «озин?», «жаксы», «кайдасын?» деп жазу үйреншікті жағдайға айналғалы қашан? Тәуелсіздік алып, ана тіліміздің мәртебесі өз қолымызға тигенімен, тілімізге орнығып қалған кейбір аралас сөздерден әлі арыла алмай келеміз. Сондықтан смс-хабарламаларды жазу кезінде грамматикалық ережелердің дұрыс жазылуы мен қолданылуына назар аударған жөн.

Қарап отырсақ, дұрыс жазылу емлесімен мектеп қабырғасында жүргенде-ақ таныстық. Қазақ әдеби тілінің тарихын және оның бүгінгі қолданысын зерттеген профессор Р. Сыздық бүгінгі жастардың ата-әжелерінің әңгімелерінен, көркем әдебиеттен, кинолардан көріп, оқып, естіп білетін мағлұматтарды толық әрі осы мағлұматтарға қатысты өз ойлары, өз түсініктері бар деп есептейді. Сонымен қатар, жастар арқылы қазақ тілінің мәртебесін көтеру мүмкіндігі бар екендігін «Сөздер сөйлейді» атты еңбегінде көрсетеді: «...жастардың ана тілі – қазақ тіліне назар аударып қызығушылықтарын тудыру, сол арқылы тілдің беделін

арттыру, биікке көтеру сияқты мемлекеттік тілдің өміршеңдігі мен болашағы үшін күрестің бір ұшы болып табылады деп санаймыз» [5, 318].

Бірақ әлі күнге дейін қателесушілердің саны көп. Мысалы:

1. Келісім білдіргенде «Иә» демей, «Я, иа, ия, йа» деген сияқты түрлі нұсқада жазады. Дұрысы - «иә».

2. «Дейді» деген сөзді қысқартып, «дид» деп жазатындар да көп. Дұрысы – «дейді».

3. «Ғой, қой» шылауларын «ғо, қо» деп жазатындар баршылық. Дұрысы – толық жазу.

4. «Жатырмын, тұрмын» деген сияқты 1-жақта тұрған етістіктерді «жатырм, тұрм» деп қысқартып жазушылар көп. Дұрысы – толық жазу.

Мән бермей жүрген сөздердің өзі сізді қате жазуға дағдыландыруы мүмкін. Сондықтан асығыс жаза салудан, мән бермеуден сақтанғанымыз жөн.

Әңгімелесушінің біз туралы пікірі біздің хабарламаларымыздың мазмұны негізінде ғана емес, сонымен қатар тіліміз бен сауаттылығымыз негізінде де қалыптасады. Сондықтан сөз таңдауын қадағалау, жаргондар мен диалектизмдерден аулақ болу, сондай-ақ SMS арқылы сөйлесу кезінде грамматикалық ережелердің дұрыс жазылуы мен қолданылуына назар аудару маңызды. Тек осылай ғана біз әңгімелесуші тарапынан өзара түсіністік пен құрметке қол жеткізе аламыз.

Зерттеулер көрсеткендей, әлеуметтік желілердегі сөйлеу мәдениеті әдеттегі қарым-қатынас жағдайында сөйлеу мәдениетінен өзгеше. Әлеуметтік желілерде біз қысқартуларды, эмодзилерді, нақты өрнектерді жиі қолданамыз, бұл сөйлеу мәдениетін білмейтін адамдар үшін түсініксіз болуы мүмкін.

Әлеуметтік желілерде сөйлеу мәдениетін сақтау және дамыту үшін пайдаланушыларға қарым-қатынас негіздерін, сұхбаттасушыны құрметтеуді, этикет ережелерін және емлені сақтауы маңызды. Сондай-ақ, қарым-қатынаста тон мен контексті сақтау керек, әр хабарламаның артында нақты адам тұрғанын ұмытпау керек.

Осылайша, әлеуметтік желілердегі сөйлеу мәдениеті біздің онлайн кеңістіктегі қарым-қатынасымыз бен өзара әрекеттесуімізді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Пайдаланушыларды әрі қарай зерттеу және оқыту әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас

сапасын жақсартуға және сөйлеу мәдениетінің құндылықтарын сақтауға көмектеседі.

Өкінішке орай, біз көбінесе хабарламаны тезірек жазуға тырысамыз және сөздерді қысқартып, қателіктер жібереміз, фразалардың үзінділерімен жазамыз. Әлеуметтік желілерде қатесіз жазуға тырысқанымызбен, бірақ SMS хабарламаларда көп қателіктер жіберіп жатамыз.

Біріншіден, оларды әрқайсысы сауатты жаза бермейді. Екіншіден, SMS-хабарламалардағы қысқартулар мен жіберілген қателіктер, олардың пікірінше, сауаттылыққа ешқандай әсер етпейді. Үшіншіден, сөздерді қысқарту арқылы олар өздерінің күштері мен уақыттарын үнемдейді, мысалы: «қалайсың», «не анг», «не степ жат» және т. б.

SMS хабарламалардың барлығында біз авторлардың сөздерді қысқартып, уақытты үнемдейтінін және қателіктер жіберетінін көреміз, өйткені олар қазақ тілінің ережелерін білмейді. Сондай-ақ, көптеген ұялы байланыс пайдаланушылары SMS-хабарламаларды ауызша сөйлеудің бір түрі ретінде қабылдамайтындығы алаңдатады, ал егер солай болса, олар сөйлеу барысындағы ережелер туралы естен шығаруы да мүмкін.

Әлеуметтік желілер мен SMS-хабарламаларда сауатсыз қарым-қатынастың бірнеше себептері болуы мүмкін деп санаймыз. Мысалы, көптеген адамдар SMS жазбаша сөйлеу емес деп санайды. Яғни, SMS арқылы жазбаша хат алмасу адамдардың сауаттылығын көрсетпейді деген пікірлерді де кездестіріп жатамыз. Бұл туралы ғалымдардың әртүрлі пікірлері бар: кейбіреулер SMS-хабарламалар жасөспірімдердің ішкі әлеміне оң әсер етеді деп санайды, ал басқалары бұл процесті теріс деп санайды.

Ирландияның білім беру комиссиясы SMS қолдану мектеп оқушыларының сауаттылығына теріс әсер ететіндігін анықтады. «Ұялы телефондардың таралуы және қысқа хабарлама қызметінің танымалдығы оқушылардың сауаттылығына қатты әсер етті», - делінген. Көп жағдайда тыныс белгілері сирек қолданылады, оқушылардың сөздік қоры шектеулі, жаргон кезінде дөрекі сөйлеу қателіктері жіберіледі.

Осыған сәйкес еліміздегі әлеуметтік желі қолданушыларының сауаттылығы бойынша сауалнама жүргіздік.

Сауалнама қатысушылары: педагогтер мен білім алушылар
Барлығы 100-ден аса оқушы мен педагогтерден сауалнама алынды.

Үйде интернет бар ма?

Сіз әлеуметтік желілерде сөйлесесіз бе? а) иә б) жоқ

Сіз интернеттегі арнайы жаргонды қолданасыз ба? а) иә б) жоқ

Интернет жаргонына деген көзқарасыңыз?

Сіз күнделікті өмірде интернет жаргонын қолданасыз ба? Сіз желіде сөйлескен кезде қазақ тілінің ережелерін сақтайсыз ба?

Желіде сөйлескен кезде қысқартуларды (эмозилер, толық емес сөздер) қолданасыз ба? Қайсысын атаңыз.

Интернет желісінде сөйлесу кезінде қазақ тілінің ережелерін сақтау қажет деп санайсыз ба?

«Сіз әлеуметтік желілерде сөйлесесіз бе?»

1) сұралған оқушылардың 70 %-ы оң жауап берді, 30 %-ы бұл сұраққа теріс жауап берді.

2) сұралған педагогтердің 33 %-ы оң жауап берді, 67 %-ы бұл сұраққа теріс жауап берді

«Сіз интернеттегі арнайы жаргонды қолданасыз ба?»

1) сұралған оқушылардың 70 %-ы оң жауап берді, 30 %-ы бұл сұраққа теріс жауап берді.

2) сұралған педагогтердің 33 %-ы оң жауап берді, 67 %-ы бұл сұраққа теріс жауап берді

«Сіздің интернет жаргонына деген көзқарасыңыз?»

1) оқушылардың 33%-ы оң жауап берді. Теріс көзқарасты 3% бастан кешіреді, ал білім алушылардың 60 %-ы оларға мән бермейтінін айтты.

2) педагогтердің 11%-ы оң жауап берді. 55 % теріс көзқарасты сезінеді, ал 33 % назар аудармайды.

«Сіз желіде сөйлескен кезде қазақ тілінің ережелерін сақтайсыз ба?»

1) жасөспірімдердің 23 %-ы әрдайым сөздерді дұрыс жаза бермейді және тыныс белгілерін сақтамайды. Олардың 64 %-ы ережелерді сақтайды. Тек 13 %-ы чаттарда жазған кезде сауаттылыққа аса мән бермейді.

2) мұғалімдердің 8 %-ы әрдайым сөздерді дұрыс жаза бермейді және пунктуация ережелерін сақтамайды, олардың 91 %-ы ережелерді сақтайды деп жауап берді.

«Сіз желіде сөйлескен кезде қысқартуларды (эмозилер, толық емес сөздер) қолданасыз ба?». Сауалнамаға қатысқандардың 94% - ы қысқартуларды эмозилер мен қысқартылған сөздер түрінде пайдаланады, ал 6 %-ы қысқартуларды қолданбайды. Сауалнамаға қатысқандардың 23 %-ы қысқартуларды эмозилер мен

қысқартылған сөздер түрінде пайдаланады, ал 77% қысқартуларды қолданбайды.

«Әлеуметтік желілерде сөйлесу кезінде қазақ тілінің ережелерін сақтау қажет деп ойлайсыз ба»

1) сұралған оқушылардың 70 %-ы оң жауап берді, 30 %-ы бұл сұраққа теріс жауап берді.

2) сұралған педагогтердың 89 %-ы оң жауап берді, 11 %-ы бұл сұраққа теріс жауап берді.

Жүргізілген сауалнаманың нәтижесінде келесі қорытынды жасалды, біз көбінесе тіл ережелерін сақтауға назар аудармай, жасөспірім қолданушылардың көпшілігі әлеуметтік желіде қысқартулар мен жаргон сөздерді көп қолданады деген қорытындыға келдік. Мектеп мұғалімдері (аға буын) әлеуметтік желілерде қарым-қатынас жасау кезінде қазақ тілінің ережелерін сақтау қажет деп санайды және оларды қарым-қатынас кезінде ұстанады.

Зерттеу жұмысын қорытындылай келе, әлеуметтік медиа жасөспірімдердің сөйлеу мәдениетіне теріс әсер ететіні анықталды.

Зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттерді зерттеу және сауалнаманы талдау бізді әлеуметтік желілерді қолданушылардың тіліне әсері мәселесі өзекті, өткір, мұғалімдерді, ата-аналарды, журналистерді, барлық қамқор адамдарды бей-жай қалдырмайтынын анықтады. Осы мәселеге арналған мақалаларда жасөспірімдерде интернетке тәуелділіктің даму қаупі, нақты әлеммен байланыстың жоғалуы, әдеби тілдің нормаларын ескере отырып, өз ойларын дұрыс, дәл, қисынды, мәнерлі түрде жеткізе білу қабілетінің болмауы байқалады.

Жоғарыда айтылып кеткен мәселелердің барлығы әлеуметтік желілердің жастардың сөйлеуіне теріс әсер ететіндігінің дәлелі. Бұл мәселені шешу үшін мәдениетті дамыту және сөйлеу сауаттылығын арттыру бойынша қажетті жұмыстарды жеткілікті түрде жүргізу керек. Әлеуметтік желілерде қате кеткен жағдайда немесе сөздер толық, қатесіз жазылған жағдайда ғана хабарламамыз келесі адамға жіберілетіндей міндетті функция енгізілсе, сауатты адамдар қатары көбейеді. Сонымен қатар, теледидарда сауатты сөйлеудің маңыздылығы мен қажеттілігін насихаттайтын бағдарламалар, әлеуметтік бейнежазбалар көрсетуге болады. Адамның мәдени деңгейі әсіресе оның сөйлеуінде айқын көрінеді. Сауатты сөйлеу және жаза білу – қазіргі заманғы мәдени адамның маңызды артықшылықтарының бірі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. Егемен Қазақстан. 10 қаңтар, 2018.
- 2 Балақаев М. Қазақ тіл мәдениетінің мәселелері, Алматы, 1965. 156 б.
- 3 Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка – Т1., М.: Изд.: «Т-во М.О. Вольф», 1955. – 699 б.
- 4 Балақаев М. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2008. – 601 б.
- 5 Сыздыкова Р. «Сөздер сөйлейді». Көп томдық шығармалар жинағы/ —Алматы: «Ел-шежіре», 2014. 412 б.

ОҚУ ЖӘНЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ

НУГМАНОВА А. А

КСИПО 23-14, С. Сейфуллин атындағы

Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана қ.

ТЛЕУЛЕСОВА А. Ш.

ғылыми жетекші, п. ф. к., қауымд. профессор, С. Сейфуллин атындағы

Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана қ.

Өркениет дамыған елдерде кітапқа деген құмарлық өте жоғары екендігі айқын. Ежелгі заманда-ақ, адамдардың өріп таныған, жазу-сызуға жақын, көзі қарақты адамдарға зор құрметпен қарағандығы да белгілі. Шығыс өнірін мекендеген халықтар өздерінің оқыған-тоқығанын тас жартастар бетіне қашап жазып, келешек ұрпағына мұра есебінде қалдырып отырғаны да ақиқат дүние. Демек, адам санасында оқып білуге, белгісіз жағдаяттарды тани білуге деген құштарлық – көне замандардан сіңісті болғандығын да жоққа шығара алмаймыз. Біз ғұмыр кешіп отырған кезеңде де адам өміріне сыналап енген жаңа технология түрлері және қоғамдағы маңызы зор барлық салаларға толықтай өзгерістер әкелді. Күн санап алға қарай өрлеп, өркендеп, қарыштап дамып келе жатқаны, әрине, білікті де білімді мамандарға да тікелей байланысты. Осы орайда қағаз бетіне басылып, кітап болып таралатын маңызды ақпараттар мен оқиғалар жиынтығы – жаңа дүниенің өзгерістеріне сәйкес, электронды нұсқада шығарыла бастағанын жаңалық ретінде қабылдай алмаймыз. Себебі, электронды жүйе – адамзат өміріне сыналап еніп, қазіргі өмір ағымының қажетті тетігіне айналғандығы таңсық емес. Елімізде соңғы он жыл ішінде толықтай құжат түрлері және көпшілік оқу үшін шығарылатын баспа өнім түрлерінің электрондық

нұсқада теріліп, кеңінен тарағандығының пайдасы орасан зор болғанымен, екінші жағынан, соншалықты адамзат өміріне қауіп-қатер төндіретіндігі де шынайы түрде дәлелденген. Әйткенмен, цифрлық жүйені әлемдегі адамзат қауымы өз пайдасына жаратып отырғандықтан, біздің елімізде де электронды нұсқадан бас тартуды тиімсіз санағанын түсіне аламыз. Кәдімгі жеке басты куәлендіретін электрондық құжаттан бастап, адамзатқа қажетті барлық ақпаратта, мәліметтер, кітаптар, т.б. қажетті ақпараттық негіздердің түгелге дерлігі соңғы үлгіде жабдықталған электрондық нұсқада, жылдам қол жетімді, қолайлы түрде таралуда. Жастардың білім алуына, қажетті ақпараттық көздерге қол жеткізуде электрондық кітаптар ерекше орын алады. Электронды ақпараттарды, өздеріне қажетті деректер көзін кәдімгі смартфондар арқылы қол жеткізе аламыз. Мұндай жағдай, адамның уақытын үнемдеумен қабат, кез-келген сәтте кез келген дәйектемелерді кедергісіз пайдалануға мүмкіндік туғызды. Электрондық кітаптардың тағы бір тиімді тұсы – оларды смартфондар көмегі арқылы табиғат аясында да, басқа да орындарда да қолға алып оқи алуымен қатар, том-том кітаптарға жазылған дүниенің қалта телефонына сиып кететін сиымдылығы да көңілді қуантады. Сонымен қабат, дүкен сөрелерінде сирек кездесетін кітаптардың электрондық нұсқасы анағұрлым қолжетімді болып табылады. Мәселен, өте сирек әрі құнды жағдайлар берілген кітаптарды кітапханалардан іздестіру неғұрлым көбірек уақыт пен тер төгетін еңбектенуді қажет етсе, электрондық кітаптардан, аталған дәйектемелер мен деректерді жылдам, әрі ешқандай кедергісіз тез табуға болады. Сонымен, электрондық кітапқа тікелей қатысты болып саналатын, адам баласының қазіргі өмірінде болып жатқан ілгерілеу, өрлеу, алға басу, серпінді даму осынның нәтижесі ретінде қабылдануда. Демек, мындағы кітаптары бар тұтас кітапхана- қалтаға сиып кетерліктей шағын смартфонға жүктелуі – адамзат ғұмырындағы қарыштап алға басқан ой еңбегінің орасан зор екендігін дәлелдейді. Электронды кітаптардағы ойды дүниенің төртбұрышында орналасқан кез келген шетел азаматтарымен бөлісіп, талдауға, талқылауға да мүмкіншілік бар. Мұндай хәрекеттер үшін, бөгде елдің тілін, ділін жетік меңгеру мәселесі бар. Электрондық кітаптар негізінде қызмет көрсету, ой мен пікір алмасу тәрізді әрекет-қимылдар түрі -арнайы цифрлық негізде болғандықтан компьютер арқылы да жүргізілетіндігі кез келген оқырман үшін пайдалы. Әйткенмен, электронды кітаптарды оқу барысында айтарлықтай кемшіліктерде бар екендігін

мойндаймыз. Электронды кітапшаларды тасымалдайтын интернет жүйесі істен шықса, онда оқырмандар біршама қиындықтарға тап болуы мүмкін. Кейбір жағдайларда смартфондар мен телефондарда электронды кітаптар көп жылдарға дейін сақталмауы да шындық.

Бұл арада қағаз жүзіндегі ақпараттардың сақталу мерзімі электрондық нұсқамен салыстырғанда анағұрлым сенімдірек екендігін ешкім жоққа шығара алмайды. Сонымен, электрондық нұсқадағы кітап пен баспадан шығатын қағаз кітапшаның артықшылықтары мен кемшіліктеріне тоқталар болсақ, онда қандай кітап түрі қолдануға тиімдірек деген ой туындары хақ. Сіз бір айда қанша кітап оқитыныңызды ешқашан ойламадыңыз ба? Ал бір жыл ішінде? Егер сіз статистикаға сенсеңіз, адам өмір бойы орта есеппен мыңға жуық кітап оқиды, бірақ әдебиетке мүлдем қызығушылық танытпайтындар да бар. Мұндай немқұрайлылықтың себептері мүлдем басқаша болуы мүмкін, бірақ нәтиже бір және, өкінішке орай, қуанышты емес. Әр түрлі елдердің психологтары мен әлеуметтанушылары сенімді: оқудан өз еркімен бас тартқан адам өзіне пайда әкелетін көптеген артықшылықтардан айырылады.

Кітапты үзбей оқу – адамға қандай жақсылықтар әкелу мүмкіндігін сараласақ, онда алдымен адамның қиял-өрісін шарықтатып, ойлау қабілетін арттырады. Немесе заманауи тілмен айтсақ, онда қиял өрісіндегі «Көкжиекті кеңейту» болып табылады. Ғалым Мекемтас Мырзахметов: «Білімді – күшті адам – деп айтқан халық нақылы дұрыс жолға жетелейді. Өмір – бізді күтпеген жағдайларға бейімделуге мәжбүр етеді және көбінесе олармен күресуге тек жылдар бойы қалыптасқан дағдылар мен танымдар көмектеседі. Қазіргі әлем бізге көптеген балама ақпарат көздерін ұсынса да, кітаптар әлі де ең жақсысы болып табылады. Олардың арқасында сіз жаңа нәрсені біліп қана қоймай, сол немесе басқа құбылысты сапалы талдауды үйрене аласыз», - деген пікір айтады [1]. Екіншіден, ғалымдар біздің ақыл-ой қабілеттеріміз - өмір бойы оқылған кітаптардың көлеміне тікелей байланысты екенін анықтады. Бір таңқаларлығы, кітапты үзбей оқу дағдылары мен адамның танымдық қабілеттері арасында айқын тәуелділік байқалады. Осы орайда кітапты үзбей оқуға дағдыланған адамдарда байқалатын ерекшеліктің келесі түрі – «Қиялды дамыту» болып танылады.

Ғалым Зәки Ахметов: «Кинематография өнері – біздің қиялымызды толық жұмыс істеу мүмкіндігінен айырады, ал режиссерлер мен продюсерлер біз үшін мәтінді визуализациялауға

қамқорлық жасады. Кітаптарды оқуды айтатын болсақ, оқырман өз ойын қиял әлеміне қосып, автор ұсынатын нәрсеге сүйене отырып, өз әлемін құруы керек. Сонымен, кітаптарды оқу біздің әртүрлі салалардағы білімімізді кеңейтіп қана қоймайды, сонымен қатар шығармашылық пен санадан тыс ойлауды дамытуға мүмкіндік береді және бұл дағдылар өте пайдалы болуы мүмкін», – дейді [2]. Үшіншіден, кітап оқудың келесі тиімді тұсы – өзінің «Сөздік қорын» толықтыруы болып табылады. Демек, сапалы әдебиеттер сіздің сөйлеуіңізді жаңа сөздер мен сөз тіркестерімен әртараптандыруға мүмкіндік береді, оларды күнделікті өмірде кездестіру мүмкін емес. Ғалымдар «Қазақ тілін үйрену үшін, тіпті өзінің ана тілі үшін де өмір бойы үйрену һәм оқу қажет болады» деп бекер айтпайды. Бұл жай ғана айтылған сөз емес. Қазақ тілі – әлемдегі ең күрделі тілдердің бірі болып саналады. Кітапты үзбей оқу – оқырманға өз мақсатына жетуге, жақындауға көмектеседі. Төртіншіден, кітапты үзбей оқу арқылы, адам өз бойын жайлаған қолайсыздықтан арылады. Ойы, жаны жеңілдейді (Стрессен арылыңыз). Осы орайда айта кетсек, онда ірі қалалардың тұрғындары үнемі күйзеліске ұшырауға мәжбүр. Мәселен, жұмыстағы қиындық, жүйке кернеуі, тұрақты шаршау т.б. кедергілер адамның жеке басына өз әсерін тигізбей қоймайды. Осындай сәттерде, өзіне жақын оқиғалар жазылған кітаптарды оқу – бізді басқа әлемдерге апаратын, өзекті мәселелерден алшақтататын сиқырлы қабілетке ие болып келеді. Күрделі құралған сюжеттің кеңістігіне еніп, өзіңіздің жеке және іскерлік қиындықтарыңызды кем дегенде біраз уақытқа ұмытып кетудің барлық мүмкіндігі бар. Сонымен қатар, сапалы әдебиеттер бізге кейде жетіспейтін керемет шабыт көзі бола алады. Бесіншіден, кітап оқуға құмарлық таныту – адам бойындағы «эмоционалды интеллектті дамытуға» үлкен үлес қосады. Біз арнайы немесе әдеби негіздегі кітапты неғұрлым жиі оқысақ, қоршаған әлем туралы көбірек білеміз, бірақ алған білімімізді нақты өмірде қолдануды үйрену жақсы болар еді. Зияткерлік база – жақсы, оны қажетті сәтте пайдалану мүмкіндігі – баға жетпес қазына екендігі де айқын. Үнемі оқу өз ойларыңызды жақсы тұжырымдауға мүмкіндік береді. Кітаптардың арқасында қарым-қатынас шеңберін кеңейтуге, қызықты сұхбаттасушы болуға және әлеммен қарым-қатынастан ләззат алуға мүмкіндік бар. Оқылғанның біздің санамызға оң әсер ететінін айтпағанда, сөйлеуді мәнін, мәнерін қалыптастырып, ой қырын тегістейді және айналадағы заттарға өзіндік көзқарас қалыптастырады. Алтыншыдан, кітапты оқуға деген құштарлық,

көптеген жылдар бойы мидың толық жұмысын қамтамасыз етуге толықтай кепілдік бере алады. Бұл туралы нейроғалымдар немесе адам миын зерделейтін мамандары сенімді. Олардың ғылыми пікірлеріне сүйенсек, онда кітап оқу - қартайған кезде деменцияны болдырмаудың ең оңай әдістерінің бірі болып танылады. «Қартаймайтын ми» кітабының авторы Дейл Бредесеннің айтуынша, қартайған шақта пайда болатын деменция – адам баласындағы мидың жекелеген аймақтарының біртіндеп баяулауына байланысты, бірақ егер сіз өмір бойы үнемі оқып отырсаңыз, сіздің санаңыз бен ақыл-ойыңыз үнемі дамып отырады және оқу әдеті жоқ адамға қарағанда бірнеше есе жақсы жұмыс істейді. Бұл құбылыс өте қарапайым түсіндіріледі: жұмыс істемейтін нәрсе өледі, ал біздің миымыз да ерекшелік емес. Кітап оқуға құмарлықтың жетінші кереметі – «Бақытты болу». Жақында жаһандық әлеуметтанушылар әлемге ерекше зерттеудің нәтижелерін ұсынды. Олардың айтуынша, кітапты сүйіп оқитын оқырман адам сыртқы тітіркендіргіштер мен стрессті жеңуде ғана емес, сонымен қатар ішкі үйлесімділікті табуда да оңай түрде келе алады, шешім қабылдай алады екен. Сондай-ақ, кітапты жиі оқитын адамдар клиникалық депрессияға ұшырау қаупі жоқ, пессимистік ойларға бейім емес және өмір бойы он кітап оқымағандарға қарағанда әлдеқайда бақытты екендігі белгілі болды. Халық нақылында «Кітап – өмірлік ұстаз, рухани қазына» деп бекер айтылмаған ғой. Заман ағымымен цифрлық кітапқа көшірілгенімен қағаз кітаптардың кітапхана үшін орны бөлек болып қала береді. Кітапті және кітаптағы қолжетімді ақпараттарды оқуға деген құлшынысты арттыруға қазіргі уақытта көп көңіл бөліне бастады. Оның басты себептері де өте көп. Нақты айтсақ, заманауи технологияның ілгері дамып кетуіне орай, еліміздегі жас балалар да, мектеп оқушыларынан бастап, ересек азаматтарға дейін қолдағы смартфондағы жазылымдарды оқуға аса құмарлық танытып, әуестене бастаған. Мұндай әдет – адамның денсаулығын нашарлатып қана қоймайды, ойлау қабілетінің тұйықталуына да әкелетіндігін көпшілік жақсы түсінгенімен, қолжетімді ақпарат көзінен ажырауға ерік күші жете бермейтіндігі де ащы шындық. Нәтижесінде еліміздегі жасөспірімдер қатары да, ересектер қауымының да мерзімді баспасөз шығарылымдарын, қағазға басылып шығарылған кітап түрлерін оқуға деген ынталары, құштарлықтары күрт төмендегені де белгілі. Мұндай өзгерістер түрі – тасқа басылған кітап оқуға деген ынталарлықтың төмендеуі қазіргі кезеңде батыс, күншығыстық елдерде (Жапон, Германия, Англия, т.б.) азаматтары

арасына да кеңінен тарап, бүкіл адамзат келешегіне орасан зор қауіп төнусалдары айқын сезілуде. Қазіргі таңда Күншығыс елінде «Электронды басылымдарға», «гаджеттерге» қарсы күрес басталып та кетті. Ал, біздің елде басылымдағы өнімдерді, қағаз кітаптарды оқуға құштарлықты арттыру мақсатында түрлі күрес шаралары өткізілуде. Арнайы үлкен бас қосуларда ғалымдар «Кітап оқудың» орасан зор пайдасы бар екендігі жөнінде арнайы ақпарат көздері арқылы таратуда. Биылғы жылдардағы жазушылардың арнайы бас қосуында да президенттің тапсырмасы бойынша «Кітап оқудың» пайдалы тұстарына баса көңіл бөлініп, кітап оқуға құштарлықты арттыру жолдары ұсынылды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мырзахмет М. «Толық адам ілімі туралы толғаныс» \ Егемен Қазақстан. –2018 ж. 11 қаңтар.

2 Ахметов З. Абайдың ақындық әлемі. – Алматы: Атамұра, 1995 ж. – 275 б.

Секция 29
 Философия, саясаттану және элеуметтану
 ғылымдарының өзекті мәселелері
 Актуальные вопросы философии,
 политологии и социологии

КОНФЛИКТ ПОКОЛЕНИЙ. СТОЛКНОВЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ, МНЕНИЙ И ЦЕННОСТЕЙ.

АХМЕТЗЯНОВА Н. З.
 студент, I курс, Павлодарский высший
 колледж имени Б Ахметова г. Павлодар
 ВАЙГАНТ Ю. В.
 преподаватель, Павлодарский высший
 колледж имени Б Ахметова г. Павлодар

Почему каждое поколение не может понять предыдущее и последующее?

Что побуждает людей думать, что «раньше было лучше»?

Конфликт поколений – это острая социальная тема которая стоит в обществе на протяжении вот уже пятисот лет. Эту тему поднимают в своих произведениях писатели, обсуждают философы, анализируют ученые и другие научные деятели. Но почему же эта тема затрагивает так много людей? Почему писатели даже триста лет назад поднимали ее в своих произведениях? И почему же все-таки ни одно поколение не сможет понять своих предшественников и последователей?

Проблемы конфликта поколений в различное время разбирались как учеными, так и философами, в пример можно привести таких деятелей как: И. С. Кон, Т. Лисовский, К. Мангейм, М. Мид, Е. Никонов, Э. А. Саар, М. Х. Титма, Н. Г. Чернышевский, Е. Шамис, И. В. Бестужев-Лада, Х. Ортега-и-Гассет и другие [2,3].

Как и все социальные конфликты, конфликт поколений является одновременно функциональным и дисфункциональным. С одной стороны, конфликт поколений способствует социальному прогрессу и, по метафорическому выражению Г. Зиммеля, снижает напряженность и «очищает воздух». В своей книге, посвященной студенческому движению, американский социолог Л. Фойер пишет: «Конфликт поколений - это универсальная тема человеческой истории. Он основан на самых фундаментальных чертах человеческой природы и является, возможно, более важной

исторической динамикой, чем классовая борьба». Если кратко то «Коммунистического манифеста», Л. Фойера утверждает, что «история всех обществ, которые когда-либо существовали, - это история борьбы поколений».[4.2]

Так же немаловажно заметить, что не только ученые высказываются в своих трудах об этой теме. Большинство произведений русских писателей таких как: М. Лермонтов, И. Тургенев, А. Грибоедов, А. Пушкин и другие. Больше всего об этой теме мне удалось узнать из романа «Отцы и дети» Ивана Сергеевича Тургенев и комедии «Горе от ума» Александра Сергеевича Грибоедова.

Главные герои романа, отец Николай Петрович Кирсанов и его сын Аркадий Николаевич, становятся символами различных идеологий и жизненных позиций. Отец представляет старое поколение дворян, верящих в традиции и духовные ценности, в то время как сын воспринимает мир иначе, пропагандируя новые идеи, связанные с обновлением общества и взглядом на жизнь.

Тургенев показывает, как столкновение этих различных взглядов приводит к конфликтам и недопониманию между героями, но в то же время позволяет им понять и уважать позицию друг друга. Важной темой произведения является поиск истины и понимания, а также актуальность вопросов о смысле жизни, морали и устремлениях нового поколения.

Грибоедов в своей знаменитой комедии «Горе от ума» тоже затрагивает тему поколений, характеризуя разные слои общества и их взаимоотношения. Главный герой, Александр Чацкий, представляет собой типичного молодого представителя дворянства, который, возвращаясь с за границы, сталкивается с глупостью и лицемерием своего окружения.

Стереотипы и негативные черты общества 19 века, а также конфликты между поколениями ярко освещены в этом произведении. Герои комедии, как их поведение, так и их действия часто осуждаются автором, который выступает как критик социума и его ценностей.

Взаимодействие Чацкого с представителями старшего поколения, его отношения с родителями, рассуждения о ненужности образования и глубоком пренебрежении к общественным нормам являются яркими примерами темы поколений в «Горе от ума». Грибоедов проводит анализ нравов и обычаев той эпохи, демонстрируя безумие и лицемерие общества.

Общеизвестные образы городского дворянства, светской жизни и бесплезности поверхностных ценностей отлично выстраивают ансамбль комедии Грибоедова. Тема поколений в «Горе от ума» представлена не только через социальное зеркало, но и сквозь призму взаимодействия героев, их убеждений и ценностей.

В этих произведениях авторы анализируют сложные отношения между представителями разных поколений, выявляют социокультурные противоречия и проблемы, высказывают различные точки зрения на актуальные для своего времени вопросы. Тема поколений помогает проследить эволюцию общественных ценностей, идеалов и нравов на протяжении разных исторических периодов.

Современные российские писатели также часто обращаются к теме поколений, затрагивая актуальные вопросы социокультурного развития, различия в мировоззрении и ценностях молодого и пожилого поколений, исследуя влияние исторических и культурных изменений на отношения между людьми. В целом, тема поколений является важным элементом русской литературы, позволяющим отразить динамику и изменения в русском обществе.

Мы привыкли делить поколения на 5 условных категорий: бэби-бумеры – рожденные до 1961 года, поколение X – годы рождения 1961-1981, поколение Y – годы рождения 1982-2000, поколение Z – годы рождения 2000-2010, поколение Альфа, рожденное после 2010. (рис. 1)

Все данные поколения так или иначе не могут принять друг друга. Почему же это происходит? Все очень даже просто... теория воспитания. Каждое поколение воспитывается в своих условиях, мы хотим это доказать на примере поколения Z и Y. Данные поколения не далеко ушли друг от друга но все таки условия воспитания и взросления у них были разные.

Поколение Z родилось в безинтернетном мире и росли они «дворовыми ребятами», детьми не погруженными полностью в виртуальный мир, что положительно сказалась на их умениях. Нам, детям поколения Z, с детства надо было приспосабливаться к быстро меняющемуся миру, к стремительно развивающемуся интернету и на данный момент уже искусственному интеллекту. Ведь все же согласятся, что быстрее всех в телефонах разбираются именно подростки. Ведь у них самая большая адаптивность и высокий уровень саморазвития, это и отличает поколение Z от других. Поколению Z невозможно внушить информацию, которую

они не хотят воспринимать, нельзя привить какие-то определенные ценности, что раньше передавались от родителей к детям и так далее. Они чаще ведущие, а не ведомые

Поколение Y это же поколение-это дети 90-х годов, дети хаоса и разрухи, чаще всего они делятся на два типа осторожные и «темщики». Дети, что в свои ранние годы познали закон «Сила решает все» уже не смогли думать по-другому. Чаще всего такие люди ищут авторитарных личностей и равняются на них, либо же становятся слишком сильными и независимыми. В жизни такой человек на данный момент, к свои 30-40 годам, будет очень аккуратен и осторожен, я думаю, что это проявляется в силу их «лихой» молодости.

Поколение Y признает в людях их сильные стороны и результаты. Для детей этого поколения важны именно достижения. Так же хочу отметить, что они чаще всего очень консервативны и закрыты, не любят резкие перемены, а также действовать и вести людей за собой. (Чаще всего ведомые, а не ведущие.)

Поколение X это поколение времени застоя и «мира во всем мире». Это люди родившиеся в период свободы личности и самовыражения. Считается что это самое абстрагированное поколение от политики, социальной жизни и чужого мнения. Чаще всего дети этого поколения стремятся к вечной юности. Данное поколение жило без страха войны, в пионерских галстуках и серпом и молотом в руках. Отличительная особенность поколения -это недовольство властью, недостаток доверия руководству, особенно институциональному, огромная политическая индифферентность. А также хочется выделить что именно это поколение разбило институт семьи, ведь именно с поколения X пришел прирост матерей-одиночек. Они самостоятельны и доверчивы к окружающим (Чаще всего ведомые, а не ведущие.)

В предоставленном анализе мы видим, что каждое поколение росло в своих условиях, которые никак не повторяются у других поколений, что очень важно, ведь от взросления зависит и наш характер, наши принципы и информация которую мы получаем с детства. Поколение X и Y получали большинство информации устно, от родителей, в отличии от поколения Z у которого лет с 7-12 был уже доступ в интернет, это же и способствовало их саморазвитию и быстрой сепарации от родителей, что как раз и не понимают предыдущие поколения, а также поколение Z отличается

тем что у нас нет авторитетов, в отличие от поколения X и Y у которых есть бешенная авторитарность мнения.

Факторы, вызывающие недовольство и напряжение, инициирующие конфликт со стороны старшего поколения:

Игнорирующее или даже подчеркнуто пренебрежительное отношение молодежи к старшим;

Некоторые элементы молодежной субкультуры, такие как молодежный сленг, манера одеваться, прически, отдельные формы поведения, музыкальные предпочтения, формы досуга, способы развлечения и т. д. При этом не учитывается тот факт, что принадлежность к молодежной субкультуре - это явление возрастное, временное и переходное. Включение во взрослую жизнь, задачи построения карьеры и семейной жизни обуславливают приобщение молодых людей к культуре социального окружения и мира старших.

Основными конфликтогенными социальными факторами для молодежи являются следующие:

Молодежь стремится занять значимые социальные позиции и раздражается, если пожилые их не уступают.

Готовность старшего поколения контролировать, делать замечания, не всегда в тактичной форме.

Случайные наблюдения предоставляют данные об особенностях коммуникации представителей старшего поколения. В частности, иногда они полагают, что их почтенный возраст дает право не церемониться с представителями других возрастных категорий населения, в особенности с молодежью. Традиционно старость ассоциируется с мудростью и доброжелательностью, что и составляет сущность социальных ожиданий по отношению к старшему поколению. Но злоупотребления мерами социального контроля, навешивание ярлыков, следование клише обыденного сознания («в наше время молодежь была лучше») не соответствуют ожиданиям, оскорбляют и нервируют молодежь и не способствуют установлению взаимопонимания между поколениями.

Из этого мы можем сделать вывод, что каждое поколение хорошо по-своему, но о понимании друг друга без взаимного уважения и речи быть не может. Давайте относиться друг к другу с уважением и понимание, а не обвинять с порога и рубить с плеча.

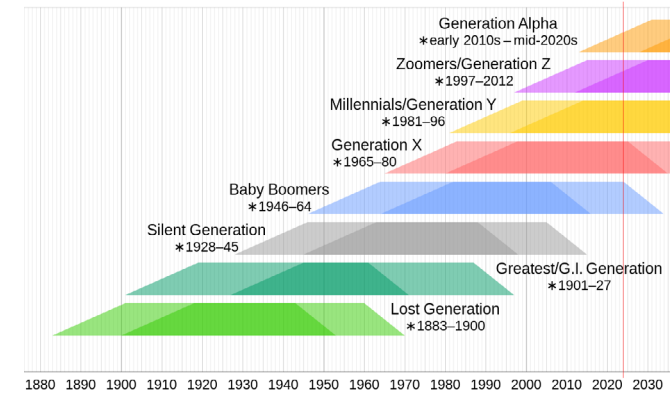

Рисунок 1 – таблица поколений

Вот выделенных учеными с 1883–2020 г. Я взяла определенные 3 поколения X, Y, Z. Чтобы на наглядном примере показать разность и схожесть поколений.

ЛИТЕРАТУРА

1 Чем чреват межпоколенческий разрыв в Казахстане. Кенже Талия. Central Asia Monitor/ 30.06.2017г. <https://camonitor.kz/27595-chem-chrevat-mezhpokolencheskiy-razryv-v-kazahstane.html>

2 Конфликт поколений: диалог во взаимоотношениях «отцов и детей» Сняжков О.В. BAS NEWS/ 13.12.2022г. <https://basnews.kz/ru/news/33769>

3 Отцы и дети. Иван Тургенев. Текст произведения. Источник: Библиотека всемирной литературы. Серия вторая. Том 117. М., «Художественная литература», 1971.

4 Горе от ума. Грибоедов А.С. Издательство «Художественная литература» 2020г.

5 Что такое конфликт поколений и что с этим делать. Трофимова И. Wiki Growth <https://wikigrowth.com/razvitie/konflikt-pokolenij/>

6 Конфликт поколений как социальная проблема. Сыроед Н.С. CIBERLENINKA/ <https://cyberleninka.ru/article/n/konflikt-pokoleniy-kak-sotsialnaya-problema>

СОЦИАЛЬНАЯ АПАТИЯ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

ПЕТРУЧЕНКО О. Н.

преподаватель, Высший колледж, Торайгыров университет, г. Павлодар

АШИМЖАНОВА Д. А.

студент, Высший колледж, Торайгыров университет», г. Павлодар

Что такое гражданское общество? На первый взгляд, можно подумать, что это группа людей, являющихся гражданами одной страны, имеющих одни и те же документы, подтверждающие принадлежность к определенному государству; возможно, имеющих похожие взгляды на жизнь или менталитет и т.д. По сути, это так и есть, но все не так просто. Гражданское общество - это группа неравнодушных к будущему государства и народа граждан, которые имеют право на свободное, самостоятельное самопроявление и выражение собственного мнения. При этом они ограждены определенными законами от прямого вмешательства государственной власти в их деятельность.

Гражданское общество и правовое государство – два взаимосвязанных элемента современной демократической страны. Считается, что политически образованные и активные граждане являются фактором появления правового государства. Согласно Конституции, Казахстан является правовым демократическим государством, значит, можно утверждать, что в нашей стране должно существовать гражданское общество. Так ли это на самом деле?

Относительно недавно в социологии появился новый термин – «социальная апатия». Этот термин обозначает состояние личности или социальной группы, характеризующееся полным безразличием, социальной и психологической пассивностью, полной или частичной утратой интереса к социальной действительности, равнодушием к происходящим в ней процессам и явлениям, ослаблением интересов и побуждений к деятельности [1, с. 34]. В качестве примера проявления социальной апатии можно привести явление абсентеизма – сознательного отказа от участия в выборах [2, с. 125].

Социальная апатия является сущей проблемой многих государств, и она способна привести народ к не самому лучшему положению. При высокой пассивности граждан, правительство может начать функционировать не на благо страны и народа, а ради

собственной выгоды, при этом переходя все возможные рамки, без угрызения совести и возможности получить справедливое наказание. Поэтому для каждого современного государства, считающегося правовым, демократическим или социальным, а Казахстан сочетает в себе эти три пункта [3, с.1., п.1], важно иметь свое «живое» гражданское общество. Существует ли проблема социальной апатии для нашей страны? Если да, то какие способы решения мы можем найти?

Мы провели социологический опрос для ответа на первый вопрос. Всего участвовало 174 респондента, 79 % из них являются представителями возрастной группы от 14 до 18 лет. Уже отсюда мы можем наблюдать различие гражданской активности в разном возрасте - молодежь наиболее активно принимает участие в социально-общественных мероприятиях и опросах. С увеличением возраста, можно заметить, как все меньше и меньше становится число респондентов.

2. Жас тобыңызды көрсетейіз. Укажите вашу возрастную группу.

174 ответа

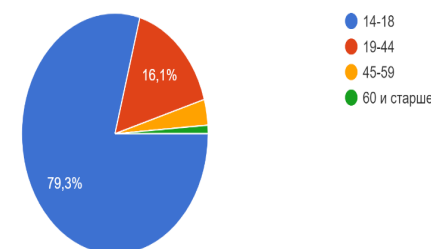

Рисунок 1

Также, могу отметить, что представители женского пола проявили большую активность в опросе – их ответы составляют 66,1 % от общего количества.

1. Жынысыңызды көрсөтөңіз. Укажите ваш пол.

174 ответа

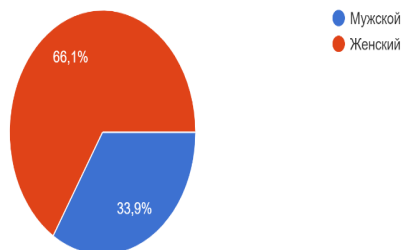

Рисунок 2

Результаты третьего вопроса «Как часто вы участвуете в общественных мероприятиях?» показали, что большее количество опрошенных участвуют очень редко, либо вообще никогда не участвуют в таковых. Всего 13,8 % респондентов часто и регулярно занимаются общественной жизнью.

3. Қоғамдық іс-шараларға (жиындар, митингілер, қайырымдылық шаралары және т.б.) қаншалықты жиі қатысасыз? Как часто вы участ...я, митинги, благотворительные акции и т.д.)?

174 ответа

Рисунок 2

Далее, участникам опроса нужно было оценить свой уровень доверия к политическим институтам и представителям власти. Смотря на диаграмму, можно понять, что уровень доверия у граждан к государству средний – большая часть ответили «3». Самым редким вариантом ответа был самый высокий уровень – «5».

4. Саяси институттар мен мемлекеттік қызметкерлерге сеніміңіз қандай? 1-ден 5-ке дейінгі бағалаңыз (5 - сенімнің ең жоғары деңгейі). Как...те от 1 до 5 (5 - наибольший уровень доверия).

174 ответа

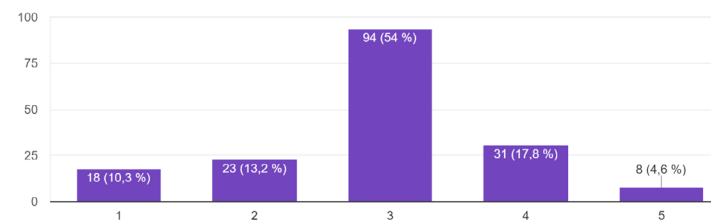

Рисунок 3

В пятом, шестом, восьмом и девятом вопросе мы хотели узнать, насколько велика разница в ощущении собственной ответственности и осознанности возможностей в разных кругах общественной жизни: в политико-экономических проблемах государства и в более бытовых, рабочих и учебных процессах. Около 74 % участников низко ощущают на себе ответственность за происходящее в стране («1–3» баллов из 5). Почти такое же количество людей (74,1%) считают, что не имеют широкие возможности повлиять на государство/не имеют возможностей вообще.

5. Елде болып жатқан оқиғаларға қаншалықты жауапкершілікпен қарайсыз? 1-ден 5-ке дейін бағалаңыз. Насколько вы чувствуете СВО...малая ответственность. Мой голос имеет вес.)

174 ответа

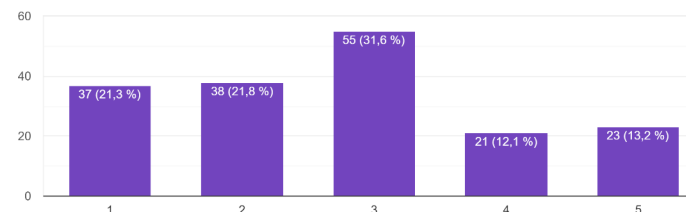

Рисунок 4

6. Сіз елде болып жатқан оқиғаларға қаншалықты әсер ете аласыз деп ойлайсыз? Как вы думаете, насколько вы можете повлиять на про...ны, я могу подействовать на благо общества.)
174 ответа

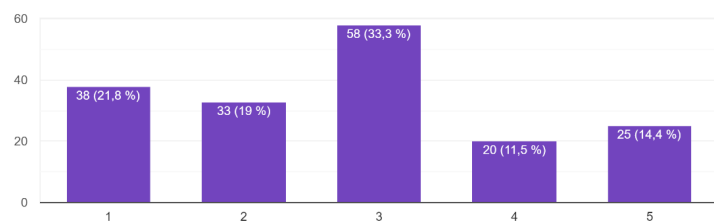

Рисунок 5

Зато, на месте учебы/работы 62 % опрошенных ощущают на себе большую ответственность («4–5» баллов из 5), и 60 % считают, что они могут сильно повлиять на происходящее на работе/учебе («4–5» баллов из 5, еще 26 % оценили на средний балл («3»). Из этого можно сделать вывод: большинство людей считают, что их голоса, их мнение ничего не значит для государства, что их действия не смогут иметь существенных положительных последствий. Отсюда, можем предположить, и берет свои корни социальная апатия в казахстанском обществе.

Игнорирование правительством многочисленных жалоб, недовольств, просьб народа создает впечатление, что государство у нас отнюдь не для народа, а для представителей власти и буржуазного класса; что все события и решения связанные с развитием страны predetermined без ее населения. Это отбивает всякое желание у граждан бороться за справедливость, отстаивать свои законные права, работать на благо общества и нашего государства. Если такова модель взаимоотношений между правительством и народом, то представители власти начнут все больше подстраивать государство под себя, а народ, возможно, начнет деградировать и скрывать свою позицию, что вполне может привести и к изменению формы правления государства. Так что же мы можем сделать, чтобы это предотвратить?

В седьмом вопросе респонденты должны были поделиться своими знаниями и идеями об их возможностях улучшения страны. Были такие предложения как: соблюдение законов, работа на государственной службе, борьба с коррупцией, повсеместное

использование государственного языка, занятия общественной работой, создание социальных проектов и фондов, при поддержке государства - развитие спорта и туризма.

8. Жұмыста/мектепте болып жатқан жағдайға қаншалықты жауапкершілікпен қарайсыз? Насколько вы чувствуете свою ответственность...ависит, я чувствую на себе ответственность.)
174 ответа

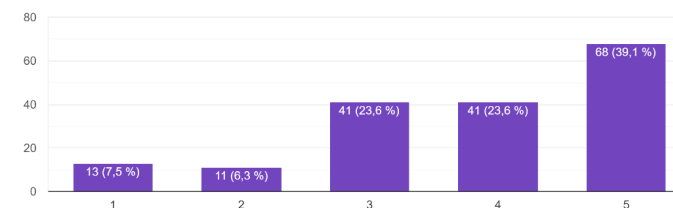

Рисунок 6

9. Жұмыста/мектепте болып жатқан жағдайға қаншалықты әсер ете аласыз деп ойлайсыз? Как вы думаете, насколько вы можете...учебе, мои действия могут многое изменить.)
174 ответа

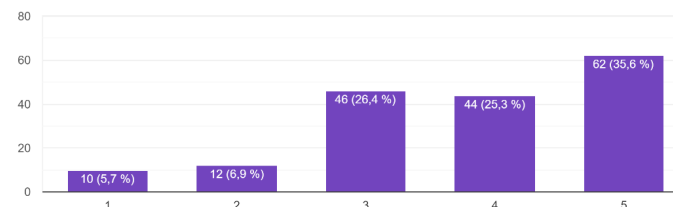

Рисунок 7

ЛИТЕРАТУРА

1 Социология: Энциклопедия. — Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. 2003.

2 М. Ю. Виноградов., А. А. Сулова. Феномен социальной апатии и его актуальность в современной России // «Полития». №4 (107) 2022 г. [Электронный ресурс]. <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-sotsialnoy-apatii-i-ego-aktualnost-v-sovremennoy-rossii/viewer>. – С. 123–140.

3 Конституция Республики Казахстан. От 30 августа 1995 года. С изменениями и дополнениями от 7 октября 1998 года, 21 мая 2007 года, 2 февраля 2011 года, 10 марта 2017 года, 23 марта 2019 года, 8 июня 2022 года, 17 сентября 2022 года.

4 А. К. Сквоиков. Гражданское общество и государство: механизм взаимодействия // «Politbook». №4 2016г. [Электронный ресурс]. <https://cyberleninka.ru/article/n/grazhdanskoe-obschestvo-i-gosudarstvo-mehanizm-vzaimodeystviya/viewer>. С. 84–95

ВЛИЯНИЕ ГИПЕРБЕДНОСТИ НА ОБЩЕСТВО И ЭКОНОМИКУ

БАКИБАЕВА А. К., МУБАРАКОВА Т. А.
студенты, 3 курс, Педагогический высший колледж
имени Б. Ахметова, г. Павлодар
АПАЕВ К. Е.
магистр образования, преподаватель Педагогический
высший колледж имени Б. Ахметова, г. Павлодар

В течении десяти лет во многих странах возрос экономический кризис и социальное неравенство среди слоев населения. Растущее недовольство народа и неустойчивость экономического положения распространяют всеобщее социальное недовольство и являются основной причиной растущей политической популяризации национализма, которые так остро видны на данный момент. Расслоение общества на общественные классы может повлиять на ослабление доверия к государственным институтам и демократии в данной стране. Национальная рознь, а также классовое превосходство может повлиять на геополитическую стабильность. Несовершенство общества, классовое неравенство и национализм являются актуальной темой для политических споров государственных представителей и военных экспертов, а также эта тема остро стоит на мировом уровне у каждой страны [1].

Различность различных слоев населения возрастает. На данный момент мы сравнялись с началом 20-го века поскольку уровень разности слоев населения приблизился к наивысшей точки, когда наблюдался резкий рост глобального неравенства [2].

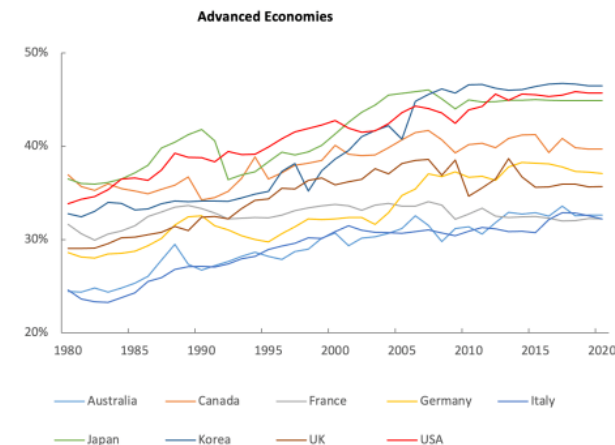

Рисунок 1 – Неравенство возросло в большинстве развитых и крупнейших развивающихся странах

За последние сорок лет наблюдается высокая тенденция классового превосходства между странами. Расслоение общества доходит до таких масштабов, что большинство стран с развивающейся и развитой экономикой, на долю которых в совокупности приходится примерно две трети населения планеты и 85 % мирового ВВП (рис. 1). Среди стран с развитой экономикой, в США был замечен самый большой рост, а также в Китае, Индии и России, это примеры из стран с развивающейся экономикой [3].

Доля доходов самых богатых 10 %, 1980–2020 гг.

За границами вышеперечисленных государств динамика в современном мире в большинстве случаев является неоднозначной, но есть и исключения. В некоторых частях света, таких как Ближний Восток, Северная Африка, Латинская Америка, а также страны Африки к югу от Сахары, материальное положение народа находилось на стабильном уровне, но расслоение в этих регионах уже достигло пикового уровня – лидирующего в мире.

Разность накоплений в пределах стран зачастую колоссально намного выше, чем неравенство доходов. Начиная с 1980 года оно заметно в некоторых регионах в разных странах, подобно неравенству доходов. Возрастание не благосостояния вызывает рост неравенства в последующих доходах от капитала и наследства.

Разделение средств в верхней части было ярко выражено: зачастую во всех государствах неожиданно возросла часть получаемых средств верхних 10 процентов (и даже в большей степени верхнего 1 процента). Это имело вес в период всемирного финансового кризиса 2008–2009 годов. Слои населения с низким и средним уровнем получаемых средств, лишились части своего дохода, а тем, кто принадлежит к нижним 50 процентам, приходится испытывать основную потерю части дохода. Эти события в неравенстве основывались с разрушением «золотой середины» и уменьшением связи между людьми разного возраста, зачастую в государствах в которых наблюдается успешность экономики, где происходит большой рост дисбаланса в распределении средств.

Получаемые средства существования и разница в разделении богатства возросла почти во всех регионах за недавние десятки лет. Проблемы в обществе показывают общее недовольство и факты развития политической неравномерности, массового национализма, которые актуальны на сегодняшний день. Всё более неравное общество может подорвать доверие к общественным институтам и подорвать демократическое управление. Растущие глобальные неравенства могут подвергнуть опасности геополитическую стабильность. Рост неравенства стал важной темой политических дебатов и серьезной общественной проблемой.

На данный момент текущий уровень разности в обществе занимает высокую позицию [4]. Нынешние глобальные соотношения достигают максимального уровня, существовавшие в начале 20-го века, в конце предвоенного периода (различно описываемого как Бель Эпок или Золотой Век), который характеризовался описываемыми резкими понятиями глобального неравноправия.

В течении прошлых четырех десятилетий мы рассматриваем единую тенденцию роста финансового развития во многих странах. Разность доходов возросла во многих образованных аспектах экономик и крупного народного хозяйства, которые вместе составляют около двух третей населения мира и 85 процентов мирового ВВП (рисунок 1). Повышение было наиболее многозначительным и ёмким в Соединенных Штатах, среди прогрессирующих экономик, а также в Китае, Индии и России, внутри масштабных намечающихся экономик [5].

Тогда как расхождение внутри государств возрастает, неравенство между странами (отражающее разницу в ВВП) в последние десятилетия заметно понижается. Более бурно

развивающиеся страны, в особенности такие масштабные, как Китай и Индия, уменьшают несоответствие в финансах с продвинутыми, сформированными, прогрессирующими странами. Глобальное неравенство – общая значимость несоответствия внутри государства и между странами – примерно с 2000 года понизилось на небольшое количество, вместе с тем снижение неравенства между странами наиболее компенсировало повышение неравенства внутри страны [6]. Так как отсутствие равенства внутри страны увеличивается, на него теперь достается гораздо большая часть глобального неравенства (около двух третей в 2020 году по сравнению с менее чем половиной в 1980 году) [7]. В будущем то, как будет развиваться неравенство внутри страны, будет иметь еще большее значение для глобального неравенства. Социальные взаимодействия внутри государств и между странами, а также разграничение эффективности растущих экономик в конечных нескольких десятков лет, демонстрируют увлекательную картину движения среднего класса на мировом уровне (как показывает известная «слоновья кривая» инцидента глобального экономического роста). Она показывает, что за период с 1980 года средний класс возрастает в прогрессирующей области, а в развитых странах его сжимают. Она также показывает увеличение концентрации доходов в самом верху распределения доходов на глобальном уровне.

Драйверы роста неравенства

В экономике распределительная динамика деформируется под воздействием новых экономических парадигм, в частности в свете инновационных цифровых технологий. Эти новшества прикасаются не только к структуре рынков, но и бизнес-модели, а также стиль жизни. Как итог появляются обновления, из-за которых может усиливаться неравенство в обществе [8]. Их проявление может происходить через несколько путей:

1. Более неравномерное распределение трудовых доходов: Вступление к новым технологиям, требующим высокие квалификации, есть вероятность уменьшения спроса на низкоквалифицированный труд, что повышает возможности раскола между оплатой труда тех, кто имеет новомодные навыки, и теми, кто окажется за бортом.

2. Продвижение дохода от труда к капиталу: Интеграция автоматизации и цифровых технологий зачастую приводит к росту прибылей, которые переходят в капитал в ущерб прибыли от труда.

В особенности это отображается в увеличении дохода компаний при понижении части доходов, идущих на оплаты труда.

3. Дизбаланс в распределении доходов от капитала: Улучшение рыночной силы крупных предприятий имеет возможность привести к росту экономической ренты, что делает прибыли от капитала все более насыщенным в руках первоклассных игроков.

Эти новшества, хоть и чаще всего проявляются в усовершенствованных экономиках, имеет эффект и на поднимающиеся страны, формируя придаточные вызовы для обеспечения честного и равного ключа к перспективам и доходам [9]. Масштабирование (международная торговля и переселение производства) на ряду с этим способствовало повышению неравенства в экономике, в особенности в странах, что негативно сказалось на заработной плате и занятости низкоквалифицированных работников в торговом секторе. Эти сферы все больше переходят границы производства, поскольку цифровая масштабизация расширяет спектр видов деятельности, наподобии услуги, которые можно оказывать за границей.

В развивающихся странах тенденции меняют влияние международной торговли на внутреннее неравенство. Нововведения, появляющиеся в поднимающихся странах, вытесняют производство и глобальные узлы создания стоимости в сторону более повышенной капиталоемкости и квалификации. Глобальные производственные компании, обоснованные в развивающихся странах-поставщиках, используют эти технологии в конкурентной битве, что понижает возможности создания рабочих мест и роста заработной платы для менее квалифицированных работников в более результативных и промышленных спектрах в странах наименее капиталоемкой, квалифицированной и технологичной компонентной структурой. И, основываясь на этом, сокращает возможности международной торговли по спаду неравенства в этих странах за счет стимулирования потребности в них. Наряду с этим, МСП, захватывающие большую часть рабочей силы в этих странах, по-прежнему заняты в менее производительных секторах, как правило в неформальной экономике и сфере мелких услуг.

Власть и роскошь в современном обществе неравномерно поделены. Часто бывает так, что во всех странах доля богатейших 10 процентов (а особенно верхнего 1 процента) мгновенно повышается. Чрезвычайно актуальным это стало в период глобального финансового кризиса 2008-2009 годов. Жители

с низким и средним доходом остались без большей части собственного заработка, при этом как те, кто входит в нижние 50 процентов по доходам, испытывают самые ощутимые потери. Такого рода события становятся ключевым звеном в разрушении «золотой середины» и понижены соотношения между людьми различных возрастных категорий. В особенности это можно заметить в странах с прогрессирующей экономикой, где расхождения в разделении средств возрастает более динамично [10].

В течение последних 10 лет неравенство в распределении богатства и благосостояния в мире растет. Это вызывает беспокойство у людей, так как оно способствует росту общественного недовольства и является одним из основных факторов усиления политической поляризации и популистского национализма, которые стали заметны на сегодняшний день. Растущее неравенство может подорвать доверие к государственным институтам и даже поставить под угрозу демократическое управление. Глобально растущий уровень неравенства может представлять угрозу для геополитической стабильности. Главной темой для политических дискуссий является рост неравенства. Это является предметом обсуждения, которое требует решения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бакши С., Чавла А., Шах М. Региональные различия в Индии // Экономический и политический еженедельник, 2015, N1, 3 января, с. 44-52

2 Басоле А., Басу Д. Неравенство в расходах на непродовольственные товары и потреблении в Индии. // Экономический и политический еженедельник, Мумбаи, 2015, N36, 5 сентября, с. 43-53

3 Биджапуркар, Это происходит, давайте сохраним это. // Семинар № 672, Исключение, дискриминация, неравенство. август 2015, z

4 Гоял А. Байкап А. Психология, цикличность или социальные программы. // Экономический и политический еженедельник, Мумбаи, 2015, 6 июня, N23, с. 116-131

5 Химанши. Неравенство в Индии. // Семинар N672, Отчуждение, дискриминация, неравенство возможностей. Август 2015 г., с. 30-35

6 Доклад о развитии человеческого потенциала за 2012 год, Проект развития Организации Объединенных Наций. Проверено 31 марта 2014 г., с. 1-342

7 Локвуд Н. “Перспективы женщин в управлении в Индии”, pdf, 2009. Общество по управлению человеческими ресурсами.

8 Мишра Г. Индия в эпоху неолиберализма. //Mainstream 2016, Нью-Дели, 4-10 марта, с. 7-8

9 Патнаик П. “Перепись населения планеты выявила вопиющий разрыв: девочки” The Gardian, 31 января 2012 г. [электронный ресурс] <https://www.theguardian.com/global-development/бедность-имеет-значение/2011/май/25/Индия-перепись-населения-вызывает-тревогу-соотношение-полов-женщины-детоубийство>

10 Доклад о глобальном гендерном разрыве за 2013 год [электронный ресурс] http://www.weforum.org/docs/WEF_Отчет_о_гендерном_разрыве_2013.pdf.Всемирный экономический форум, Швейцария.

ЖАСТАР САЯСАТЫ: ЖАҒАНДЫҚ ҮРДІСТЕР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР

БЕКСУЛТАНОВА А.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЕЛЬМУРАТОВ Ғ. Ж.

с.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

«Жастар саясаты» дербес термин ретінде 1960 жылдардағы ғылыми әдебиеттерде айқындалды, ол негізінен «жастардың дербес әлеуметтік күш ретінде пайда болуымен және оның қоғамдық-саяси кеңістікте өзін-өзі анықтауымен байланысты» болды. Қазірдің өзінде 1970 жылдары. XX ғасыр дамыған елдердің басым көпшілігінде жастар саясаты ұлттық саясаттың дербес бағытына айналуға [1].

Жаһандану жаңа міндеттер туғызды, олар ең алдымен жастар ортасында көрініс тапты: «ол жастардың әлемдік жүйенің қалыптасу процесіне белсенді қатысуына ықпал етеді және біртұтас саяси, экономикалық және әлеуметтік жүйені өзгертуге маңызды рөл атқарады, – мәдени кеңістік». Айта кету керек, жастар мен жаһандану арасындағы байланыс бізге көрініп тұрғандай анық емес [2].

21 ғасырдың басында БҰҰ жастарға тікелей әсер ететін бес проблемалық аспектіні жаңартты.

Бірқатар сарапшылардың пікірінше, жастар жаһандану нәтижесінде әлеуметтік және экономикалық өзгерістердің

алдыңғы қатарында болды. К. Гриффин жаһандану дәуірінде «ұлт жағдайының негізгі көрсеткіші ретінде жастарды қарау керек» екенін тікелей атап өтеді.

Қалай болғанда да, көптеген батыс авторлары жаһанданудың жастардың өміріне тікелей және күшті әсер ететінімен келіседі, өйткені ол жеделдетілген әлеуметтік жіктелуге әкеледі, оның құрбандары негізінен жастар. Соның нәтижесінде жастардың мәртебесі түбегейлі өзгеруде, демек, мемлекет жүргізіп отырған жастар саясаты да өзгеруі керек.

Бірқатар жағдайларда мемлекеттік жастар саясатын әлеуметтік саясаттың құрамдас бөлігі ретінде мемлекеттің ішкі саясаты деп түсіну керек деп айтуға болады.

Бір қызығы, батыс авторлары жастар саясатына біршама басқаша, кейде оны функционализммен тікелей байланыстырмай қарайды. Сонымен, Ф. Денстад былай деп жазады: «Ұлттық жастар саясаты – мемлекеттің жас халқының қалыпты өмір сүру жағдайлары мен мүмкіндіктерін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемесі. Ол көп немесе аз бағытталған, әлсіз немесе күшті, тар немесе кең болуы мүмкін.

Жастар саясатының мақсаты міндетті түрде нақты құжатта немесе стратегияда тұжырымдалмайды (бірақ бұл сөзсіз артықшылықты!), бірақ қалыптасқан саяси тәжірибелердің жиынтығы болуы мүмкін.

Швед зерттеушісі И. Эшинг «Жастар саясатының жалпы қабылданған анықтамасы немесе оның немі қамтитыны жоқ. Әр елдің өзінің ұлттық саясаты бар және жастар саясаты немі қамту керектігін шешеді.». Осыған сүйене отырып, аталған автор «жастар саясаты – бұл бірнеше секторға әсер ететін салааралық немесе көлденең саясат саласы» деп есептейді.

Жастар саясаты өскелең ұрпақ үшін аса маңызды мәселелерді қарастыруды, жастар бағдарламаларын жүзеге асыруды және мемлекеттік және үкіметтік емес ұйымдардың жастарға қызмет көрсетуін қамтиды. бұл жағдайда мемлекет қоғамдық ұйымдардың көмегімен өскелең ұрпақты еліміздің қоғамдық кеңістігіне қосып, оның болашақ дамуының ресурсы ретінде оған сүйенетін мемлекеттік-жекеменшік әріптестік үлгісін көреміз.

БҰҰ-ның жастар саясатының құқықтық аспектілеріне қатысты құжаттарына сәйкес, «жастардың өміріне әсер ететін шешімдер қабылдау процесіне қатысуын қамтамасыз ету; жастардың маңызды қызметтерге қолжетімділігін және олардың дамуы үшін

мүмкіндіктерді қамтамасыз ету; олардың өмір сүруіне қолайлы және қауіпсіз жағдайлар жасау; жастардың қабілеттері мен дарындарының жан-жақты дамуын қамтамасыз ету» [3].

БҰҰ құжаттарын талдау мемлекеттерге өздерінің жастар саясаты бағдарламаларын әзірлеу кезінде ескеру ұсынылатын басқа да басым бағыттарды анықтауға мүмкіндік береді:

Жастардың рухани-адамгершілік, зияткерлік, кәсіби және физикалық әлеуетін дамыту, саналы азаматтарды, мәдени мұраның көшбасшылары мен сақтаушыларын қалыптастыру мақсатында.

Жастардың құқықтарын қорғау және олардың қоғамның белсенді мүшесі бола алатындай жауапкершілік сезімін ояту мақсатында жастар өз мүдделерін білдіретін ұйымдар құруға жағдай жасау [4].

Мысалы, Германияда ұлттық іс-қимыл бағдарламалары шеңберіндегі жастар саясатының басым бағыттары мыналар болып табылады: балалар мен жасөспірімдерге қамқорлық жасау, жастарды шешім қабылдау процестеріне тарту, бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану дағдыларын дамыту, әлеуметтік жағынан аз қамтылған жастарды қоғамға интеграциялау. , жастар арасында демократия мен толеранттылық қағидаттарын дамыту, жастарды мәдени-адамгершілікке тәрбиелеу және т.б.

Осылайша, жастар саясаты анықтамаларының өзгермелілігі туралы айтуға болады, ол басқалармен қатар ұлттық/елдік сипаттамаларға байланысты. Соған қарамастан, қазіргі әлемде формальды түрде жастар саясаты деп жастарды қоғамға кіріктіруге және олардың әлеуетін ашуға бағытталған мемлекеттік саясат шеңберіндегі іс-шаралардың шамамен бірдей жиынтығын түсінуге болады деп айтуға болады. Сонымен қатар, қазіргі саяси режимге және оның құндылықтарына қатысты жастарда адалдықты қалыптастыру қажеттілігімен байланысты саяси контекст өте маңызды болып қала береді. Нәтижесінде, бұл жағдайда А. Грамшидің мәдени гегемония теориясын қазіргі еуропалық шындыққа қолданудың әдіснамалық негізділігі туралы толық айтуға болады: басты мақсат келісімге жету (әлеуметтік, саяси, рухани).

Осылайша, қазіргі әлемдегі жастар саясаты жас ұрпаққа қатысты мәселелерге қандай да бір түрде әсер ететін көптеген бағыттар бойынша жүзеге асырылуда. Әртүрлі мемлекеттерде бұл бағыттар әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени жағдайларға байланысты әртүрлі болуы мүмкін.

Кейбір жағдайларда жастар саясатын кеңірек – мемлекеттің әлеуметтік саясаты аясында қарастыруға болады. Соған қарамастан, қазіргі жаһандық үрдістерге сүйене отырып, мемлекеттік саясаттың дербес бағыты ретінде жастар саясаты туралы айту дұрысырақ сияқты.

Ұлттық деңгейде жастар саясатын қалыптастыру кезінде қазіргі заманғы мемлекеттер Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт, БҰҰ актілері, ХЕҰ Бас Ассамблеясы сияқты негізгі халықаралық құжаттардың тұтас кешенін ескереді. Конференция, Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау жөніндегі Еуропалық конвенция, Еуропалық әлеуметтік хартия, жастардың муниципалдық өмірге қатысуы туралы Еуропалық хартия және т.б.

Жастар саясаты бойынша шараларды жүзеге асыруда мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың өзара қарым-қатынасының нақты мысалдарына жүгінсек, Германияны мысалға келтіруге болады, онда «жастарға көмек көрсету жөніндегі барлық мекемелер мен іс-шаралардың жартысынан көбін мемлекеттік емес ұйымдар ұйымдастырады. еркін тасымалдаушылар деп аталатын бірлестіктер». Бұл штатта үкіметтік емес бірлестіктер (Freie Trager) жергілікті және федералды деңгейде штатпен серіктестікте жұмыс істейді. Сонымен бірге, кейбір авторлар атап өткендей, дәл Германияда (сондай-ақ Францияда) бүгінгі күні «жастар саясаты саласында мемлекеттік билік құрылымдарының қатысуын күшейту стратегиясы бар» бұл, біздің ойымызша, жұмыссыздық пен көші-қон проблемаларындағы тұрақсыз үрдістердің күшеюіне байланысты. Мемлекет дағдарыстық құбылыстардың (жастарға тікелей әсер ететін) күшеюі жағдайында жас ұрпақтың оппозициялық (көбінесе нашар бақыланатын) күштерге өтуіне жол бермей, өз бақылауына алуға тырысады.

Жастарды тікелей өздеріне қатысты мәселелерді шешуге тарту – қазіргі жастар саясатындағы айқын үрдіс. Бұл, біздің ойымызша, ең алдымен, жастарды болашақ дамудың ресурсы ретінде ғана қарастырмайтындығына байланысты. Бүгінгі күні ол қазіргі кезеңде оның дамуына елеулі үлес қоса алатын қалыптасқан қоғамның маңызды құрамдас бөлігі ретінде түсініледі [5].

Жастар саясатының көп бағыттылығы оны жүзеге асыру процесіне әртүрлі мемлекеттік және қоғамдық институттардың қатысуына әкеледі. Бұл ретте көп нәрсе белгілі бір мемлекет жастар

саясатының қандай үлгісін жүзеге асырып жатқанына байланысты. Бірқатар жағдайларда (АҚШ, Ұлыбритания және бірқатар басқа елдердегі сияқты) мемлекет өзіне жастар саясатының негізгі бағыттарын әзірлеу, оны жүзеге асыруды жергілікті деңгейге немесе қоғамдық ұйымдарға беру функцияларын ғана алады.

Мемлекеттік жастар саясаты мемлекеттік органдардың қызметіне тікелей қатысты болса, мемлекеттік емес жастар саясаты мүдделері мемлекет мүдделерімен сәйкес келе бермеуі мүмкін тәуелсіз қоғамдық ұйымдар жүргізетін саясат.

Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша жастар саясатының жаңа тұжырымдамасы әзірленуде. Тұжырымдама Қазақстанның болашақ ұрпақтарының имиджін және мұндай имиджді тиімді құру құралдарын сипаттайтын негізгі стратегиялық құжат болып табылады.

Жастар елімізде ерекше назар аударуды қажет ететін үлкен әлеуметтік-экономикалық топты құрайды. Мемлекеттік жастар саясатының қағидаттары, ең алдымен, жастардың өзін-өзі іске асыруын дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау үшін қайта қаралып, қайта бағытталуға тиіс [6].

Қазақстандық қоғамның түбегейлі қайта құрулар жағдайында елдің дамуы мен «жастар факторы» жастардың демографиялық, психосоматикалық ерекшеліктеріне, олардың білім деңгейі мен кәсіби дайындығына, адамгершілік қасиеттері мен азаматтық кемелденуіне қарай қарастырылуы тиіс. елдегі инновациялық қайта құрулардың маңызды факторы ретінде жастарды қоғамның прогрессивті дамуының қозғаушы күшіне айналдыру.

Қоғамның қазіргі қоғамдық-саяси өмірінде халықтың әлауқатын арттыру және өмір сүру сапасын жақсарту міндеттеріне, әлеуметтік, оның ішінде әсіресе жастарға қатысты мәселелерді шешудің тиімділігіне ерекше назар аударылуда. Мемлекеттің әлеуметтік саясатының маңызды элементі – жас ұрпақтың әлауқаты мен шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдай жасауға және қоғамды жаңартудың инновациялық процестеріне бағытталған жүйелік технология ретіндегі мемлекеттік жастар саясаты.

Қоғамдық өмірдің барлық аспектілерін жаңғырту аясында Қазақстан Республикасының қазіргі жастар саясаты екі жақты сипатқа ие, бұл бір жағынан, мемлекеттік билік вертикалын құрумен байланысты; екінші жағынан, азаматтық қоғамның қалыптасу процестері.

Жаңа нақты тарихи жағдайларда жастардың қоғамдық-саяси белсенділігіне жастардың кеңінен өзін-өзі басқаруының дамуы және қоғамдық-саяси жастар ұйымдарының қоғамдағы рөлінің артуы ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Крикунова А. Молодежная политика в современной России: понятие, субъекты, факторы формирования // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. 2009. – № 101. – С. 278.

2 Осипова Л. Б., Панфилова Е. А. Молодежная политика как фактор развития социальной активности молодежи // Вестник Челябинского государственного университета. – 2014. – № 24 (353). Философия. Социология. Культурология. Вып. 34. С. 61

3 Ильинский И. М. Молодежь и молодежная политика. Философия. История. Теория. М.: Голос, 2001; Корпоративное управление. Под ред. М.Г. Антонова. – М. – 2006. – С. 12

4 Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 50/81. «Всемирная программа действий, касающаяся молодежи, до 2000 года и далее». http://vmo.rgub.ru/files/act_programm.

5 Рекомендации по гармонизации национальных законодательных актов в сфере молодежной политики на общем рынке труда Евразийского экономического сообщества. Межпарламентская Ассамблея Евразийского Экономического Сообщества. – 2003. – С. 1.

6 «Қазақстан Республикасының мемлекеттік жастар саясатының 2023 - 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 247 қаулысы.

ҚАЗІРГІ ӘКЕ БОЛУДЫҢ ТҰРАҚТЫ СТЕРЕОТИПТЕРІ

ЖАКУПОВА Г. Е.

оқытушы, Павлодар жоғары басқару колледжі, Павлодар қ.

ФАРХАД Ө. А.

студент, Павлодар жоғары басқару колледжі, Павлодар қ.

Қазіргі әке болу проблемалары гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының барлық заманауи ғылымдарымен қарастырылады. Әке болу проблемаларын зерттеуге мұндай

көп кешенді көзқарас бірқатар себептерге байланысты: зерттеу объектісінің күрделілігі, классикалық ғылымдардың тоғысында қалыптасатын және дамитын жаңа ғылымдардың пайда болуына әкелетін ғылыми зерттеулердің жаңа әдістерінің пайда болуы және басқа да факторлар. Қазіргі заманғы әке болу мәселелерін зерттеуде психология ерекше орын алады, ол ұзақ зерттеу кезеңіне ие және айтарлықтай көлемді және әртүрлі теориялық және практикалық тәжірибе жинақтады.

Әке болу психологиясы отбасы психологиясының ажырамас бөлігі және психология ғылымының бір саласы ретінде оның негізгі мәселелерінің тұтас кешенін шешуге ықпал етеді, оның негізгі мақсаты отбасы институтын қоғамның ұяшығы және оның тұрақтылық факторы ретінде нығайту болып табылады.

Қазіргі әке болу психологияны зерттеу объектісі ретінде салыстырмалы түрде қысқа мерзімді тарихқа ие, бұл мәселемен айналысатын мамандар атап өткендей, оның өзектілігі қоғамның экономикалық және әлеуметтік дамуының әртүрлі салаларында болып жатқан өзгерістерге байланысты: әйелдің эмансипациясы, кәсіби қызметтегі гендерлік айырмашылықтарды жеңу, өндірістің жаңа салаларының пайда болуы, ақпараттандыру, цифрландыру, жаһандану [2].

Қазіргі қоғамның құндылық бағдарларында әкенің рөлі психологиялық жайлы отбасылық жағдайдың қалыптасуы мен жұмыс істеуінің маңызды факторы ретінде танылады, сонымен бірге дәстүрлі әке болу стереотиптерінің өзгеруі және жаңа тенденциялардың қалыптасуы фактісі танылады [3].

XXI ғасырдың қазіргі қоғамының жұмыс істеу заңдылықтарының әсерінен пайда болатын қазіргі әке болудың жаңа тенденцияларын зерттеу оларды зерттеу қажеттілігін тудырады, өйткені олар отбасы институтын нығайту, өскелең ұрпақты тәрбиелеу мәселелеріндегі жағымсыз тенденцияларды жеңу, отбасындағы мінез-құлықтың оң үлгілерін қалыптастыру және т. б. бойынша практикалық қадамдардың негізін құрайтын теориялық еңбектердің пайда болуына ықпал ете алады.

Біздің ойымызша, қазіргі әке болудың жаңа тенденцияларын зерттеу ұзақ мерзімді тарихи дәстүрлері бар әке болудың бұрыннан бар стереотиптерін дереу жеңу қажеттілігі туралы қорытындыға әкелмеуі керек. Сонымен қатар, зерттеулер көрсеткендей, қазіргі ата-аналықтың жаңа тенденциялары қазірдің өзінде қалыптасып,

жұмыс істеп жатыр, сондықтан оларды, соның ішінде психологиядан да зерттеу керек.

Отбасы институтының трансформациясы саласындағы әртүрлі зерттеулер гендерлік теңдік, феминизмнің дамуы, мысалы, чайлдфри, ЛГБТ және т.б. сияқты бірқатар қозғалыстардың пайда болуы мәселелерінде айтарлықтай өзгерістерге қарамастан, әке болу институты өзгермейтін элемент ретінде ғана емес, сонымен қатар кейбір стереотиптерді сақтауды жалғастыруда.

Жоғарыда аталған айырмашылықтардың болуына қарамастан, мамандардың еңбектерінде әке болудың бірқатар тұрақты стереотиптері бар, олар ең алдымен еркектікке байланысты [4. 82-б.]

Гендерлік стереотиптер, өз кезегінде, әлеуметтік стереотиптерде көрінеді, әртүрлі байланыс арналары арқылы беріледі, отбасылық қатынастардың заманауи талаптарына төзімді әке болудың бірқатар стереотиптерінің тұрақтылығын қалыптастырды. Біз осы мәселе бойынша ғылыми әдебиеттерді талдауға негізделген әке болудың ең тұрақты стереотиптерін сипаттаймыз.

Осындай тұрақты элементтердің бірі-отбасының экономикалық тұрақтылығы мен тәуелсіздігін қамтамасыз ететін, оны тұрғын үйге, тамаққа, киімге деген маңызды қажеттіліктердің материалдық жеткіліктілігі тұрғысынан қамтамасыз ететін өндіруші әкенің стереотипі.

Бұл стереотип биодетерминизмді жақтаушылардың пікірі бойынша табиғи сұрыпталу қағидаттарына негізделеді, тарихи тұрғыдан бекітілген және олар отбасындағы гендерлік мінез-құлық нормаларын анықтайды: әйел бала тәрбиесімен көбірек айналысады, әкесі бұл процестен шеттетілген, өйткені ол отбасының барлық мүшелерінің күнкөрісін өндірумен айналысады [5.36-б.].

Әлеуметтанулық зерттеулердің заманауи әдістерін қолдануға негізделген ғылыми еңбектерде бірқатар белгілермен сипатталатын өндіруші әкенің осы стереотипінің тұрақтылығы туралы тұжырымдар басым: отбасының құндылығын тану, ақша табу-әкенің негізгі функциясы-отбасы басшысы, әке тарапынан балаларды тәрбиелеу негізінен тәртіпті сақтауға және оның еркін орындауға дейін азаяды [4.Б. 94-98].

Еркектіктің өте тұрақты стереотипі-бұл отбасы мүшелерін қауіпсіздікті қамтамасыз ете отырып, сыртқы әлемнен қорғайтын қорғаушы әкенің бейнесі, жауынгер әке, қорғаушы әке бұл рөлді орындауы керек, өйткені бұл оның барлық үй шаруашылықтарына

деген сүйіспеншілігінің шынайы көрінісі. Қорғаушы әке бейнесінің стереотипінің тұрақтылығы біздің заманымызда және оны ресми мереке-Әкелер күнін мерекелеуде және оған орайластырылған тәрбиелік сипаттағы түрлі іс-шараларды өткізуде қолдау табады.

Жаппай қазақ санасындағы тұрақты стереотип-бұл балаларға арналған тәрбиеші әкенің бейнесі, ол анасымен салыстырғанда едәуір аз уақыт бөле отырып, сайып келгенде, өсіп келе жатқан отбасы мүшелерінің құндылық қатынастарын қалыптастыру процестеріне үлкен әсер етеді.

Осы баяндамада ұсынылған қазіргі заманғы әке болудың тұрақты стереотиптерінің тізімі жан-жақты толықтығын талап етпейді, бірақ соған қарамастан, біздің ойымызша, ол ең көп таралғандарын жеткізеді.

Әке болудың осындай тұрақты стереотиптерінің болуы отбасының дағдарысы туралы жалпы әлеуметтік институт ретінде айтылғанына қарамастан, бір жынысты некені жақтаушылар жариялаған №1 және №2 ата-ананың емес, әкесі мен анасының дәстүрлі қатысуымен, әке болу институты құрамдас бөлігі болып табылатын отбасы институты өмір сүруді жалғастыратынын және әке болу оны сақтаудың белгілі бір тенденциясы.

Еркектік дағдарыс, әке болу институтында жаңа тенденциялардың пайда болуы орын алуда, бірақ бұл процесс өтпелі емес, отбасының дәстүрлері әкесінің өндіруші, қорғаушы және тәрбиеші ретіндегі үстемдігін мойындауымен ұлттық, діни және саяси жағдайларға байланысты кейбір жағдайларда сақталып, тіпті өсірілуде.

Дәстүрлі отбасындағы отбасылық қатынастардың психологиясы, гендерлік белгілері бойынша дәстүрлі бөлінуімен, онда өсіп келе жатқан балаларды тәрбиелеу ісінде болжамды нәтижелерді қалыптастыруға ықпал етеді, олар кейінірек осы дәстүрлерді өз отбасыларына әкеледі, осылайша ұрпақтар арасында көпір жасайды [4].

Ғасырлар бойы қалыптасқан әке болу стереотиптерін сақтау мүмкін емес, ол біртіндеп жаңа дәстүрлерге жол ашады, қазіргі әлемнің өтпелі процестерінен туындаған өзгерістердің әсерінен отбасы да, әке болу институты да оның тұрақтылығын қамтамасыз ететін жаңа формаларды қабылдайды.

Отбасылық қатынастар психологиясы саласындағы зерттеушілер, соның ішінде қазіргі заманғы әке болу институты бұл құбылыстың жаңа тенденцияларының қалыптасуын айтады.

Отбасылық қатынастардың гендерлік қатынастарының өзгеруі, еркектіктің дәстүрлі ұстанымдарын қайта қарау, әйелдерді феминизациялау және азат ету әкесінің рөлін тек өндіруші ретінде қарастырудан бас тартуға әкеледі.

Өндіргіш күштердің қазіргі дамуының экономикалық шындықтары әйелдердің өндірістік процестерге қатысу үлесінің артуына әкелді, әйелдер көбінесе мужичины қарағанда көбірек ақша таба бастады, өйткені нарықтық қатынастардың логикасы кейбір жағдайларда коммерциялық қызметте иш қарағанда әйелдер психологиясына көбірек қолданылатын тауашаларды алуға мүмкіндік берді. Мәселен, ресейлік шындық жағдайында посткеңестік дамудың алғашқы кезеңдерінде шаттл саудасына тез бейімделген әйелдер, бұл күндері әйелдер цифрлық технологиялармен немесе Интернет-ресурстармен байланысты қызмет салаларында кеңінен ұсынылған.

Өндірістік процестердегі ерлер мен әйелдерді теңестіру, әйелдердің еңбек орнын табудағы үлкен икемділік олардың балаларға арнайтын уақыт үлесінің азаюына әкелді. Қазіргі уақытта байқалған нормативтік «отбасын дамыту дағдарысын» айта отырып, зерттеушілер әкенің рөліне қойылатын талаптардың артып келе жатқанын атап өтті, олар қазір балаларды тәрбиелеу, отбасының психологиялық жайлылығын қамтамасыз ету процестеріне көбірек қатысуды күтуде.

Отбасылық психология бойынша бірқатар еңбектерде «жаңа әкелер» термині берік орнықты, бұл отбасындағы ер адамның рөлдік мінез-құлқының өзгеруін, әлеуметтік, қамқоршылық сипаттамаларын алуды білдіреді [3]. Қазіргі әкелер балалармен көбірек уақыт өткізіп қана қоймайды, сонымен қатар жүктілік басталған сәттен бастап болашақ баланың анасын қолдаудан, осы процестің барлық кезеңдерінде қолдаудан, бірлескен босанудан және т.б. бастап олардың өміріне егжей-тегжейлі қатысуға тырысады.

Өндіруші әкенің немесе қорғаушы әкенің дәстүрлі стереотиптері нәзік сезімдерді, жанашырлықты көрсету тұрғысынан әкесіне талап қоймады, «жаңа әке» бұл туралы ұялмай қана қоймайды, сонымен қатар өзінің эмоцияларын әлеуметтік медиа арқылы сыртқы әлеммен бөлісуге тырысады.

Ескі стереотиптерден әкелік институттың жаңа тенденцияларына көшу жағдайы зерттеушілердің пікірінше, қоғамдық пікірдің

қысымымен күрделене түседі, өйткені еркектік, өндіруші немесе қорғаушы әкенің бейнесі үлкен тұрақтылық пен тарихи міндетке ие.

Мұндай жағдай құқықтық сипаттағы бірқатар проблемаларды тудырады, мысалы, ажырасу жағдайында балалар кіммен қалуы керек деген мәселені шешкен кезде қоғамдық пікір әкеге қарағанда ананың көпшілігінде артықшылық береді [4.118-б.].

Отбасының қамқоршысы ретіндегі әйелдің стереотипінің өміршеңдігі оның бала тәрбиесі үшін үлкен жауапкершілігі, балалармен эмоционалды-психологиялық тұрғыдан маңызды байланыстардың болуы, өндіруші әкемен немесе қорғаушы әкемен салыстырғанда идеяны білдіреді.

Ажырасудан кейінгі қазіргі заманғы әке болу институты тек заңды ғана емес, психологиялық мәселелерді де зерттеу қажеттілігін тудырады. Қазіргі қоғам ажырасқаннан кейін балалардың әкесімен емес, анасымен бірге тұруының заңды артықшылығын мойындап қана қоймай, сонымен бірге жағдайды «жаңа әке» тұрғысынан қарастырып, әке мен баланың эмоционалды-психологиялық байланысының сақталуын қамтамасыз етуге тырысуы керек. анасымен бірге тұру [1].

Ажырасудан кейінгі жағдайдағы қазіргі заманғы әке болу институты пәнаралық көзқарас тұрғысынан зерттеу қажеттілігімен сипатталады: әлеуметтану, психология, Конфликтология және т. б. мұндай жағдайға тап болған «жаңа әкелердің» күрделі категориялары ретінде кейбір зерттеушілер келесі түрлерді анықтады: тәуелді ерлер, еркектік дағдарыстарды бастан өткерген, денсаулығы нашар балалары бар ер адамдар, мигранттар, жұмыссыздар және т. б. [5].

Қазіргі әке болудың жаңа тенденциялары ажырасудан кейінгі жағдайдағы әкелердің мінез-құлқының жағымды мысалдарын көрсетеді, олар балалардың материалдық әл-ауқатын қамтамасыз етуді жалғастырады, сонымен қатар балалармен эмоционалды, психологиялық байланысты сақтайды.

Дәстүрлі әке болудың стереотиптерін жеңу және жаңа тенденциялардың қалыптасуы ажырасу процестерінің көбеюі аясында ғана емес, сонымен қатар некеден тыс балалардың туылуы, баланы толық емес отбасында тәрбиелеу жағдайында да орын алады, әйел кез-келген әке фигурасын саналы түрде алып тастап, «өзі үшін бала туу» туралы шешім қабылдаған жағдайлар жиі кездеседі.

Психологтар мен әлеуметтанушылар мұндай жағдайларда да балалардың санасында әкенің жағымды бейнесін қалыптастыру қажет деп санайды, өйткені әке фигурасының өзі, оның қазіргі

өзгеруіне қарамастан, баланың көз алдында әлі де маңызды және терең болып қала береді.

Әке болу институтының трансформация процестерінің әсерінен қазіргі әкелер оларға психологиялық қолдаудың әртүрлі түрлерін көрсетуді қажет етеді. Мұндай көмекке деген қажеттілік қазіргі әкелердегі стресс пен мазасыздық, депрессия, өзін-өзі бағалау проблемалары, тұлғааралық қақтығыстар сияқты факторлардан туындаған психикалық тәжірибелер жиынтығынан туындайды.

Қазіргі әкелерге көмектесудің негізгі бағыттары ретінде біздің ойымызша мыналарды ұсынуға болады:

Қазіргі заманғы әке болу мәселелері және оларды жеңу жолдары бойынша әртүрлі курстарды ұйымдастыру және өткізу;

Қолайсыз өмірлік жағдайларда әке рөлін атқаратын мужчин оқшаулануы мен ішкі иеліктен шығуын еңсеру мақсатында қазіргі қоғамның түрлі әлеуметтік институттары тарапынан әлеуметтік қолдау көрсетуге жәрдемдесу;

Кәсіби психологиялық көмек көрсету. Терапевт әкелерге өз мәселелерін түсінуге, стрессті жеңу Стратегияларын жасауға және жұбайымен, балаларымен және басқа отбасы мүшелерімен қарым-қатынасты жақсартуға көмектеседі

Қорытынды.

Қазіргі әке болу институты тарихи қалыптасқан стереотиптерді өндіруші немесе қорғаушы әкенің бейнелері түрінде сақтауға және ең алдымен еркектік дағдарысты көздейтін «жаңа әке болу» құбылысының пайда болуына байланысты трансформация процестерін бастан кешіруде.

Қазіргі әке болу институтының жоғарыда аталған трансформация процестері жаһандық болып табылады, дегенмен діни, мәдени және саяси көзқарастардың айырмашылығына байланысты кейбір айырмашылықтар бар.

Бұл процестердің оң жақтары ресейлік шындыққа қатысты. Біз гендерлік айырмашылықтарды сақтай отырып және әкенің рөлінің маңыздылығын мойындай отырып, дәстүрлі отбасы институтын сақтау фактісін қарастырамыз.

«Жаңа әке болу» қазіргі заманғы құбылыс ретінде пәнаралық көзқарас тұрғысынан үнемі зерттеуді қажет етеді, оның түпкі мақсаты отбасының өзі де, әке болу институты да өзгерудің қиын жағдайында әкенің әлеуметтік рөлін атқаратын ер адамдарға психологиялық көмек көрсету болуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақ отбасы тәрбиесі: Оқу құралы/ Ибраимова Л.Н., Абдикеримова П.Ж., Алиева П.С./ Тараз: ТарМПИ, 2016. – 160 б.

2 Отбасындағы және бала тәрбиесіндегі әкенің рөлі Аяулым Қанағат https://el.kz/otbasynnda-y_zh-ne_bala_t-rbiesindegi_keni_r-li_41477.

3 Әке институты балаларды жағымсыз әрекеттерден құтқарады-семинар <https://okg.kz/post?id=30880&slug=ake-instituty-balalardy-zhagymsyz-areketterden-qutqarady>.

4 Безрукова О. Н., Самойлова В. А. Әкелік және әкелерді қолдау: қазіргі заманғы шетелдік зерттеулердің трендтері / О. Н. Безрукова, В. А. Самойлова // Қоғамдық пікір мониторингі: Экономикалық және әлеуметтік өзгерістер. 2020. № 4. 233-272 ББ.

5 Горчучева К.В., Әке болу психологиялық құбылыс ретінде / К. В. Горчева // ғылыми альманах. – 2022. – № 9-2(95). – 105-108 ББ.

АЛЛЕГОРИЯ, ОТРАЖАЮЩАЯ ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕАЛИИ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗЛИЧНЫХ СТРАН

ПЕТУХОВА А. В.

студент, 1 курс, Педагогический высший колледж
имени Б. Ахметова, г. Павлодар

АПАЕВ К. Е.

преподаватель, Педагогический высший колледж
имени Б. Ахметова, г. Павлодар

«Скотный двор» – роман Джорджа Оруэлла, написанный в 1945 году [1]. Джордж Оруэл сам был антиутопистом и критиковал тоталитарные режимы в своих произведениях. «Скотный двор» стал одним из наиболее известных произведений писателя, в котором он высмеивает коммунистическую идеологию. Это произведение-антиутопия, представляющее собой аллгорию тоталитарных режимов и диктатуры. Название романа «Скотный двор» (Animal Farm) было выбрано как аллюзия на выражение «все животные равны, но некоторые животные более равны, чем другие». Это выражение символизирует коррупцию и неравенство, которые возникают после революции на ферме. Эта работа предупреждает, что любая форма власти должна быть ограничена и контролироваться, чтобы избежать коррупции и угнетения. В романе также подчеркивается важность бдительности и борьбы

за свободу и справедливость, чтобы предотвратить возможность возникновения тоталитарных режимов [2].

Мы решили поделиться с вами этой работой по нескольким причинам:

Во-первых, об этой работе периодически упоминают на различных политических ток-шоу. Наиболее часто цитируемая заповедь звучит так: «Все животные равны, но некоторые животные равнее других».

Во-вторых, мы недавно стали интересоваться, что читают о литературе в школах за рубежом? Оказалось, что это произведение изучается в школьной программе в США, а также в постоянной обязательной литературе для школьников в странах Западной Европы [3].

Этого произведения до сих пор нет в списках литературы для наших школьников.

В-третьих, в данной работе описаны многие проблемы, актуальные по сей день, и показаны взаимоотношения народа и власти.

Хотелось бы сказать немного о содержании. «Скотный двор» – сатирическая повесть-притча. Это классическая антиутопия, основанная на реальных исторических событиях, произошедших в СССР с тысяча девятьсот семнадцатого по тысяча девятьсот сорок четвертый год.

Произведение открывается речью старой свиньи по имени Старый Майор (прототипом был Ленин), призывающей животных (то есть рабочих и крестьян) к борьбе с человечеством (например, с правящим классом). После очередного запоя владельца фермы г-н. Джонса (прототип Николай 2), голодные животные сами хватали корм, попытка их разогнать закончилась бунтом животных и изгнанием г-на. Джонс с собственной фермы (здесь показаны действия Октябрьской революции 1917 года) [4].

Хотелось бы отметить основной смысл работы, а именно семь заповедей, провозглашаемых животными на скотном дворе:

- 1) Кто ходит на двух ногах – враг
- 2) Тот, кто ходит на четырёх ногах или имеет крылья, – друг.
- 3) Животное не носит одежды.
- 4) Животное не спит в кровати (позже добавлено: с простынями)
- 5) Животное не употребляет алкоголь (позже добавлено: сверх меры)

6) Животное не будет убивать другое животное (позже добавлено: без причины)

7) Все животные равны (позже добавлено: но некоторые равнее других) [5].

Концовка «Скотного двора» оказалась пророческой. Понимал это сам Оруэлл или нет, но он предсказал и развал СССР, и переход на путь капитализма (союз свиней с г-ном Калмингтоном), и даже возвращение ему прежнего названия «Суд Господень» (Суд Господень) Российской Федерации на замену исчезнувшей Российской Империи).

И хотя в основе книги лежит коммунистическая система Советского Союза, мало кто бросит в меня камень, когда я скажу, что подобное можно наблюдать и в наших любимых демократических обществах.

Это книга о закономерностях. Как когда-то Линней классифицировал животных, так и Оруэлл классифицировал людей и описал каждый вид.

Овцы: ну кто может сказать, что не видел полчища глупых людей без мужества и бессмысленных лозунгов, вбитых им в головы? Они не могут думать самостоятельно, поэтому принимают любое новшество за окончательную истину.

Кони: У всех нас на работе есть бойцы. Они такие замечательные подхалимы, одурачивающе наивные и готовые работать день и ночь не за еду, а за идеи. На таких людях держится мир, и их кости - это фундамент, на котором он строится.

Псы: они готовы на все и не гнушаются даже самой грязной работы. По крайней мере, на первый взгляд, их единственная задача – удовлетворять волю своих хозяев. И действительно, они готовы сегодня служить одному, а завтра – другому, лишь бы их хорошо кормили.

Стукач: все во имя его. Ученый брат, готовый изменить историю в зависимости от обстоятельств, способный превратить белое в черное. Он искусный оратор и убедительный лжец, подменяющий факты словами, а не доказательствами. Ведь слова – самое грозное оружие из всех.

Обвал: следовало выбрать козла, а не свинью. Это необходимый козел отпущения для любой власти. Общий враг объединяет друзей, и любое преступление можно свалить на общего врага:

Коровы жалуются, что Обвал пробирается в их коровники и доит их, пока они спят.

Общий враг – это панацея от кризиса власти.

Наполеон: нет смысла упоминать имя прототипа. Но, с другой стороны, если оглянуться вокруг, разве такие фигуры не окружают нас повсюду? Люди, которые строят трон, который ни черта не стоит, сажают на него свою тяжелую задницу и пытаются удержаться на нем любыми способами. Многие из нас могут узнать лицо Наполеона, причем не только в высших эшелонах власти, но и среди скромных местных начальников, возмнивших себя венцом власти.

Есть и другие животные, скрывающиеся под шкурой знакомых лиц. Но нет смысла перечислять их всех. Это задача Оруэлла, и он с ней прекрасно справился.

Скотный двор – это дидактическая и интересная история. Интересная, во-первых, потому, что она так близка к реалиям нашей сегодняшней жизни. Коммунизм, монархия и демократия: ... Чем они отличаются друг от друга? И пока у власти находятся свиньи с низкими духовными порывами и ненасытным аппетитом к саморазвитию, в какой бы стране человек ни жил, он никогда не увидит ничего хорошего. Но при достойных правителях даже абсолютный тоталитаризм полезен для людей.

Также вы можете увидеть отсылки к другим моментам;

Первой сбежала кобыла Молли (Великобритания), желающая съесть сахар из руки своего хозяина (США), надеть подаренные ему разноцветные ленточки и нести его на спине (следовать указаниям и идти в правильном направлении в внешняя политика). Почему США? Потому что, как сказал Барак Обама (Наполеон), «все страны исключительны, но некоторые страны более исключительны, чем другие» (или почти так... во всяком случае, это близко к его речи в Военной академии Вест-Пойнт) [6].

«Скотный двор» (Европейский союз) с опаской смотрит в сторону двух соседних ферм – г-н. Фредерик и г-н. Пилкингтон (Россия и Китай), а Наполеон (США) их осуждает, критикует, призывает к борьбе с ними, но при этом общается то с одним, то с другим.

Оруэлловское рабское мышление не сохранилось. Даже узнав о жадности и жестокости своего «вождя» Наполеона и его пренебрежении к «делу революции», животные продолжают считать это ... как должное. Они снова стали рабами. Великая революция не привила им никакого достоинства. Народ, который обожает

диктатора, невзирая на трудности, к сожалению, не имеет других ценностей.

Оруэлл использует образы животных, чтобы показать читателям, как можно злоупотреблять властью и как тоталитарные режимы разрушают общество. Роман «Скотный двор» представляет собой критику коммунистического режима в Советском Союзе, но его идеи актуальны и для других тоталитарных систем.

В целом «Скотный двор» Джорджа Оруэлла – это мощное произведение-антиутопия, предостерегающее читателей от опасностей тоталитаризма и призывающее к борьбе за свободу и справедливость [7].

Думаю, эту историю стоит взять на вооружение на школьных уроках. Она так же полезна, как «Отцы и дети» или «Преступление и наказание». Жаль, что я не прочитал ее раньше.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Арнольд, И. В. Читательское восприятие интертекстуальности и герменевтика [Текст] / И. В. Арнольд // Интертекстуальные связи в художественном тексте: межвуз. сб. научных трудов. – СПб., 1993.
- 2 Борисенко, А. В. Семиотика интертекстуальности [Текст]: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19/ А. В. Борисенко. – Тверь, 2004.
- 3 Кристева, Ю. Бахтин, слово, диалог и роман [Текст] / Ю. Кристева // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 1995. – №1. – С. 97-124.
- 4 Петрова, Н. В. Интертекстуальность как общий механизм текстообразования (на материале англо-американских коротких рассказов) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра филол. наук/ Н. В. Петрова. – Волгоград: ВГПУ, 2005.
- 5 Руднев, В. П. Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. – М.: Аграф, 1997.
- 6 Стырина, Е. В. Имитационный интекст как инструмент интертекстуальности : На материале англоязычного рассказа [Текст]: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. / Е. В. Стырина. – М., 2005.
- 7 Интертекстуальность [Электронный ресурс] // Энциклопедия «Кругосвет» / под ред. Добровольского А. В. – <http://www.krugosvet.ru/articles> 8. <http://wikipedia.org> [Электронный ресурс]

ТАРИХ ПӘНІНІҢ САБАҚТАРЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУ «ACTIVSTUDIO» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

ЖАНСЕИТ А.

арнайы пәндер оқытушысы, Инновациялық Еуразия Университетінің Жоғары Екібастұз Колледжі, Екібастұз қ.

СЕРІК Д. Ж.

студент, Инновациялық Еуразия Университетінің Жоғары Екібастұз Колледжі, Екібастұз қ.

Білім беру мазмұнын жетілдіру, оқытудың озық технологиясын меңгере отырып, оқыту мен тәрбиенің бірлігіне қол жеткізу, студенттің өз бетімен ізденуіне көңіл бөліп, шығармашылықпен жұмыс істейтін тұлға қалыптастыру-бүгінгі күн талабы. XXI ғасыр – бұл ақпараттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, дүниеге адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Білім беру үрдісін ақпараттандыру және жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу – тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен санасын жоғарлату бүгінгі күннің басты талабы болып саналады. XXI ғасырда ақпараттанған қоғам жеткіліктігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында мынандай міндеттерді пайдалану көзделіп отыр. Компьютерлік техниканы интернет, компьютерлік желі, электрондық кітаптар, электрондық және телекоммуникациялық құралдар, интерактивтік құралдарды оқу үрдісінде тиімді пайдалана отырып білім сапасын арттыру. Яғни осы ақпараттық технологияларды – білім беру ісінде ақпараттарды даярлап, оны білім алушыға дұрыс жеткізе білу, оқытушының басты міндеті болып саналады. Бұл процесті пайдалану, яғни іске асыру барысында негізгі құрал бұл-компьютер және интерактивті тақта болып табылады. Интерактивті тақта – білім беру барысында бұрын шешімін таппай келген жаңа дидактикалық мүмкіндіктерді шешуге мүмкіндік беретін аса маңызды құрал. Қазіргі кезде тарих пәніне деген қызығушылықтарын арттыру мақсатында оқытудың жаңа әдіс-тәсілдеріне сүйене отырып, сабақта жаңа технология интербелсенді тақтада ActivStudio мүмкіншіліктерін пайдалану арқылы студенттердің пәнге деген қызығушылықтарын арттыру, ізденушіліктерін, танымдық, шығармашылық қабілеттерін дамыту, өздерін тұлға ретінде сезіне білуге үйрету. Интерактивті тақтаның

білім беру процесінде үлкен мүмкіншіліктерге ие екенін байқауға болады.

ACTIVstudio программасына кіріспе

ACTIVstudio бағдарламасында флипчартта мәтіндік немесе графиктік түрде тест сұрақтары кітапханада сақталады да, тестің нәтижесін кесте немесе диаграмма түрінде оқушылардың алған білімдерін тексереміз. ACTIVstudio PE программасы арнайы презентацияларды өткізуге және оны сабақ барысында қолдануға негізделген программа. Бұл программа ACTIVboard және ACTIVpen қаламымен жұмыс жасау үшін жасақталған. ACTIVstudio программасының мүмкіндіктері өте көп. Атап айтқанда, презентацияларды құруға, өткізуге, материалдарға арнайы эффектілер қосуға, негізгі кезеңдерді көрсетуге, көрсеткіштерді қосуға, қосымша ақпараттарды енгізуге және басқа да көптеген мүмкіндіктері бар.

Жұмыс үстелінің құрылымы

1. Флипчарттың тақырып қатары
2. Флипчарттың жұмыс аймағы
3. Негізгі құралдар тақтасы
4. Тақырып қатарындағы батырмалар
5. Флипчарт беттерінің түстік аймағы
6. Флипчарт құралы
7. Қоржын

Флипчарт – бұл бірнеше қажетті беттерден тұратын негізгі жұмыс аймағы. Бұл аймақта презентацияны құруға және оны көрсетуге қажетті құралдардың барлығы көрсетіледі. Бірнеше флипчарттарды бірден ашып, бір флипчарттан келесі флипчартқа, объектілерге сілтемелер қоюға немесе объектілерді бір мезетте келесі бетке көшіруге болады. Флипчартты басу құрылғысынан шығаруға немесе әр түрлі форматтарда экспорттауға болады.

Флипчарттың кескіні

ACTIVstudio программасы іске қосылғанда бірден компьютердің экранына сәйкес келетін жаңа флипчарт құрылады. Бұл 1-ші флипчарттың қолдануға дайын беті. Флипчарт батырмасын басқаннан кейін ғана іске қосылады. Бұл батырманы ACTIVstudio мен Windows арасында байланыс жасауға қолданылады.

ActivStudio-ның құралдар тақтасының құрылымы

1. Негізгі құралдар тақтасы
2. Арнайы құралдар тақтасы
3. Флипчарттың құралдар тақтасы

4. Объектіні редакторлеу құралдар тақтасы

5. Объектіні редакторлеу құралдар тақтасы

6. Тез таңдау құралдар тақтасы

Кітапхана ресурсы

Кітапхана ресурсының толық мүмкіндіктерін пайдалана отырып флипчарт құрғанда пайдалануға болады. Мұнда суреттер мен дыбыстардан бастап аяқталған іс-әрекеттер, оқу жоспарлары да бар. Ол мындаған дайын ресурстармен қамтамасыз етілген. Кітапхана ресурсын іске қосу үшін, флипчарттың құралдар тақтасынан «Кітапхана ресурсы» батырмасын басу керек

Интерактивті тақтаның білім беру процесінде үлкен мүмкіншіліктерге ие екенін байқауға болады.

Active Studio бағдарламасы арқылы тест құру технологиясы және интерактивті тақтамен кері байланыс орнату. ACTIVote жүйесі көмегімен тестілеу.

База жасау, тест сұрақтарын құру, Activote құрылғысын орнату, жұмыстану.

ACTIVote жүйесі сізге сабақ барысында тест жүргізу мүмкіндігін береді. Оқушылар берілген сұрақтың дұрыс жауабын нұсқаулардың ішінен ACTIVote құрылғысының батырмалары арқылы жауап бере алады. ACTIVote құрылғысынан келген ақпарат ACTIVboardта қабылданып, өңделеді. Ақпараттың осылай өңделуі сабақ барысында оқушылардың тақырыпты меңгергенін, білім деңгейін үздіксіз бағалауға мүмкіндік береді.

Жұмыс кезінде ACTIVote құрылғылары ACTIVboard тақтасынан радиосигналдар қабылдап, кері беріп жатады. Сондықтан ACTIVote құрылғыларын қолданбастан бұрын, дидактикалық бірнеше мәселелерді шешуге көмектеседі. Атап айтар болсақ: Пән бойынша базалық білімді меңгеру.

Жұмыс кезінде ACTIVote құрылғылары ACTIVboard тақтасынан радиосигналдар қабылдап, кері беріп жатады. Сондықтан ACTIVote құрылғыларын қолданбастан бұрын, дидактикалық бірнеше мәселелерді шешуге көмектеседі. Атап айтар болсақ: Пән бойынша базалық білімді меңгеру.

Алған білімді жүйелеу. Өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастыру; Жалпы оқуға деген ынтасын арттыру. Қытайдың бір нақыл сөзіне көңіл аударсақ: «Маған айтшы – мен ұмытып қаламын; маған көрсетші – менің есімде қалады; өзіме істетші – мен сонда түсінемін» делінген.

Яғни, студенттердің көпшілігі естігенінің 5 % және көргенін 20 % есте сақтайтыны белгілі. Аудио және видеоақпаратты бір мезгілде қолдану есте сақтауды 40–50 % дейін арттырады. Осы сөздерден интерактивті оқытудың мәні өз көрінісін табады. Осы интерактивті технологиясы бойынша Оқытушы Активті экран көмегімен интерактивті тақтаның флипчарт беттерін пайдалану арқылы оқушыларды сабақтың мақсат міндеттерімен таныстыра отырып, жаңа сабақтың кезеңдері Power Point презентациясы немесе мәтіндік ақпарат түрінде беріледі. Сонымен қатар, материалдың құрамына кесте, диаграмма, сурет, басқарушы батырмалар, гиперсілтемелер, графиктер әзірлеп флипчарт беттерін оқушыларға таныстырамыз. Тарих пәнін оқытуда ACTIVstudioны жүйелі қолдану өте тиімді, әрі уақытты үнемдеуге болады. оқыту үрдісін оңтайландыруға, білім алушының танымдық белсенділігін дамытып, мазмұнды және көрнекі тапсырмалар құруға, сабақты құрылымдауға, сабақ барысы мен қарқынын жақсартуға мүмкіндік беретін жаңа ақпараттық технологиялық құрал екеніне көз жеткіземіз. Оқыту үрдісін оңтайландыруға, білім алушының танымдық белсенділігін дамытып, мазмұнды және көрнекі тапсырмалар құруға, сабақты құрылымдауға, сабақ барысы мен қарқынын жақсартуға мүмкіндік беретін жаңа ақпараттық технологиялық құрал екеніне көз жеткіземіз Осы ACTIVstudioның барлық мүмкіншіліктерін пайдалана отырып, Қазақстан тарихы бойынша дайындалған сабақтардың мазмұнын көрсетеуге болады. ACTIVstudioның мүмкіншіліктерін қолдану себебі: «Оқытудың жаңа әдіс-тәсілдеріне сүйене отырып, тарих сабағында жаңа технология интербелсенді тақтада ACTIVSTUDIO мүмкіндіктерін пайдалану арқылы оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын арттыру, ізденгіштіктерін, шығармашылық қабілеттерін дамыту, уақытты үнемдеу». Жаңа сабақты меңгертуде ACTIV studio мүмкіншіліктерінің бірі кестені тірек –сызбаларды пайдалану болып табылады. Адамның пайда болуы және дамуы туралы кестені оқушыларға көрнекі құрал ретінде көрсетуге болады. Бз.б 8-б.з.б ғ. Қайталауға арналған сабақтарда ACTIVstudioның мүмкіншіліктерін жан-жақты пайдалану. Актив қаламды пайдалана отырып. Қыпшақ хандығының орналасуын және көшіп-қонған жерлерін жазады. Қаламның көмегімен кестедегі бос көздерді толтырады. Өздік жұмыстарын орындаудың тиімді тәсілі-оқушы жеке кестені толтырады. Сабақты қортындылау кезінде ACTIVstudio мүмкіншіліктерінің бірі қаламмен орнынан

жылжыту, жасыру, көбіне тест түрлерін түрлендіріп оқушыларға тапсырма ретінде орындауға болады. Мысалы: баламалы тест жасасырылған сөзді тап, ерекшеліктерін жаз, қарпайым тест түрлері және сөзжұмбақты пайдалануға болады. ACTIV studio бағдарламасында флипчартта мәтіндік немесе графиктік түрде тест сұрақтары кітапханада сақталады да, тестін нәтижесін кесте немесе диаграмма түрінде оқушылардың алған білімдерін тексереміз. Оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру мақсатында ACTIV studio бағдарламасының мүмкіншілігін пайдалану арқылы білім алушыларға бейнефайлдар пайдалануға болады. Бейне фильмдер оқушылардың көру және есту арқылы есте сақтау қабілетін дамытады. Оқушылардың көру арқылы есте сақтауын қалыптастыруда анимацияны тиімді пайдалану. Алғашқы адамдар бейнелерін, олардың қолданған қару (садақ пен жебені, найзаны, үшкір тасты, және тағы басқалар.) түрлерін, даму сатысын оқушылар көздерімен көре отырып, есте сақтайды. Қола дәуіріндегі баспаналардың салынуын және құрлысын, пайдаланған материалын көреді. Сақ қоғамында құрбандық шалу табағының көрінісін көреді. ACTIV studioда суреттерді, картаны көрнекілік ретінде пайдалануға да болады. ACTIVvote, ACTIVstudio бағдарламасында флипчартта мәтіндік немесе графиктік түрде тест сұрақтары кітапханада сақталады да, тестің нәтижесін кесте немесе диаграмма түрінде оқушылардың алған білімдерін тексереді..

Қорыта айтқанда, тақтада жұмыс істеген оқытушы мен оқушының орындаған іс - әрекеттерін есте сақтап келесі сабақта қолдануға болады. Оқу процесінде, оның ішінде практикалық сабақтарда интерактивті құралдарды қолдану мұғалімнің жеке тәжірибесіне, шығармашылық ізденісіне байланысты. Интерактивті құралдар оқыту формасын ұйымдастыруды түрлендіруге, дәстүрлі оқыту әдістеріне жаңа элементтер енгізуге мүмкіншіліктер жасайды. Бұл оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Сонымен, интерактивтік тақта сабаққа қатысушылардың барлығының ойын бір ортаға жинақтап, қажет ақпаратты өңдеу арқылы жалпыланған ақпараттық біліктілікті қалыптастыратын тиімді құрал болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Информатика негіздері. Ғылыми әдістемелік журнал.
- 2 Диск «ИнформатикаА» Электронная версия газеты «Информатика». Россия

3 «Әдіскер мұғалім» республикалық ғылыми-әдістемелік педагогикалық журнал, 2007 жыл

4 Мухаметжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә. Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері: Әдістемелік құрал.- Алматы, 2008 жыл

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ И «ВОЙНА ПАМЯТНИКОВ»: ФИЛОСОФСКИЙ И ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОДЫ.

ТУРАНОВА Г. Д.

магистр социальных наук, преподаватель общественных дисциплин,
Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар

ШАМИЕВА А. Е.

студент, ЧУОО Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар

ТУРАНОВ Ж. А.

студент, Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар

Проблемы, связанные с процессами современных оценок прошлого опыта, накопленного определенными поколениями, имеют сложную структуру и длительный стаж изучения. Сложность такого рода процессов вызывают необходимость междисциплинарного подхода к их анализу. В предлагаемой вашему вниманию статье мы попытались провести краткий обзор уже имеющихся работ по проблемам, связанным с таким явлением как историческая память, так как современное развитие общественно-политических процессов как общемирового, так и регионального масштабов, необычайно актуализировало интерес к оценочным суждениям исторического прошлого, которому придается на наш взгляд необычная политическая ангажированность.

Мы попытались найти ответы на ряд вопросов: как сейчас соотносятся между собой философские категории «память» и «историческая память», почему процесс «войны памятников» получил в начале XXI века новый импульс, как это явление используется в политологических концепциях, в частности в идеологемах «Старый Казахстан» и «Новый Казахстан»

Источниковой базой для создания нашей работы явились уже опубликованные научные работы, материалы социальных сетей, методы: сравнительный, социологический, исторический.

В философии категория памяти имеет длительный период изучения, начало которому относят еще к периоду античности к

трудам Платона, Аристотеля, Августина, в средневековье к данной категории обращались богословы, в новое время к ней писали И. Кант, Г. В. Гегель, В. Дильтей, А. Бергсон и др. [7].

Специальные научные исследования посвященные категории «память» появляются в XX веке. В это время окончательно оформляются ряд методологических подходов в этом направлении: культурно-антропологический, психоаналитический, аксиологический, социологический, феноменологический, герменевтический и др.

Особенную ценность для понимания категории «историческая память» имеют на наш взгляд труды, посвященные изучению памяти через его соотношение с категорией «сознание», и понятиями «забвение», «нарратив», «репрезентация» и др.

Историческая память как составная часть категории «память», в свою очередь имеет сложную структуру, в которой для нас особый интерес вызывают следующие процессы, формирующие ее: актуализация (воспроизведение и узнавание), «забвение прошлого» и современные интерпретации, истолкования.

Остановимся кратко на этих процессах: «забвение прошлого», когда происходит сознательное отторжение ряда событий, их неприятие связывают с такими понятиями как коммеморация и рекоммеморация, родоначальником которых принято считать исследователя Мегилл А. [5 с. 110].

Коммеморация, то есть сознательное обращение к некоторым фактам явлений прошлого, поддерживаемая как со стороны государства или его отдельных институтов, так и представителями коллективной памяти является противоположностью явления рекоммеморации, или сознательного забвения прошлого.

Оба эти явления имеют идеологическую составляющую, главным элементом которой является своеобразный заказ со стороны правящей или оппозиционной элиты, политических партий и т.д. На этот факт обращал внимание исследователь П.Хаттон, определяя политику коммеморации как «идентификацию и описание тех событий, идей или личностей прежнего времени, которые избираются посредниками власти для хранения в памяти» [9].

Прямой противоположностью коммеморации является рекоммеморация, трактуемая как целенаправленный, осознанный процесс забывания, изгнания из исторической памяти сложных событий, не соответствующих идеологемам определенного периода.

В исследованиях по проблемам исторической памяти термин рекоммеморация заменяется чаще всего термином «забвение», которому также приписываются свойства инструмента по формированию исторической памяти.

Явления коммеморации и рекоммеморации в исторической памяти находятся в диалектическом единстве и противоречии, если вернуться к рассмотрению категории «память» в ее философском наполнении, то мы видим, что забывание является вполне естественным процессом, так как она не может хранить в полном объеме огромный массив фактов и события, она освобождает место для получения новой информации.

В научной литературе по анализируемой нами проблеме наличествует факт утверждения о том, что в современной гуманитаристике оформилось отдельное поднаправление «Забвение». В работах П. Коннертона выделяются семь типов исторического и культурного забвения: репрессивное стирание, предписывающее забвение, формирование новой идентичности и создание новой, структурная амнезия, аннулирование, запланированное устаревание, униженная тишина [10.11].

Ф. Анкерсмит, выделяющий 4 типа забвения: при первом типе информация забывается без вреда для идентичности; второму присуще забывание важной для индивида или группы информации, при этом значимость ее часто не осознана, иначе она не была бы забыта; • третий тип соответствует ситуациям, когда память становится слишком болезненной; • четвертый предполагает обретение новой идентичности через отказ от предыдущего травматического опыта, сопряжен с тяжелыми ощущениями потери, упадка [1, с. 438–442].

В явлении коммеморации особое место принадлежит так называемым «местам памяти», которые по мнению автора этого термина П. Нора «рождаются и живут благодаря чувству, что спонтанной памяти нет, а значит – нужно создавать архивы, нужно отмечать годовщины, организовывать празднования, произносить надгробные речи, нотариально заверять акты, потому что такие операции не являются естественными» [6].

В политологических концепциях понятия коммеморации и рекоммерации используются для создания необходимых для текущего политического момента инструментов для воздействия на формирование определенного типа политической культуры. Историческая память становится составной частью идеологем,

направленных для достижения определенных целей правящей элиты или контрэлиты.

Проблемы использования исторической памяти в политологии является комплексной, объемной, мы в рамках своего исследования сочли возможным остановиться на таком явлении как «война памятников», характерной практически для всех политических систем современности, с тем чтобы попытаться применить ее к анализу создания новых идеологем «Старый Казахстан» и «Новый Казахстан».

Исторический памятник несет на себе печать политической ангажированности, превращается в символическое утверждение определенной идеологемы, при которой происходит отбор событий, соответствующих провозглашенной идеологеме. Именно поэтому политическая система, реагируя на насущные задачи текущего исторического процесса, проводит своеобразную ревизию прошлых идеологических установок, когда некоторые события не ложатся в канву современных идеологем, а это неизбежно приводит к селекции истории, к изменению составных компонентов исторической памяти.

«Война памятников» или исторический ревизионизм как явление необычайно оживилась в наши дни, этому способствовали процессы, связанные с распадом СССР, появлением новых независимых государств, обострением международных отношений, военным конфликтом РФ и Украины и т.д.

«Война памятников» переживает периоды подъема и активности, обычно это происходит в эпоху перемен, реформ, предвыборных компаний и рядом других событий.

К наиболее яркому факту войны памятников, обычно относят снос и демонтаж памятников периодов гражданских или мировых войн, так повсеместный снос памятников солдат Великой Отечественной войны характерен для большинства стран Европы, в том числе и постсоветских государствах: стран Прибалтики, Украины, Грузии и т.д. [3].

В период арабской весны были снесены памятники С. Хусейну в Багдаде в 2003 году, в 2007 году был снесен памятник Х. Мубараку в Азербайджане, в 2011 году памятник «Зеленой книге» – главному теоретическому труду Муамара Каддафи в Ливии и т.д.

В США война памятников вылилась в целый пласт т.н. «Колумбопада» и изменений символике некоторых штатов или политики в области киноиндустрии. Этот процесс сопровождался

не только сносом памятников, которые символизировали по мнению сторонников данного процесса, мрачное колониальное прошлое, но и имели прямой выход на современные политические процессы, связанные с дискриминацией чернокожего населения [8].

В рамках концепции «войны памятников» был демонтирован памятник Т. Рузвельту – 26 президенту США, который был изображен верхом на лошади, а рядом шли индеец и африканец.

В Великобритании в 2017 году прошла серия акции с призывом к сносу памятника Сесилу Родсу, в честь которого была названа Родезия, активисты считали, что памятник олицетворяет идею о превосходстве белой расы, участники движения Black Lives Matter в Лондоне разрисовали краской памятник У. Черчиллю на Парламентской Площади, написав слово «расист»,

Неоднозначные явления, связанные с «войной с памятниками» происходили и происходят в нашей стране. Краткий экскурс в историю Независимого Казахстана с позиций анализа этого явления позволил нам высказать несколько положений.

В первые годы Независимости в нашей стране процессам демонтажа и сноса были подвергнуты памятники, ассоциирующиеся с советским прошлым, были снесены памятники не только партийным лидерам – В. И. Ленину, С. М. Кирову, но и деятелям дореволюционного периода: Ермаку, генералу Черняховскому и др.

Образовывающийся вакуум зрительного наполнения исторической памяти, вызвал процессы возврата к ранее забытым деятелям истории Казахстана, которые должны были идеологически подкреплять теоретические разработки таких стратегии как «Казахстан-2030», «Рухани жангыру» и т.п. В тоже время идеологема Независимости Республики Казахстан не привели к процессам сноса памятников Великой Отечественной войны, снос памятников В. И. Ленину не сопровождался проведением акций, которые бы демонстрировали восхищение и одобрение: памятники демонтировались незаметно, не подвергались коллективному разрушению. Во многих регионах они были помещены в своеобразные музеи под открытым небом, а некоторые из них еще продолжают украшать парки городов.

Правящая элита, господствующие политические партии нуждались в создании новых мест памяти, которые бы олицетворяли успехи уже Независимого Казахстана, верности избранной стратегии политического развития. Эта необходимость в создании новых мест исторической памяти привела к появлению памятников

героям прошлых эпох: батыров, боровшихся за Независимость, лидеров Алаш-Орды, участников декабрьских событий 1986 года.

Коллективная историческая память нового поколения Независимого Казахстана должна была формироваться вокруг эпизодов борьбы за Независимость в разные исторические эпохи, с тем чтобы тезисы о том, что Независимость досталась нам очень легко, без борьбы и жертв, была бы отвергнута наличием множества зрительных символов этой борьбы.

Одной из самых неоднозначно оцениваемых явлений возведения памятников периода Независимости, стало, на наш взгляд, создание памятников первому президенту РК Назарбаеву Н. А. Какое значение имеет возведение прижизненных памятников лидеру страны, какую роль они должны играть в создании и функционировании исторической памяти? Вопрос сложный, неоднозначный, ведь этот процесс был присущ не только Казахстану, но и ряду постсоветских среднеазиатских государств.

Современные политические процессы в Республике Казахстан после ухода с вершин политического Олимпа Назарбаева Н. А. и приходу Токаева К. Ж., привели к возникновению идеологема «Новый Казахстан», который противопоставляется «Старому Казахстану»

Наполнение этих идеологем зрительным, осязаемым значением привел к появлению новых тенденции по отношению к памятникам. Не претендуя на полноту теоретических обобщений, все же позволим привести некоторые рассуждения.

Январские события 2022 года в Казахстане несомненно долгое время будут оставаться ярким событием уже постназарбаевского периода, и это вполне объяснимо: слишком мало времени прошло с этих событий, они еще не получили окончательных оценок, имеется ряд разногласии среди носителей индивидуальной и коллективной памяти. Политтехнологи и идеологи «Нового Казахстана» не могут обойти сам этот исторический факт, предприняты попытки закрепления этого события как нарратива современной истории. Именно этими положениями и руководствовались по-нашему мнению, идеологи «Нового Казахстана» возводя мемориал жертвам январских событий «Тагзым» в декабре 2022 года [2].

Средством воздействия на историческую память со стороны политтехнологов «Нового Казахстана», является также на наш взгляд начавшийся процесс демонтажа памятников первому президенту Н. А. Назарбаеву. Этот процесс проходит разными

путями: радикальным -проявлением которого стал снос памятника Назарбаеву Н. А. в Талды-Кургане в дни январских событий, умеренным – тихий снос памятника под предлогом ремонта помещения, в котором он был установлен и креативный – как это произошло в случае с выставкой «падающего Назарбаева» [4].

Особенность казахской философии как нам общеизвестно, в отношении коллективной, исторической памяти, заключается в бережном отношении к памяти предков и славным страницам прошлых эпох. Историческая память казахского народа всегда отличалась от попыток навязанной государством памяти. Ведь в годы существования СССР в памяти народа хранились события о людях, боровшихся за сохранение или воссоздание Независимости этноса. Несмотря на противостояние со стороны государственных систем народ хранил не только память, но и места памяти в виде мавзолеев, мест захоронений, к примеру М. Жусупа.

Современные идеологемы «Нового Казахстана» должны, на наш взгляд учитывать особенности философского осмысления категории память, использование исторической памяти в современных политологических концепциях не должна приводить к тому, чтобы возводились, а потом рушились памятники отдельным личностям.

Историческая память не сводится к искусственно созданным схемам, она аккумулирует знание о прошлом в значительных, важных событиях истории, которым придается сакральная значимость, определяющая национальные и ценностные доминанты и традиции, тем самым обеспечивающие не только связь времен, но и устойчивость современного состояния.

Соответственно, историческую память народа нельзя свести лишь к искусственно созданному социальному конструкту, который можно произвольно «пересобрать». Коллективная память о прошлом аккумулирует знание о тех существенно важных событиях истории, которые обладают особой сакральной значимостью, определяющей ценностные доминанты традиции и, тем самым, её устойчивость. Такие знания выступают важнейшими идентификационными символами народного «мы», с которым ощущает свою сущностную родовую связь личностное «я» человека. В них представлен эссенциальный полюс исторической памяти, при котором не история конструируется сознательными усилиями идеологов, а, наоборот, историческая память предстаёт смысловым пространством.

ЛИТЕРАТУРА

1 Анкерсмит, Ф. Р. Возвышенный исторический опыт / Ф. Р. Анкерсмит ; пер. с англ. А. А. Олейников [и др.] ; науч. ред. А. А. Олейников. – М. : Европа, 2007.

2 Алхабаев Ш// Мемориал жертвам январских событий открыли в Алматы URL:https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/memorial-jertvam-yanvarskih-sobyitij-otkryili-v-almaty-486809.

3 Божок Н.С.// Коммеморации культурно-исторической реконструкции в контексте сетевого социума// Genesis: исторические исследования. 2021.№ 10. С. 100–117.

4 Инсталляцию про падение Назарбаева представили в Алматы <https://kaztag.kz/en/news/installyatsiyu-pro-padenie-nazarbaeva-predstavili-v-almaty>.

5 Мегилл А. Историческая эпистемология// А.Мегилл - М.,: Канон, 2007. – 480.

6 Нора П. Эра коммемораций // Нора П., Озуф М., де Пюимеж Ж., Винок М. Франция-Память. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 325 с.

7 Савельев А. Е. Концепции памяти в воззрениях античных и средневековых мыслителей // Вестник Краснодарского университета МВД России. – 2015. – № 1. – С. 116–119.

8 Травкина Н. М.// Ожившая история США: гражданская война памятников -Контурь глобальных трансформаций Т.11 №2,2018 г.

9 Хаттон П. Х. История как искусство памяти. //П.Х.Хаттон-СПб: Владимир Даль, 2004., 424 с

10 Connerton P. Seven types of forgetting [Электронный ресурс] // Memory Studies. – 2008. – Vol. 1, Issue 1. – URL: <http://mss.sagepub.com/cgi/content/abstract/1/1/59> (дата обращения: 22.04.2019).

11 Connerton P. How societies remember. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 124 p.

ЖЕНЩИНЫ В ПОЛИТИКЕ

ЖАЯБАЕВА Р. Г

старший преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

ШАРИПОВА А. А.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

БАЙДАУЛЕТОВА А. Н.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

В течение долгого времени женщины по всему миру не имели основных гражданских прав, в том числе и права голоса. В большинстве культурах и эпохах женщины считались менее достойными, чем мужчины, и им не позволялось участвовать в политической жизни общества. В XIX веке началось движение за женское избирательное право, которое стало известно как феминизм. Женщины боролись за равные права с мужчинами и за возможность участвовать в принятии решений, включая право голоса на выборах. Например, в США женщины получили право голоса в 1920 году, а в Швеции – уже в 1718 году. В некоторых странах борьба за равные права продолжается до сих пор. Отказ от предоставления женщинам права голоса, был частью широкого спектра дискриминации и неравенства, которое женщины испытывали в обществе. Постепенное признание равенства прав для женщин было важным шагом к созданию более справедливого и равноправного общества. К чему активно стремятся и в нашем государстве. К примеру, в связи с последними событиями на февраль месяц 2024-го года, в Казахстане новый министр здравоохранения – Акмарал Альназарова. А также есть и женщины, которые укрепили свои позиции и доказали свою важную роль в деятельности правительства. Например, Тамара Дуйсенова сохранила позицию заместителя премьер-министра РК, Аида Балаева по-прежнему остается министром культуры и информации, а Светлана Жакупова укрепила позиции на посту министра труда и социальной защиты населения [1].

Подтверждением значимости роли женщин в политике Казахстана могут послужить слова главы государства Касым-Жомарта Токаева: «Несмотря на то, что доля женщин в госаппарате составляет около 55 процентов, среди руководящего состава этот показатель ниже - 39 процентов. Мой значительный опыт на государственной службе подсказывает, что женщин нужно привлекать. Во-первых, не в обиду будет сказано мужчинам,

женщины все-таки более внимательны к работе, более тщательно подходят, не подвержены коррупционным проявлениям и действиям. Статистика Агентства по противодействию коррупции говорит о том, что женщины ведут себя более ответственно. Значительный дисбаланс наблюдается среди политических служащих, менее 10 процентов из которых - женщины. Имеются диспропорции и в отношении доли молодежи на госслужбе. Необходимо увеличить количество женщин, молодежи и граждан с ограниченными возможностями на государственной службе. в частности, им должны быть предоставлены более широкие возможности для работы на руководящих должностях», - отметил Президент [2].

Деятельность женщин в политике имеет огромное значение для общества по ряду причин: повышение эффективности и качества принимаемых решений в сфере жизни общества в стране; разнообразие в политических органах способствует принятию более обоснованных и сбалансированных решений; женщины, занимающие политические должности, могут более эффективно выступать за права и интересы женщин, включая вопросы образования, здравоохранения, равных возможностей и т.д. Участие женщин в политике является важным шагом к созданию более равноправного и справедливого общества, где каждый имеет возможность влиять на принимаемые решения и формировать будущее своей страны.

Яркими примерами в истории политики могут послужить имена таких женщин как Маргарет Тэтчер (1925-2013) – первая женщина-премьер-министр Великобритании, она занимала этот пост с 1979 по 1990 год. На этом посту она пробыла три срока – это дольше всех премьеров начиная с 1827 года. Она была также первой женщиной-премьером европейского государства. Она была известна своими консервативными взглядами и твердым характером, тем самым получив прозвище «Железная леди». Экономическая и социальная политика, проводимая Маргарет Тэтчер, стала называться тэтчеризмом. Противники Тэтчер считают, что она своей политикой делала все, чтобы ослабить Великобританию. Для сторонников «железной леди» она, наоборот, является знаковой фигурой.

Ангела Меркель – первая женщина-канцлер Германии, занимавшая этот пост с 2005 года. Она была признана одной из самых влиятельных политиков в мире и играла ключевую роль в управлении Европейским союзом.

Хиллари Клинтон - первая женщина-кандидат в президенты США от Демократической партии, боровшаяся за президентское кресло в 2016 году. Она также занимала пост государственного секретаря США.

Беназир Бхутто – первая женщина-премьер-министр Пакистана, занимавшая этот пост с 1988 по 1990 год и с 1993 по 1996 год. Она была известным политическим лидером и сторонницей демократии.

Эллен Джонсон-Серлиф – первая женщина-президент Либерии и в Африке, занимавшая этот пост с 2006 по 2018 год. Стоит отметить, что она получила Нобелевскую премию мира за свою работу в области мира и развития.

Эти женщины являются лишь небольшой частью тех, кто сыграл важную роль в политике, преодолевая барьеры на пути к успеху. Их достижения свидетельствуют о том, что женщины могут быть успешными лидерами и оказывать большое влияние на политические процессы в мире. Вышеперечисленные примеры говорят, о том, как женщины хотят и могут принимать активное участие в политике. Но есть большой фактор сдерживающий всю мощь и силу деятельности дам в политике. Недостаток поддержки и ресурсов для женщин в политике является серьезной проблемой, которая препятствует их участию и успешному развитию в этой области. Во многих обществах существуют стереотипы о том, что политика - это сфера для мужчин, что женщины не обладают необходимыми качествами для лидерства. Это создает препятствия для женщин, желающих заниматься политикой. Также важно подметить недостаток доступа к ресурсам. Женщины часто сталкиваются с недостатком доступа к финансовым и другим ресурсам, необходимым для успешной кампании или работы в политике. Это может быть связано с отсутствием финансовой поддержки, доступом к образованию и т.д. Еще одна из причин - это то, что женщины часто сталкиваются с недостатком поддержки со стороны политических партий, которые могут предпочитать мужчин на ключевых постах. Кроме того, общественное мнение иногда скептически относится к женщинам-политикам, что также создает препятствия. И последняя, но не менее важная, по нашему мнению, причина - женщины-политики часто подвергаются более строгой критике и осуждению за свои действия, внешность или стиль лидерства, чем их коллеги-мужчины. Всё это может отпугнуть женщин от участия в политике.

Для преодоления этих проблем необходимо уделить большее внимание поддержке женщин в политике, создавая равные возможности для всех. Это может включать в себя программы поддержки, финансовую помощь, обучение и образование, а также изменение культурных стереотипов. Важно признавать и ценить вклад женщин в политику и стремиться к более равноправному участию и представительству женщин на всех уровнях принятия решений. Существует ряд тенденций и прогнозов относительно развития женского политического представительства в мире. Например, увеличение числа женщин-политиков, важно отметить, что существует общее увеличение числа женщин, занимающих ключевые посты в политике по всему миру. Этот тренд связан с усилиями по содействию равноправию полов и увеличению женского представительства в органах управления. Женщины становятся все более осведомленными и активными в политике, выступая за свои права и интересы. Это может привести к увеличению числа женщин, участвующих в политической деятельности на различных уровнях. В наших реалиях существует усиленный интерес к продвижению женщин в высшие лидерские позиции, что будет способствовать большому разнообразию и инклюзивности в политических структурах.

Продвижение женщин в политике требует комплексного подхода и усилий со стороны различных заинтересованных сторон – правительственных органов, политических партий, гражданского общества. Важно продолжать работу над созданием условий для того, чтобы женщины могли успешно участвовать в политической жизни и вносить свой вклад в принятие решений на всех уровнях.

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://marieclaire.kz/articles/4-zhenshiny-voshli-v-sostav-novogo-pravitelstva-kazakhstan-id4322803/>
2. <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/2061985-nuzhno-privlekat-na-gossluzhbu-to>.
3. Тернова Людмила О., Женское лицо мировой политики // Государственная служба. – 2011 г. – 1–4 стр.
4. Таналинова А.У., Вопросы реализации политических прав женщин в Республике Казахстан // Сибирское юридическое обозрение – 2012 г. – 1–14 стр.

Секция 30

**Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік:
дәстүр мен инновация сабақтастығы**

**Культурная идентификация в годы Независимости
Казахстана: преемственность традиций и инноваций**

**ҚАЗАҚТЫҢ МУЗЫКАСЫН ТАРИХИ-МӘДЕНИ
ТҰРҒЫДАН ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗДЕРІ**

АЛИМБЕКОВА М. С.

студент, 3 курс, ГУ «Комплек» Музыкальный колледж-музыкальная
школа-интернат для одаренных детей

Мәдени-тарихи тұрғыдан қазақ музыкалық дәстүрлерін дамытудың жетекші үрдістерін шартты түрде былай бөлуге болады:

1. Дәстүрлі мәдениеттің өзі;
2. Қазақ музыкалық дәстүрі саласындағы инновациялық құбылыстар;
3. Қазақстандық мәдениеттің доминантты бөліктері.

Ең алдымен көшпелі мәдениеттің жарқын көрінісі болып табылатын қазақ халқының рухани мұрасы басым орынға ие болары анық. Оның шығу тегі сонау ежелгі дәуірден бастау алады. Қазақ фольклорын зерттей қарасақ, жалпы түркі халықтары үшін ортақ музыкалық интонациялардың ежелгі бейнесін сақтап қалғандығын анық көре аламыз. Кәсіби даму деңгейіне жеткен музыка мен поэзия дәстүрлі мәдениеттің негізін құрайды. Қазақтың дәстүрлі кәсіпқой композиторлары мен ақындары, әншілер мен аспапшыларының шығармашылығын қарастырғанда, олардың жаңа идеялар мен жаңа білімдерді жеткізушілер екендігін көреміз. Түркі даласында олар тек өнер қайраткерлері ретінде ғана емес, сонымен бірге жоғары күштердің тандаулы адамдары деп танылып, тіпті бүкіл халық пен билеушілер арасындағы дәнекерші шындықты жеткізушілер ретінде де құқылы болып, зор құрметтелді. Қазақтардың дәстүрлі музыкалық мәдениеті қоғамдық сананың мәнін барынша толық және ашық көрсетуге, ұрпақтар арасындағы, яғни өткен, қазіргі және болашақ арасындағы рухани байланысты білдіруге қызмет етті. Өмірлік шындыққа тоқылған ол бүгінгі күннің уайымымен өмір сүретін белгілі бір адамға табиғи-тарихи процестің контекстіне сәйкес келуге, өзінің әлеуметтілігін, әлеуметтік-мәдени құндылықтарға, адамзат өркениетіне қатысын түсінуге мүмкіндік береді.

Көшпелі қазақтардың рухани мұрасында музыка, біріншіден, дәстүрдің ажырамас бөлігі болып табылады. Екіншіден, бүкіл қоғам деңгейінде құрылған, орындалатын және таратылатын жалпыға ортақ мұра. Орындаушы мен жасаушыны бір тұлғада біріктіретін Шығыс кәсіби музыкантының дәстүрлі түрі-саз (түркі тілінен.: музыка). Сазгер болу үшін импровизатор мен жаратушының әмбебап сыйы қажет болды. Өнерге деген талпынысы мол, ерекше дарыны бар адам ғана сазгер, яғни, дәстүрлі музыкалық-поэтикалық өнердің кәсіби қайраткерлері жырау (үлкен және кіші эпикалық жанрлардың жасаушылары, сондай-ақ хандардың жауынгерлері, кеңесшілері), ақындар (әнші-ақындар және музыкалық – поэтикалық сайыстардың кәсіби қатысушылары-айтыстар), салы мен сері (лирикалық әндерді тудыратындар мен орындаушылар), күйшілер (күйлерді жасаушылар мен орындаушылар) болып бөлінеді. Олардың барлығы танданған тыңдаушылардың көз алдында бірден шедеврлер жасай алатын тамаша импровизаторлар болғандығын көреміз.

Шығыста қазақтардың дәстүрлі музыка қайраткерлеріне Үнді рагалары, Араб макамы, Иран дастгахы, корей пансори, Индонезиялық гамелан және т.б. орындаушылар, Еуропада – ортағасырлық неміс мейстерсингерлері мен шпильмандары, ағылшын-француз министрелдері, Француз жонглерлері мен труверлері: ал XX ғасырда – джазмендер қатысты. Эпос пен ән дәстүрлі мәдениеттердің таныс атрибуттары болып табылады, ал қазақ күйі – бірегей құбылыс. Күй-бұл 1-ден 5 минутқа дейінгі аспаптық миниатюра. Шағын уақыт параметрлері мазмұнның тереңдігін шектемейді, оны қабылдау музыкалық уақыттың «шексіздігін» ашу үшін қажет етеді.

Дәстүрлі өнердің жақтаушылары мен білгірлері әрқашан қазақ дәстүрлі музыкасының ерекше түрлерінің тағдырына алаңдады. Сондықтанда музыканттардың білім беру жүйесінде проблемаларды көтерген өнертанушы А. Мұхамбетова қойған мәселе ерекше өзекті: қазіргі білім беру жүйесінде толыққанды шынайы музыкантты, Құрманғазы дәстүрлерін жалғастырушыны тәрбиелеуге не кедергі болып отыр. Оған бірден жауап берсек: «дәстүрлі қазақ және еуропалық репертуарды оқытудағы үйлесімділік еуропалық және қазақ шығармаларын терең түсіндіруге қабілетсіз эклектикалық музыкалық сананы қалыптастырады» [1, 199].

Бұл үрдістерге өз заманының ұлы музыканты, композиторы және дирижері Н. Тілендиевтің, «Отырар сазы» және «Шертер»

оркестрлерінің, «Мұрагер» және «Сазген сазы» ансамбльдерінің қызметкері Болат Сарыбаевтың фольклористік қызметі, жетекші өнертанушы ғалымдардың, мәдениеттанушылардың ғылыми-зерттеу қызметі, орындаушылардың өздері мен дәстүрлі өнерпаздардың орындаушылық тәжірибесі лайықты балама болды қазақтардың аспаптық музыкасының шынайы нысандарын сақтауға, қарқынды дамытуға және олардың жұмыс істеуіне ықпал ететін мәдениеттер. Дәстүрлі мәдениеттің халықтық формаларына жүгіну қажеттілігі әлеуметтік өзгерістермен, қазіргі жағдайдағы халықтың рухани қажеттіліктерімен анықталады. Бұл бүгінгі таңда импровизатор ақындардың әлеуметтік қайшылықтармен шиеленіскен өзіндік ұлттық көзқарасы арқылы қазақ халқының ғасырлар бойы алған жалпыадамзаттық құндылықтарын білдіруге тырысып, қазіргі адамдардың санасына енуге тырысуына байланысты.

Екінші тенденцияны сипаттауға, атап айтқанда: қазақ музыкалық дәстүрі саласындағы инновациялық құбылыстарды мәдениеттанулық талдауға көшсек, әлеуметтік-мәдени жаңғырту дәстүрлі қоғамда да орын алғанын атап өтеміз. Оның ерекшелігі-оның эволюциялық сипаты бар, бұл мәдени ортада жүретін таныс процесс. Инновациялық тенденцияға келетін болсақ, оның қалыптасуы басқа компоненттермен анықталады. Ол үшін мәдениетаралық, мәдениетаралық өзара іс-қимылдар анықталады. Бірінші және екінші тенденциялар арасындағы ортақ нәрсе-халық дәстүрлеріне, өмірдің ауызша түріне сүйену. Осы мәдени-тарихи ұқсастығы осыдан туындайды. Кеңестік ғылымда мәдениеттің халықтық (Әуесқойлық,) өнер және элиталық (кәсіби) өнерге бөлінуі болғандығы белгілі. Музыкалық мәдениетке қатысты классикалық еуропалық музыка немесе жазбаша музыкалық өнер жоғары өнер саласына жатқызылды [2]. Дәстүрлі мәдениетке келетін болсақ, ол көркемөнерпаздармен қатар бұқараның шығармашылығына жатқызылды. Салыстырмалы талдау жүргізе отырып, зерттеушілер көбінесе көркемөнерпаздар мен кәсіби өнердің арасындағы айырмашылықты атап өтіп жатады, ал негізінде бұған түпнұсқа және маңызды көркемдік деп емес, әлеуметтік-мәдени белгі деп қараған жөн.

Қазақстанда көркемөнерпаздың қалыптасуы халық шығармашылығының бір түрі ретінде 1917 жылғы революцияның жеңісінен кейін және әлеуметтік-мәдени өмір саласындағы өзгерістерге байланысты социализм жағдайында осы әлеуметтік-мәдени құбылыстың дамуымен тығыз байланысты.

Көркемөнерпаздар, осылайша, кеңестік мәдениеттің құбылысы болды және әлеуметтік өмірдегі әртүрлі салалардағы қайта құрумен байланысты халықтық көркем шығармашылықтың жаңа социалистік түрі ретінде белгіленді, бұл тек материалдық өндірісте ғана емес, рухани өмірде де түбегейлі өзгерістер тудырды және осылайша жаңа әлеуметтік-тарихи ескеріле отырып, халықтың шығармашылығын өзгертті. Этникалық жаңғыру феномені өз халқының белгілі бір тарихы мен мәдени дәстүрлеріне үлкен танымдық және практикалық қызығушылық тудырды, нәтижесінде 80-ші жылдары көптеген фольклорлық ұжымдар қалыптасты, ұлттық мәдени орталықтар құрылды, соның арқасында түрлі-түсті және формалармен, ерекше түстермен ерекшеленетін этно-фольклорлық ұжымдарды құруға көп көңіл бөлінеді. Олар өздерінің концерттік қызметімен өз тыңдаушыларының эстетикалық талғамдарын қалыптастыруға ықпал етті, жеке орындаушылық сипатқа ие қазақ музыкалық дәстүрінде жаңа шығармашылық ұжымдар құруды ынталандырды – отбасылық ансамбльдердің де пайда болуы осыған байланысты болды.

Үшінші тенденция – қазақстандық мәдениеттің тағы да бір көрінісі ретінде жаңадан пайда болған, түбегейлі басқа негіздерге, түбегейлі өзгерістерге негізделген, осылайша осы бағытта жаңашыл сипатқа ие. Мұнда -қоғам өмірінің барлық аспектілерінде өзін көрсететін бөлшектер бар. Өнер дербестендіріліп, жеке түрлерге бөлінеді. Бір кездері біртұтас шығармашылық процесс композитор, ақын және орындаушы арасында бөлінеді. Нәтижесінде кәсіби композиторлық музыка шынайы мәдениет мәртебесіне ие болды. Мұның салдары дәстүрлі мәдениетке деген екіұшты көзқарас болып табылады. Жоғарыда айтылғандар кеңестік кезеңдегі Қазақстанның мәдениетін талдау кезінде айқын көрінеді, оны бағалау кезінде ресми қабылданған позитивті бағалаудан эмоционалды мәлімдемелерге немесе шамадан тыс теріс немесе ынта-жігермен сағына еске алу сипатына ауысу байқалады. XX ғасырда қазақтар ауызша кәсіби дәстүрін жалғастыра отырып, жазуға негізделген Еуропалық өнерді игеруге бет бұрды.

Еуропалық симфониялық оркестрдің үлгісі бойынша қазақ халық аспаптар оркестрлері құрылады, консерватория, филармония, опера театрлары, симфониялық және камералық оркестрлер ашылады, Еуропалық үлгідегі орындаушылар мен дирижерлер пайда болады, композиторлар әлемдік музыканы өзіндік, ұлттық-сипатты өнермен байытқан қазақ операларын, балеттері мен симфонияларын

жазады. Қазіргі қазақ композиторлары үшін шығармашылық ой мен жаңа энергияның қайнар көзі көптеген опера сахналарының негізін құрайтын дәстүрлі музыка болып табылады. Осылайша, еуропалық симфония мен қазақтың кәсіби аспаптық музыкасы қағидаттарының синтезі нәтижесінде жаңа жанр – «оркестрге арналған күй» пайда болды. Ғасырлар бойы қалыптасқан қазақ аспаптық дәстүрлерінің өзгеруі түрлі-түсті оркестрлік бояулар мен тембрлерді, фортепиано мен вокалдық филиграндық техниканың виртуоздық әдістерін меңгерді. Ежелгі қазақ мифологиясына, тәңірлік дүниетаным мен тарихқа үндеу музыканың көркемдік-эмоционалдық саласын қасиетті жануарлар-тотемдердің бейнелерінен философиялық ойлар мен жоғары трагедияға дейін жаңартты.

Кенестік кезең өте күрделі болды және осы мағынада ұлт пен мемлекет үшін тағдырлы болды. Бүгінгі таңда Қазақстан рухани негіздердің беріктігіне осы сынақтан абыроймен өтті деп айтуға болады. Бұл шекаралық кезеңнің табиғи салдары дәстүр мен жаңғыртудың, атап айтқанда: ауызша және жазбаша, көшпелі және отырықшы-егіншіліктің қарқынды өзара іс-қимылымен ерекшеленетін Қазақстан Тәуелсіздігі кезеңі болды. Музыкалық мәдениет саласында бұл процесс тақырыпты және бейнелі саланы байытумен, ұлттық тарих пен мәдениетке қызығушылықты арттырумен сипатталады. Жоғарыда аталған үдерістермен қатар, жаңа әлеуметтік-мәдени үрдістер қалыптасуда: қазақтардың дәстүрлі мәдениетін байыпты зерттеу, жаңа пәнаралық салаларды қалыптастыру: көшпенділіктану, күйтану, қазақстандық этномузикадану, олар сапалы алға ұмтылуға ықпал етуі тиіс [3, 83].

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мұхамбетова А. Ғасырдың соңындағы мәдени парадигмалар және халықтық музыканттардың білім беру жүйесі // Құрманғазы және Мыңжылдықтар тоғысындағы дәстүрлі музыка. Құрманғазының 175 жылдығына арналған халықаралық конференция материалдары. - Алматы, 9-11 қараша 1998 ж. – 199–200 б.

2 Мазель Л. А. О природе и средствах музыки: теоретический очерк - М.: Музыка, 1991. – 80 б.

3 Нысанбаев А. Жаһандану және мәдениетаралық диалог мәселелері. 2 томдық - Алматы: ҚР БҒМ ИФИП Компьютерлік-баспаорталығы, 2004. – 1 Том. – 274 б.

ОЮ-ӨРНЕК ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ КИИ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРАСЫ РЕТІНДЕ

ДАЛЕЛХАН А.

студент, Павлодар қызмет көрсету колледжі, Павлодар қ.

САРДАРБЕКОВА А. Г.

оқытушы, Павлодар қызмет көрсету саласы колледжі, Павлодар қ.

АЛИМУХАНОВА Г. Б.

оқытушы, Павлодар қызмет көрсету саласы колледжі, Павлодар қ.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Егемендігі жарияланғаннан кейін әртүрлі әлеуметтік институттарда: отбасында, мектепке дейінгі мекемелерде, жалпы білім беретін мектептерде, сондай-ақ жоғары оқу орындарында халықтық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың оқу-тәрбие процесіне әсерін жан-жақты және терең зерделеу қажеттілігі туындады. Қазақстан Республикасының Конституциясын, «Білім туралы» заңды және елдегі қоғамның әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуын ескере отырып қабылданған басқа да заңнамалық құжаттарды әзірлеу кезінде қазақ халқының ұлттық құндылықтары, салт-дәстүрлері назардан тыс қалмады [1]. Осыған байланысты ұлттық дәстүрлерді халықтың ғасырлар бойғы тәжірибесі ретінде қарастыратын, отбасындағы адамгершілік тәрбие процесінде кеңінен қолданылатын, ұрпақтан-ұрпаққа жинақталған рухани байлық ретінде берілетін ғылыми зерттеулер ерекше өзектілікке ие болуда [2].

Дәстүрлер тек қоғамдық қатынастардың нормалары мен принциптері, қоғамдық қызмет тәсілдері, өткеннің мұрасы немесе адамдардың мінез-құлық нормалары бола алмайды. Олар өткен және қазіргі қоғамдық тәжірибенің нәтижелерін бекітеді және адамдар қауымдастығына тән қоғамдық қатынастардың сипатын білдіреді-ұлттар, этникалық және әлеуметтік топтар, ұжымдар және т.б. [3]. Дәстүрлер – ұрпақтан-ұрпаққа берілетін және белгілі бір қоғамдар мен әлеуметтік топтарда ұзақ уақыт бойы дамып келе жатқан әлеуметтік және мәдени мұра әдет-ғұрыптар-бұл белгілі бір қоғамда немесе әлеуметтік топта пайда болатын, олардың әдеттерінде, өмірінде және санасында қалыптасатын әлеуметтік мінез-құлық ережесі. Әдет-ғұрып тәрбие процесінде маңызды рөл атқарады, баланың рухани мәдениетке қосылуына ықпал етеді, мінез-құлықтың тұқым қуалайтын стереотиптік әдісін қалыптастырады, мінез-құлық үлгілерімен таныстырады.

Біз болашақ ұрпақты тәрбиелеуде ұлттық мәдениеттің, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлердің рөлін жаңғырту, нығайту процесін дамытуымыз керек. Дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды, ұлттық құндылықтарды сақтау қазіргі уақытта ең құнды, өзекті мәселелердің біріне айналууда.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің «тәуелсіздік бәрінен бұрын» атты мақаласында былай деп жазды: «...Ұлттық қор құрылды, оның резервтері кейіннен бізге бірнеше дағдарысты жеңуге көмектесті. Біз әлемнің түкпір-түкпірінен келген отандастарды тарихи отанына оралуға шақырып, олардың қоныс аударуына жағдай жасадық. Нәтижесінде біздің еліміз қайта жандана бастады, ұлттық рух нығайды», – деп атап өтті білім берумен қатар, біз ұлттық құндылықтарды, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды ұрпақтан-ұрпаққа сіңіріп, беруіміз керек. Мемлекет басшысы сондай-ақ: «Қарқынды жаһандану дәуірінде оның теріс әсерін тану қиындай түсуде. Басқаша айтқанда, көптеген адамдар өз біліктерін жоғалтып, қауіпті иллюзиялардың тұтқынында болады. Сондықтан, әлемдік қоғамдастықтың бір бөлігі болып қала отырып, біз өз тамырымызға құрметпен қарауымыз керек. Біздің ұлттық болмысымызды құрайтын өзіндік мәдениетіміз бен бірегей дәстүрлерімізден бас тартуға болмайды. Оны қорғау және нығайту арқылы ғана біз өзімізді өркениеттік хаоста сақтай аламыз», – деп атап өтті осылайша біз ұлттық құндылықтарымыз бен дәстүрлерімізді сақтауымыз керек [4].

Ата-бабаларымыздан келе жатқан дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, ұлттық құндылықтар өскелең ұрпақты тәрбиелеуге барынша әсер етеді. Бұл отбасы мен қоғамдағы ересектер мен балалардың мінез-құлқы мен іс-әрекетін реттеу рөлін атқаратын, адамгершілік қасиеттердің негізін құрайтын, жаңа рухани құндылықтардың жандануына ықпал ететін, халықтың мәдени мұрасын байытатын халықтық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар.

«Адамдардың көпшілігі қазақтың ұлттық салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары туралы білмейді. Оларды тектілікке, адамгершілікке, ізгілікке қатысты Білім талаптарына сәйкес жүйелеп, қолданатындар жоқ», – деп жазды өз сұхбаттарының бірінде У. Жәнібеков. Негізінен, білімді адам үшін қазақ халқының әдет-ғұрыптары, салт-дәстүрлері, бала тәрбиесі немесе адамгершілік тәрбиесі болсын, таптырмас құрал болып табылады [5].

Қазақ ұлттық мәдениетінің ең көне, аса құнды байлықтарының бірі колөнер, оның ішінде сәндік өнер болып табылады.

Ою-өрнек. Ежелгі уақытта ою-өрнек ерекше маңызға ие болған. Мысалы, қазақтарда күн, ай, аспан нышандары бар қола және күміс тұмарлар болған. Әшекейленген тұмарлар сикырдың символы, бақыт пен өркендеудің символы, діни идеялардың орталығы болды. Ежелгі уақытта тасқа, ағашқа, сүйекке салынған ою-өрнектер, рәміздер кейіннен киізге, кілемге, Алашқа, матаға, түрлі бұйымдарға қолданылған. Ою-өрнектер арқылы елді мекен, тұқым, мал шаруашылығы және көшпелі өмір салты бейнеленген. Шапандардың әр аймақта өзіндік ою-өрнегі бар. Оңтүстік пен солтүстіктің, Шығыстың және Батыстың хандары мен биі бір-бірін қайдан келгенін сұрамай білді. Шеберлер қолданылатын материалдардың түсіне, көлеңкесіне ерекше назар аударды. Мысалы, қызыл түс отты, тіршілік Күшін, сары – күнді, жасыл-өсімдіктер әлемін білдіреді. Көк түс, аспанның символы ерекше құрметке лайық. Ақ түс әлі күнге дейін байлыққа, бақытты өмірге балама деп аталады. Осылайша, шеберлермен кестеленген қазақ ою-өрнегі көптеген құпияларды сақтап қалды. Ақылды халық ою-өрнектер арқылы хабарларды жеткізе білді. Олардың әрқайсысы оларды қолданудың маңызы мен ерекшеліктеріне ие. Өздеріңіз білетіндей, қазіргі кезеңде ұлттық құндылықтарды насихаттау жүйелі түрде жүргізілмеген кезде, танымдық жұмыс, ою-өрнектер ретсіз болып, бейнелеуге қойылатын талаптар өрескел бұзылды. Сондықтан басты назар ою-өрнектердің тарихына, мағынасы мен мағынасына, оларды қолдану ерекшеліктеріне аударылуы керек.

Бүгінгі таңда ұлттық ою-өрнек тақырыбы өзекті болып табылады. Тәуелсіздік жылдарында, әсіресе 90-шы жылдары Қазақстанның бейнелеу өнеріндегі бұл тақырып өз шығармашылығында этно-және сәндік стильді дамытатын қолданбалы суретшілер арасында ерекше танымал болды. Ұлттық колөнерді қолдау мен сақтаудың әртүрлі мемлекеттік бағдарламалары әзірленуде. Сәндік дизайнды барлық жерде кездестіруге болады: мемлекеттік рәміздерде, құрылыс - сәулет кешендерінде, өнеркәсіптік графика мен дизайнда, ғимараттарда, білім беру мекемелерінде, саябақтарда және т.б.

Қазақстанның қазіргі заманғы костюм дизайнында Қазақ ұлттық киімінің рәміздерін пайдалану негізінен өте танымал этно-бағыт шеңберінде жүзеге асырылады. Этно-мотивтер қазақстандық дизайнерлердің трендтерін fashion-индустрияның көпжакты әлемінде тануды, өзіндік ерекшелігін, этникалық, өңірлік сәйкестендіруді, ерекше жағдайды қамтамасыз етеді. Бүгінгі таңда этно фольклорлық желілері кез-келген сәнді коллекцияға

ежелгі экзотика, жарықтық, әсем шик береді, сирек кездесетін бөлшектерімен көңіл-күй қалыптастырады немесе тіпті өмір салтына айналады. Этностильдің тартымды күші кез-келген этностың халықтық костюмінің эстетика, функционалдылық, орындылық, кесу мен орындаудың ұтымдылығы сияқты таптырмас принциптерінде жатыр. Киімде этникалық дәстүрлерді қолдану қазақ халқының мәдениеті мен өнеріне тұрақты қызығушылықты қалыптастырады

Ұлттық киім. Көшпелі өмір салты, дала климаты мен діни көзқарастар қазақ костюмінің дәстүрлерінің дамуына әсер етті-бұл суықтан және желден қорғайтын, атқа мінуге ыңғайлы, табиғи материалдардан жасалған практикалық киім болды. Сондай-ақ, киімнің сапасы мен оның жекелеген элементтері қазақтың әлеуметтік мәртебесін және оның белгілі бір текке немесе руға жататындығын білуге мүмкіндік берді. Жарқын көркем үлгілер әлемнің этнографиялық мұражайлары мен көрмелерінде ұсынылған. «Ұлттық киім - бай тарихи-мәдени мұра, оны зерттеу бізге өткен ғасырлардағы дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар туралы кең ақпарат береді. Қазақ халқының киімі басқа ұлттардан ерекшеленеді. Бұл қазақ халқының табиғатта өсіп, еркін өмір сүруіне байланысты. Қазақтың ұлттық киімі негізінен ерте көшпенділердің киіміне ұқсайды. Біз қазір күнделікті киетін бірқатар киім үлгілері сақ дәуірінен бастау алады. Қазақ киімі Сақ, түркі тайпаларының үлгілерінде кездеседі. Қазіргі уақытта көшпенділердің киім үлгілерін тігу және кесу тәсілінде сабақтастық сақталуда [6]. Бұл туралы қазақстандық ғалым Тұрлығұл сенімді түрде айтып отыр. «Киім ұлттық байлық. Киімнен қазақ халқының салт-дәстүрлері, эстетикалық талғамдары, ата-бабаларымыздың мәдени-тарихи дамуы туралы білуге болады.» Қазақтардың халықтық киімінде олардың этникалық тарихымен, экономикалық, әлеуметтік және климаттық жағдайларымен байланысты ежелгі дәстүрлер бейнеленген.

Ежелгі уақытта Ұлттық киім тек табиғи таза өнімдерден жасалған: қой, түйе жүні, ешкі жүні, жібек, мата, барқыт, атлас, қырмыз, үй жануарларының жүні мен құлаң, ақбөкен, енот, бұлғын, қасқыр, түлкі, күзеннен жағалар, жеңдер жасалған. Дайын өнімдерді безендіру үшін түрлі-түсті түймелер, моншақтар, асыл тастар қолданылды.

Халық шеберлері қазақ шындығына тән, киюге ыңғайлы түрлі киім үлгілерін жасады. Жаңа туған нәрестеден бастап, әсіресе

қыздар үшін оларды жаман көзден сақтау үшін жарқын көйлектер, көкірекшелер, бас киімдер, бүркіт қауырсындары бар бас киімдер, жылы шапандар және тіпті ерекше ою-өрнектермен безендірілген аяқ киімдер тігілді.

Егер біздің ата-бабаларымыз жылқы, шапан сыйлауды құрметтің бір көрінісі деп санаса, қазір Ұлттық киім құрметті қонақтарға, тіпті көрнекті шетелдік дипломаттарға сыйлық ретінде ұсынылады.

Жастар еліміздің өткенін ешқашан ұмытпауға, халқымыздың терең тарихын білуге және құрметтеуге қабілетті болуы керек. Әлемнің әр халқына тән ерекшеліктерді ұлттық музыка, қолөнер, әдет-ғұрып және дәстүр арқылы анықтауға болады. Осы ерекшеліктерді зерттей отырып, халықтың өмірлік принциптерін, жанын түсінуге болады, сонымен қатар дәстүрлер мен әдет – ғұрыптар ұрпақтар арасындағы байланыс пен сабақтастық қалыптасатын алтын көпір екенін түсінуге болады.

Ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар рухани және мәдени даналықтың сарқылмас көзі болып табылады. Басты міндет-ата-бабаларымыздан келе жатқан ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды, мәдениет пен рухани байлықты жоғалтпау, өскелең ұрпаққа дәстүрлерді құрметтеу, күнделікті өмірде қолдануға болатын ұмытылған дәстүрлерімізді жаңғырту, оларды кейінгі өмірде қолдануды жалғастыру. Ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар ұрпақтардың санасын оятады және ұлттың жадын жандандыруға мүмкіндік береді. Қоғам неғұрлым көп құндылықтарды біріктірсе, соғұрлым күшті болады

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 ҚР Конституциясы.
- 2 «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңы.
- 3 С.Кенжеахметұлы. Жеті қазына. 1-кітап. Алматы. «Ана тілі»2003ж.
- 4 Статья Главы государства Касым - Жомарта Токаева «Независимость превыше всего» от 21 января 2021 года.
- 5 С. Кенжеахметұлы, Ата мұраң –асыл қазынаң. – Алматы, «Ана тілі», 1994. – 5-бет.
- 6 С. Кенжеахметұлы, Ата мұраң – асыл қазынаң. – Алматы, «Ана тілі», 1994. – 5-бет.

МӘДЕНИЕТТІҢ ДАМУЫНДАҒЫ МИФТЕР МЕН МИФОЛОГИЯНЫҢ РӨЛІ

АУБАКИРОВ М. Н.

магистр, оқытушы, Торайғыров университеті Жоғары колледжі, Павлодар қ.
ДИАСҚЫЗЫ Н.
студент, Торайғыров университеті Жоғары колледжі, Павлодар қ.

Мифтердің қажеттілігі адамзатта әрқашан болған: дәл осы жерде ол болмыстың толықтығы мен өзіндік болмысының үйлесімді сипаттамасы мен түсіндірмесін тапты. Дүниенің айқын, мызғымас мифологиялық құрылымы адам табиғатының пайда болуы мен дамуының өзіндік негізі болып табылады. Ал, керісінше, дүниенің суретін бұзу апатты нәтижелерге – жеке адамның өзін-өзі жоюына әкеледі.

Алғашқы дүниетанымдық жүйелерде болмыстың әртүрлі аспектілерінің табиғаттан тыс қасиеттеріне сенімдер бар, сондықтан діншілдіктің болуы ең ежелгі және әлеуметтік және техникалық қарабайыр қоғамдарда байқалады. «Алғашқы дін», «ежелгі дін» тіркестері заттарға табыну – фетишизм, табиғи заттардың рухтарына – анимизм, жануарлар мен өсімдіктер – тотемизм, аруақтармен және құдайлармен арадағы байланыс мүмкіндігіне сену – шаманизмді білдіреді.

Алғашқы наным-сенімдердің мифологиямен және дінмен тарихи-логикалық байланысына қатысты бірлік болған және әлі де жоқ. Кейбіреулер фетишизмді, анимизмді және тотемизмді алғашқы қауымдық қоғамдағы діни сананың бастауы ретінде қарастырса, басқалары, негізінен, теологиялық тарихнаманың өкілдері олардан құдайдың жаратылысының алғашқы дәуірімен салыстырғанда жабайылық пен декаденцияның көрінісін көрді. Қалай болғанда да, адамды хайуаннан ерекшелендіретін діни рух деп есептелді, яғни адам тарихы дін тарихымен бірге басталады.

Мифті зерттеушілер одан тек ғылыми немесе одан да жетілдірілген ойлау тәсілін ғана емес, тарихи көзқарасты да көреді. М.М. Пришвина миф туралы дәл осындай ойға ие болды: «Мен де сезіндім, - деді ол, - ең ғажайып және ең қажетті нәрсені істеп жатқанымды... миф...» [1].

Бұл тұжырымдар сананың дамуының диалектикалық идеясын бастауға оралу (терістеуді терістеу) айқын көрсетеді: адам ұмытылған дерлік өткенді есте сақтауы керек, ол кенеттен даму мақсаты мен мағынасына айналуы мүмкін.

Мифология (грек тілінен *mythos* – оқиға, аңыз, *logos* – сөз) және мифологиялық сана құбылыс ретінде көне қоғамда тамыр жайып, дүниеге жалпылама қарау әрекетін білдіреді. «Мифология» терминінің ең жалпы мағынасы – алғашқы қоғамда пайда болған, ғылым мен сенімнің, өнер мен философияның негіздерін қамтитын ерекше дүниетаным [2].

Мифология – мәдениеттің ең алғашқы түрлерінің бірі, оның ішінде алғашқы қоғам адамдарының рухани-психологиялық өмірін бейнелейтін мифтер мен ертегілер.

Мифологияның бірінші түрін тотемдік мифология деп атауға болады, ол адамдардың жан-жануарлар, өсімдіктер әлемімен және біртұтас тотемді құраған табиғат құбылыстарымен туыстық байланыстарына деген сенімін көрсетеді. Кейінірек адамдардың егіншілікке көшуімен хтоникалық мифология («хтон» - жер сөзінен) пайда болды, бұл кезде адамдар адам-жануар түріндегі күшті тіршілік иелерінің бар екеніне сенді (мысалы, Минотавр туралы ежелгі грек мифтері). - жер асты әлемімен байланысты адам-бұқа).

Кейінірек хтоникалық хайуанға ұқсас тіршілік иелерін адам кейпіндегі аспан құдайлары ығыстырады (Олимпиялық құдайлар туралы грек мифтері) [3].

Әрбір халықтың фольклорында күнделікті өмірде «зұлым рухтар» немесе жай ғана «зұлым рухтар» деп аталатын мифтік кейіпкерлердің ерекше тізбегі бар.

Алыстағы ата-бабаларымыздың алғашқы санасынан бастау алған олар таңғажайып өміршендік танытты. Барлығы емес, әрине, және олардың барлық әртүрлілігімен емес, бірақ бұл оларды бізге одан да жұмбақ және тартымды ететінін мойындауымыз керек. Осылайша, көбінесе мифология бір немесе бірнеше халықтар жасаған мифтердің жиынтығы ретінде түсініледі.

Қазақ фольклоры бұл фантастикалық жаратылыстардан құр қалған емес. Албасты, Жезтырнақ, Жалмауызкемпір, Дәу және басқа да көптеген атауларды қазақ халқының аңыз-ертегілерінде оңай кездестіруге болады, бірақ кейбір себептерге байланысты олар аз зерттеліп, олардың барлығын жинақтап, ғылыми тұрғыдан жіктеуге тырысады, өкінішке орай, әлі жасалмаған.

Бұл ерекше кейіпкерлер жай ғана батырлық эпостың немесе жануарлар туралы қызықты ертегілердің көлеңкесінде болған сияқты.

Бұл ретте 19 ғасырдың соңы – 20 ғасырдың басындағы қазақ ауыз әдебиетінің осы жанрдағы шығармаларды назардан тыс

қалдырмай, естіген әңгімелерін тиянақты қағазға түсіріп отырған жинаушыларына құрмет көрсетуіміз керек. Ч. Уәлиханов, Ә. Диваев, Г.Н. Потанин сияқты атақты ғалымдар қазақ фольклорының демонологиялық бейнелеріне үлкен қызығушылық танытты [4].

Қазақстан мен Алтай аймақтарында ежелгі мифологиялық оқиғалар жартастағы суреттерде көрініс тапқан.

Соңғы 20-30 жылда Шығыс Қазақстанның көптеген көне ескерткіштері ашылып, зерттелді. «Қазақстанның петроглифтері», «Ежелгі Алтайдың алтын әшекейлері», «Шығыс Қазақстан атласы» атты жақсы көркемделген альбомдары жарық көрді. Зерттеушілер мен суретшілер жұмбақ, әлі толық зерттелмеген көне мифтер мен аңыздарға мән берді.

Қазақтың белгілі мифологы С.Қондыбайдың зерттеуінде:

«Қазақтың киелі Мәңгілік Отанының нақты географияға қатысы жоқ, бұл ұмыт болған беймәлім елге апаратын жол біздің санамыздың тереңіне, әрбір қазақтың ішкі «меніне» жетелейді. Мифология – елге оралған қаңғыбас үшін қастерлі дүние есігін ашатын басты кілт.

Мифология – өткеннің жоғалған парақтарын оқуға, бұрынғы Рухты, Қасиеттілікті, Адамгершілік болмысты, Дүниетанымды еске түсіріп, бүгінгі күнімізді – Исламға берілгендігімізді ұмытпау мүмкіндігі» [5].

«Бәйтерек» монументі Қазақстанның елордасы – Астана қаласында тұрғызылды және заңды түрде қаланың және жаңа Қазақстанның белгісіне айналды. Алтайда бұдан мыңдаған жылдар бұрын қазақ халқының құрылуына негіз болған көптеген тайпалар өмір сүргенін білесіздер. Ол кезде олар аспан тәңірі – Тәңірге (Тәңірге) табынатын. Ежелгі түркілер шыршаны «Ергененің киелі ағашы» деп атаған. Жебедей көкке тесілген шырша Аспанға жол көрсетті. Тәңірге апаратын жол. Мәңгілік жасыл ағаш өлгеннен кейін өмірдің сонда жалғасатынын көрсеткендей, жәннатқа жол нұсқады.

Сондықтан түріктер оны «йол» (жол - жол) деп атаған. Қазақ мифологиясында Орта Дүниені Жоғарғы Дүниемен байланыстыратын ағаш Бәйтерек – соқпақ, жол.

Көне заманнан бері шырша (шырша) түркілер арасында киелі ағаш болып саналады. Мерекелер оның құрметіне үш-төрт мың жыл бұрын өткізілген. Ер-сумен байланысты өте көне дәстүр.

Қыпшақтар бұл тәңірге тәңірлік дінді қабылдағанға дейін табынған. Ол Жердің дәл ортасында, «аныз бойынша оның кіндігі орналасқан және алып шырша өсетін жерде» болды.

Ұмай – құнарлылықтың құдайы, малшыларға малын көбейту арқылы көмектесіп, диқандарға мол өнім береді. Ұмай (Май-Ене) - жердегі ерекше құрметке ие әйел құдайы, қайырымды (баяна) рухы, балалар мен босанушы әйелдердің қамқоршысы. Ұмай босанғанға дейін босанған әйел мен сәбиді күзетіп, таза деп саналатын киіз үйдің сол жағындағы кіре беріске орналасты. Балалардың кейбір күйлері Ұмайдың іс-әрекетімен байланысты болды. Түсінде бала күлсе – Ұмай сөйлесіп жатыр, жыласа – зұлым жындар қорқытып жатыр, Ұмай біразға кетіп қалды.

Баланың сырқаттануы – Ұмайдың жоқтығының айқын белгісі. Бұл жағдайда олар бақсыға жүгінді, ол рәсім кезінде оның жанын зұлым рух ұрлап кетті ме, жоқ па, бұл баланың өліміне қауіп төндірді.

Ұмайдың символдық бейнесі – бесік үстінде ілулі тұрған кішкентай садақ пен жебе. Сәбилер басқа әлемнің құдайларымен және тұрғындарымен сөйлесе алады деп есептелді, өйткені олар әлі күнге дейін Жоғарғы әлемде сөйлейтін тілді есте сақтайды. Сондықтан бала былқылдамай, Ұмай тәңірімен, табиғаттың рухтарымен сөйлеседі [6].

Ежелден көшпелі халықтар өздерінің ең адал және адал достары - жылқыларды көптеп бейнелеген. Оларға түрлі мифологиялық және ертегілік қасиеттер бере отырып, оларды киелі жануарлар деп санаған.

Жылқылардың бейнелері скиф-сақ дәуіріндегі алтын бұйымдарда, Қазақстанның түкпір-түкпірінде және одан тысқары жерлерде жартастарға қашалған көптеген суреттерде (петроглифтерде) кездеседі.

Көшпелілердің өмірі жылқымен тікелей байланысты болғандықтан, әрине, олардың мифтерде, ертегілерде, аңыздарда, эпикалық жырларда кейіпкер болып шығуы да жоқ емес. Қанатты жылқылардың фантастикалық бейнесі, сиқырлы қанатты тіршілік иелері туралы идеялар ерте заманда пайда болған [7].

Ал көшпелі халықтарда жорықтың қиын өмірінде жылқы басты көмекші болғандықтан, иесі қайтыс болғаннан кейін Тәңірлік әдет бойынша жылқы онымен бірге жерленген. Бұған адам мәйіттерінің жанынан жылқы қалдықтары табылған көптеген жерлеулер дәлел. Батырмен бірге туған жылқы онымен бірге о дүниеге баруы керек.

Әр дәуірдегі түркілер арасында, Жетісуды мекендеген сақтар мен батыста өмір сүрген скифтер арасында қанатты тұлпарлардың алтын мен мыстан жасалған бейнелері бар, бұл осы халықтардың мифологиясы мен этникалық тамырының ортақтығын дәлелдейді.

Зерттеуден көрініп тұрғандай, мифтер көне заманнан келе жатқан жай ертегілерден алшақ немесе көбісі балалар ертегілері айтқандай, олар тәлім бере алатын, ой-өрісін кеңейтетін, бұқараның ой-өрісін ұйымдастыратын, үміт отын оятатын, ой-өрісін кеңейтетін өте кең бейнелі мағынаға ие. идеалдарға деген ұмтылыс.

Көптеген ғасырлар бойы мифология қарапайым адамдардан артықшылықты адамдарға дейін, адамдардың барлық қабаттары арасында өзінің маңызды мәртебесін сақтап қалды.

Мақалада мифологияның адамзат мәдениетінің дамуындағы керемет маңызды рөлін көрсетуге тырыстық. Әртүрлі тарихи кезеңдерде мифология мәдени әлемнің әртүрлі салаларына әртүрлі дәрежеде әсер етті.

Уақыт өте келе мифтердің ықпалы азайғанымен, уақыт өте келе олар фантастиканың толығымен тәуелсіз жанрына айналды. Олар қазіргі мәдениеттің кейбір көріністеріне де күшті әсер ете бастады.

Егер мифтер болмаса, біз әлемдік бейнелеу өнерінің ең ұлы туындыларын ешқашан көрмес едік, философтардың ойлы трактаттарындағы өте нәзік және дәл салыстыруларына таңдана алмас едік.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Иваненков С.П. Экзистенциальная антропология М. Пришвина / С.П. Иваненков // Теоретический журнал Credo new. -2006. - № 4.

2 Столяренко Л. Д. Культурология: Учебное пособие / Л. Д. Столяренко, С. И. Самыгин, Л. Г. Сущенко. – М.: ИКЦ «МарТ», 2006. – 352 с

3 Культурологические концепции: методические разработки / сост. О. Л. Протасова. – Тамбов: Изд-во ТГТУ, 2009. – 32 с.

4 Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений в пяти томах. т. 1. – Алма-Ата: Главная редакция Казахской энциклопедии, 1984. – С. 9-77. – 432 с.

5 «Введение в казахскую мифологию» Алматы, «Зерде», 1999.

6 Мәдениеттану: Жогары оқу орындары мен колледж студенттеріне арналған оқулық. / Құраст. Ғабитов Т.Х., – Алматы: ЖШС «Лантар Трейд», 2019. – 416 бет

7 Тарихи тұлғалар. Танымдық - көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова А. – Алматы. «Алматыкітап баспасы», 2009

КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАН: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ТРАДИЦИЙ И ИННОВАЦИЙ

ЖАРОВ Б. К.
студент, гр. Т-13, Технический колледж
МУСИН А. С.
научный руководитель, преподаватель

После обретения независимости Казахстан вошел в новую эпоху своей истории с богатым культурным наследием, традиций и инноваций. Ранее запрещенные и гонимые всякие проявления традиций и идентификаций за которые можно понести наказание советской властью, теперь были разрешены и доступны. Все это досталось от старшего поколения, которые по крупицам, тайно скрывая от всех донесли до нас наши обычаи и традиции. Все это возрождалось в разных делах нашего народа на похоронах на рождений ребенка ,свадьбах и так далее. Поняв что дальше надо двигаться самим мы пошли в направлении преемственности традиций и инноваций. Основной наш гарант передачи и преемственности есть Конституция Казахстана.

Конституция это гарант прав человека, важная часть урегулирования человека и общества в рамках закона, отражение независимости и суверенитета страны, утверждает свободу выбора, основа любого современного государства.

Изначально исходя из истоков законы сменили обычаи предков, дав понять что человеческое общество не может существовать из без правил, регулирующие взаимоотношения в обществе носящие имущественные и не имущественные вопросы, из которых должно состоять правовая система общности, государства.

Первые признаки, прообразы, предшественники конституций возникли за много лет до нашей эры в древних государствах, как шумеры в своихклиноподобной письменности написавшие древние законы царя Лагаша еще в III тыс. лет до н. э, законы Вавилонского царя Хаммурапи, законы Солона и Клисфена в Афинах и английская «хартия вольностей»

Сама же Конституция впервые была провозглашена официально в полном смысле этого слова и в конкретном значении, в современно пониманий в Соединённых Штатах Америки в 18 веке нашей эры. Изначально общество представленное в виде колоний в Америке, где метрополией была монархическая Англия, где корона имела высшую юридическую силу и государственную власть задыхалось от постоянных притеснений в законодательных и правовых отношениях. Англия будучи страной королевской вышедшей из средневековой феодальной страны, попросту игнорировало, попирала праванеграмотных немеющих защиты в законодательных актах крестьян и даже мелкого дворянства. Вся власть, полномочия, привилегий были лишь у малой части знатного общества, разделяя общество на слой населения разной категорий одной наций. Каждый житель страны низкого происхождения не мог быть уверен в своем благополучном, безобидным будущем не зная что может его защитить в правовом акте, бывшие в буквальном смысле игрушкой, крестьянским инструментом и объектом не правого взаимоотношения. Все это а также разделения по сути одной страны на колонистов жителей метрополий, где права и привилегий у метрополий были гораздо выше, побудили общность в виде жителей этого колонизированного участка земли в дальнем от прародителей материке создать свою общность, которая создавало и гарантировало равные права и законодательные взаимоотношения, ясно регулирующие в правовой системе человека в обществе, свободные от тираний современное государство. К созданию – Конституций, основного закона имевшего высшую юридическую силу закрепили и приложил к печати свою руку группа выдающихся государственных деятелей получившие гордо термин «Отцы-основатели» такие как Джордж Вашингтон, Бенджамин Франклин, Джеймс Мэдисон, Александр Гамильтон и другие

В Конституцией Республики Казахстан есть такие неотъемлемые части, а именно право на свободу, право на гражданство, право на достоинство и неприкосновенность, право на свободу передвижения, право на свободу слова, право на признание его правосубъектности и вправе защищать свой права, право на жизнь, право на труд, право на медицину и охрану здоровья, право на свободу совести, право на семью которая находится по зашитой государства и конечно же право на образование, бесплатное среднее в государственных учебных заведениях и бесплатное высшее на конкурсной основе в высших учебных заведениях.

Конституционное право республики Казахстан широко применяет метод дозволения. что является существенным признаком его демократизма.

Все это а также многое другое является гарантом наших прав, нашей государственности и нашего светлого и благополучного будущего.

Общество состоит из людей и создано людьми. Окружение человека, оказывает на него сильное влияние, формирует взгляды на жизнь, поведение, убеждения и верования. Влияние может быть положительным или отрицательным, а также приводить к конфликту и противостоянию личности и общества, которое её окружает. На основе этих примеров можно сделать вывод, что общество во многом формирует личность. Окружение человека влияет на его характер. Но не у всех людей сильный характер. Кто-то легко воспринимает пагубные влияния общества, подстраивается под окружение. Человеку без крепкого внутреннего стержня, легко сломаться, поддаться отрицательному примеру. Общество состоит из людей, логично. Человек, говорят, раньше не мог без общества. А вот теперь одиночников много.

Интересы общества и человека часто разнятся. То есть понятно, что обществу нужно, чтобы человек забыл о своих интересах, принёс их в жертву. Время свое посвящал обществу, а не себе. Но только общество забывает, что человеку важны и собственные интересы – здоровье, семья... Но ведь сколько было, что люди реально жертвовали даже своей жизнью ради интересов других.

Общество выражает свою волю мнением. Складывается общественное мнение. Раньше важно было, что подумают окружающие. Сейчас это уже не так важно. Мама часто волнуется из-за того, что могут сказать люди. А вот мне это не важно! Но тут мы с мамой не сходимся, она часто просит её не позорить. Но она просто очень волнуется зря.

Так вот раньше были даже общественные суды. Люди собирались и могли винить и ругать того, кто плохо себя вел. Например, если кто пьет, мало работает... Но обычно людям всё равно. Пьет он, так это его проблемы! Мало работает, а нам-то всё равно. Но это тоже, может, не правильно. Но суды – это слишком, конечно.

Думаю, когда общество организуется, тогда идеи его сильны, тогда люди готовы перерабатывать на благо общества. После уже идеи ослабевают, люди вспоминают о себе... Своих проблемах и

заботах, о радостях жизни. Там уже никто на работе задерживаться не станет, особенно если просто так, все пойдут отдыхать, заниматься спортом, строить семейную жизнь.

Даже сейчас разные общества есть. Вот в Японии они даже не всегда женятся, всё отдают работе. И в итоге страдают от одиночества... А в Европе магазины и всё остальное закрываются в шесть вечера, в выходные даже супермаркеты не работают, ведь у всех семьи, свои интересы. У нас в стране сильно ещё советское прошлое с этим общественным мнением. Я считаю, что воспитывается человек в детстве, но в дальнейшей жизни только от него самого зависит, какое влияние, положительное или отрицательное найдёт отклик в его душе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 «Конституционное право Республики Казахстан», Г. С. Сапаргалиев. Алматы: Жеты Жаргы, 2002-528 с
- 2 «Конституция Республики Казахстан»
- 3 Wikipedia.org

ЭВОЛЮЦИЯ ОРАТОРСКОГО ИСКУССТВА В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

МИЛЛЕР В. Э.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

КОЖАХМЕТОВА Б. Р.

магистр гуманитарных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар

Прежде чем говорить о возможностях ораторского искусства в цифровую эпоху, стоит обозначить само понятие оратора, как термин. И вот какое определение даётся в толковом словаре Ожегова: «ОРАТОР – тот, кто произносит речь, а также человек, обладающий даром красноречия». То есть, оратор – человек умеющий управлять своим голосом и грамотно, структурированно передавать мысль. По словам основателя школы ораторского искусства Александра Эпштейна, «... речевое мастерство не только в качестве практического навыка выступлений. Это ещё и особый метод самотерапии, он помогает разобраться в себе и победить страхи. Становясь оратором, человек не только учится выступать публично. Он преодолевает ступор, обретает уверенность и получает

разрешение у самого себя на искреннюю и открытую коммуникацию с миром» [<https://kultura-rechi.ru/>].

Трудно переоценить значимость данного искусства в наше время. Возможность выступать на публику воздействовать на нее, убеждать и красноречиво говорить, ещё много лет будет неотъемлемой частью многих профессий. С давних времен проявления данных умений считались высшим талантом и высоко ценились. Однако ораторское искусство - явления историческое и постоянно меняющееся, под воздействием новых требований по отношению к ораторам.

Местом зарождения и расцвета ораторского искусства является Древняя Греция. Основой для данного направления Античности можно представить риторическую науку, которая зародилась еще в начале V, в конце IV века до н.э.

Великим оратором Древней Греции по праву можно считать Цицерона, который вошёл в историю не только как оратор, но и политический деятель, философ и автор огромного количества трактатов и трудов, которыми мы пользуемся и по сей день. В своём труде «Об ораторе» он раскрывает качества, необходимые человеку для публичных выступлений:

Подтвердить истинность приводимых доводов

Обеспечить публику эстетическим удовольствием от прослушивания речи

Иметь воздействие на публику и уметь побуждать не только к прослушиванию, но и к активным действиям.

«Оратор к тому же должен заботиться об уместности не только в мыслях, но и в словах.

Ведь не всякое положение, не всякий сан, не всякий авторитет, не всякий возраст и подавно не всякое место, время и публика допускают держаться одного для всех случаев рода мыслей и выражений. Нет, всегда и во всякой части речи, как и в жизни, следует соблюдать уместность по отношению и к предмету, о котором идет речь, и к лицам как говорящего, так и слушающих». Невзирая на количество столетий, разделяющих нас со временами, когда жил и творил Цицерон, его высказывания и трактаты актуальны до сих пор и являются неоценимым кладом для изучений.

Во времена Средневековья и полной зависимости от богословия, основным направлениям в ораторском искусстве стало церковное красноречие и умение убедить прихожан в действительности

библейские заветов и необходимости посещения церквей и веры в Господа.

Начиная с эпохи возрождения, ораторское искусство, стало приближаться к литературному искусству и обретать образность и выразительность. В 20 веке возникла теория аргументации и появилось большое количество научных работ относительно теории ораторского искусства. Теперь это уже не просто грамотное использование своего голоса в целях достижения определенных целей, но и необходимость привнесения художественного стиля.

21 век – век цифровизации и быстро распространяющейся информации. Если раньше, до появления печатного станка, единственным возможным способом передачи данных и формирования общественного сознания был человек, стоящий в настоящее время перед публикой, вещающий ту или иную мысль, то сейчас любой может получить информацию из интернета, книг, телевидения и т.д. Несмотря на снижение интереса к основам ораторского искусства, данный навык просто необходим в современном мире ровно так же, как и тысячи лет назад. Умение завладеть вниманием публики и грамотно донести ту или иную информацию – вот основы риторики и ораторского искусства, которым в наше время придают все меньшую значимость. Согласитесь, что слушать длинное изложение человека, не умеющего разговаривать и поддерживать связь с публикой, составить грамотные, структурированные предложения, будет довольно таки сложно и неинтересно. Другое дело, слушать человека, который способен удержать ваше внимание на протяжении всего выступления, и способен умело и грамотно построить свою речь.

Именно поэтому, если человек заинтересован в росте по карьерной лестнице, ему следуют обучиться тонкостям ораторского мастерства. Этот навык нужен не только политическим деятелям, маркетологам, адвокатам, но и всем тем профессиям, которые так или иначе связаны с публичными выступлениями. Знания в области риторики обладают следующими положительными возможностями:

Как уже было сказано ранее, ораторское искусство помогает в продвижении на работе и получении более высоких должностей и оплаты труда.

Если человек не заинтересован в карьерной лестнице и у него нет необходимости выступать на публике, так или иначе необходимость общения с коллегами есть и будет. Обладая

знаниями в области риторики можно умело построить диалог, что даст невероятные результаты не только при переговорах с начальством, но и с коллегами.

Ораторское искусство – незаменимая вещь для людей, работающих с клиентами.

На сегодняшний день все большую популярность приобретает цифровая риторика (развивающийся вид искусства и коммуникации посредством использования СМИ и медиа текстов). Обычные пользователи ежедневно сталкиваются с примерами цифровой риторики, сами того не замечая. Читая пост какого-либо блогера, сообщение на форумах или в поисках необходимой информации на просторах Интернета, мы, так или иначе, натываемся на новый, модернизированный вид ораторского искусства. У которого главная цель, опять-таки, умение удержать внимание публики и структурированно донести мысль. Цифровая риторика помогает гармонизировать общение в Сети и развивает речевое мастерство.

Искусственный интеллект (ИИ) как один из проявлений цифровых технологий имеет значительное влияние на развитие речевого мастерства, так как он способен анализировать и обрабатывать огромные объемы текстов и речи, что помогает улучшить процесс обучения и понимания языка. Одним из важных аспектов влияния искусственного интеллекта на развитие речевого мастерства является разработка и использование инструментов и приложений, которые помогают людям улучшить свои навыки общения и коммуникации. Так же, ИИ может быть использован как мощный инструмент для развития логики речи у людей, улучшая способность анализировать и структурировать информацию, формулировать свои мысли более четко и ясно, а также оттачивая навыки аргументации и логического вывода. ИИ можно использовать для анализа и оценки качества речи и коммуникации, помогая выявить слабые места и предлагая рекомендации по их улучшению. Таким образом, использование ИИ может значительно повысить эффективность и качество обучения и развития навыков речи и коммуникации.

Помимо развития логики речи, важной особенностью ИИ является преподнесение информации в интересном и кратко изложенном виде, т.е. выделяя ключевые аспекты и аргументы, делая процесс анализа более эффективным и быстрым. Ни для кого не секрет, что мы живем в мире, где все люди находятся в постоянной спешке. Эта спешка прослеживается в работе, учебе,

отдыхе, - жизни. И естественно, также откладывает свой отпечаток на методы восприятия информации. То, что нужно долго и вдумчиво читать, зачастую пропускается многими людьми, по причине нежелания тратить на это свое время. Поэтому маркетологам и другим профессиям, сотрудничающим с целевой аудиторией, приходится адаптироваться к публике и отвечать их запросам.

Новая и быстроразвивающаяся отрасль риторики, предоставляют большое количество возможностей:

- Быстрый поиск информации
- Большой объем необходимой литературы, находящийся в одном месте
- Возможность сотрудничества при больших расстояниях между людьми
- Быстрое продвижение своего дела посредством интернет пространства и т.д.

Появление нового пространства для общения и донесения своих убеждений, параллельно приводит к появлению новых проблем и их решения. К проблемам можно отнести:

Вседозволенность и безнаказанность внутри сети (сидя за анонимными аккаунтами, люди чувствуют себя в безопасности и считают, что могут высказывать в чужой адрес все, что пожелают)

Снижение способности к критическому мышлению (большой поток информации зачастую приводит к тому, что реципиентам трудно отделить истинную и правдивую информацию от некорректной)

Поверхностное понимание информации (частый просмотр коротких текстов при одновременном прослушивании музыки, переписки с товарищами, формирует режим клипового мышления, а в дальнейшем и деградацию умственной деятельности)

Утеря навыков социализации (утеря живого общения и умения выстраивать коммуникативные акты с живыми людьми)

Несмотря на быстрое развитие окружающего нас социума, необходимость в изучении ораторского искусства развития коммуникативных способностей, продолжает присутствовать. Даже находясь на территории интернет - пространства, нужно помнить о первостепенных правилах общения между людьми. Для людей, работающих напрямую с аудиторией, риторика позволяет привлечь внимание публики и тем самым, способствует продвижению по службе, как в реальном мире, так и в виртуальном.

Таким образом, выходя из всего вышеперечисленного, можно утверждать, что, несмотря на эволюцию и изменение ораторского искусства, значимость его остается прежней еще со времен античности и, наверняка, будет оставаться таковой же еще много лет.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <https://kultura-rechi.ru/>
- 2 Гулевич, О.А. Психология коммуникации / О.А. Гулевич. – М.: НОУ ВПО Московский психолого-социальный ин-т, 2008. – 384 с.
- 3 Марк Туллий Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве. Под редакцией М. Л. Гаспарова. Москва, Издательство «Наука», 1972.
- 4 Аристотель. Риторика
- 5 Русский язык и культура речи: Учебник / О.Я.Гойхман, Л.М.Гончарова и др. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 240 с
- 6 Деловое общение: Учебник для вузов / П.И.Сидоров, М. Е. Путин, И.А.Коноплева. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 384 с.
- 7 Словарь русского языка С. И. Ожегова. 1960.

ҚАЗАҚ ЕРТЕГІЛЕРІНІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ: ЖАС ҰРПАҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕРІ

ТАНКИЕВА Д.
студент, С-101 тобы, Торайғыров университеті
ҚАЙДАР М.
студент, Д-101 тобы, Торайғыров университеті,
ОСПАНОВА Б. Б.
ғылыми жетекші
МАНЯПОВА Т. К.
ғылыми жетекші

Әрбір табиғи тіл әлемді қабылдау мен ұйымдастырудың белгілі бір тәсілін көрсетеді. Ана тілінде сөйлейтіндердің дүниені қабылдау тәсілінің, «әлем үлгісінің» «бір-біріне ұқсамауы» идеяларды тілдік бейнелеу құралдарының бастапқы жиынтығында (соның ішінде құндылық жиынтығында) көрінеді [1].

Әлемнің фольклорлық бейнесі - «этностың концептуалды бейнесінің фрагменті, фольклорлық дәстүрді ұстанушылар әлемінің іргетасы». Әлемнің фольклорлық бейнесінің негізінде

Әлемнің архаикалық немесе мифопоэтикалық бейнесі жатыр. Мұнда архаикалық мифологиялық ойлау (себеп-салдарлық байланыстардың, жалпылаудың, абстракциялар мен ұғымдардың болмауы, кеңістік пен уақытты және басқа категорияларды ерекше қабылдау), фольклорлық мәтіндердің рәсімге негізделуі (демек, олардың бірнеше рет қайталануы және формасы мен мазмұны жағынан өзгермейтіндігі), мәдени дәстүрдің ұзақ мерзімділігі мен сабақтастығы, фольклордың «полистадиализмі»/«көпқабаттылығы», фольклордың ұлттық-мәдени ақпаратты жинақтау әлеуеті көрініс табады.

Әлемнің фольклорлық бейнесі - этностың тұжырымдамалық бейнесінің негізгі бөлігі. Әлемнің фольклорлық бейнесі – әлем бейнесінің негізі болып табылады. Мәселен, тілі шықпаған, яғни әлі сөйлемейтін, жүрмейтін балаға халық ертегілерін оқып жатқанда, оған жақсылық пен жамандық, мейірімділік пен зұлымдылық ұғымдар туралы ата-анасы айтып жатады [2]. Ертегілердің арқасында, баланың санасында әлем туралы, қоршаған орта туралы, өмір туралы бейнелері қалыптасады.

Фольклорлық бейне дәстүрлі халық мәдениетіне және халықтық сана стереотиптеріне сүйенеді. Мысалы, ертегі әлеміндегі мирареализм кеңістіктік пен уақыттық белгісіздік жүйесінде көрінеді: «в некотором царстве, в некотором государстве»/«жерлердің бір жерінде, күндердің бір күнінде».

Қазақ халық ертегілері Қазақстанның мәдени мұрасының ұлттық бірегейлігін сақтауға елеулі ықпал ететін негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Ертегілер арқылы біздің ата-бабаларымыз болашақ ұрпаққа моральдық нормаларды, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды, өмірлік тәжірибелері мен әлемге деген көзқарастарын жеткізді. ЕрТөстік, Алпамыс, Қобыландыбатыр, Алдар Көсе сияқты қазақ халқының ертегілерінің кейіпкерлері балаға үлгі болды: олардың тәжірибесінен бала нені және қалай істеуге болатынын/болмайтынын үйренеді.

Бұл жұмыс болашақ ұрпақтың құндылықтарды қалыптастыру құралы ретінде қазақ фольклорын дәріптеуге бағытталған. Зерттеу мақсатарының бірі - балалардың даму процесіндегі ертегілердің тәрбиелік рөлінің маңыздылығынашу.

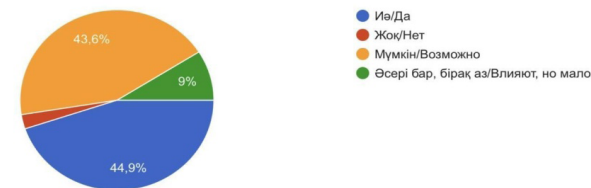

Диаграмма 1 – Сіз ертегілер тағылымы оқыту мен тәрбиелеуде үлкен орын алады деп есептейсіз бе?

Сауалнама нәтижелері бойынша ертегілердің тәрбие процесіндегі әсері туралы пікірдің кеңінен таралуы туралы қорытынды жасауға болады. Респонденттердің шамамен 44,9 % ертегілердің үлкен ықпалына сенімді, ал 43,6 % олардың ықпалын мүмкін деп есептейді. Респонденттердің аздаған бөлігі ғана (9 %) ертегілердің әсері шамалы және тек 2,6 % оның әсері жоқ деп санайды. Бұл ертегілер тағылымдарын тәрбиелеуде пайдаланудың маңыздылығын көрсетеді.

Ежелден бері ертегілер балалардың тұлғалық, құндылық пен адамгершілік ұстанымдарын қалыптастырудың негізі болып табылады. Қазақ ертегілері – халықтың рухани байлығы мен өмірлік сабақтарын жеткізетін халық даналығының қазынасы. Олар қазақтың өмір салты, дәстүрлері, моральдық нормалары мен құндылықтары туралы білім көзі болып табылады. Тұрмыс, әдет-ғұрып, халықтың даналығы, ақыл-парасаттылығы, тапқырлығы, жомарттығын көрсетеді [3]. Кейіпкерлер мен тарихтың символдық бейнелері арқылы қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан терең дүниетанымдық ұстанымдары мен этикалық қағидаттары баяндалады.

Қазақ халық ертегілерінің басты ерекшеліктерінің бірі олардың эстетикалық және көркемдік маңызы болып табылады. Ертегілердегі оқиғалардың басым бөлігінде қайталанбас табиғи орта, кейіпкерлер мен сиқырдың жарқын бейнелері көрсетілген. Бұл балалардың да, ересектердің де қиялын және шығармашылық ойлауын дамытуға ықпал етеді.

Қазақ халық ертегілері болашақ ұрпақтың бойында құндылықтарды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Олар адалдық, мейірімділік, әділдік, еңбекқорлық және үлкендерге құрмет сияқты маңызды моральдық қасиеттерді тәрбиелейді. Мысалы,

«Қаңбақ шал», «Жомарт және саран», «Қадырдың бақыты», «Алдар Көсе» сияқты ертегілер бала бойында құндылықтарды және оның дүниетанымын қалыптастыруға, сондай-ақ маңызды шешімдер қабылдауға және басқа адамдармен қарым-қатынас орнатуға көмектеседі. Ал «Жиренше мен хан», «Күнікей сұлу», «Етікші және хан», «Әуез ханның қырық ұлы» сияқты ертегілер балалар мен ересектерге өздерінің мәдени және тарихи қатыстылығын түсінуге және қабылдауға, сондай-ақ өз ұлтына деген мақтаныш сезімін дамытуға көмектеседі. Қазақ халық ертегілері бала тілін дамытуда да маңызды рөл атқарады. Ертегілер арқылы балалар дұрыс сөйлеуді үйренеді, сөздік қорын кеңейтеді және тілдік деңгейін (грамматика, синтаксис) тереңдетеді.

Қазақ халқының көптеген маңызды ертегілерімен түрлі әдеби дереккөздер арқылы танысуға болады. Пайдалы да қызықтының бірі – «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында жарық көрген «Фолиант» баспасынан қазақ фольклорының 100 томдық «Балалар сөзі» кітаптардың топтамасы. Бұл топтамада халқымыздың тарихы, әдебиеті, мәдени мұрасы ұсынылған [4].

Жаһандану мәселе ретінде фольклордың дамуына кері әсерін тигізуде. Жаһандану жағдайында біз бірегейлікті жоғалту, бұрмалау, дәстүрлі құндылықтарды жоғалту, шетелдік стандарттардың әсерінен өзгеру және мәдени мұраға қызығушылықтың төмендеуі сияқты зардаптарға тап боламыз.

Жаһандық медианың таралуымен және бұқаралық мәдениетті дәріптеумен халық фольклоры алдында тұрған негізгі сын-кәтерлердің бірі өзінің бірегейлігі мен түпнұсқалығын сақтау болып табылады. Қазіргі уақытта ертегілер, аңыздар және халық шығармашылығының басқа да маңызды бөліктері статикалық күйінде қалып отыр, қазіргі қоғамда белсенді дамуы немесе бейімделуі жоқ. Бұл бізге өскен ұрпақ қызығушылығының төмендеуін айғақтайды.

Кесте 1 – Сіздің отбасыңыз қазақ халқының ертегілерін оқима?

Сіздің отбасыңыз қазақ халқының ертегілерін оқи ма?	Жауап саны %
Оқымаймыз / Оқимыз	50 / 30,8
Сирек оқимыз / Анимациялық ертегілерді көреміз	6,5 / 3,8
Балалық шақта оқыдық	8,9

Жүргізілген сауалнамадан көптеген отбасыларда халық ертегілерін оқу дәстүрінің болмауы анықталды. 78 адамның 37-сі (жартысына жуығы) өз отбасыларында ертегі оқымайтынын мойындады. Алынған нәтижелер бойынша көптеген отбасыларда халық ертегілеріне қызығушылығы жоқ.

Бұл мәселесінің контекстінде мынадай шешімдер болуы мүмкін:

«Youtube», «Instagram», «Tik-Tok» және басқа да көптеген интернет-платформаларда тарату арқылы қызығушылықты арттыруға болатыны сөзсіз;

скрайбинг жасау (скрайбинг - бұл күрделі кескіндерді барлығына қарапайым және түсінікті белгілермен бейнелеу; бұл әдіс халық ертегілерін бейне, аудиожазба, презентация және анимация түрінде тиімді жеткізуді қамтиды);

жасөспірімдермен бірге ертегілер туралы әңгімелер, талқылаулар мен пікірталастар арқылы, соның ішінде шығармаларда сипатталған сюжетке, кейіпкерлерге және оқиғаларға байланысты мемдер мен әзілдерді құрастырып шығару;

халық ертегілерін экранға кеңінен шығару (мысалы, «Walt Disney» ірі компаниясының классикалық ертегілерді экранға бейімдеп шығару жобалары осы ертегілерге кеңінен танымалдылық бере отырып, бүкіл әлем аудиториясының назарына ие болды);

аудиокітаптарды оқуға арналған қосымшаларды жарнамалау арқылы (мысалы, «Audiokitap» - қазақ халқының барлық кітаптары мен фольклоры жинақталған платформа; бұл цифрлық мәдени мұраның онлайн кітапханасы);

мәдени мұраға назар аударуға бағытталған түрлі конкурстар мен челленджер өткізу арқылы (мысалы, «Болашақ» корпоративтік қорының иллюстрация байқауында «Disney» компаниясының танымал кейіпкерлері қазақ ұлттық образдарында бейнеленді);

мәдениет пен технология негізіндегі ұлттың мәдени кодын сақтау үшін технологиялық шешімдер жасауға болады.

Қазіргі уақытта Қазақстан туралы кең ауқымды ғылыми, тарихи кітаптар, аңыздар, ертегілер, әңгімелер және т.б. жанр түріндегі әдебиеттер бар [5].

Кесте 2 – Қазақ халық ертегілерін жас ұрпаққа дәріптеу мақсатындағы тиімді шаралардың сандық көрсеткіші (сауалнама қорытындысы бойынша)

Қазақ халық ертегілерін жас ұрпаққа дәріптеу мақсатында қандай шараларды тиімді деп есептейсіз?/Какие меры Вы считаете эффективными для популяризации казахских народных сказок среди молодого поколения?	Жауап саны %
Кинематография мен анимацияны қаржыландыруды ұлғайту /Увеличение финансирования кинематографии и анимации	27,6
Мектеп бағдарламасына ертегілер контентін көбірек енгізу /Включение большего контента сказок в школьную программу	21,3
Осы бағыттағы заманауи авторларға қолдау көрсету/ Поддержка современных авторов в данном направлении	18,3
Ертегілерге арналған мобильді қосымшалар құру /Создание мобильных приложений для сказок	17,7
Тақырыптық іс-шараларды ұйымдастыру /Организация тематических мероприятий	15,1

Қазақ халық ертегілерін жас ұрпаққа дәріптеу мақсатындағы тиімді шараларды сауалнама қатысушылары атап өтті. 53 адам (27,6 %) кинематография мен анимацияны қаржыландыру, ал 41 адам (21,3 %) мектеп бағдарламасында оқитын ертегілер санын арттыру керек деп ойлайды. 35 қатысушы (18,3 %) авторларды қолдау, 34 адам (17,7 %) ертегілерге арналған мобильді қосымша арқылы ертегілерді дәріптеуді ұсынады.

Мультфильмдер, анимациялар, ауқымды конкурстар немесе комикстер сияқты ірі жобаларды іске асыру үшін мемлекет тарапынан қолдау қажет. Мысалы, ҚР Білім және ғылым министрлігі «Оқитын мектеп – оқитын ұлт» жобасын іске қосты, онда елімізде қазақ тіліндегі әдебиеттер саны жеткіліксіз екендігіне назар аударылды. Сондай-ақ, 2021 жыл біздің елімізде балалар мен жасөспірімдердің оқуын қолдау жылы болып жарияланды. Оның аясында мемлекеттің қаржылық қолдауымен әр түрлі жастағы өкілдерге арналған кітаптар сериясы жарық көріп, кітапханаларға әкелінді.

2022 жылдың соңында қазақстандық жас жазушылар үшін президенттік сыйлық тағайындалды, онда төрт номинация берілді: «проза», «поэзия», «драматургия және «балалар әдебиеті». Жеміспаздардың әрқайсысы 4 миллион теңгеден алды [6]. Сонымен қатар жаңа шығармалар жазуға ғана емес, ескі ертегілерге қызығушылық танытуға, оларды қазіргі әлем контекстінде зерттеуге ынталандырады.

Жастар арасында қазақ ертегілерінің өзектілігін және жағымды/жағымсыз кейіпкерлерді анықтау үшін сауалнама жүргізілді, оған 78 адам қатысты. Қатысушылардың 63 %-ына Алдар Көсе ұнайды. 14 адамның сүйікті кейіпкерлері жоқ, ал 13 адамға Ер Төстік ұнайды.

Қазақ халық ертегілерін насихаттау үшін Алдар Көсе шытырман оқиғалы және фэнтези жанрында комикс жасау идеясы ұсынылды. Сюжетте Алдар және оның жақын достары саяхатқа шығып, жолда олар Алдар өзінің айлакерлігі мен тапқырлығымен шебер шешетін көптеген кедергілерге тап болады. Бұл интерпретация қазіргі аудиторияның өзекті талаптарына сәйкес келетін бірегей өнімді жасау үшін тарихи және мәдени құндылықтарды қазіргі заманғы элементтермен біріктіреді.

Оқиғаны бейнелеу форматы ретінде комиксті таңдау бірнеше факторларға байланысты. Біріншіден, комикс анимациямен салыстырғанда, жобаны жүзеге асырудың қол жетімді түрі болып табылады. Кез келген адам өз жұмысын Webtoon, Tapas, Pixiv, Mangalib, Netshards сияқты сайттарда және әлеуметтік желілерде жариялай алады [7].

Екіншіден, комикс - бұл жасөспірімдер аудиториясының назарын аударуға жалғастыратын манга немесе анимеге ұқсас заманауи және танымал өнердің түрі. Қазірдің өзінде өнердің бұл түріне көп адамдар қызығушылық танытуда. Мысалы, 2022 жылы жазушылар мен баспагерлерге мемлекеттік қолдау көрсету және көтермелеу мақсатында ұйымдастырылған «Айбоз» ұлттық сыйлығына «үздік комикс» номинациясы енгізілді. Павлодар облыстық кітапханасында комикстер байқауы өткізіледі, оның негізгі шарты қазақ жазушысы Бердібек Соқпақбаевтың шығармашылығы негізінде комикс жасау болып табылады [8]. Қатысушылардың жұмыстары қазіргі қазақ әдебиетінің өзекті мәселелерін, негізгі идеяларын көрсетуі тиіс. Үшіншіден, барлық жас топтар үшін, әсіресе балалар мен жасөспірімдер үшін қол жетімді және қызықты комиксте ұсынылған ақпарат мәтін мен суреттердің үйлесімі арқылы оңай сінеді.

Зерттеу барысында, АлдарКөсе қазақстандық аудитория арасында кең танымал комикстің негізгі кейіпкері ретінде таңдалды. Алдар фильм, сериал, мультфильмдер және кітаптар арқылы көпшілікке танымал кейіпкер болып табылады. Мейірімділік пен айлакерлік - оның бейнесінің негізгі белгілері, осы қасиеттері барлық жастағы аудиторияны тартымды етеді.

Мақаланың негізгі мақсаты қазіргі әлемдегі қазақ халық ертегілерінің өзектілігін зерттеу және анықтау болды. Жұмыс барысында жас ұрпақтың дамуындағы қазақ ертегілерінің рөлі мен әсері қарастырылып, жаһандану мәселесін шешудің негізгі жолдары айқындалды. Ертегілер бала тәрбиесінде маңызды рөл атқарады және халықтың мәдениетімен таныстырады. Ертегілерге деген қызығушылықты арттыру үшін мемлекеттің қолдауы қажет. «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде қазақ халқының ертегілері жинақталып, кітап түрінде жарық көрді. Бүгінде бұл ертегілерді көпшілік оқи алады. Ертегілерді насихаттауға үлес қоса алатын шығармашылық адамдарды қолдау үшін конкурстар мен түрлі сыйлықтар ұйымдастырылып жатыр. Әлеуметтік желілерде қазақ мәдениетіне деген қызығушылықтың артуына әсер ететін челленджер ұйымдастырылуда. Комикстер - әртүрлі сюжеттерді құрудың қарапайым жолы.

Қазіргі кезде көптеген шығармашыл адамдар халық ертегілеріне сүйене отырып, өз идеяларын іске асыруда. Нәтижесінде балаларға қызықты, тартымды етіп, жаңа форматтағы көркем шығармаларды ұсынып жатыр. Бұл – халықтық мұраны насихаттаудың тамаша жолы.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Пименова М. В. Сопоставительная концептология (на примере эквивалентных концептов мудрость и wisdom) // Изменяющийся славянский мир: новое в лингвистике / отв. ред. М.В.Пименова. – СПб.; Севастополь: Рибэст, 2009. – Сер. Славянский мир. – Вып. 3. – С. 61–68.

2 Кульбаева Б. Т. Универсальные и национальные особенности языковой картины мира. Вестник Казанского (Приволжского) федерального университета// https://kpfu.ru/portal/docs/F_96267520/Kulbaeva.pdf.

3 Зачем читать сказки [Электрондық ресурc] - https://el.kz/ru/amp/zachem_chitat_skazki__40654/

4 100-томную серию книг о казахском фольклоре презентовали в ПГУ им. С. Торайгырова [Электрондық ресурc] -<https://tou.edu.kz/ru/news/4197-pmu-da-aza-folkloryny-100-tomdy-toptamasynt-saukeseri>.

5 «WikiBilim»и «Шеврон» запускают мобильное приложение Audiokitap [Электрондық ресурc] -<https://kz.kursiv.media/2016-02-2audiokitap5/wikibilimi-shevron-zapuskayut-mobilnoe-prilozhenie/>

6 Как в нашей стране возрождают интерес к книгам [Электрондық ресурc] -<https://qmonitor.kz/society/5577>

7 Қайдар М., Маняпова Т. К. Опыт манги и комикса в казахстанском содержании. Жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен мектеп оқушыларының «XXIII Сәтбаев оқулары» атты халықаралық ғылыми конференциясының материалдары, Т.8 - Павлодар, 2023, с. 3–10.

8 «Бір ел – бір кітап» республикалық акциясы аясында Б.Соқпақбаевтың шығармалары бойынша облыстық комикстер байқауының ережесі [Электрондық ресурc] - <http://pavlodarlibrary.kz/events/akcziyalar/erezhe-comiks-kz>.

Секция 31

Шетел филологиясы, лингводидактика және
аударматанудың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы иностранной филологии,
лингводидактики и переводоведения

THE EFFECTIVENESS OF SHADOWING FOR BOOSTING ENGLISH SPEAKING SKILLS

SHAIKENOVA M. E., SHAMET A. A.

students, Higher Pedagogical College named after B. Akhmetov, Pavlodar

AKHMETOVA G. K.

English teacher, Higher Pedagogical College named after B. Akhmetov, Pavlodar

This article discusses a study examining the efficacy of using the shadowing technique to teach speaking skills to students learning English as a foreign language.

Shadowing is described as an active and cognitively engaging activity where learners listen to speech and repeat it as clearly as possible while simultaneously listening. It enhances phonological encoding and speech perception. In this study, the focus of shadowing is on the correct application of stress patterns. By analyzing recordings of participants' speech, the study aims to determine if shadowing techniques, both pre-shadowing and post-shadowing, improve students' listening and speaking skills in terms of stress patterns. The results indicate that shadowing is an effective method for enhancing both speaking and listening skills.

In the realm of teaching English as a Foreign Language, it's essential to integrate all four skills—reading, writing, speaking, and listening—in a balanced manner to foster effective communication abilities among students. Isolating just one skill at a time may not be conducive to student learning, as real communication demands the use of multiple skills simultaneously. Reading and listening are considered receptive skills, whereas speaking and writing are productive skills. For learners, developing productive skills can be challenging, especially with limited exposure to the language. While achieving a perfect balance of all four skills within a single lesson may be difficult for language courses, integrating them should emphasize the meaningfulness of the exercises to enhance focus and motivation [1, p. 20]. Shadowing is a skill-integrated activity as both speaking and listening skills are involved in this activity. Shadowing is an active and highly cognitive activity in which learners

track the speech they hear and vocalize it as clearly as possible while simultaneously listening [2, p. 3]. It also reinforces the phonological coding and their speech perception. The research presented in this article investigates the effectiveness of the use of the shadowing technique in teaching speaking to students, focusing particularly on the use of stress pattern. The main data source was recordings of the participants speaking English, as well as some brief interviews. Once the literature and the methods have been considered below, the article will explain the approach to data analysis, results and discussion. It will conclude with a summary and final remarks.

Speaking and pronunciation both relate to the same basic activity as both try to convey meaning to the listener. Having good pronunciation can help in normal communication, particularly regarding intelligibility. [3, p. 85]. However, communication may fail if the listener misinterprets the message or the speaker mispronounces the words due to unfamiliar sounds or phonology. In order to communicate intelligibly, speakers need to use the appropriate stress [4, p. 66]. Brown stated that native speakers can notice stress in a variety of ways, such as when using contractions or indirectly via the absence of stress on words. However, foreign learners cannot be expected to automatically know the stress and therefore it is necessary for foreign learners to learn the stress pattern and phonological features. According to these words we would like to demonstrate you our research about the «Shadowing» method.

Shadowing is a technique for learning the language, which will help you make your accent clear and sound as native speaker.

Alexander Argüelles, American linguist and polyglot, introduced the shadowing method. The essence is simple: you need to listen to audio with foreign speech and repeat it out loud – as close as possible to the original. So you follow the carrier like a shadow. The rest comes when you continue your practice.

The principle of this shadowing approach consists in listening to the audio recording and then, using those same methods, attempt to repeat it aloud as closely as possible to the original (to follow like a shadow). This approach provides you to increase your knowledge of listening to language, and study the grammar of the language intuitively, subconsciously, without studying through textbooks. So, we could associate the sound image of the word with its writing. The skills of fluency in speech should be examined.

Why does the method work?

This phenomenon is attributed to mirror neurons in our brains. When we observe something, our brain triggers neural networks as if we were experiencing it ourselves. You've likely witnessed someone slipping on an icy sidewalk multiple times and thought, "Oh, that must be painful" (perhaps even feeling a twinge in your knee). Or you might yawn after someone else does. These reactions illustrate the activity of mirror neurons.

When we replicate phrases through shadowing, we engage the same neural networks in the brain required for actual communication in that language. While we may not comprehend the precise meanings of the words, becoming familiar with the language by ear streamlines the subsequent learning process. Essentially, we're priming our minds with the language before fully immersing ourselves in it [5].

What are the advantages?

1. You start to sound more natural

You become a «shadow» of a native speaker – repeat whole phrases behind it, not individual words. Pay attention to the intonation, tempo, sentence stress, and overall coherence of speech as well as the pronunciation. Probably, you will learn some tricks that are not typically taught in academic subjects, such as adding right-time words to avoid awkward pausing.

2. Your speech becomes freer and faster

Remember how the child learns the language, who is just beginning to speak. He builds upon the examples he receives from his parents in making his sentences. When you practice shadowing, you do exactly the same thing. After a period of repeatedly listening and speaking in English, your brain will start to process information effectively so that the structure of everyday English phrases (and their sentences) no longer seems foreign.

Over time, you'll develop a knack for recognizing familiar word patterns and phrases that sound natural and stick in your memory effortlessly. This approach enables you to internalize grammatical structures without conscious effort. For instance, encountering sentences like "I hate waking up early in the morning" repeatedly will ingrain the pattern of using a gerund after "hate," making it easier for you to express similar dislikes without hesitation.

3. Expanding your vocabulary

Shadowing offers an excellent chance to expand your vocabulary and, importantly, learn how to use it effectively in conjunction with other words. Moreover, it helps activate passive vocabulary, allowing you to

confidently respond to basic questions from teachers, such as "How was your day?" Instead of "very hard," you might say "extremely exhausting," or simply opt for "I've seen better."

4. The practice of phonetics without fear of error (the announcer will definitely say correctly).

How to structure the lessons?

You'll require audio or video recordings featuring native speakers and a set of headphones, along with a transcript or subtitles. Here's how to organize the classes.

Here are the steps for each phase of shadowing:

1. Pre-shadowing:

- Step 1: Initial Exposure: Listen to the material without the text, gaining an understanding of the content.

- Step 2: Practice: Listen to the material and repeat it aloud, focusing on pronunciation and intonation.

- Step 3: Text Integration: Shadow the material while reading the text, reinforcing pronunciation and comprehension.

2. While-shadowing (During shadowing):

- Step 1: Simultaneous Listening and Speaking: Listen to the material while simultaneously repeating it aloud, mimicking the speaker's rhythm and intonation.

- Step 2: Continuous Repetition: Continuously repeat the material, striving to maintain pace and accuracy.

- Step 3: Active Engagement: Engage actively with the material, focusing on pronunciation, rhythm, and fluency.

3. Post-shadowing:

- Step 1: Review and Reflection: Listen to the material again without the text, reflecting on your performance during shadowing.

- Step 2: Consolidation: Repeat the material aloud once more, focusing on areas for improvement identified during reflection.

- Step 3: Feedback and Adjustment: Seek feedback from others or self-assess your shadowing performance, making adjustments as needed to improve pronunciation and fluency [2, p. 8].

Novelty

During our lessons we decided to give only one audio-material for our students. However, we faced with some issues: all learners had different

1. Levels of English;

2. Interests;

3. Tastes in genres.

Based on these reasons we settled to create our own collection of films, series which distributed by levels and genres to give a choice for students. In addition, we specified some instructions of using Shadowing method.

This article delved into the effectiveness of employing the shadowing technique, particularly focusing on stress patterns, as a means of teaching speaking to English as a Foreign Language (EFL) learners. Shadowing was highlighted as a valuable method for teaching listening and speaking, as learners could first shadow the listening material and then replicate or shadow it while referring to the text. This approach integrates listening and speaking skills, as participants are tasked with vocalizing what they hear, requiring them to concentrate on both aspects simultaneously, thereby posing a challenge. In this study, participants initially shadowed the listening material without text and later with text. The findings revealed that participants showed improvement in producing stress patterns due to the activation of prior knowledge, which aids in enhancing long-term memory. Furthermore, the study suggested that shadowing, with or without text, influenced participants' performance. Hence, it is advisable for students to commence with pre-shadowing before progressing to post-shadowing. In summary, shadowing emerges as an effective technique for integrating the listening and speaking skills of EFL learners.

REFERENCES

- 1 Nation, I. N. J. (2008). Teaching ESL/EFL Listening and Speaking. Florence: Taylor and Francis.
- 2 Hamada, Yo. "The effectiveness of pre-and post-shadowing in improving listening comprehension skills." *The Language Teacher* 38.1 (2014): 3-10.
- 3 Jenkins, J. (2002). A sociolinguistically based, empirically researched pronunciation syllabus for English as an international language. *Applied linguistics*, 23(1), 83-103.
- 4 Brown, A. (1992). *Approaches to Pronunciation Teaching* (Vol. 2). Macmillan Publishers Limited.
- 5 Vernon Moutcastle (1952). *Journal of Comparative Neurology*
- 6 https://en.wikipedia.org/wiki/Speech_shadowing

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУҒА ҮШІН ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

РАМАЗАНОВА М. А.

магистр, оқытушы-сарапшы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

БАТЫРОВА Ж. Т.

студент, Әлкей Марғұлан атындағы

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Цифрлық дәуірде білім беру ландшафты трансформациялық өзгерістерге ұшырайды, бұл ретте оқыту әдіснамасында интернет-ресурстардың интеграциясы барған сайын кеңінен таралып келеді. Бұл өзгеріс әсіресе тілдік білім беру саласында байқалады, онда Интернетте қол жетімді ауқымды, серпінді ресурстар студенттердің шығармашылық дағдыларын арттыру үшін бірегей мүмкіндіктер ұсынады. Дәстүрлі түрде оқулықтармен және сынып қабырғаларымен шектелген ағылшын тілі сабақтарын енді көптеген сандық құралдармен, платформалармен және мультимедиялық контентпен байытуға болады. Бұл мақалада инновациялық тәсілдер қарастырылады, олардың көмегімен интернет-ресурстар ағылшын тілін үйренуде шығармашылыққа жәрдемдесу үшін осы құралдардың артықшылықтарын, проблемалары мен стратегияларын оқытудың тиімді әдістеріне ықпалдастыра отырып пайдаланылуы мүмкін. Сандық революцияны қабылдай отырып, педагогтар ағылшын тілі сабақтарын ХХІ ғасыр оқушыларының қажеттіліктерімен үйлестіре отырып, шығармашылық білім берудің жаңа мүмкіндіктерін аша алады.

Ағылшын біліміне интернет-ресурстарды интеграциялау оқу орталарында цифрландырудың неғұрлым кең үрдісін көрсететін зерттеудің өсіп келе жатқан саласы болып табылады. Бұл әдебиетті шолуда ағылшын тілінің оқушыларының шығармашылығын ынталандыру үшін сандық құралдарды пайдалану туралы мақаладан осы тәсілдердің тиімділігін контекстуализациялау және бағалау үшін тиісті академиялық әдебиетке сүйене отырып, түйінді тұжырымдар жинақталған.

Бейне және подкаст алмасу үшін платформаларды пайдалану ағылшын тілі сабақтарын байыту үшін тағы бір талқылау тақырыбы болып табылады. Годвин-Джонстың (Godwin-Jones, 2018) пікірінше, мультимедиялық ресурстарды тілді үйренуге біріктіру студенттердің

қызығушылығын және мотивациясын айтарлықтай арттыра алады - мақалада көрсетілген сезім. Бұл Dhifeth (2008) зерттеулерімен расталады, олар мультимедиялық контент оқытудың түрлі стильдері мен артықшылықтарына қызмет көрсете алады, осылайша оқыту тәжірибесін жақсартады [1; 15–17].

Ақырында, мақаладағы сандық кітапханалар мен оқу платформаларына сілтеме қол жетімділік мәселесіне қатысты. Project Gutenberg және Open Library сияқты сандық кітапханалар Минкельдің (2003) қорытындыларымен келісе отырып, әдебиетке қолжетімділікті демократияландырады, олар оқуға арналған материалдарға қолжетімділік оқушылардың оқу дағдыларына және сауаттылықтың дамуына айтарлықтай әсер етуі мүмкін деп болжайды [2; 23].

Әдебиетке шолу интернет-ресурстар ағылшын тілін үйренушілердің шығармашылық дағдыларын арттыруда негізгі рөл атқаратыны туралы мақаланың алғышарттарын көрсетеді. Мақаланың тармақтарын қолданыстағы академиялық зерттеулермен салыстыра отырып, цифрлық құралдарды ағылшын тілі сабақтарына кіріктіру қазіргі заманғы қажеттілік қана емес, сонымен қатар неғұрлым мүдделі, дәлелді және тәжірибелі оқушыларға әкелуі мүмкін педагогикалық прогресс болып табылатыны айқын болады. Бұл нәтижелерді қорыту ағылшын білімінің болашағына оң көзқарасты білдіреді, мұнда оқытудың сандық және дәстүрлі әдістері неғұрлым инклюзивті, серпінді және тиімді оқу ортасын құру үшін біріктіріледі.

Интернет – бұл ағылшын тілі сабақтарында шығармашылықты ынталандыру үшін пайдалануға болатын ресурстардың қазынасы. Интерактивті тарих айту сайттарынан және сандық кітапханалардан шығармашылық платформалар мен мультимедиялық ресурстарға дейін, нұсқалар орасан зор және сан алуан. Storybird сияқты құралдар студенттерге көркем жұмыстардың кең коллекциясын пайдалана отырып, өз тарихын жасауға мүмкіндік береді, немесе Wattpad сияқты платформалар, онда студенттер өз жазбаларын жариялай алады және жаһандық қоғамдастықтан пікір ала алады, Интернеттің ағылшын тілін шығармашылық түрде үйренуді қолдайтындығының тамаша мысалы болып табылады.

Сонымен қатар, Лозинская Г. М. Айтуынша YouTube сияқты бейне алмасу платформалары оқушыларды шабыттандыру үшін сабақтарға енгізілуі мүмкін әдеби тақырыптарға, грамматикаға және жазу кеңестеріне арналған сансыз білім беру арналарын ұсынады.

Шығармашылық жазу және әдебиет бойынша подкасттар тыңдау дағдыларын жақсарту және шығармашылықты ынталандыру үшін құнды ресурс болып табылады [3; 23–27].

Grammarly және Hemingway Editor сияқты білім беру веб-сайттары мен қосымшалары студенттерге өздерінің грамматикасы мен стилін жақсартуға көмектесіп, олардың хаттары бойынша жедел кері байланыс жасайды. Полат Е.С бұл жедел кері байланыс механизмін оқушылар үшін олардың қателіктерін түсіну және нақты уақыт режимінде олардан үйрену үшін баға жетпес құрал ретінде қарастырады [4; 114].

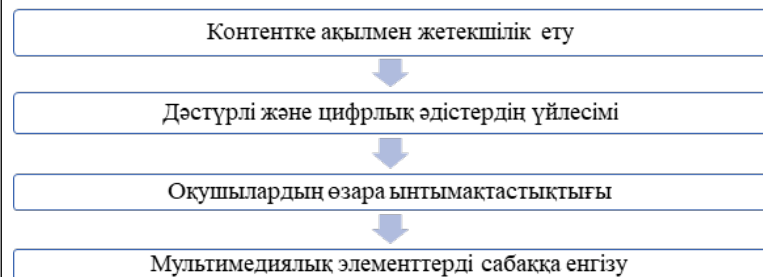
Quizlet және Kahoot сияқты платформаларда табылған интерактивті ойындар мен викториналар лексика мен грамматиканы оқытуды қызықты және қызықты ете алады, оқушыларды оқу процесіне белсенді қатысуға ынталандырады. Бұл платформалар мұғалімдерге өз оқушыларының нақты қажеттіліктері мен мүдделеріне бейімделуді жеңілдеті отырып, өздерінің оқу материалдарын баптауға мүмкіндік береді [4; 115].

Pinterest оқушылары үшін шығармашылық жазбаша кеңестер, ағылшын грамматикасы бойынша инфографика және әдебиетті үйренуге арналған құралдар іздеу үшін алтын тұрғын үй болуы мүмкін. Бұл платформаның көрнекі табиғаты оны графикалық бейнеленген тұжырымдамаларды көруден пайда алатын көрнекі оқушылар үшін тамаша құрал етеді.

Ақырында, сандық кітапханалар мен онлайн-оқу платформалары физикалық кітапханаларда қол жетімсіз болуы мүмкін әдебиеттердің кең ауқымына қол жеткізуге мүмкіндік береді. Project Gutenberg және Open Library сияқты сайттар мыңдаған классикалық және заманауи шығармаларға тегін қолжетімділікті ұсынады, студенттерге әдеби жанрлар мен авторлардың әртүрлі спектрін зерттеуге мүмкіндік береді, оқуға және әдебиетке деген сүйіспеншілікке ықпал етеді.

Білім беру платформалары мен қосымшаларды сабақ барысына енгізудің бірнеше артықшылықтарын Лекерова Г. К. қорытындылаған. Бұл интернет-ресурстарды ағылшын тілі сабақтарына қосу шығармашылықты ынталандырып қана қоймай, студенттердің әртүрлі тілдік стильдермен және мәдени перспективалармен танысу мүмкіндіктерін кеңейтеді, олардың оқу тәжірибесін байытады және ағылшын тілімен өмір бойы өзара іс-қимылды көтермелейді [5; 29–32].

Ағылшын сабақтарына интернет-ресурстарды сәтті кіріктіру ойластырылған жоспарлау мен стратегиялық енгізуді талап етеді. Төменде ескерілуі тиіс кейбір ұсынымдар:

Сурет 1 – Ағылшын сабақтарына интернет-ресурстарды сәтті кіріктіруде кейбір ұсынымдар

Контентке ақылмен жетекшілік ету: Интернетте қол жетімді мазмұнның үлкен мөлшерімен, жасына сәйкес келетін, өзекті және оқу мақсаттарына сәйкес келетін ресурстарға жетекшілік ету маңызды. Бұл студенттердің шығармашылық дағдыларын шынымен де жақсартатын материалдармен өзара әрекеттесуіне кепілдік береді.

Дәстүрлі және цифрлық әдістердің үйлесімі: Интернет-ресурстарды интеграциялау дәстүрлі оқыту әдістерінен бас тартуды білдірмейді. Оның орнына олардың арасындағы теңгерімді іздеу анағұрлым байытылған оқу тәжірибесіне әкелуі мүмкін. Білікті зерттеуші Ермеков Н. К. келтірген мысалы бойынша, сандық баяндама платформасын зерделегеннен кейін студенттер өздерінің онлайн-жаңалықтарына шабыттанған элементтерді қоса алғанда, өз әңгімелерін қолмен жаза алады.

Оқушылардың өзара ынтымақтастықтығы: көптеген онлайн құралдар студенттер арасындағы ынтымақтастықты қамтамасыз ететін функцияларды ұсынады. Топтық жұмысқа байланысты жобалар шығармашылыққа ықпал етуі мүмкін, өйткені студенттер идеяларды бір-бірінен итеріп, бірегей нәрсе жасау үшін бірге жұмыс істейді [6; 113–115].

Мультимедиялық элементтерді сабаққа енгізу: студенттерді суреттерді, бейнелерді және музыканы оларды жазу үшін қолдануға ынталандырыңыз. Бұл шығармашылық үдерісті жағымды етумен

қатар, студенттерге идеяларды түрлі форматтарда жеткізуді үйренуге көмектеседі.

Нәліктен интернет-ресурстарды пайдалану керек?

Ағылшын тілі сабақтарына интернет-ресурстарды енгізудің артықшылықтары шығармашылық дағдыларды қарапайым жетілдіру шеңберінен шығады. Бұл тәсіл қатысуды арттыруға әкелуі мүмкін, өйткені студенттер сандық платформаларды көбірек байланыстырып, ынталандыра алады. Ол сондай-ақ студенттерді навигация дағдыларына және онлайн-ресурстарды тиімді пайдалануға үйрету арқылы өздері тұратын цифрлық әлемге дайындайды.

Бұдан басқа, интернет-ресурстарды пайдалану оқытудың неғұрлым инклюзивті ортасын қамтамасыз ете алады. Сандық құралдар барлық оқушылардың шығармашылық оқу тәжірибесінен пайда табуына кепілдік бере отырып, әртүрлі оқыту стильдері мен қабілеттеріне сәйкес келетін функциялармен жиі жеткізіледі [7; 24].

Интернет-ресурстарды ағылшын тілі сабақтарына қосу студенттердің шығармашылық дағдыларын дамытудың серпінді және инновациялық тәсілін ұсынады. Қолжетімді онлайн-құралдар мен платформалардың кең ауқымын пайдалана отырып, оқытушылар қызықты, өзекті және тиімді оқытуды қамтамасыз ете алады. Цифрлық ландшафт дамуын жалғастырған сайын ағылшын тілі сыныбында студенттердің шығармашылық күш-жігерін байыту мүмкіндіктері де кеңейтілетін болады. Бұл ресурстарды пайдалану – технологиялық ілгерілеумен қатар, шығармашылық ойшылдардың келесі ұрпағын шабыттандыратын және олардың мүмкіндіктерін кеңейтетін құрал.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Бовтенко М.А. Методические материалы к курсу «Компьютерная лингводидактика». Рекомендации по созданию интерактивных упражнений с помощью универсальной программы-оболочки «Hot Potatoes» (Версия 6.0. 1998 - 2003) (для начинающих пользователей). – Новосибирск, 2004.–15-17 с.

2 Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. – Москва: АРКТИ, 2013. – 237 с.

3 Лозинская Г.М. Использование подкастов на уроках английского языка: Методическая разработка. – Москва, 2013. – 23-27 с.

4 Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – Москва, 2000. – 114-116 с.

5 Лекерова Г. К. Инновационные педагогические технологии в образовательном процессе// – Алматы, 2001. – №6. – 29-32 с.

6 Ермеков Н. К. Ақпараттық технологиялар. – Астана: Фоллиант, 2011. – 113-115 б.

7 Брюсова Н. Г., Лебедева Н. А. Устные темы для развития разговорной речи. – Москва, 2000. – 24 с.

АНАЛИЗ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПЕРЕВОДА СЕРИАЛА «ШЕРЛОК»

ЖУРАВЛЕВА Е. А.

магистр филологии, ст. преподаватель

Торайгыров университет, г. Павлодар

ЕГИЗБАЕВА А. Ю.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

В настоящее время спрос на аудиовизуальный перевод значительно вырос в сфере переводческой деятельности. Перевод кино является одним из наиболее распространенных разновидностей такого перевода. Фильмы и сериалы как один из видов аудиовизуального продукта начали набирать популярность только в XX веке.

На сегодняшний день большая часть видеоконтента на русском рынке представлена иностранной продукцией, и с помощью современных технологий, мы имеем возможность просматривать иностранные фильмы с качественным переводом на русском языке. Всего этого могло не быть без команды переводчиков, на которых ложится огромная ответственность. Основная цель таких переводчиков - установить связь между разными культурами. Однако стоит отметить, что иногда при переводе фильмов и сериалов возникают некие сложности, которые затрудняют работу переводчика, несмотря на это переводчикам приходится преодолевать их, прилагая значительные усилия.

Тема данного исследования является актуальной, так как большую часть русскоязычного видеорынка занимает иностранная кино- и видеопродукция. Анализируя рынок, мы можем заметить популярность сериалов и фильмов зарубежного производства. Но стоит помнить о том, что большой процент русскоговорящих

зрителей имеют низкий уровень владения и достаточного понимания иностранного языка для просмотра иностранных сериалов и фильмов в оригинале и смотрят .

Объектом нашего исследования был выбран сериал «Шерлок» в силу его популярности, сложности перевода лингвистических и культурных особенностей, а также актуальности с точки зрения сравнительного анализа различных переводных версий.

Нами был выбран профессиональный дубляж от «Первого канала», поскольку он был выполнен по заказу канала «ВВС», а также субтитры высокого 37 качества от любительской студии перевода «Focus». Хотя субтитрование и дубляж являются разными видами перевода, мы выбрали их по критерию прагматического воздействия на зрителя.

Причина использования сериала связана с его языковой насыщенностью и стилевой пышностью, а значит, он идеально подходит для представления возможных трудностей перевода. Культурные отсылки в сериале, которые могут вызвать затруднения, обычно представляют собой такие особенности, как система образования, праздники, политика, география, кухня. В этом случае крайне важно выбрать правильный метод перевода такого культурного объекта, чтобы установить мост взаимопонимания между двумя культурами.

Сохранение национальных особенностей оригинала, адекватное воспроизведение авторского замысла, выразительность стиля и выбор подходящего переводческого эквивалента - ключевые компетенции, которыми должен обладать профессиональный кинопереводчик.

По мнению Е. В. Зубковой [1], культурно-связанные слова отражают национальные установки, стереотипы, символы, и их передача в процессе киноперевода требует от переводчика расширенного словарного запаса и фоновых знаний. Кинопереводчик должен понимать не только значение культурно-связанных единиц в английском и русском языках, но и учитывать общие закономерности их перевода. Наиболее распространенными видами перевода фильмов являются дубляж, субтитрование и закадровый перевод [2, с. 13]. Тем не менее, в процессе перевода фильма переводчику приходится преодолевать ряд трудностей. Дубляж считается самым дорогим и трудоемким видом киноперевода по сравнению с субтитрованием и озвучиванием [3, с. 607]. В России и Казахстане основным видом перевода фильмов является дубляж,

который осуществляется государственными и частными студиями, а также студентами языковых факультетов. Однако нехватка квалифицированных специалистов и соответствующего материала сказывается на общем качестве киноперевода. Таким образом, вопросы, поднятые в данном исследовании, могут сыграть свою роль в улучшении качества киноперевода. Цель статьи - выявить лингвокультурные особенности перевода популярного британского сериала «Шерлок» с английского языка на русский.

Для достижения цели исследования мы применили комплексный подход к переводу фильмов. Для определения культурно-связанных единиц, встречающихся в сериале «Шерлок», был использован описательный метод. Сопоставительный анализ сериала и его перевода на русский язык (дубляж и субтитры) позволил определить наиболее подходящие соответствия оригинальным культурообразующим элементам. Все вышеперечисленные методы исследования были использованы наряду с когнитивным подходом для изучения понятия киноперевода как элемента культуры. Кинодискурс является относительно новой областью исследования. При дубляже кинодискурс может быть изменен как на просодическом, так и на лексическом уровнях, что влияет на семантическое соответствие текста перевода оригиналу. Расхождения часто возникают из-за особенностей воспроизведения письменного текста в формальную речь, а также по техническим причинам и требованиям заказчика.

Выделив общие типы и этапы перевода фильмов, авторы проанализировали различные переводческие трансформации, используемые для передачи культурно-связанной лексики как в субтитровании, так и в дубляже.

В основу данного исследования положена классификация, предложенная В. Н. Комиссаровым [4]:

1. Лексические трансформации (переводческая транскрипция, транслитерация, заимствованный перевод);
2. Лексико-семантические трансформации (дополнения, опущения, конкретизация, генерализация, модуляция);
3. Грамматические трансформации (нулевой перевод, объединение предложений, членение предложений, грамматические замены);
4. Лексико-грамматические трансформации (антонимический перевод, экспликация или описательный перевод, компенсация).

Мы рассмотрели профессиональный дубляж сериала «Шерлок», представленный студией «Первый канал», и его субтитрование, выполненное студией перевода «Фокс». Несмотря на то, что субтитрование и дубляж являются разными видами перевода, они были выбраны исходя из их прагматического воздействия на зрителя. Мы провели сравнительный анализ оригинала и перевода и выявили основные приемы, использованные в каждом варианте перевода. Кроме того, были выявлены три группы реалий - этнографические, социально-политические и географические - в сериале «Шерлок» и подробно проанализированы в его русских переводах. Рассмотрим следующий отрывок из 3-й серии 1-го сезона: The Empty Hearse, содержащий название традиционного британского праздника и представляющий собой этнографические реалии (см. табл. 1):

Таблица 1 – Лингвокультурная адаптация реалий в переводе телесериала «Шерлок»

Фрагмент оригинала	
“Penny for the <i>gu</i> y? Penny for the <i>gu</i> y?” [5]	
Дубляж «Первого канала»	Дубляж «Фокс»
Пенни для Гая! Завтра сжигаем чучело Гая Фокса!” [6]	Пенни на фейерверк? Пенни на фейерверк?” [7]

На этом примере можно выявить этнографические реалии: «Ночь Гая Фокса», известная также как «Ночь костров» и «Ночь фейерверков», - название традиционного британского праздника, отмечаемого 5 ноября.

«Первый канал» сделал дословный перевод: « Penny for the *gu*y» - «Пенни для Гая», а затем вводит дополнения, напоминающие зрителям о празднике: «Penny for the *gu*y» в дубляже трансформируется в «Завтра сжигаем чучело Гая Фокса». Студия перевода «Фокс» применяет прием модуляции, когда дети просят деньги на фейерверк: «Пенни на фейерверк» превращается в «Пенни на фейерверк» в субтитрах.

В другом отрывке из 3-й серии 1-го сезона «The Empty Hearse», где Шерлок Холмс встречается со своим братом Майкромфтом Холмсом в клубе «Диоген», также можно обнаружить этнографические реалии (см. табл. 2):

Таблица 2 – Лингвокультурная адаптация реалий в переводе сериала «Шерлок»

Фрагмент оригинала	
«- And what about <i>John Watson</i> ? - John? - Mm. Have you seen him? - Oh, yes, we meet up every Friday for <i>fish and chips</i> !» [5]	
Дубляж «Первого канала	Дубляж «Фокс»
«- А как Джон Ватсон?	«- А как там Джон Уотсон?
- Джон?	- Джон?
- Вы видите?	- Видишься с ним?
- О да, каждую пятницу в Макдональдс вместе с ходим» [6].	- О да! Встречаемся с по пятницам за тарелкой фиш энд чипс» [7].

Название популярного британского блюда «fish and chips» студия «Первого канала» перевела на русский язык как «Макдональдс». Очевидно, что переводчики стремились сохранить национальные пищевые предпочтения британцев, которые любят посещать рестораны «Макдональдс», чтобы отведать любимую рыбу в хрустящем кляре, подаваемую вместе с чипсами. Поэтому, чтобы не вводить в заблуждение неосведомленных зрителей, оригинальная фраза переведена с использованием приема компенсации.

Что касается перевода, выполненного студией «Фокс», то здесь была допущена ошибка при переводе имени персонажа «John Watson». Традиционно персонаж романов Артура Конан Дойля «John Watson» переводится на русский язык как «Джон Ватсон».

Название блюда «fish and chips» передается на русский язык как «за тарелкой фиш энд чипс» с помощью дополнений и транскрипции.

Проанализируем следующий отрывок из того же сезона и эпизода сериала «Шерлок», где репортер рассказывает о самоубийстве, совершенном Шерлоком Холмсом. Здесь можно выявить социально-политическую реалию - название больницы (см. табл. 3):

Таблица 3 – Лингвокультурная адаптация реалий в переводе сериала «Шерлок»

Фрагмент оригинала	
«Sherlock Holmes fell to his death from the top of <i>London's Bart's Hospital</i> » [5]	
Дубляж «Первого канала	Дубляж «Фокс»
«Шерлок Холмс покончил с собой, прыгнув с крыши лондонской больницы Святого Варфоломея» [6].	«Шерлок Холмс покончил с собой, прыгнув с крыши лондонского госпиталя Бартса» [7].

Больница Святого Варфоломея или просто Бартс - это больница, расположенная в городе Лондоне. Именно здесь впервые встретились Шерлок Холмс и доктор Ватсон. Шерлок регулярно посещает больницу для проведения своих экспериментов. Здесь же, на вершине больницы, состоялась дуэль между Шерлоком и Мориарти. Оригинальное название британской больницы «London's Bart's Hospital» в дубляже трансформируется в русскую фразу «Лондонская больница Святого Варфоломея», а в субтитрах передается как «Лондонский госпиталь Бартса».

В первом случае название английского социально-политического объекта передается на русском языке с помощью дополнений, поскольку больница имеет формальное и неформальное названия. Во втором варианте оно трансформируется путем дословного перевода.

В следующем отрывке из 2-й серии 1-го сезона *The Blind Banker*, где мистер Шерлок и доктор Ватсон расследуют загадочное убийство банковского трейдера Ван Куна, используются социально-политические и географические реалии (см. табл. 4):

Таблица 4. Лингвокультурная адаптация реалий в переводе сериала «Шерлок»

Фрагмент оригинала	
« <i>Narrow, Oxford</i> ... very bright guy». [5]	
Дубляж «Первого канала	Дубляж «Фокс»
«Частная школа, Оксфорд...» [6].	«Харроу, Оксфорд... Умный был парень» [7].

В первом варианте перевода используются обобщение и транслитерация, поскольку российскому зрителю известны лишь некоторые из наиболее престижных учебных заведений Великобритании: «Harrow» - «Частная школа», «Oxford» - «Оксфорд».

Во втором варианте перевода социально-политические реалии передаются с помощью транслитерации: «Harrow, Oxford» - «Харроу, Оксфорд». Следует отметить, что в русском переводе студия «Фокс» добавляет прошедшее время «был», так как человек, о котором идет речь (Ван Кун), был убит, и эта фраза раскрывает личность говорящего (Шерлока).

В последнем отрывке из сериала «Шерлок» можно заметить присутствие географических реалий, т.е. названий города и улицы:

Таблица 5 – Лингвокультурная адаптация реалий в переводе сериала «Шерлок»

Фрагмент оригинала	
“Now listen to me. There’s an underground terrorist network active in London and a massive attack is imminent. Sorry, but the holiday is over, brother dear. Back to <i>Baker Street</i> , Sherlock Holmes.” [5]	
Дубляж «Первого канала»	Дубляж «Фокс»
«А теперь слушай. В Лондоне активизировалась подпольная террористическая сеть. Они готовят массовый удар. Прости. Боюсь, каникулам конец, дорогой братишка. Пора на Бейкер-стрит... Шерлок Холмс» [6].	«Послушай теперь меня. В Лондоне активизировалась подпольная террористическая сеть. Они готовят массовый удар. Прости. Боюсь, каникулам конец, дорогой братишка. Время вернуться на Бейкер-стрит... Шерлок Холмс» [7].

Следует отметить, что географические реалии широко используются в оригинале. Название города «London» в обоих вариантах перевода передается как «Лондон», причем применяемым способом перевода является транслитерация.

Другое географическое название «Baker Street» студиями переводов «Первый канал» и «Фокс» трансформируется в «Бейкер-стрит», при этом применяется транскрипция.

Согласно проведенному анализу, в первом и третьем сезонах сериала «Шерлок» встречаются в основном три группы реалий: этнографические, социально-политические и географические. Студии «Первый канал» и «Фокс» используют разные способы их перевода на русский язык. Переводчик выбирает подходящий прием в зависимости от того, широко ли известно культурно-связанное слово в культуре перевода.

Проанализировав профессиональный дубляж телесериала «Шерлок» и его субтитрование с английского на русский, мы пришли к выводу, что учет как лингвистического, так и экстралингвистического контекста в значительной степени способствует пониманию и адекватному переводу кинодискурса. Наибольшую долю в киноиндустрии занимает дубляж, осуществляемый ограниченным числом специализированных переводческих студий. Таким образом, переводчик должен знать основы кино съемки, киноязыка, написания сценария, процесса записи, типы киножанров и программ, чтобы уметь выполнять дублирование и субтитрование.

В данном исследовании мы описали основные принципы киноперевода, основанные на европейской практике. Перевод фильмов считается одним из самых актуальных и сложных вопросов современного переводоведения, поскольку может быть сопряжен с проблемами лингвокультурного характера. В связи с этим переводчик фильмов должен обладать следующими компетенциями: расширенный словарный запас и фоновые знания; сохранение национальных особенностей оригинала; адекватное воспроизведение авторского замысла и стиля; выбор подходящего метода перевода. Лингвокультурная адаптация фильмов должна быть ориентирована на потенциальную аудиторию и направлена на привлечение ее внимания. Выбор подходящего способа киноадаптации во многом зависит от особенностей оригинального аудиовизуального текста (интонации речи актеров, жесты, мимика и т.д.).

ЛИТЕРАТУРА

1 Зубкова Е. В. Достижение динамической эквивалентности при передаче реалий в аудиовизуальном переводе / Е. В. Зубкова, Н. Г. Погорелая // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. Челябинск: Южно-Уральский

государственный гуманитарно-педагогический университет, 2017. № 2. С. 68–73.

2 Rемаel A. Audiovisual translation. In: Handbook of translation studies. John Benjamins Publishing Company, 2010. – P. 5–18.

3 Danan M. Dubbing as an Expression of Nationalism. In: Meta. 1991. – P. 707–77.

4 Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: учебное пособие / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС. – 2001. С. 167.

5 «Sherlock» TV series. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://gototub.com/series/sherlock/>. – Дата обращения: 26.02.2024.

6 «Sherlock» TV series dubbed by Channel One. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://tv.hdseria.cyou/zarubezhnye/160-sherlok-smotret-onlajn-v-hd.html>. – Дата обращения: 26.02.2024.

7 «Sherlock» TV series subtitled by Fox. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://fenglish.ru/movie/sherlock-s03e01/>. – Дата обращения: 26.02.2024.

АГАТА КРИСТИДИҢ «ШЫҒЫС ЭКСПРЕССИОНДАҒЫ ӨЛІМ» РОМАНЫНЫҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРЫ МЕН АУДАРМА ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

АЗЫЛБЕКОВА Г. О.

ф.ғ.к., аға оқытушы, Торайғыров университет, Павлодар қ.

ЕЛЖАСОВА А. Е.

студент, Торайғыров университет, Павлодар қ.

Агата Кристидің «Шығыс экспрессиондағы өлім» романы – танымал жазушының дүние жүзі оқырмандарының сүйіспеншілігі мен мойындауына ие болған әйгілі шығармаларының бірі. Дегенмен, шығарманың атмосферасын, кейіпкерлері мен сюжетін сенімді жеткізу үшін автор қолданған стильдік құралдарды дәлме-дәл жаңғыртып, аудармасымен ғана дәл осындай жетістікке жетуге болады. Сондықтан да «Шығыс экспрессиондағы өлім» романындағы стильдік құралдар мен олардың аударма ерекшеліктерін зерттеу өзекті де маңызды [1, 42-б.].

Көркем әдебиет туындыларын аудару, әсіресе, түпнұсқа тілдің стильдік ерекшеліктері мен реңктеріне келгенде, әрқашан белгілі бір қиындықтарды тудырады. Бұл жағдайда Агата Кристи романының стилистикасын талдап, оның шығармаларын әртүрлі тілдерге аударатын зерттеушілердің жұмысы пайдалы болуы мүмкін.

«Шығыс экспрессиондағы өлім» романы кейіпкерлердің мұқият дамуымен, тартымды сюжетімен және күтпеген оқиғаларымен ерекшеленеді. Агата Кристи шығарманы жалпы қабылдауға әсер етіп, қайталанбас атмосфераны тудыратын детектив кейіпкерінің шиеленісті де тартымды атмосферасын құра отырып, әртүрлі стильдік құралдар мен әдістерді шебер пайдаланады.

Автордың осы еңбегінде қолданатын негізгі стилистикалық құралдар мен ағылшын тілінен қазақ тіліне аудару әдістеріне тоқталайық, атап айтқанда [2, 100-б.]:

– Метафора. Мәтінді байытып, терең мағынаны тудыру үшін қолданылады. Мұнда метафораларды қолданудың кейбір мысалдары берілген:

1 «Құпиялар шытырманы – Labyrinth of Secrets»: Мұндағы шытырман метафорасы кейіпкерлер өлтіруді тергеу кезінде кездесетін түсініксіз және күрделі жағдайларды сипаттау үшін қолданылады. Шытырманың күрделі жолдары мен өрімдері болатындықтан, қылмыс туралы шындық күрделі және түсіну қиын болуы мүмкін.

2 «Шиеленіс торы – Web of intrigue»: Тордың метафорасы кісі өлтіру төңірегіндегі интригалардың, қарым-қатынастардың және жасырын мотивтердің күрделі торын көрсетеді. Бұл метафора тергеудің күрделілігін және шындықты ашу процесін көрсетеді.

3 «Өтірік теңізі – Sea of lies»: Теңіз метафорасын кейіпкерлер мен оқиғаларды қоршап тұрған алдауды, өтірік пен мәлдірлікті сипаттау үшін пайдалануға болады. Теңіз терең және қараңғы болатындықтан, өтірікпен көмкерілген шындықты табу қиынға соғады деген мағынада көрсетілген.

Бұл метафоралар романда шиеленіс, құпия және кернеу атмосферасын құруға көмектеседі, және оқырмандар назарын аударып, қызықты етеді [3, 57-б.].

– Ирония. Таңқаларлық элементтерді қосады және сюжеттің нәзік нюанстарын көрсетеді, мысалы:

1 Кейіпкерлер диалогындағы ирония: кейіпкерлер сыпайылық пен талғампаздықты сақтай отырып, диалогтарында иронияны жиі пайдаланады. Мысалы, ықтимал өлтірушінің себептерін талқылағанда, кейбір мәлімдемелер ирониялық немесе екіұшты естіледі.

2 Сюжеттің ирониялық бетбұрыстары: Романда анық көрінетін нәрсе шын мәнінде қарама-қарсы нәрсені жасыратын жағдайлар жиі кездеседі. Оқиғалардың бұл күтпеген бұрылыстары ирониялық

контекст жасайды және сюжеттік үлгілерді күрделі және қызықты етеді.

Иронияның бұл элементтері «Шығыс экспрессіндегі өлім» романының қызықты және жұмбақ бейнесін жасауға көмектеседі және оған жазушының өзіндік көркемдік стилін береді [4, 55 б.].

– Эпитеттер. Агата Кристидің «Шығыс экспрессінде өлім» романында эпитеттер кейіпкерлерді, оқиғаларды және оқиға орналасқан жерлерін одан әрі сипаттау үшін қолданылады.

1 «Күпиялы Шығыс- Mysterious East»: Күпия эпитетін қолдана отырып, автор экзотикалық шығыс пен теміржол саяхаты әлеміне тән жұмбақ атмосфераны жасайды.

2 «Керемет кәсіпқой- Brilliant professional»: Детектив Геркул Пуароға «керемет» эпитетімен жүгіну оның кәсібилігін, өткір ақыл-ойын және күрделі жұмбақтарды шеше білу қабілетін атап көрсетеді.

3 «Мұңды алдын ала ескерту- Gloomy premonition»: Кісі өлтіру төңірегіндегі атмосфераны сипаттау кезінде «мұңды» эпитетін қолдану болып жатқан оқиғаның маңыздылығын және сюжеттегі шиеленістің күшеюіне баса назар аудара отырып, шиеленісті және жайсыз бейнені атап көрсетеді.

– Нақтылау әдісі. Нақты мәліметтер мен фактілерді қолдануды көздейтін стильдік құрылғы.

1 «She wore a navy blue gown adorned with delicate silver embroidery, which shimmered in the candlelight».

«Ол шам жарығында жарқыраған нәзік күміс кестемен безендірілген қою көк көйлек киген».

Аударма сипаттаманың бөлшектері мен реңктерін сақтай отырып, сипатталған киімнің талғампаздығы мен сұлулығын береді.

2 «The train was speeding through a snowy landscape, the rhythm of its wheels echoing in the cold winter air».

«Пойыз қарлы жолдан лезде өтіп, оның дөңгелектерінің ырғағы қыстың суық ауасында жаңғырық жасады».

Бұл үзіндіде нақтылау сюжеттің көрнекі және жарқын бейнесін жасау үшін сипаттау рөлін атқарады.

– Ауыстыру. Стильді жақсарту және экспрессивтілігін арттыру үшін ауыстыруды пайдаланған кезде аудармашы бастапқы мәтінді ауыстыру немесе қайталау кезінде мәтінмәнді ескеруі және мағынаны сақтауы керек.

1 «His eyes were fixed on the distant landscape».

«Ол алыстағы пейзажға көз жіберді».

2 «You've got a pretty good nerve».

«Сіздің қолыңыз ауыр екен».

Романда ауыстыруды қолдану кейбір сөздерді немесе сөз тіркестерін басқа синонимдермен немесе ұқсас тіркестермен ауыстыру арқылы көрінеді. Бұл стильдік құрылғы біркелкілікке жол бермеуге және мәтінді әртүрлі сөздікпен байытуға көмектеседі. Мысалдарды аудару кезінде сол атмосфераны басқа тілде жеткізу үшін түпнұсқа мәтінінің мағынасы мен стилін сақтауға басты назар аударылды.

Әрбір стилистикалық құрылғының өзіндік ерекшелігі мен даралығы бар. Бірақ олардың барлығы көркем бейнеге, әңгіме тақырыбына немесе мақалаға бояу мен мәнер береді. Сондай-ақ, романды төл тілден қазақ тіліне аудару ерекшеліктерін де атап өткен жөн. «Шығыс экспрессіндегі кісі өлтіру» сияқты стильдік бай шығарманы қазақ тіліне аудару қиынға соғады. Түпнұсқаның түпнұсқалығын сақтау үшін мәдени және лингвистикалық көзқарастар ескерілуі керек. Бұл ерекшеліктер тілдік ерекшеліктерге, мәдени реңктерге, идиомаларға, терминологияға және т.б. байланысты болуы мүмкін. Аудармашы мәтінді мүмкіндігінше берілген ақпаратты және түпнұсқаның үнін сақтайтындай етіп қарастырып, бейімдеу керек:

– Тілдік ерекшеліктер: Агата Кристи тілінің кейбір реңктерін грамматика, сөздік және стильдік айырмашылықтарға байланысты қазақ тіліне жеткізу қиын болуы мүмкін. Ағылшын тілінде көптеген нюанстар бар, оларды дәл аудару қиын болуы мүмкін, әсіресе сөз тіркестері, сөз тіркестері немесе идиомалар жағдайында.

– Стильдік ерекшеліктер: Автордың жеке стилін, оның баяндау мәнері мен тілдік ерекшеліктерін жеткізу аудармашы үшін қиын жұмыс болуы мүмкін. Мысалы: Агата Кристи романдарының негізгі ерекшеліктерінің бірі - диалог. Аудармашы әрбір кейіпкердің жеке сөйлеу мәнерін, олардың қарым-қатынас мәнерін, ерекше сөз тіркестері мен өрнектерді жеткізуі керек. Кейіпкерлердің тікелей сөйлеуі, жазбаша хабарламалар мен диалогтар әр кейіпкердің даралығын жеткізуі тиіс.

– Мәдени аспектілер: Ағылшын тілді оқырмандарға түсінікті болатын кейбір әзілдер немесе тұспалдар қазақ оқырмандарына анық болуы үшін аударма- бейімделуді немесе ауыстыруды талап етеді. Сонымен қатар, романда кездесетін мәдениет пен дәстүр аспектілері бейімделуді немесе нақтылауды қажет етуі мүмкін.

– Ирония – Агата Кристи шығармаларына тән және аударма кезінде ерекше назар аударуды қажет ететін маңызды стильдік құрал. Келесі аспектілерді ескеру қажет:

1 Жінішкеліктерді сақтау: Ирония мен астарлы мәтіннің нәзік тұстарын жеткізу түпнұсқаның өткір юморы мен атмосферасын сақтау үшін маңызды.

2 Мәтінменді түсіну: Әзілдерді сәтті аудару үшін олардың мағына мен эмоцияны жеткізу үшін қолданылатын контекстті толық түсіну маңызды.

3 Адекватты эквивалент таңдау: Аудармашы қазақ тіліндегі ирония мен әзіл-қалжыңның түпнұсқаны дәл көрсететін адекватты баламасын таңдауға ұмтылуы керек.

4 Авторлық стильге сәйкестік: Шығарманың тұтастығын сақтау үшін ирониялық мәлімдемелер мен әзілдерді жеткізуде авторлық стиль мен мәнерді сақтау маңызды.

– Бірегей кейіпкер аттары мен жер-су атаулары: Агата Кристи айналасындағы әлемді және кейіпкер сипаттамаларын егжей-тегжейлі сипаттауды жиі пайдаланады. Аудармашы қазақ тіліне аударманың табиғилығымен үйлестіре отырып, сипаттамалардың дәлдігі мен мәнерлілігін сақтауы тиісті. Романда ойнақы немесе символдық мағынаға ие кейіпкерлер мен жер атаулары болуы мүмкін, бұл қазақша аудармада аналогтарды мұқият таңдауды қажет етеді [5, 147 б.].

Агата Кристидің «Шығыс экспрессіндегі өлім» романы аудармасының стильдік құралдары мен ерекшеліктерін талдау оның шеберлігінің тереңдігін, шығарманың табиғатын ашады. Аудармашы түпнұсқа стилін сақтау мен мәтінді жаңа тіл мен мәдени кеңістікке бейімдеу арасында теңгерім жасауы керек екенін ескеру қажет. Түпнұсқаның құрылымын, мән-мағынасын, стилін қазақ тілінің тілдік ерекшеліктеріне бейімдеп сақтаудың маңызы зор. Бұл үдеріс шығарманың тура мағыналарын ғана емес, сонымен қатар нәзік реңктерді, иронияны, әзіл-қалжыңды, эмоционалды мазмұнын жеткізу үшін аудармаға мұқият қараудың маңыздылығын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Алексеева И. С. Аудармаға кіріспе: оқулық. студенттерге көмек Филол. және лингвистика фальс. жоғарырақ оқулық мекемелер / И. С. Алексеева. – М. : «Академия» баспа орталығы, 2004. – 352 б.

2 Арнольд И. В. Стилистика. Қазіргі ағылшын тілі. [Мәтін]: оқулық. студенттерге көмек жоғарырақ оқулық мекемелер / И. В. Арнольд. – М. : Флинта, 2010. – 384 б.

3 Комиссаров В. Н. Қазіргі аударматану / В. Н. Комиссаров. – М. : ЕТС, 2014. – 408 б.

4 Яковлева Е. И. «Агата Кристидің «Шығыс экспрессіндегі өлім» романындағы эпитеттің құрылымы мен семантикасы, 2015. – 464 б.

5 Блок Р. П. Ағылшын тілінің стилистикасы. Аударманың лингвистикалық теориясының очерктері / Р. П. Блок. – М. : Аудитория, 2016. – 248 б.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ ПРИ ЛОКАЛИЗАЦИИ ИГР

ЖУРАВЛЕВА Е. А.

ст. преподаватель, магистр филологии,
Торайгыров университет, г. Павлодар

ЕФРЕМОВА И. А.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

Глобализация и технологический прогресс сыграли огромную роль в развитии бизнеса видеоигр и их локализации, привлекая внимание к исследованиям в данной сфере. Благодаря современным техническим возможностям создатели игр и издатели стали легче достигать аудитории по всему миру. Размеры игр уменьшились, и сейчас их удобно носить с собой на мобильных устройствах, таких как смартфоны и планшеты, в отличие от ограничений на ПК или консолях. Многие академики изучают видеоигры с уклоном на перевод (Bernal-Merino, O’Nagan), и данная тематика находится только на начальном этапе развития, особенно акцентируя внимание на игровой индустрии.

Исследование использования переводческих трансформаций при локализации видеоигр позволит более глубоко понять, какие стратегии и методы эффективны в обеспечении качественной локализации для широкой аудитории. Результаты исследования могут применяться как разработчиками игр, стремящимися к успешной экспансии на мировой рынок, так и переводчиками, сталкивающимися с особенностями работы над видео игровыми проектами. Таким образом, данная тема актуальна и востребована,

поскольку от качественной локализации видеоигр зависит не только коммерческий успех проекта, но и удовлетворение пользователей, которые хотят получить полноценное игровое впечатление на своем родном языке.

Существует множество различных жанров видеоигр, но с точки зрения перевода и лингвистики особый интерес представляют жанры «экшен», ролевые игры (RPG) и стратегии. В играх жанра «экшен» акцент делается на быстрые реакции и азарт игрока, в ролевых проектах игрок может управлять персонажем с уникальными характеристиками, а стратегические игры требуют от игрока стратегического мышления и планирования для достижения цели. Локализация подобных игр представляет определенные трудности, поскольку они содержат множество специализированных терминов и различных стилей текста. Поэтому переводчику может потребоваться широкий спектр навыков и знаний для адаптации игрового контента под язык и культуру целевой аудитории.

Опираясь на слова Берта Эсселинка, локализация – это процесс, который «включает в себя лингвистические и культурные преобразования продукта, нацеленные на аудиторию определенной местности (страна, регион) где данный продукт будет использоваться и продаваться», перевод же – «процесс преобразования письменного или устного текста одного языка в другой» [3, с. 3].

Bernal-Merino сформулировал термин «локализация» в коммерческом переводе, как «процесс создания продукции лингвистически, культурно, а также технически и юридически приемлемой для целевого языка и страны» [4].

Базовая локализация: Включает в себя основные элементы, такие как коробка, маркетинговые материалы и руководства пользователя, при этом сам продукт остается на языке оригинала.

Поверхностная локализация: Переводит основные элементы пользовательского интерфейса и тексты, добавляя возможность автору внести некоторые дополнения, например, файл readme, копирайт и заставки.

Экономичная локализация: Ограничивается переводом текстового содержания игры, такого как подсказки, диалоги и субтитры.

Глубокая локализация: Включает в себя перевод и замену звукового контента, так что оригинальные голоса персонажей заменяются на дублированные на целевом языке.

Избыточная. Обрабатываются графические объекты, может понадобиться менять текст на изображении

Глубокая полная локализация: Включает в себя полный перевод сценария и других контекстуальных элементов игры [1].

Многие лингвисты и специалисты в области перевода в своих работах обращались к вопросу определения понятия «переводческие трансформации», среди них Л. С. Бархударов, В. Н. Комиссаров, Т. А. Казакова, Я. И. Рецкер и другие. Каждый ученый, занимающийся этой темой, интерпретировал понятие «переводческие трансформации» по-своему.

Изучая работы, посвященные переводческим трансформациям, можно заметить, что существует множество классификаций, каждая из которых формируется учеными на основе различных принципов и предположений. Однако в данной статье основное внимание и анализ игровой локализации будут уделены классификации, предложенной В. Н. Комиссаровым. В своей книге «Теория перевода» В. Н. Комиссаров выделил 3 вида переводческих преобразований: лексические, грамматические и лексико-грамматические. Лексические трансформации включают в себя такие типы, как калькирование, транслитерацию, транскрипцию, генерализацию, конкретизацию, модуляцию. В общем смысле, калькирование – это буквальный перевод слова или выражения. Это особый вид заимствования, где копируется морфология и значение термина, но не его произношение. В процессе калькирования могут происходить различные изменения в языке перевода, такие как трансформация форм падежей, изменение порядка слов и т. д. Разница между заимствованием и калькой заключается в том, что заимствование копирует и морфологию, и значение, и фонетику слова или выражения, в то время как калька – только морфологию и значение. Рассмотрим примеры локализации при помощи калькирования на играх «Mass Effect 2» и «League Of Legends». Локализация игры «Mass Effect 2»: Sanctum – Святилище, Shadow Sea – Море Теней, Far Rim – Дальний Обод, Caleston Rift – Разлом Калестон. Локализация игры «League of Legends»: Lethal Tempo – Смертельный темп, Electrocute – Казнь электричеством, Predator – Хищник. Опираясь на материал Комиссарова В. Н мы можем выделить, что транскрипция и транслитерация — это способы перевода лексической единицы оригинала путем воссоздания ее формы с помощью букв ПЯ. При транскрипции воспроизводится

звуковая форма иноязычного слова, а при транслитерации его графическая форма [2].

Транслитерация в русской локализации игры «Mass Effect 2»: Pamyat – Память, Tali'Zorah nar Rayya - Тали'Зора нар Райя

Локализация игры «League of Legends» при помощи транслитерации: Vel'Koz – ВелКоз, Kha'Zix – КаЗикс, Cho'Gath – ЧоГат.

Примеры транскрипции на игре «League of Legends»: Swain – Свейн, Kayle – Кейл, Miss Fortune – Мисс Фортуна, Twitch – Твич

Переводческая трансформация такая как, генерализация – это замена узкоспециализированного слова в оригинале более общим словом в переводе, если язык перевода не имеет эквивалента для данного специфического термина.

Примеры генерализации в игре «Mass Effect 2»: Combat System - Система боевых действий, Customization Options - Опции настройки персонажа, Mine - Установить мину, Controls – управление

Конкретизация, это замена слова или словосочетания с более общим значением в исходном языке словом или словосочетанием с более узким значением в языке перевода. Этот метод используется в случаях, когда у слов с расширенной семантикой в исходном языке нет полного эквивалента в языке перевода, и в словарях обычно приводится ряд частичных вариантных соответствий, каждое из которых охватывает только одно из частных значений иноязычного слова.

Примеры конкретизации в игре «Mass Effect 2»: Exit to Launcher – Выйти, Toggle Camera – Выбрать ракурс обзора

Модуляция в переводе заключается в использовании слова (или словосочетания), которое отличается от оригинала, для передачи той же идеи. Это изменение точки зрения и направления мысли относительно исходного языкового выражения. Модуляция предполагает понимание смысла исходной языковой единицы и требует семантического осмысления со стороны переводчика.

Рассмотрим примеры модуляции в игре «League of Legends»: Much appreciated – Весьма обязана, I cannot let them down – Нельзя их подвести, Hardly what I'd call a defense – Разве это защита? [5].

В заключении можно подчеркнуть важность использования переводческих трансформаций при локализации игр для успешной адаптации контента к культурным и языковым особенностям целевой аудитории. Переводческие трансформации позволяют сохранить смысл и эмоциональную окраску исходного текста,

а также сделать его более понятным и удобным для игроков на другом языке. Кроме того, использование таких трансформаций способствует сохранению атмосферы и стиля игры, что повышает ее привлекательность и адаптирует ее к менталитету и предпочтениям целевой аудитории.

ЛИТЕРАТУРА

1 Мерлян С. Е. Локализация как разновидность переводческой деятельности / С. Е. Мерлян ; науч. рук. С. А. Песоцкая // Коммуникативные аспекты языка и культуры: сборник материалов XIV Международной научно-практической конференции студентов и молодых ученых, г. Томск, 21-23 мая 2014 г. : в 3 ч. – Томск : Изд-во ТПУ, 2014. – Ч. 1. – С. 241-247.

2 Комиссаров В. Н. Теория перевода. М. : Высш. школа, 1990.

3 Esselink B. A Practical Guide to Localization. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. – 2000. – 488 с.

4 Bernal-Merino M.Á. On the Translation of Video Games. – 2006. — URL: https://www.jostrans.org/issue06/art_bernal.php

5 League Of Legends.fandom – URL: <https://leagueoflegends.fandom.com/>

ОРТА МЕКТЕПТЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА АБАЙ ҚҰНАНБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ

РАМАЗАНОВА М. А.

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

ЖАҚСЫЛЫҚ М. М.

студент, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Ағылшын тілін оқыту барысында Абай Құнанбаевтың шығармаларын пайдалану оқушыларды сыни тұрғыда ойлауға, қабылдауға, өзіндік кері байланыс жасауда, талғампаз ойлауға және тәрбиелеуде алатын орыны ерекше. Осы тұрғыда қазақ әдебиеті саласында баға жетпес қазына саналатын Абай Құнанбаев шығармаларын пайдалану – орта буын оқушыларының қабылдау қабілетін арттырып, ойлы талдау, пайымдауға тәрбиелеуде құнды құрал. Оның шығармаларын орта мектептің ағылшын тілі оқу бағдарламасына кіріктіру оқушылардың әдеби түсінігін

байытып қана қоймайды, сонымен қатар мәдениеттер арасындағы сыйластықты дамытады. Білім беру сапасын табысты жүзеге асыру үшін нақты әдіс – тәсілдерді қолдану маңызды болып саналады. Абай шығармаларын пайдаланып, шет тілін оқыту барысында жаңашыл әдістердің негізі ретінде сократтық әдіс (the Socratic Method) қолданылады. Бұл әдістер ақпаратты жинақтауға, тақырыпқа енуге, мағынаны ашу кезінде және өз ойларын білдіру кезінде оқу қабілетін дамытуға тиімді ықпал етеді.

Мақалада өскелең ұрпаққа қазақ халқының ұлы ойшылы, философ, ақын, аудармашы Абай Құнанбаевтың шығармаларының ағылшын тіліндегі нұсқасын сан алуан әдіс – тәсілдер арқылы орта буын сыныптарында ағылшын тілі сабағында пайдалану туралы баяндалған.

Кілтті сөздер: ұлы тұлға, философ, аудармашы, шығармалар, қарасөздер, әдебиет, әдіс – тәсілдер, сапалы білім, саналы тәрбие.

Қазіргі жаңа инновациялық заманда балаларға білім беру біз жас мамандар үшін жеңіл тақырып болмасы анық. Себебі, қазіргі жаңашыл әрі талапшыл жасөспірімдерге яғни орта мектеп оқушыларына білім беру біз педагогтар үшін үнемі ізденістер мен өзгерістерді талап етіп отырады. Осы орайда, біз қазіргі жас педагогтар, өткен ғасыр педагогтарының идеялары мен ізденістерін, қазіргі орта мектептерге, қазіргі ізденістерімен сабақтастыра оқыту ең тиімді әдіс болмақ. Өйткені, осы әдіс арқылы оқушылар өз ойын жеткізу мақсатында жаттанды және қысқа жауап беру арқылы ғана емес, өз ойын тиянақты әрі толық қорғауға бейімделеді.

Абай шығармаларын ағылшын тіліне аудару арқылы оқу және талдау оқушыларға тіл үйренудің құнды мүмкіндіктерін береді. Сонымен қатар, аудармадағы әдебиетті оқу тіл мен аударманың күрделілігін түсінуге, тілдік және мәдени сезімталдыққа ықпал етеді.

Абайдың өлеңдері, қарасөздері – даналыққа, ақыл мен кеңеске толы. Ақынның артынан қалған мұрасы сан ұрпаққа рухани қазына болып қалды. Абай шығармаларында және қарасөздерінде сол замандағы қоғам мәселелерін, өмірге қатысты философиялық ойларын түйіндеп, білім сауаттылығы мен адамгершілік қасиеттер жайлы ақыл-кеңес беріп, болашақ ұрпақтың келер заманына алаңдайды, білімге, оқуға, даналыққа шақырады. Ақынның шығармалары мен қарасөздері қазіргі уақытта көптеген тілдерге аударылуда. Қарасөздер ең алғаш орыс тіліне, кейіннен ағылшын тіліне аударылды. Соңғы уақытта жапон, поляк, қытай, неміс, көріс

және моңғол тілдеріне аударыла бастады. Ақын өлеңдерін орыс тіліне аударған Юрий Кузнецов болса, ағылшын тіліне аударған Ричард Маккейн болды.

Зерттеудің нысаны: Абайдың шығармаларын ағылшын тіліндегі нұсқасын орта мектептерде оқыту;

Зерттеудің пәні: Абай шығармаларының ағылшын тіліндегі нұсқасы

Мақсаты: Абай Құнанбаевтың шығармаларын пайдалана отырып, жастарды даналыққа, білім мен ғылым жолына бағыт – бағдар беру арқылы оқыту

Міндеттері: Абайдың шығармаларының ағылшын тіліне аударылған нұсқасын оқытуға мүмкіндік беретін әдістердің тиімділігін анықтау.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі

Абайдың педагогикалық көзқарасына қатысты жинақталған материалдарды, оны оқыту үрдісіне байланысты жалпы мынадай екі бағытта қарастыруға болады:

1 Абай шығармаларын орта мектептерде ағылшын тілінде оқытуды құру, сондай-ақ, оқу бағдарламалары мен оқулықтардағы мәліметтерді қазіргі заманғы талаптарға сай жаңғырту;

2 Жас өспірімдерді Абай мұрасымен таныстыруды балабақшадан бастап жоғары оқу орындарына дейін ұйымдастыру.

Әрбір сынып оқушыларының ұғымдары, түсініктері мен өмір тәжірибелерін ескеруі;

Оқушылардың жан дүниесіне әсер ететіндей, сезімін қозғап, ақылына ақыл қосатындай, терең мазмұнымен байытатындай болуы;

Алынған шығарма оқушылардың күнделікті өміріне пайдалы, кейбір қасиеттерін дамытатындай мазмұнды болуы қажет;

Таңдап алынған шығармалардың, оқушының өзін басқаларды, қоршаған ортаны танып білуі және олармен қарым-қатынасын реттейтіндей практикалық мәнді ескеруі.

Ағылшын тілінің оқыту барысының нәтижелі болуы таңдап алынған әдістер мен тәсілдерге тәуелді болады. Осы орайда, Абай шығармаларын оқыту барысында сократтық әдіс – тәсіл арқылы оқытуды қолданып көрдік.

Сократтық әдіс:

1 Сұрақ қою:

Оқушыларды өлең бойынша сұрақ қойып, жауап беруге ынталандыру. Өлеңнің тақырыптары туралы кең сұрақтардан

бастаңыз және бірте-бірте тіл, бейнелеу және сипаттау туралы нақты сұрауларға кірісу.

2 Диалог:

Оқушылардың өлең бойынша өз түсінігін, көзқарасын білдіруге талпындыра отырып, диалог құруға жағдай жасау. Белсенді тыңдауға және құрметпен пікірталасқа шақыру.

3 Сыни тұрғыдан ойлау:

Оқушыларды өлеңді сыни тұрғыдан талдауға, болжамдарға қарсы шығуға және көптеген интерпретацияларды зерттеуге бағыттау. Оларды мәтіндегі дәлелдермен түсіндірмелерін қолдауға шақыру.

4 Рефлексия:

Өлеңді талқылап болған соң, оқушыларға жеке немесе шағын топтарда рефлексия жасауға уақыт беру. Олардың өлең туралы түсінігі қалай дамып, қандай түсініктерге ие болғанын қарастыруын қадағалау.

5 Қолдану:

Өлеңде қарастырылған тақырыптар мен идеяларды тарихи оқиғалар, мәдени дәстүрлер немесе қазіргі заманғы мәселелер сияқты кеңірек контексттермен байланыстыру. Оқушыларды өлеңнің өз өмірлері мен тәжірибелерімен байланыстылығы туралы ойлануға шақыру.

Сократтық әдіс белсенді әрекетке, сыни тұрғыдан ойлауға және бірлескен оқуға ықпал етеді, бұл оны Абай Құнанбаев өлеңдерін оқытудың құнды әдістерінің біріне жатқызуға болады.

Егеменді ел мүддесі тұрғысына сай жаңа адамды қалыптастыруға жалпы бастау болар тәрбиенің көзі Абайдан табылады. Абай мұрасын ағылшын тілінде оқытуда өркениетке бет бұрған ағылшын тілі пәні оқытушылары осы заман талабымен жаңаша пайымдап, қайта ой сарасынан өткізуді талап етеді. Абайдың адам тұлғасын қалыптастыруға негіз боларлық ғибрат сөздері ұрпақ тәрбиесіне ат салысам дегендердің тілегімен тікелей қабысып жатыр. Абайдың тұлға қалыптастыруға қатысты айтқан сөздері – бүгінгіге де, болашаққа да бағдарлама. Олай болса, Абай ғибратын ұрпақ бойына сіңіру, оның шығармаларындағы мазмұнды оқушы өміріне азық етерлік деңгейге көтеру – өзекті мәселе. Адамның әлеуметтік белсенділігі, оның қоғамдық қатынасы күрделеніп, оның қоғамдағы әлеуметтік мәні де өзгеруде. Мұның бәрі ұрпақ тәрбиесінің мазмұны және әдісі жағынан да өзгеруін қалайды. Абай шығармаларын орта буын оқушыларына оқыту арқылы жаңа қоғамның жаңа

адамына керекті қасиет қалыптастыру жолын, оны мектептегі сабақ жүйесінде іске асыру әдістемесі көрсетеді.

Ұлы Абайдың шығармаларын оқушыларға үйрету барысында ең қажетті әдістемелерді пайдаланып, оларды әрбір сабақта жаңалап, жетілдіріп отыру, әрбір тақырыпты өтуде шығармашылықпен қатынас жасау бүгінгі күннің ең басты мәселесі болып табылады. Себебі жастарымыздың дүниетанымына, дүниеге көзқарасын қалыптастыруда, олардың заман дәрежесіндегі азамат болып өсуінде, биік интеллектуалдық жетілуінде, олардың бойындағы эстетикалық талғамының ұштала түсуінде ұлы Абайдың шығармалары бірден бір рухани азық болып табылады.

Абайдың шығармаларының ағылшын тіліндегі нұсқасы орта мектеп оқушыларының сөйлеу, оқу, жазу және тыңдау қабілеттерін дамытуда үлкен маңызға ие. Абай шығармашылығының «сократтық әдіс» оқушылар мен оқытушыларға сөйлеу және оқу дағдыларын дамыту үшін оқуға дейінгі тапсырма бола алады.

Қорыта келе, ағылшын тілін оқытуда Абай шығармаларын қолдану оқушылардың өмір мен адамдар туралы дүниетанымын кеңейтеді, шынайы материалды оқуға деген ынталарын арттырады, сыни тұрғыдан ойлауға ықпал етеді, ақпарат алу, проблемаларды анықтау және баламаларды тұжырымдау дағдыларын игеруге көмектеседі, таныс контекст ұсыну және өзін-өзі түсінуге ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Бітібаева Қ. О. Әдебиетті оқытудың инновациялық технологиясы. Өскемен. – 2002.

2 Бітібаева Қ. О. Абай шығармаларын мектепте оқыту. Өскемен. – 2005.

3 Бейсенбаева А. Пәнаралық байланыс негізінде оқу процесін ұйымдастыру. – Алматы. – 1995.

4 Халитова, И. Р. Абай (Ибраһим) Құнанбаев мұрасын оқу тәрбие үрдісіне ендіру тұжырымдамасы [Текст] // Материалы online семинарсовещания «Духовно-нравственное наследия Абая – основа патриотического и гражданского воспитания обучающихся». – Алматы, 2020. – 408 б.

LIFE HACKS IN LEARNING ENGLISH

YERKEBAY M. K.

teacher, Toraighyrov University, Pavlodar

KABDOLLA D. G.

student, Toraighyrov University, Pavlodar

In the last few decades, English has emerged as the pre-eminent language for international communication. It is spoken by more people around the world than any other language, and is regularly described as a truly 'global' language. English is not just the most common language: it's also the most important one for you to learn for many reasons! The British Council conducted interviews with six English language students to understand the ways in which their English courses were impacting their lives. They found that English was a liberating force: enabling the learners to be competitive in the job market, access college-education overseas and enhance their ability to access information and build friendships online [1, p.1481].

This foreign language is increasingly penetrating into everyday life. This language ranks first in the world among foreign languages studied in secondary and higher schools, as well as in various courses of the adult education system. Of course, in order to learn any language, you need a desire and desire for knowledge, you need to be patient and diligently, step by step, overcome all the difficulties in this process that will certainly arise.

Learning English can be an exciting activity, especially if you use life hacks to make the process more efficient and enjoyable. In this article, we will look at several life hacks that will help you improve your English language learning skills [2, p. 42].

Life hack 1. Communicate with those who really know the language

This is a fairly obvious fact, but many ignore it. Of course, it is very important to attend individual or group classes with a teacher, but it is equally (if not more) important to communicate with a native speaker.

Life hack 2. Immersion in the language environment:

This is one of the most effective ways to learn and improve a foreign language. This method is to surround yourself with language, culture and communication in the language you are learning in order to improve your communication skills, understanding and use of the language. One of the best ways to improve your English is to surround yourself with a language environment. This means watching English-language movies and TV series, listening to audiobooks and podcasts in English, reading books

and articles in the original language. Immersion in an English-speaking environment helps to improve vocabulary, grammar and pronunciation, as well as develop listening and speaking skills.

Life hack 3. Creating a language environment at home.

To enhance the effect of immersion in the language environment, you can create an English-speaking atmosphere at home. Post notes in English with translations into Russian around the house so that you can learn new words and phrases in a daily setting.

Life hack 4. Sing along with your favorite artist

Music has an incredible ability to stay in our memory for a long time, doesn't it? Have you ever had an annoying song stuck in your head and you just couldn't get rid of it? Why not use this as an advantage when learning English. Sing along to your favorite song, letting the words and phrases stay in your head. It's a simple, relaxed, and even fun way to diversify your learning. Music and songs are a great way to improve your English, as they help you memorize new words and expressions, as well as improve your pronunciation and listening comprehension skills. You can listen to English-language songs, read lyrics and try to understand the meanings of words and phrases, as well as sing songs with performers to improve your pronunciation skills [3, p. 304].

Life hack 5. Phone.

A method that can greatly facilitate the learning process is a smartphone, or rather, its options. It is enough to change the interface language, and new terms will instantly appear in your piggy bank. Don't forget about the mass of really useful applications that you can safely download to your gadget and use to learn a few new words every day.

Life hack 6. Practice speaking.

The practice of speaking plays a key role in improving communication skills and increasing confidence in communicating in the language being studied.

There are several ways.

Communication with native speakers: If possible, find partners who are native English speakers. Therefore, find a partner to communicate in English, whether it's a friend or a native speaker. Pronunciation and Diction: Pay attention to pronunciation and diction by doing exercises to improve articulation and intonation. This will help you speak more clearly. Audio recordings and imitation: Listen to audio recordings in the language you are learning, repeat after them and try to reproduce their pronunciation and intonation. This will help you develop auditory perception and acquire speech reproduction skills. Imitating dialogues

from movies can also help you improve your English communication skills. Remember that practicing speaking requires regular effort and patience, but it is one of the most important aspects of successful language learning. Don't be afraid to make mistakes, they will help you learn and improve [4].

Life hack 7. Reading useful and fascinating blogs.

Reading useful and fascinating blogs while learning a language is a great way to enrich your language experience and increase motivation in the learning process.

There are several reasons why this is useful:

Reading and understanding text: Reading blogs in the language you are learning will help you practice reading and understanding text. You will learn how to highlight key information, draw conclusions and understand the context. Learning Grammar and Language Structure: Reading blogs will help you improve your grammar skills and understanding of language structure. You will see how different grammatical constructions and expressions are used in a real context. 3. Getting information about culture and customs: Reading blogs also allows you to immerse yourself in the linguistic and cultural environment of the country whose language you are learning. You will learn more about local customs, traditions, culture and history, which will help you better understand the language and its use in the real world. Reading blogs while learning a language is a great way to expand your knowledge, improve your skills and keep motivated. Choose interesting topics and blogs that match your interests and language proficiency, and enjoy the learning process! Short notes are easily perceived by our brain, and if they have a bit of humor, it is almost impossible to break away from them. You can subscribe to social media pages, blogs, websites of famous schools and teachers. There you can find useful information, life hacks for learning the language.

Life hack 8. Using mnemonic devices.

Mnemonic techniques are ways of remembering information using associations, pictures, or rhymes. You can use these techniques to memorize new words, phrases, and grammatical constructions in English. For example, create associations between English words and their meanings in Russian, or come up with rhymes to memorize grammatical rules.

Life hack 9. Learning through games and entertainment.

Games and entertainment can be a great way to learn English, as they make the learning process more interesting and exciting. You can play

English-language board games, video games, puzzles or crosswords in English. There are also special apps and online language learning games that offer educational tasks and exercises in a playful way.

Life hack 10. Setting goals and systematic study.

Set clear goals for yourself in learning English and break them down into smaller and more feasible tasks. Make a class schedule and stick to it, devoting a certain amount of time to learning the language every day or week. Consistency and consistency of classes will help you achieve significant results in learning English.

One of the main factors for me is language practice. That is, you can practice it in your head. We all like to have internal monologues when we spend time alone. This can also be done in English. For example, when you go to the gym, in between exercises, you might think about how you would tell a native speaker friend about your workouts.

Life hack 11. Get yourself a notebook or notebook for various notes:

Write down what you will be interested in! There are several reasons why it is useful to have a notebook: This notebook is your knowledge base in case you forgot something. Notepad allows you to store all your notes in one place. You can create sections or categories for various topics or aspects of the language you are learning, such as vocabulary, grammar, phrases, etc. Your notebook will reflect your personal context and the way you learn the language. You can add your own examples or useful tips that you have received from teachers or native speakers. Writing down knowledge helps you organize your thoughts and structure information [5].

Life hack 12. Setting goals and encouraging yourself are important aspects of successful learning. Setting specific and achievable goals helps you navigate the learning process and motivates you to move forward. Encouraging yourself for achievements and progress in language learning helps to maintain a high level of motivation and mood. Therefore, set clear and specific goals for yourself in learning English and track your progress. Reward yourself for achievements and small successes, for example, for learning a new word or completing a lesson successfully. This will help you maintain motivation and mood during the language learning process.

So, using life hacks in learning English will help you make this process more fun, effective and efficient. Don't be afraid to experiment, find your own approach and enjoy the process of learning a new language!

The most important thing is to keep motivated and enjoy the process of learning English. Don't be afraid to make mistakes, they are part of

the learning process. Use different methods and approaches to make learning a language interesting and exciting. Don't forget to celebrate your successes and achievements, this will help you stay motivated and keep moving forward.

In conclusion, we would like to emphasize that learning English is an exciting and rewarding journey that opens up many new opportunities and prospects for you. The life hacks we talked about in this article will help you make the learning process more effective, interesting and enjoyable.

Remember that the key points in this process are immersion in the language environment, the use of a variety of learning resources and methods, as well as continuous learning and the development of your skills. Stay motivated, set goals for yourself and enjoy every step on the way to mastering English. And remember that there is no right or wrong way to learn a language - every person is unique, and it is important to find your own approach and method that suits you. Good luck on your way to mastering English.

REFERENCES

- 1 Gutareva N. Yu., Vinogradova N. V. The role of the English language in international communication and communication // *Young Scientist*, 2015. – No10. P. 1481–1484.
- 2 Muzychuk O. A. Problems and prospects of learning foreign languages in modern higher education // *Modern high-tech technologies*. – 2006. – No 2 – P. 42–46.
- 3 Breus E. V. Fundamentals of the theory and practice of translation from Russian into English. URAO Publishing House, Moscow, 1965. p. 304.
- 4 <https://www.cref.ru/angliyskiy/poleznye-sovety/layfhaki-po-izucheniyu-angliyskogo-yazyka/>
- 5 <https://skyeng.ru/articles/10-sovetov-kak-luchshe-izuchat-anglijskij-yazyk/>

LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECT OF TRANSLATION OF ART TERMINOLOGY: INSIGHTS FROM TED TALKS LECTURES

KABULDINOVA A. I.

student, Toraighyrov University, Pavlodar

BORANKULOVA B. E.

senior lecturer, Master of Humanitarian sciences,
Toraighyrov University, Pavlodar

These days, art plays an essential role in the life of every person, regardless of gender, age and occupation. Art is the foundation of the entire civilized society, which is why it is part of various cultures of various peoples and ethnic groups. The relevance of this work lies in the study of the importance of art, as well as the adequate translation of terms of this field; in assessing the diversity of unique contexts and artistic expressions. This article will analyze the peculiarities of the translation of art terminology by identifying the challenges associated with the transfer of cultural realities and semantic aspects. In the process of work, various translation transformations and strategies will also be analyzed, with the help of which an adequate translation of art terms is possible with maximum preservation of the artistic content and semantics of the original term.

The objectives of this article are:

- 1 Exploring linguistic and cultural challenges in translating art terminology;
- 2 Analysis of translation strategies used by professional translators in TED lectures.

As part of this study, five TED Talks videos had been analyzed. The choice of performances was based on popularity with the audience, namely on the number of video views on the official website of the project. Each of the performances has scripts in various languages, including Russian and English.

The main reason that the TED Talks lectures became the source of research materials was the lecture format, which allows to evaluate the quality of the translation without straying far from the original. Also, the accessibility and prevalence of this platform, as well as the user-friendly interface of the site, which allows to read the script without looking up from watching the video, played a key role. A variety of topics and languages also played an essential role in choosing this particular site.

The selection criteria for TED Talks lectures typically include the following key factors:

1. Compliance with the subject: videos selected by the continuous sampling method must correspond to the topic of “art” and affect any field, for example, music, cinema, painting, sculpture, etc.

2. Relevance and timeliness: TED Talks often address current issues, new trends, or timeless topics that resonate with a wide audience. Thus, the videos should not be outdated and relevant to this day.

3. Clarity and accessibility: speakers should be able to present their ideas clearly, concisely and engagingly to a diverse audience. Presentations should be accessible to people with different backgrounds, educational levels, and fields of expertise.

4. Diversity and inclusivity: TED Talks strives to represent diverse perspectives, voices and experiences when choosing speakers and topics. Speeches should reflect the global diversity of ideas, cultures and identities.

The concept of «term» is quite extensive and key; accuracy, clarity and understanding of a specific thought contained in a single word or phrase are ensured through it. In this paragraph, we will consider the definition of a term, its importance in a particular field, including in the field of art, as well as the influence of terms on language development and the role of translators in transferring this category of words into another language.

According to the research by N. N. Lantyukhova, «terminology forms part of a special vocabulary, which includes words and phrases that name objects and concepts of various spheres of human professional activity and are not commonly used» [1].

«Terms are special words limited by their special purpose; words that strive to be unambiguous as an exact expression of concepts and naming of objects» [2, p. 110].

Thus, based on the above definitions, it can be concluded that a term is an artificially created linguistic unit for which a fixed connection between a word and the object/phenomenon that it designates is important. Clarity, brevity and unambiguity are important for terms – one term can mean only one clear concept. Terms are important and necessary, which is why they have taken root so well in a wide variety of languages and spheres of human activity.

There are many types of terms that cover various aspects of art. Here are some of them:

1 Genres of art: painting, sculpture, literature, music, theater, cinema, etc.

2 Styles and trends: impressionism, realism, abstractionism, surrealism, etc.

3 Techniques: watercolor, oil, acrylic (in painting), wood carving, casting (in sculpture), etc.

4 Epochs and periods: Renaissance, Baroque, Romanticism, Modern art, etc.

5 Elements of art: line, shape, color, texture, proportions, rhythm, etc.

6 Terms of art criticism: iconography, architectural order, composition, context, etc.

7 Terms of visual culture and art analysis: code, symbol, plot, visual experience, etc.

This is just a small overview of the types of terms used in art. Each of these types may have its own subcategories and specialized terms depending on the specific field of art.

The art terms are different from, say, medical terms or technical terms. They have a completely different nature, a different perception and a different function. First, art itself carries a subjective character; art is about perception and feeling.

Yet, to foreground subjectivity as the most appropriate response to a work of art threatens to overlook the matter that tastes and preferences do in fact change over time, just as morals and public standards change too.

Cultural and historical connotations also play an important role in art history terminology, since art always interacts with the culture and history of its time. Here are some examples of how these connotations manifest themselves in the terminology of art:

1 Symbols and motifs: For example, the image of the cross in Christian art has religious connotations, and the image of the lotus in Oriental art may have spiritual meanings.

2 Genres and styles: they often reflect the cultural and historical characteristics of different eras and societies. For example, the Baroque symbolizes the drama of European religious and social life in the 17th century.

3 The context of the creation of the work: The cultural and historical context in which the work of art was created can influence its perception and interpretation.

4. Aesthetic and ideological trends: Art reflects the aesthetic and ideological trends of its time. For example, the Renaissance expressed ideas of freedom, rebirth, and expression in response to stagnation.

The terminology of art studies takes into account these cultural and historical aspects, helping to interpret and analyze works of art in their context. Understanding these connotations allows us to more deeply perceive and evaluate art as a reflection of culture, history and human experience.

However, even the most professional and experienced translators may encounter a number of challenges when translating art terminology. These challenges include linguistic, cultural and contextual ones.

Linguistic challenges include the ambiguity and polysemy in art terminology. «With regard to art criticism terminology, it can be assumed that the development of broad-meaning and ambiguity of the terminology of this discipline is a consequence of the abstract nature of most terms of art criticism, as well as the peculiarities of their interactions with the terminological systems of other fields of knowledge» [3]. Also, the selection of equivalents in the target language is also one of the difficulties that a translator faces when working with terms of art. For instance, the term «painting» can be translated as «картина», «живопись», «полотно», «рисунок», «роспись» and etc.

The next difficulty in translating art terms is the cultural challenges. «Translators must take into account the cultural context of the country whose language they are translating. In some cultures, people communicate implicitly, requiring the reader to read between the lines, while in others, people are more direct and explicit. This can also lead to misunderstandings. In other words, translators must possess advanced proficiency in both the source language and the target language to ensure accurate and effective communication» [4]. First of all, difficulties arise due to variations in artistic concepts and practices across cultures. For example, the word «art» used in the meaning of a school subject, when translated into Russian, will sound like «ИЗО», instead of the usual meaning of «искусство». The translation of art terms is also influenced by differences in aesthetic preferences and artistic traditions of different peoples. Religious beliefs have a great influence on aesthetic preferences in art. For example, the ban on the depiction of human figures in Islam or vice versa, the abundance of images of biblical stories and saints in Christianity. Such differences help to fully appreciate the diversity of art and the value of intercultural communication through various fields such as music, painting, cinema etc.

The next challenge is related to understanding the context and meanings inherent in the original text and the ability to convey them in the target language. For example, «publishing» in the context of writing will be translated into Russian as «книгоиздание», and banal «ideas» in this context turns into «сюжеты».

Based on the analysis of TED Talks lectures, several strategies can be identified that are used by translators when translating video lectures, namely the creation of a glossary and consistency in choosing equivalents. First of all, creating a glossary on a specific topic is very significant, since some terms may occur especially frequently. For example, after reviewing five videos, the most commonly used terms are «art», «painting», «portrait», «artist», «performer» and «perspective». There are also more narrowly focused terms such as «mural painting», «varnish», «iconography», «mellotron», «musical score», «cartoonist», «synaptic sculpture», «graphics», «surrealism» etc. [5].

Also, as mentioned earlier, it is important to take into account the context and culture of the target language, for this reason, TED Talks translators study various cultural references and adapt the translation to the target audience. For instance, in the original text, the speaker said «lost Leonardo». The translator interpreted this phrase as “утраченное полотно Леонардо”, which is more in accordance with the norms of the target language. Also, the term «location-aware music», used several times in the original text, has several variants in translation: «музыка, привязанная к местоположению», «локативно-ориентированная музыка», «локативно-привязанная музыка» in order to avoid repetitions.

Mainly, according to the analysis of TED Talks video lectures, such translation transformations as transcription, transliteration and loan translation are most often used when translating art terminology. Examples of transcription usage: panel – панель, pigment – пигмент, portrait – портрет, mellotron – меллотрон, opera – опера, naturalism – натурализм, surrealism – сюрреализм etc. [5].

Loan translation is also often found in the following cases: full choir – полнозвучный хор, second violin – вторая скрипка, synaptic sculptures – синаптические скульптуры, graphic arts – изобразительное искусство, isometric perspective – изометрическое искусство, visual cliché – визуальное клише [5].

Within the framework of this article, we have considered the problem of translating art terminology. In the course of the research, we discussed theoretical issues that are relevant in modern translation

studies: the main approaches to defining the concept of a term, the role of a term in the construction of an art historical text and factors influencing the translation of terms, including linguistic and cultural challenges.

Having considered all the features of the translation of art terms, we came to the conclusion that the most important of them are: taking into account the context in which the term is used; searching for equivalents in the target language; transmitting the main sense and meaning of the term; using descriptive translation.

REFERENCES

1 Лантюхова Н. Н., Загоровская О. В., Литвинова Т. А. Термин: определение понятия и его сущностные признаки // Современные проблемы гражданской защиты. 2013. №1 (6). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/termin-opredelenie-ponyatiya-i-ego-suschnostnye-priznaki> (дата обращения: 22.02.2024).

2 Реформатский А. А. Введение в языковедение: учеб. для филол. фак. пед. ин-тов / А. А. Реформатский. — 4-е изд-е, испр. и доп. — М.: Просвещение, 1967. — 542 с

3 Иванова С. В., Гапиенко П. Е. Терминосистема искусствovedения: широкосзначность и многозначность в действии // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/terminosistema-iskusstvovedeniya-shirokognachnost-i-mnogognachnost-v-deystvii> (дата обращения: 21.02.2024).

4 Turgunova N. Translation: linguistic and cultural challenges // Orienss. 2023. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/translation-linguistic-and-cultural-challenges> (дата обращения: 23.02.2024).

5 <http://www.ted.com/topics/art> (дата обращения: 23.02.2024).

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ НА МАТЕРИАЛЕ СЕРИАЛА «СОЗДАВАЯ УБИЙЦУ»

АЗЫЛБЕКОВА Г. О.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

КОРОБКО Д. В.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

Кинопроизводство многих популярных полнометражных и короткометражных фильмов, сериалов и мультфильмов

тесно связано с английским языком, поскольку крупные киностудии сосредоточены на создании англоязычных проектов. В СНГ зарубежные стриминговые сервисы большой пользуются популярностью, такие как Netflix, Amazon Prime Video, и Disney+, однако не всегда зрители владеют английским языком достаточно хорошо, чтобы смотреть фильмы в оригинале. Это обуславливает необходимость создания переводных версий через дубляж, закадровый перевод или субтитры. Процесс перевода текста кинофильма на другой язык известен как киноперевод.

Определение единиц киноперевода существенно зависит от понятия кинотекста, которое в кинематографии имеет обширное значение: т. е. сообщение, содержащее информацию и изложенное в любом виде и жанре кинематографа (игровой, документальный, анимационный, учебный, научно-популярный фильм) [1, с. 35].

Изучение перевода, с фокусом на аудиовизуальном переводе и переводе юридического контента является важной областью науки, поскольку она обращается к сложностям перевода, встречающимся в правовых текстах, а также к специфике аудиовизуальных материалов, что имеет высокую практическую значимость в контексте глобализации и многоязычного взаимодействия.

На сегодняшний день наиболее распространенными методами перевода и адаптации кинотекста на иностранный язык являются дубляж и субтитрирование. В Казахстане для зрительской аудитории дубляж широко принят для художественных фильмов, представленных в широком прокате и по телевидению. С другой стороны, субтитры пользуются высокой популярностью среди тех, кто предпочитает смотреть фильмы онлайн и в удобное для себя время, часто сразу после его выпуска киностудией. В большинстве случаев зрители готовы смотреть сериалы с оригинальной звуковой дорожкой и добавленными русскоязычными субтитрами. Кроме того, субтитры популярны среди тех, кто в определенной степени владеет языком оригинала и желает сохранить оригинальный звуковой ряд с подлинными интонациями актеров, избегая при этом навязчивого озвучивания. В соответствии определением В. Е. Горшковой, межъязыковое субтитрование – это «сокращённый перевод диалогов фильма, отражающий их основное содержание... и сопровождающий в виде печатного текста визуальный ряд фильма в его оригинальной версии, располагаясь, как правило, в нижней части экрана» [2, с. 3].

Одной из основных проблем, рассматриваемой в нашем исследовании, является эффективность аудиовизуального перевода, особенно в контексте юридических тематик. На практике переводчики сталкиваются с трудностями, связанными с точностью передачи специфической юридической терминологии и ее адаптацией к аудитории, что может влиять на степень понимания и восприятия содержания.

Целью данного исследования является анализ и оценка качества аудиовизуального перевода в контексте юридических тематик, сосредотачивая внимание на сериале «Создавая убийцу» и его переводе на русский язык. Мы стремимся оценить, насколько точно и эффективно переводчики передают специфическую юридическую терминологию, а также какие переводческие стратегии они используют для адаптации контента к русскоязычной аудитории. Таким образом, цель исследования заключается в глубоком анализе методов аудиовизуального перевода, особенно в контексте юридической терминологии, с целью обеспечения более высокого качества и понимания переведенных материалов. Перед нами стояли задачи:

- а) идентифицировать стратегии аудиовизуального перевода; т. е. провести анализ применяемых переводчиками стратегий при работе с аудиовизуальными материалами юридического характера;
- б) провести оценку качества перевода; т. е. проанализировать и оценить эффективность выбранных стратегий в контексте аудиовизуального перевода юридических терминов;
- в) разработать рекомендации для повышения качества переводческой практики, т. е. на основе выявленных результатов и анализа предоставить рекомендации для переводчиков и специалистов в области аудиовизуального перевода юридических терминов. Эти рекомендации направлены на улучшение процесса перевода, повышение эффективности стратегий и обеспечение лучшего восприятия аудиторией материалов данного типа.

Данное исследование позволило, таким образом, оценить применение стратегий аудиовизуального перевода в юридическом контексте, а также сформулировать практические рекомендации для улучшения качества переводческой работы в данной области.

Предметом исследования является детальный анализ эффективности и точности аудиовизуального перевода, особенно в части юридической тематики, представленной в сериале «Создавая убийцу». Внимание уделяется тому, как переводчики передают

специфическую юридическую терминологию и контекст, а также как они адаптируют контент для русскоязычной аудитории. Аспекты, поднимаемые в исследовании, включают в себя анализ выбранных стратегий перевода, оценку их соответствия юридическому контексту, а также определение влияния этих стратегий на понимание и восприятие зрителем. Кроме того, рассматриваются возможные культурные аспекты, влияющие на качество и адаптацию перевода для русскоязычной аудитории. Исследование направлено на выявление успешных и менее успешных переводческих стратегий с целью лучшего понимания влияния перевода на качество восприятия аудиторией оригинального контента.

Основной метод исследования заключается в тщательном анализе перевода субтитров данного сериала. Этот шаг включает в себя детальный разбор юридических терминов, фразеологии, и общего стиля перевода.

Также проведен анализ литературы, связанной с аудиовизуальным переводом, с уклоном в сферу перевода юридических терминов. С этой целью изучены теоретические и методологические подходы к аудиовизуальному переводу.

Далее проведен сравнительный анализ субтитров и оригинала с целью выявления точности передачи содержания, особенно в контексте узкоспециализированных юридических терминов. Этот метод позволяет оценить, насколько успешно переводчик передал смысл и структуру оригинала.

Выбор таких методов обусловлен целью исследования – детальным анализом перевода субтитров, сфокусированным на юридической тематике. Эти методы позволяют получить глубокое понимание того, как переводчик справился с передачей специфической терминологии и общего контекста юридически ориентированного сериала. Анализ любительских субтитров добавляет дополнительный контекст, обогащая обсуждение мотивации и подходов к переводу в аудиовизуальной среде.

Кроме того, эти методы обеспечивают комплексный взгляд на аудиовизуальный перевод, сфокусированный на юридической лексике, и позволяют оценить качество передачи информации в аудиовизуальной форме [3, с. 49].

Проведенное исследование подчеркнуло эффективность применения различных переводческих стратегий при работе с юридической терминологией. Методы, такие как добавление дополнительной информации, адаптация терминов, трансформация

порядка слов и замена терминов, оказались успешными при передаче смысла оригинала на русский язык.

Результаты исследования выявили необходимость учета специфики целевой аудитории при переводе. Адаптация терминов и введение дополнительных пояснений стали ключевыми элементами, обеспечивающими понимание юридических концепций русскоязычными читателями. Рассмотрим сказанное на примерах:

В оригинале текст звучит «I filed a writ of habeas corpus on Steven's behalf, challenging his continued detention without sufficient cause». Перевод этой фразы звучит как «Я подал ходатайство о возвращении Стивена в суд, оспаривая его продолжающееся задержание без достаточных оснований».

Словосочетание «writ of habeas corpus» переводимое как «ходатайство о возвращении в суд» представляет собой переводческую трансформацию «подстановка». Этот термин, происходящий из латинского «ты получишь тело», связан с правовым принципом, защищающим право на свободу. Суть заключается в обязанности суда рассмотреть законность заключения и, при необходимости, освободить задержанного. Habeas corpus является ключевым правом в различных правовых системах, включая США и Соединенное Королевство. Переводчику предстоит сложная задача передачи всей глубины значения термина, учитывая различия в его использовании и правилах в разных юрисдикциях. Для более полного понимания русскоязычного зрителя переводчик заменяет термин на более доступное выражение, при этом стараясь сохранить смысл и контекст оригинала. Исследование подчеркнуло важность сохранения юридического контекста при переводе. Замена терминов и трансформация порядка слов проводились с учетом сохранения первоначального смысла и контекста, что придает точность передаче информации. Для достижения более естественного звучания на русском языке была применена трансформация порядка слов в некоторых предложениях, сохраняя при этом смысл оригинала.

Применение переводческих стратегий способствовало более четкому и понятному изложению сложных юридических концепций. Добавление дополнительной информации позволило избежать недопонимания и уточнить смысл терминов. Например, фраза «His bail was set at \$250,000, which his family couldn't afford to pay. This means that he would have to remain in wait until his trial, which could be months ago» в переводе звучит «Залог был установлен в размере 250 тысяч долларов, что семья не могла позволить себе оплатить.

Это означало, что ему придется оставаться в тюрьме до начала суда, которое может состояться через месяцы».

Слово «bail» в контексте юридической терминологии имеет несколько значений, включая выплату залога и процесс освобождения под залог. В предложении «His bail was set at \$250,000, which his family couldn't afford to pay» используется термин «bail» с трансформацией «адаптация термина», подчеркивая его специфичный юридический смысл. Во втором предложении, с трансформацией замены глагола, «could be» заменено на «могло занять», чтобы точнее передать длительность ожидания суда, улучшая таким образом точность перевода.

Результаты исследования подчеркнули значение повышения доступности юридических текстов для широкой аудитории. Адаптация терминов и использование понятной лексики обеспечивают более широкое восприятие содержания текстов о правовых процессах.

Переводчик внес дополнительные пояснения, чтобы уточнить термины для русскоязычного читателя. Примером является описание «plea deal», где была введена более подробная информация, с целью лучшего понимания концепции: «We are negotiating a plea deal for Brendan. If we can get him to agree to a plea deal, we can avoid a trial and get him a lighter sentence», что переводчик перевёл как «Мы ведем переговоры о сделке по соглашению о признании вины для Брендана. Если мы сможем договориться с ним, то сможем избежать суда и получить для него более легкий приговор».

Оригинальное высказывание содержит термин «Plea deal», который может быть непривычен русскоязычному зрителю. Переводчик добавил пояснение, что Plea deal представляет собой договоренность между обвинением и подсудимым, где тот признает вину в обмен на льготы. Уточнение было введено для максимальной ясности и понимания смысла термина для русскоязычной аудитории. Также подчеркивается, что выбор точного эквивалента для данного термина может представлять сложности в переводе из-за его юридического контекста и специфического

Исследование, направленное на адаптацию юридических терминов в контексте правовых процессов при их переводе на русский язык, предоставило значимые результаты, подтверждающие эффективность применения различных переводческих стратегий. В целом, проведенное исследование позволяет сделать следующие обобщенные выводы:

1 Использование переводческих стратегий, таких как добавление дополнительной информации, адаптация терминов, трансформация порядка слов и замена терминов, является успешным методом передачи смысла оригинала на русский язык в контексте юридической терминологии;

2 Учет целевой аудитории важен при переводе. Адаптация терминов и введение дополнительных пояснений оказались ключевыми элементами для обеспечения понимания юридических концепций русскоязычными читателями;

3 Сохранение контекста необходимо для сохранения юридического контекста при переводе. Замена терминов и трансформация порядка слов осуществляется с учетом сохранения первоначального смысла и контекста, что придает точность передаче информации;

4 Облегчение понимания сложных переводческих стратегий способствовало более четкому и понятному изложению юридических категорий. Добавление дополнительной информации позволило избежать недопонимания и уточнить смысл терминов;

5 Адаптация терминов и использование понятной лексики обеспечивают более широкое восприятие содержания текстов о правовых процессах.

Проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что эффективное владение различными переводческими стратегиями в контексте юридической терминологии способствует точному и понятному переводу текстов о правовых процессах для разнообразной аудитории. В процессе перевода текстов были использованы разнообразные стратегии, такие как добавление дополнительной информации, адаптация терминов, трансформация порядка слов и замена терминов, чтобы обеспечить максимальную адаптацию к русскоязычной аудитории и сохранение смысла оригинала.

ЛИТЕРАТУРА

1 Федоров А. В. Терминология медиаобразования // Искусство и образование. – 2000. – № 2. – С. 33–38.

2 Земцов С. С., Крапивина О. А // Дублирование или субтитрование: о предпочтениях российского и западного кинозрителя – 2008. ФГБОУ ВПО НИ Иркутский государственный технический университет. – С. 1–6.

3 Хорхе Д. С., Гунилла А. // Аудиовизуальный перевод Передача языка на экране. – 2009. – С. 49–50.

ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУ ШЕҢБЕРІНДЕ ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

РАМАЗАНОВА М. А.

магистр, оқытушы-сарапшы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

ҚАЙДАР Ж. Қ.

студент, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Жоғары сынып оқушыларының коммуникативті құзыреттілігін сәтті қалыптастырудың педагогикалық шарттары негізінен коммуникативті-бағдарланған оқыту принциптеріне сүйенеді және коммуникативті құзыреттіліктің барлық компоненттерін қалыптастыруды көздейді, бұл оқушылардың коммуникативті құзыреттілік деңгейін жоғарылатудың міндетті шарты болып табылады. Шет тілін оқытудың қазіргі жағдайында жетекші орынды оқытудың жеке-бағдарланған тәсіліне негізделген әдістер алады, олардың критерийлері оқытудың интерактивті формалары мен әдістерінде көрінеді. Оларды пайдалану шет тілін оқытудың негізгі мақсаттарын толық жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру құралдарының бірі жалпы білім беру жүйесінде шет тілін оқыту болып табылады. Шет тілі – гуманистік дүниетаным мен мәдениетаралық өзара іс-қимыл дағдыларын қалыптастыруға ықпал ететін пән. Шет тілін өзі бейнелейтін мәдениет контекстінде оқитын оқушылар қоршаған әлемді өзінің алуан түрлілігімен түсінуге үйренеді, оны өзі үшін ашады, сонымен бірге оқыту мәдениетаралық диалог сипатына ие, оқушылар өз тілінің лингвистикалық шеңберінен шығып, жаңа мәдениетаралық деңгейге шығады. Жоғары сынып оқушылары үшін шет тілі ғылыми-техникалық прогреске, әртүрлі халықтардың мәдени жетістіктеріне, танымдық мүдделерді қанағаттандыру құралына тартудың сенімді құралы болуы керек [1, 108–111-бб.].

Жалпы білім беруде шет тілдерін оқытудың негізгі мақсаты оқушылардың шет тілін қазіргі әлемнің мәдениеттері мен өркениеттерінің диалогында әлемдік мәдени кеңістікке икемді

ену құралы ретінде қолдану қабілетін дамыту болып табылады. Мектептегі оқытудың жоғары кезеңінде, әсіресе шет тілін тереңдетіп оқыту немесе мектептің бейіндік (гуманитарлық, техникалық) бағыты жағдайында оқыту мазмұнының пәндік жағы басқалармен қатар оқушыларды қызықтыратын кәсіби қарым-қатынас саласын да көрсетуі тиіс. Шет тілін оқыту процесінде оқушылардың коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыру мәселесіне арналған ғылыми-педагогикалық әдебиеттерді талдау шет тілдерін оқытудағы заманауи тұжырымдамалардың дамуының әртүрлі кезеңдерінде болған бірқатар өзгерістерді көрсетеді. Мектепте шет тілін үйренуге байланысты мәселелерді шешуді оқушылардың өмірлік тәжірибесіне сәйкес келетін сұраныстарға сәйкес келмейтін бағдарламаларды өзгертуден, коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру үшін жағдай жасаудан бастау керек. Қазіргі мектептерде оқушылардың коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыру процесі жеткілікті түрде үйлестірілмеген, нәтижесінде нақты қарым-қатынас процесі мен жасанды түрде жасалған жағдайлар арасында қайшылықтар туындайды. Мұғалімдердің де, әдіскерлердің де, оқушылардың коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыру мәселесіне деген кең ғылыми қызығушылығына қарамастан, нақты анықтама жоқ және бүгінгі күні бұл мәселенің көптеген аспектілері даулы болып қала береді, ал коммуникативті құзыреттілік деңгейі бүгінгі күні көп нәрсені қалайды. Бұл жағдайда келесі қайшылықтар туралы айтуға болады:

- коммуникативтік деңгейі жоғары мамандарға сұраныс;
- қоғам өмірінің әртүрлі салаларындағы құзыреттер және оның жеткіліксіз қалыптасуы;
- шет тілін оқыту процесінде коммуникативтік әдістемелерді қолдану қажеттілігі мен оларды шет тілдерін оқыту практикасына енгізу бойынша нақты ұсынымдардың болмауы арасында;
- шет тілін оқыту процесінде жоғары сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру бойынша дидактикалық жағдайлар жасау қажеттілігі мен осы шарттарды модельдеу мен іске асырудың жеткіліксіз дамуы арасында [2, 21–25 бб.].

Білім беру мен оқыту оқушыны тәрбиелеуде, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыруда, дамытуда үлкен маңызға ие. Оқыту – бұл танымдық іс-әрекеттің ерекше түрі, оның барысында мұғалімнің жетекшілігімен оқушылар білім мен дағдыларды игереді. Оқыту, танымдық іс-әрекеттің бір түрі бола отырып,

бастапқыда оқу іс-әрекетінің сипаттамасына байланысты ең маңызды белгі болып табылады. Бірқатар кезеңдерден өтетін танымның жалпы заңдылықтарына сүйене отырып, оқыту екі жақты сипаттағы осындай іс-әрекеттің бір түрі болып табылады. Қазіргі мектептің басты міндеті – әр оқушының қабілеттерін ашу, жоғары технологиялық және бәсекеге қабілетті әлемде өмір сүруге дайын тұлғаны тәрбиелеу. Сондықтан шет тілін оқытудың негізгі мақсаты – шет тіліндегі коммуникативті құзыреттіліктің қажетті деңгейіне қол жеткізуге, шет тіліндегі сөйлеу әрекетін меңгеруде өзін-өзі жетілдіретін, зерттелетін тілдегі мәдениетаралық коммуникацияға қатысуға қабілетті оқушының жеке басын қалыптастыру және дамыту. ХХІ ғасырдағы қоғамның саяси және экономикалық өміріндегі жаһандық өзгерістер мәдениетаралық қарым-қатынас құралы ретінде шет тілін үйрену қажеттілігін тудырады. Ең дұрысы, оқушылар оқылған және естілетін нәрселерді түсінуді, әртүрлі мәтіндерді жазуды үйреніп қана қоймай, шет тілін сөйлеуді және түсінуді үйренуі керек. Оқушылардың тілдік белсенділігі неғұрлым қарқынды болса, бұл игеру соғұрлым күшті және тереңірек болады, сондықтан оны жан-жақты дамыту және қалыптастыру қажет. Сондықтан қазіргі білім беру процесі тек жаңа техникалық құралдарды ғана емес, сонымен қатар оқытудың жаңа формалары мен әдістерін, оқу процесіне жаңа көзқарасты қолдануы керек. Қазіргі уақытта шет тілі қарым-қатынасты оқытумен және жалпы және кәсіби мәдениеттің деңгейін көтерумен қатар, тәрбиелік маңызы зор екендігіне ешкім дауласпайды. Оқушыларды оқыту мен тәрбиелеуге жеке бағдарланған тәсілді іске асыру олардың ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың әртүрлі сатыларында жұмыс істей алатын мұғалімнің кәсіби дайындығына жоғары талаптар қояды. Интерактивті оқыту әдістері арқылы оқушылардың сөйлеу коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыру бойынша өз іс-әрекетімізді талдауға болады:

- интерактивті формалар мен әдістерді енгізу дәстүрлі әдістерге қарағанда анағұрлым айқын және тұрақты оқу нәтижесін береді;
- сөйлеу құзыреттілігін қалыптастыру үшін сәттілік жағдайы қажет (кешенділік, өзіне деген сенімсіздік жоғалады, оқушының өзін-өзі бағалауы артады);
- интерактивті өзара іс-қимыл көмек пен өзара көмектің тиімді факторларын жұмылдырады;
- оқушылардың оқу мотивациясы артады;

– коммуникативті дағдылар қалыптасады (оқушы өз ойын білдіреді, дәлелдейді, яғни сөйлеу деңгейіне шығады);

Педагогикалық тәжірибені іске асырудың негізгі қиындықтарына:

– өзара іс-қимылдың барлық қатысушыларын даярлау бойынша оқытушының үлкен алдын ала жұмысының қажеттілігі, сабақта жұмыс істеу үшін материалды таңдау және бейімдеу;

– қатысушылар арасындағы тұлғааралық қақтығыстардың да, мәселені талқылаудағы мүдделер қақтығысының да ықтималдығы;

– меңгерілген лексикалық қордың жеткіліксіздігіне байланысты шет тілінде талқылауға арналған кейбір тақырыптардың күрделілігі;

– кейбір қатысушылардың ықтимал пассивтілігін жатқызуға болады [3, 17–20-бб.].

Білім беру практикасында құзыреттілік тәсілді жүзеге асыру мәселелеріне қатысты көптеген зерттеулерде «құзыреттілік» сияқты ұғымдар негізгі болып табылады. «Құзыреттілік–бұл оқытудан кейінгі сапалы өнімді қызмет үшін қажетті білім, дағдылар мен іс-әрекеттер жиынтығы». Құзыреттілік ұғымы білім, шеберлік ұғымдарына қарағанда кеңірек, өйткені ол оларды қамтиды. Тілдерді оқытудағы құзыреттілік көбінесе «коммуникативті құзыреттілік» ұғымымен байланысты. Шет тілдерін оқытудағы құзыреттілік – бұл белгілі бір тілдік нормаларға сәйкестік, практикалық дағдыларды меңгеру, тілдік қызметті жүзеге асыру қабілеті. Жоғары сынып оқушыларының коммуникативті құзыреттілігін сәтті қалыптастыру көптеген факторларға, ең алдымен оқу процесінде бар қолайлы педагогикалық және психологиялық жағдайларға байланысты [4, 30–34 бб.].

Қолайлы педагогикалық жағдайлардың ішінде келесі шарттарды бөліп көрсету қажет:

– оқушылардың жас ерекшеліктерін есепке алу;

– қолайлы әлеуметтік жағдайлар, табысты әлеуметтену;

– мұғалімнің педагогикалық шеберлігі;

– мұғалімнің сөйлеудің оңтайлы механизмдерін таңдауы;

– оқушыларды тіл үйренуге ынталандыру, оқытуды ынталандыру;

– оқушылардың оқу-танымдық қызметін жандандыру тәсілдерін енгізу;

– оқу процесінде нақты қарым-қатынас жағдайларын модельдеу;

– оқушыларды коммуникативтік құзыреттілікті кешенді қалыптастыру үшін қажетті ақпаратты қамтитын әдістемелік материалдармен қамтамасыз ету,

– оқушының танымдық іс-әрекетін дамыту, әңгімелесушілердің қолайлы жағдайлары мен коммуникативті мінез-құлқы [5, 83–87-бб.].

Жоғары сынып оқушыларында коммуникативтік дағдылардың қалыптасу деңгейінің жеткіліксіздігі сияқты факторлар қарым-қатынастың әртүрлі жағдайларына сәйкес келетін мәлімдемелерді тұжырымдау, шет тілінде сөйлеуді түсінудің төмен деңгейі, коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру проблемасының жеткіліксіз дамуы шет тілін оқыту процесінде коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруға бағытталған дидактикалық жағдайларды оңтайландыру қажеттілігін тудырды. Қазіргі жағдайда оқушылардың жеке басының дамуының негізгі бағыттарын өзгерту міндеті тек интеллектуалды тұлғаны ғана емес, мәдениетаралық қарым-қатынасқа дайын тұлғаны қалыптастыру болып табылады. Тілдік жаһандану жағдайында белсенді қарым-қатынас жасай алатын құзыретті тұлғаны қалыптастыру үшін қоғамның әлеуметтік тапсырысында сапалы өзгерістер орын алады.

Коммуникативті құзыреттілікті қалыптастырудағы бүкіл процестің өзегі коммуникативті-бағдарланған оқыту болып табылады, оның негізінде қарым-қатынас формасы ретінде жағдайлар бар. Шет тілдерін коммуникативті-бағдарлы оқытудың негізі оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруды қамтамасыз ететін шет тілін меңгеру үшін қолайлы дидактикалық жағдайлар жасау болып табылады. Бұл оқу процесіне жоғарғы сынып оқушыларын белсенді сөйлеу әрекеттеріне тартатын нақты қарым-қатынастың әртүрлі жағдайларын енгізу арқылы мүмкін болады. Оқытудың интерактивті формалары оқушылар мен мұғалім арасындағы, сондай-ақ оқушылардың өздері арасындағы өзара әрекеттесуге негізделген танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру формалары. Интерактивті оқыту процесінің тиімділігі мынадай қағидаттарға байланысты: диалогтік өзара іс-қимыл, кооперация және ынтымақтастық негізінде шағын топтарда жұмыс істеу, белсенді-рөлдік қызмет, оқытуды тренингтік ұйымдастыру [6, 53–56-бб.].

Коммуникативті құзыреттілік зерттелетін тілдің көмегімен белгілі бір қызмет аясындағы қарым-қатынастың мақсаттары мен жағдайына сәйкес сөйлеу әрекетін жүзеге асыру мүмкіндігі. Оның

негізінде оның өнімді және рецептивті түрлерінде сөйлеу қарым-қатынасына қатысуға мүмкіндік беретін дағдылар жиынтығы жатыр. Оқушылардың коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыру – бұл жалпы білім беретін мектептегі шет тілі сабағының негізгі мақсаты. Осы мақсатқа жету үшін заманауи мұғалімге шет тілі сабағында интерактивті технологияларды қолдану көмектеседі. Оларды қолдану өте қарапайым және оқушылардың эмоционалды әсерін едәуір арттырады. Олар сонымен қатар жаңа ойлау идеологиясын дамыту үшін оқытудың жаңа формалары мен әдістерін қолдануға мүмкіндік береді. Шет тілін оқыту кезінде ауызекі тілде коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру мәселесі біз әдістемені дамытудың қай кезеңін қарастырмасак та, әрқашан өзекті болды [7, 81–85 бб.].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Сидорова И. В., Томонов Д. С. Педагогические технологии как условие достижения нового образовательного результата // Современные тенденции развития науки и образования: Материалы Международной (заочной) научнопрактической конференции. Нефтекамск. 2021. – 108–111 бб.
- 2 Лаптева Е. И. Система формирования коммуникативнокомпенсаторной компетенции обучающихся основной школы [Текст] / Е. И. Лаптева // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2020. – № 1 (224). – 21–25 бб.
- 3 Теплова О. А. Из опыта формирования компенсаторной компетенции на уроках английского языка [Текст] / О.А. Теплова // Иностранные языки в школе. – 2014. – № 5. – 17–20 бб.
- 4 Еловская, С. В. Модернизация иноязычного образования // Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики. Екатеринбург: Издательство УГПУ. 2015. № 2. – 30–34 бб.
- 5 Еловская С. В., Черняева Т. Н. Интерактивное обучение в высшем образовании // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Акмеология образования. Психология развития. 2019. Т. 8. № 1. – 83–87 бб.
- 6 Попова Н. В., Моторина А. Е., Протасова О. А. Использование активных методов обучения на уроках английского языка // Наука и Образование. – 2021. – Т. 4. – № 3. – 53–56 бб.
- 7 Попова Н. В., Моторина А. Е., Протасова О. А. Компетентностный подход к обучению иноязычному общению

старшекласников // Наука и Образование. – 2021. – Т. 4. – № 3. – 81–85 бб.

AFFECTION OF STORIES ON THE PERCEPTION OF ECOLOGICAL PROBLEMS IN MASS MEDIA

SAGINDIK E. E.

student, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar
ALIMOVA S. Z.

PhD, expert teacher, Higher School of Humanities, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar

It may occur unnatural at first glance when encountered with the term “ecolinguistics” in a general sense of the word. Is the study more focused on researching foliage, the flora and the fauna of ecosystems, land animals, those of the sea and those underground, families of living beings, genetic codes and types of species and the remaining features of the almost rudimental to a naked eye picture of nature? Does the study, on the other hand, consist of etymological explanations of words, phrases, syntactic descriptions of sentence types, meanings of idiomatic sayings and usage of language as a whole in an environment and its impact? It certainly contains both of the aforementioned qualities and strives to implement ways that will aid in portraying language as an effective tool in favor of promoting the severity of ecological issues to the general crowd. Despite being interdisciplinary, ecolinguistics mainly focuses on utilization of language as a means of profound depiction of problems that concern the environment. It is defined by, but not limited to encompassing the level of attraction on how language is used in terms of providing an opinion on ecological miscalculations, that, in most cases, were caused in an anthropogenic way. That being how oftentimes local and broader news channels, magazines, newspapers, pamphlets with information about a specific product, banners on stands and other media outlets would word their articles and descriptions in a manner that ignores a variety of factors that contributed to the inception of their work in the first place. The contribution being the man-made stories of economic growth and prosperity and overall technological progress that have engulfed the attraction of the public and strayed their vision from the problematic, thus excluding ecological issues from them. Artificiality of agendas that encapsulate the essence of wordings of media outlets could be located in subtle phenomena of repeating a word, which is depicted as

being contemporarily resonating with a particular audience, not always in a positive way. In most cases, it is identified as a “buzzword” [1]. It contains within itself a function of indicating the trending narrative that was prevalent at the time. Moreover, it sometimes is used to portray oneself as being the person of modernity and to point out the overuse of the buzzword. The integral part of any such an occurrence is the repetition and emphasis on the vibrancies of usages in crucial parts of the article that inflict in some cases rational or irrational responses. In addition, the reverberation of the phrase is significant to impose an importance. However, narratives may also be overused due to many people adopting them into their daily lives and therefore they become obsolete. Hitherto outdated agendas are replaced with newly constructed ones with almost unchanged contents.

The following notion of such an examination would be the acknowledgment of a phenomenon named “stories we live by” [2]. It was introduced by Arran Stibbe and encapsulates the aforementioned rhetoric narratives that shape the way the public perceives the information translated to them. The issue of usage of language in ecological context in this case comes in full effectiveness when dealt with propagating certain stories. Utilization of language is a meticulous instrument of communication that should not be neglected in terms of how it affects the environment and people’s reaction towards disasters, be it anthropogenic or natural. Linguistics provides a tool for uncovering the subliminal messages hidden behind everyday life sources of information and presents an array of solutions as how to avoid them. According to David Korten, emergence of human-centered thought in western imperialism can be classified in four categories that cement the uncaring view towards ecological issues and oftentimes display anthropocentric perspective regarding nature. He classifies them as such: “prosperity story”, a narrative that focuses on the notion of humanity being bounded by material needs and necessities such as financial prosperity, the “biblical story”, the aim of which is to sway the attention from reality and to concentrate on what awaits after fatality. The remaining two are the “security story”, that encompasses the strive of building up a military and to police the protection of the relationships of domination and the “secular meaning story”, that endorses the speculation which reduces life down to materialistic concepts [3]. Such stories possess a tendency to be detrimental towards environment in ways that the public will view said ideas as something to be taken for granted and ignore the perpetual damage dealt to the ecosystem. In terms of preservation and

maintenance of the environmentally sustainable and ecologically viable options, ecolinguistics, in this matter, would solely focus on concentrating the attention of the reader towards remaking the way of perception of said troubles that concern nature. The stories that are discussed do not concern something relatively rare for an average person to read such as novels with deep plots or tracts with profound philosophical theses. The aim of ecolinguistics is broader in terms of researching which source is responsible for the influence of people for the stories that they believe in about the environment and its issues. In addition, it could be regarded as a conductor into the implementation of action into people’s lives and how they act upon problems that nature faces due to ecological crises. Is nature seen as a recourse that could be under the influence of exploitation or could it be utilized for economic gain which in most cases persists to be one of the paramount attainments of countries thus overlooking lives of the public and the ecosystems that sustain life.

An effective and both a destructive tendency of many media outlets is minimizing the potential backlash from unsuspecting reader and or consumers that purchase the product by strategizing a way to stealthily hide messages between the lines of text. In order to achieve such a result various types of literary devices and psychological manipulations are done to prevent the truth from spreading through the crowd and thus alerting people of exceeding ecological catastrophes that are in need of prevention and have to be intervened with. The majority of narratives told to hide away the unpleasant state of affairs focus on underlying necessities of economic development hence the attention of the public will be on materialistic desires and contemporary issues such as money and wealth. According to Stibbe, some of the most prominent instances of narrative techniques that are utilized can be divided into 8 types. The table 1 illustrates them.

Table 1 – the form of stories

Form of story	The function
Ideology	A specific set of narratives that is shared by a particular group and uses an array of linguistic features characteristic for the group.
Framing	The use of a source frame or an array of knowledge to structure a target domain use trigger words that bring a specific source frame to mind.

Metaphor	A method of framing that structures an idea with a different one by using trigger words that bring a specific frame to mind.
Evaluation	A story, which decides whether the assessment is of good or bad nature by using patterns of appraisal, those being which represent the notion negatively or positively.
Identity	Centering on what characterizes a particular type of person by using definitions to depict traits.
Conviction	A narrative that focuses on factuality of world descriptions and utilizes facticity patters that represent depictions of reality as true, uncertain or false.
Erasure	Decides if what the discussion is about should be left unrecognized or is not worth the effort of consideration and use patterns of language, which erase or background an information in texts.
Salience	The opposite of erasure, the narrative concentrates on highlighting an event and bringing it into the centerpiece of attention.

Overall, such devices of verbal and textual representation of information ensure a set of ideas to be spread throughout a certain, specified group of selected individuals, to whom the notions are directed to and contribute to the influence of their thinking about narratives, conversing and acting according to them.

As the intention of news outlets and overall media is to entertain a certain notion and aggregate it towards the public is visible, some cases are filled with often deceptive and/or persuasive tactics. They create further confusion in the minds of people as they are met with an exceeding amount of differentiated opinions and texts with information intentionally being disposed of or magnifying the attention solely on it. The following instance of stock market fluctuation covered in a news article by CNBC shows a tendency in which media outlets will use an excessive number of adjectives to frame an idea as being of paramount significance to accentuate attention on it. Some examples of such usage are “hitting uncharted territories”, “unabating artificial intelligence hype”, “smashing a \$2 trillion valuation”, “eye-popping performance”, “robust earnings”, “stellar prices”, “economic woes”, “aggressive monetary policy”. Such displays of utilization of framing emphasize focus on targeted problems

and put forward an impression that economic issues should be deemed significant [4]. It also is a representation of how an issue is evaluated based on the spectrum of negative – positive. Through adjectives and phrases such as “aggressive policy”, “eye-popping performance”, “robust earnings” with metaphors like “hitting uncharted territories” and comparisons such as “a goldilocks economy” the general trend of the press reacting to an event in a more vibrant manner to propose an idea that is fitting their ideology, which in this case is the “record highs” of the markets. As it is apparent that CNBC is a business news channel, it is a representation of how a story of frames to present a notion as being of significance. Another occurrence similar in nature can be seen in an article by The Astana Times covering the conference in which talks of investments into the mining sector took place. In the article, a number of literary devices can be detected: a euphemism for excavating land is “geological exploration”, which softens the potential backlash from the public by downplaying the detriment of the action. In addition, it is used in separation with the single word “exploration” 11 times through the article [5]. A certain framing is also used accompanied by the erasure of ecological issues that will arise due to excavating land to gather minerals. It is established that the “implementation of laws and rules” is an issue of great concern with implications of importance of privatization and creation of economic opportunities and the ecological detriment is mentioned only briefly being labelled as “challenges” in the same category as permitting the process of mining and infrastructural issues.

In the following exemplifying article by The Independent the threat to Great Salt Lake is discussed. The forms of stories in this instance can be detected almost instantly with a strong indicating evaluation of the situation with the lake “dying” after a short description of it [6]. The issue is presented as being of great importance as the frame of the article is that “Without dramatic intervention, the lake will disappear in five years”. It is also a display of conviction form of story as it illustrates that the problem is neither false nor uncertain but a fact. Concerning the salience of the story, the article is openly discussing the potential detriment of the ecological predicament of the drought. In an article by Deutsche Welle the issue of climate change and its consequences for Europe was reported. Such phrases as “mounting threat”, “catastrophic consequences”, “urgent action” imply the frame of significance and the report providing exact numbers presents the issue as a fact if threats related to climate which is 36 and being described as “particularly urgent” [7]. Such examples provide with an understanding of what direction the stories of modernity

is taking and in order to improve on what can be discoursed in the future it is advisory to look for new stories which will have a positive impact on the perception of ecological issues that emerge.

REFERENCES

- 1 <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/buzzword?yclid=ltq7xquvhr628476553> [1]
- 2 Stibbe A. *Ecolinguistics: language, ecology and the stories we live by* (second edition). 2021. P. 4-17 [2]
- 3 Korten, D. *The great turning: from empire to Earth community*. 2006. P. 248 [3]
- 4 <https://www.cnn.com/2024/03/08/el-erian-and-krugman-cant-shake-off-their-market-fears.html> [4]
- 5 <https://astanatimes.com/2024/02/astana-conference-unveils-key-insights-in-mining-investing-activities/> [5]
- 6 <https://www.independent.co.uk/climate-change/news/great-salt-lake-toxic-dust-b2504049.html> [6]
- 7 <https://www.dw.com/en/europe-climate-change-risks/a-68489563> [7].

ШЕКТЕУЛІ РЕСУРСТАР ЖАҒДАЙЫНДА АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ТҰЛҒАНЫ ДАМУ

РАИСОВА А. Б.

РФ п.ғ.к., оқытушы-сарапшы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар Педагогикалық университеті, Павлодар қ.

АБДУАЛИ Е. С., САҒЫНТАЙ Б. Е.

студент, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар Педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Шығармашылық жалпы өмірдің де, шет тілін үйрену үдерісінің де маңызды аспектісі екені сөзсіз. Әдетте, мектепте ағылшын тілін үйрене бастаған балалардың көпшілігі алдымен сабақта белсенді және ынталы болады, бірақ кейін орта және жоғары сыныптарда ағылшын тілі олар үшін ұнамсыз және қажет емес пәнге айналады.

Өз пәнін сүйетін, шәкіртіне білім беруге құштар әрбір ұстазды мына сұрақтар толғандырады:

– балалардың ағылшын тілін үйренуге деген қызығушылығы мен уәжін қалай оятуға және қолдауға болады?

– тақырыпқа қалай жан-жақтылық, ерекшелік беріп, оны қызықты ету керек?

– оқушылардың назарын қалай аударып, олардың сүйіспеншілігін қалай алуға болады? Өз мамандығына жаны ашитын барлық ұстаздар өздеріне осы сұрақтарды қояды.

Шығармашылық – бұл мұғалімдер мен оқушыларды қамтитын процесс. Біздің ойымызша, шығармашылық тәртіп арқылы туып, шектеулер нәтижесінде белсенді түрде дамиды. Мысалы, К. Рид «Бастауыш мектептегі шығармашылықтың жеті тұғыры» атты мақаласында «Білім беру кезіндегі шығармашылық тек мұғалімнің мұқият бақылауында және білім беру процесінде ғана дамиды, бірақ бұл үдерістің өздігінен туындауы мүмкін емес» [1, 29-б].

К. М. Бэйли мен А. Кришнанның пікірінше, шығармашылық – елестету қабілеті тұрғысынан жаңа нәрсені шығару қабілеті, бұл мәселенің жаңа шешімі, жаңа әдіс немесе құрылғы, жаңа объект немесе өнер түрі болуы мүмкін. Авторлар шығармашылықты тек «жаңа әдіс немесе құрылғымен» немесе өнердің жаңа түрімен немесе пәнімен шектелудің қажеті жоқ деп санайды. «Мәселенің жаңа шешімі» ретінде шығармашылықтың бұл аспектісі мұғалімнің күнделікті жұмысына ең жақын және оның мүмкін болатын анықтамаларының бірі ғана. Шығармашылық тіл үйрену процесінде туындайтын қиындықтарды жеңу үшін бар материалдарды жаңа тәсілдермен пайдалануды да қамтитынын атап өтеді [2, 84-б].

Ағылшын тілін оқытуға шығармашылық көзқарас мәселесі ресурстардың шектеулі жағдайында мұғалімдер үшін әсіресе өткір. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін ашу үшін қымбат және күрделі құрал-жабдықтар мен соңғы технологиялық құрылғылардың болуының қажеті жоқ. Былайша айтқанда, бізде аз болған сайын, одан да көп аламыз. Сыныптағы ең маңыздысы «оны өзінің даралығымен, бейімділігімен және жеке тәжірибесімен толтыратын» мұғалімдер мен оқушылар [3, 50-б]. Ағылшын тілі сабағындағы шығармашылық міндетті түрде дәуірлік өзгерістерге әкелмейтінін атап өткен жөн. Бірақ ең кішкентай өзгерістердің өзі пропорционалды емес үлкен пайдаға әкелуі мүмкін.

Сонымен, С. Гринфилд былай деп жазады: «Сыныпта дұрыс атмосфераны құру – шығармашылықты ынталандырудың негізгі сәті. Мұғалім мен студенттер арасындағы, сонымен қатар тек студенттер арасындағы шабыттандыратын және сенімді атмосфера шығармашылықтың ең маңызды шарты болып табылады» [4, 173-б]. Басқа артықшылықтармен қатар, үздіксіз жүріп жатқан

үрдіске араласып, шәкірттерінің қатесін түзеп отыруға дағдыланған мұғалімге тежеу әсерін тигізеді. «Шығармашылық ойлауды сатып алуға, интернеттен жүктеп алуға немесе кез келген жолмен кепілдік беруге болмайды, бірақ оны дұрыс білім беру ортасы арқылы дамытуға болады. Дүниені түсіну мен жаңғыртудың жеке концептуалды негіздерін дамытуды ынталандыру сонымен қатар мұғалімнің студенттерді белгілі бір мәселені түсінуге ынталандыруы керек, сондай-ақ заттарға стереотиптер мен дәстүрлі көзқарастарды бұзуы керек; мұғалім батылдық танытып, басқалардың қорқынышы мен теріс пікіріне қарамастан, жаңа бірлестіктер құруы керек» [5, 174-б].

Мұғалім шәкіртіне үлгі болуы керек. Барлығын үлгімен көрсетпей, оқушыларды шығармашылық үрдіске тарту мүмкін емес. Оқушылардың өн айтқанын қаласаңыз, өзіңіз өн айтыңыз; егер сіз олардың пантомима ойнағанын қаласаңыз, пантомима ойнап, өзіңіз жасаңыз; Егер сіз олардың өлең немесе әңгіме жазғанын қаласаңыз, сурет салыңыз, солармен жасаңыз. Нәтиже қаласаңыз, белсенді әрекет жасаныз. Шамадан тыс бақылаудан бас тартыңыз, шетте тұрған немесе лекция оқитын лекцияда тұрған адам емес, топтың бір бөлігі болыңыз [5, 7-б]. Бұл ойды Э. Стевик: «Сабақтағы шығармашылықты мұғалімнің қанша жұмыс істейтініне қарап емес, оқушының жұмыс істеуі үшін қаншалықты жұмыс істейтініне қарап бағалау керек» [6, 270 б].

А. Андерхилл мен А. Малейдің пікірінше, мұғалімнің өзі шығармашылық ойлауды дамытып, шығармашылықты тек ерекше жағдайларда ғана қолданудың, оны «резервте» қалдырудың қажеті жоқ екенін түсінуі керек. «Шығармашылық ойлау – мұғалімнің жүріп жатқан процесті оның сыртқы бөлігін ғана емес, тұтастай өте жақсы түсіну қабілеті, сондай-ақ күтпеген оқиғаға, сценарийден тыс оқиғаға тез жауап беру қабілеті» [7, 4-б]. Сыныптағы шығармашылық мұғалім сыныптағы іс-әрекеттер үшін таңдау үшін әртүрлі әрекеттерді ұсынғанда пайда болады.

Шетел тілін шығармашылықпен оқыту процесінде мұғалім оқушылардың «алға жылжуын» қамтамасыз ету үшін процесті бақылаудан босатуға немесе керісінше осы бақылауды қалпына келтіруге дайын болуы керек [5, 8-б].

Г. Куктың пікірінше, сабақта ойын атмосферасы мен жеңіл көзқарас болса, оқушылар демалса, бұл шығармашылық процеске ықпал етеді. Процестің өзі бірінші орынға шығады, оның нәтижелері өте әртүрлі болуы мүмкін. Сонымен бірге ойлау қажетсіз

стереотиптерден және сұраққа жалғыз дұрыс жауап беру мүмкін деген сенімдерден арылады [8, 150-б.].

Дегенмен, бүгінгі таңда ағылшын тілі мұғалімдері сабақ беру барысында ресурстардың жетіспеушілігі мәселесімен бетпебет келіп отырғанын ұмытпауымыз керек. Біздің ойымызша, шығармашылық үдеріс осындай жағдайда мұғалімге жүктелетін міндеттерді жеңілдетуге мүмкіндік береді. Арнайы әдебиеттер бұл мәселені шешудің әзірленген стратегияларын сипаттайды. Шәкірттері шығармашылық үрдіске тартылса, мұғалімнің шығармашылығы жақсы дамиды деген пікір бар. Дүние жүзіндегі мұғалімдер практикалық есептерді шешу үшін пайдаланатын арзан стратегияларды жасау кезінде М. Бэйли мен А. Кришнан Гарднердің көп интеллект теориясын негізге алды [2, 84-б.]. Бірнеше интеллект теориясының мәні мынада: әр адамның белгілі бір адамның оқу тәсілдеріне әсер ететін әртүрлі интеллектуалдық қасиеттері бар. Бұл теория бойынша интеллекттің сегіз түрі бар: визуалды-кеңістіктік, дене-кинестетикалық, музыкалық, сөздік-лингвистикалық, логикалық-математикалық, натуралистік, тұлға аралық, ішкі тұлғалық. Әрбір адамда бірнеше интеллекттің аталған барлық түрлері бар және интеллекттің барлық түрлері бір уақытта жұмыс істей алады, оқуға ықпал етеді деген пікір бар [9, 87-б.]. Сонымен қатар, өз оқушыларының күшті жақтарына сүйене отырып, интеллектінің көп түрлерімен әдейі жұмыс істейтін мұғалімдердің іс-әрекетіне назар аудару қажет. Әдетте, әдеттегі ағылшын сабағында іс-әрекеттердің көпшілігі сөздік-лингвистикалық интеллектті қамтиды. Шетел тілін оқытудың тиімділігін арттыру үшін оқушыларда интеллекттің басқа түрлерін дамыту қажет.

М. Бэйли мен А. Кришнан бір уақытта бірнеше интеллект түрлерін дамытатын сабақта әрекеттің бірнеше түрін ұсынған мұғалім К. Деккердің тәжірибесін сипаттайды [2, 86-б.]. Мысалы, туристік брошюралар мен түрлі-түсті қағаздардан оқушылар ашық хаттар – буклеттер, есімдік тақтайшалар жасайды. Ол ашықхат мәтінін бар туристік брошюрадан ішінара көшіруді немесе студенттердің шет тілін меңгеру деңгейі жеткілікті жоғары болса, оны өздері ойлап табуды ұсынады. Содан кейін студенттер карточкалармен алмасып, оларды ұсынады. Олар өздерін атау тақтайшаларында сипаттайды және презентация кезінде басқаларға таңдауын түсіндіре отырып, өздерінің сызбалары мен суреттеріне түсініктеме береді. Сондай-ақ К. Деккер азық-түлік дүкенінен алынған парақшаларды пайдаланып, өзіңіздің

баға парақшаларыңызды жасауды ұсынады, содан кейін кейбір студенттер дүкен иелерінің, ал басқалары - сатып алушылардың рөлін ойнайтын рөлдік ойын ұйымдастыруды ұсынады. Бұл материалдар студенттерге үйреніп жатқан сөздік қорын іс жүзінде қолдануға, грамматикалық ережелерді жаттықтыруға, жаңа сөздерді есте сақтауға және сатып алушылар азық-түлік дүкеніне барған кезде қолданатын жалпы сөз тіркестерін үйренуге көмектеседі. Мұндай іс-шаралар студенттерді барынша шығармашылық көңіл-күйге бөледі, оларды босаңсытады және оқу материалын практикада пайдалану мүмкіндігін береді, сонымен қатар визуалды-көністіктік, сөздік-лингвистикалық, дене-кинестетикалық және интеллекттің интраперсоналды түрлерінің элементтерін қамтиды.

Оқыту процесінде шығармашылық белсенділікке оң әсер етуге көмектесетін бірнеше әдістер бар. А.Малей шығармашылық туралы шолуында оқыту барысында мұғалім мен оқушы шығармашылығының әртүрлі аспектілерін дамытудың кейбір жалпы жолдарын сипаттайды. Оның пікірінше, бұл қажет:

1 Оқушылар өздерін еркін ұстауға жеткілікті сенімді сезінетін және олардың әрбір қадамының қателіктері тексеріліп жатқанына алаңдамайтын еркін, үкімдемейтін атмосфераның жасалынуы.

2 Шектеу жолақтарының жасалынуы. Мазмұн аймағы да (тақырып) да, қажетті сөздік қоры да шектеулі. Осының арқасында оқушылар сабақ барысында тірек болатын тақырып таңдауда уайымдамайды.

3 Студенттердің жұмысын «Жариялау». Олар жай ғана арнайы тақтаға ілінуі немесе сынып журналының бөлігі бола алады. Осы мақсатта біз сынып веб-сайтын жасай аламыз, сонымен қатар әртүрлі іс-шараларда өз жұмысымызды сынып алдында немесе бүкіл мектеп алдында оқи аламыз. Көпшілік алдында сөйлеудің өз жұмысына әсері студенттер үшін баға жетпес құндылыққа ие.

4 Шынайы, бірақ достық әңгімеде жұмысты талқылау. Жақсы идеялар оларды басқа адамдардың алдында айтқан кезде пайда болады. Пікірталас кезінде ренжітпейтін сын болуы керек.

5 Кейінірек пайдалануға болатын ақпараттарды жинақтауға үлес қосу: суреттер, ойындар, дискілер, веб-сайттар, кітаптар мен журналдар, өйткені бақылау мен қызығушылық таным үшін қажетті шарттар болып табылады.

6 Тым көп істеуді немесе өзімізге стрессті тоқтату. Өзімізге мейірімді болу. Уақыт өте келе шағын өзгерістерді байқап көру, әрекетке және оны талқылауға уақыт бөлу.

7 Оқушыларға сабақтан тыс уақытта көп күш салу керектігін ескертіңіз. Үйренгендердің көбі сабақта қамтылмайды.

8 Ең жақсы нәтижеге жету үшін белгілі бір қызмет түрлерін үнемі ұйымдастыру. Жаттығулар арасында көп уақыт өтсе, студент қайта бастау керек. Бұл уақыт пен күштің босқа кетуі.

9 Үлгі болу. Бұл студенттерге жай ғана не істеу керектігін айтып емес, олармен жұмыс істеуді білдіреді. Бұл мәлімдеме әсіресе оқуды немесе жазуды үйрену кезінде орынды. Мұғалім тапсырманы оқушылармен бірге орындаса тиімдірек болады.

10 Оқушыларды төмен бағалауды доғару. Егер біз оларды ашуға көмектесек, олардың шығармашылық қабілеттері бізді таң қалдыратын болады.

11 Нәтижесінде әртүрлі «түпкілікті өнімдер» (дағдылар, білімдер) алу үшін әртүрлі материалдың көптеген түрлерін, оларды игеру әдістерін ұсынамыз. Бұл әртүрлілік «күту» (қызық, бүгін не болады?) атмосферасын жасайды.

12 Мұғалім ретінде төрт алтын ережені қолдану: мойындау, тыңдау, шақыру, қолдау. Сыныпта беделі мен ықпалы бар студенттердің даралығын танып, олардың айтқанын немесе айтуға тырыспай, олардың әкелгенін бағалайтынымызды көрсету. Тапсырмаларды орындау үшін дұрыс қиындық деңгейін таңдағанымызға көз жеткізу. Оқушылар қиындыққа тап болған жағдайда оларға қолдау көрсету [5, 9-10б.].

Сонымен, әдістемелік әдебиеттерді талдау көрсеткендей, шығармашылыққа бір ғана кешенді анықтама беру өте қиын. Шығармашылықтың табиғатын түсіне отырып, оған әркім қабілетті екенін түсінуге болады, өйткені шығармашылық барлық жастағы оқушыларға арналған әмбебап категория. Шығармашылық тілді оқытуды іс жүзінде қарастырған кезде, бұл әсіресе ағылшын тілі мұғалімдері кездесетін шектеулі ресурстар контекстінде қажет екенін түсіну маңызды. Сондықтан мақалада осындай жағдайда жұмыс істейтін мұғалімдердің практикалық шешімдерінің кейбір түрлері қарастырылады. Педагогикалық тәжірибеден сипатталған мысалдар Гарднердің көп интеллект теориясына негізделген. Ағылшын тілі сабақтарында әр түрлі тегін немесе қымбат емес материалдар пайдаланылады, студенттердің бірнеше интеллектінің бірнеше түрі бірден қолданылады, бұл олардың шығармашылық дамуына және оқу материалын тиімдірек меңгеруге ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Read, C. Seven pillars of creativity in primary ELT // Creativity in the English language classroom. 2015. P. 30.
- 2 Bailey, M. K., Krishnan, A. Old wine in new bottles: solving language teaching problems creatively // Creativity in English language classroom. 2015. Pp. 84-97.
- 3 Maley, A., Duff, A. Drama Techniques, A Resource Book of Communication Activities for Language Teachers, 3rd Edition. 2005. P. 38–50.
- 4 Greenfield, S. Mind Change. London: Rider/Ebury. 2014. P. 166–175.
- 5 Maley, A. Overview: Creativity - the what, the why and the how, Creativity in English language classroom edited by A. Maley, N. Peachey. 2014. P. 6–13.
- 6 Stevick, E. A Way and Ways. Rowley, MA: Newbury House. 1980. P. 270–279.
- 7 Underhill, A., Maley, A. Expect the unexpected. English Teaching Professional. Issue 82, September 2012. Pp. 4-7.
- 8 Cook, G. Language Play, Language Learning. Oxford: Oxford University Press. 2000. P. 149–180.
- 9 Driscoll A., Nagel N. Early Childhood Education: Birth 8: The World of Children, Families, and Educators, 4th Edition, Theories of development, Multiple Intelligences Theory. 2006. P. 87–90.

USING VIDEO RESOURCES TO DEVELOPING SPEAKING SKILLS IN HIGH SCHOOL

RAMAZANOVA M. A.

teacher-expert, Pavlodar Pedagogical University named
after Alkey Margulan, Pavlodar

SYZDYK N. Z.

student, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar

The article examines the educational potential of using video material in foreign language classes; The role of video material as an effective means of teaching a foreign language and developing communicative competence is shown. The use of video increases student motivation, helps create a comfortable learning environment, increases student activity, and creates conditions for students to work independently. The peculiarities of the impact of video materials on students contribute to the

intensification of the educational process and create favorable conditions for the formation of communicative competence.

Key words: video material, communicative competence, foreign language, intercultural communication.

The modern system of teaching a foreign language is characterized by the fact that practical knowledge of a foreign language has become a need for every educated person in connection with the requirements of society. The formation of communicative competence is the main and leading goal of teaching a foreign language. Oral communication, the role of which has now become especially significant, is impossible without well-developed speaking skills. For competent foreign language communication, you need to know grammatical rules, constantly replenish your vocabulary, have knowledge of the phonetic features of the language, an understanding of the traditions and culture of the language being studied and, of course, develop speaking skills. According to the state standard for teaching a foreign language for the basic level, for successful communication a student must learn to conduct a dialogue using value judgments in situations of official and informal communication, talk about himself and his plans; participate in the discussion of problems in connection with the listening foreign language text, observing the rules of speech etiquette; reason within the framework of the studied topics and problems; be able to present a sociocultural portrait of one's own country and the country/countries of the language being studied [6]. The Law of the Russian Federation "On Education" says that the content of education should ensure an adequate global level of general and professional culture of society, the formation in students of a picture of the world adequate to the modern level of knowledge and the level of the educational program (level of training) and the integration of the individual into national and world culture [7]. Achieving this goal is impossible without using modern technologies in the learning process, including technical teaching aids, such as video. Video materials increase the activity of students in the lesson and generate a desire to speak out and express their opinion about what they saw. Thus, speaking skills and communication skills in a foreign language are developed, and this is precisely the main goal of teaching a foreign language.

To carry out speaking, certain conditions and prerequisites are necessary.

There are at least five such conditions:

- 1 The presence of a speech situation that is potentially a stimulus for speaking.

2 The presence of knowledge about the volume of speech (about the components of the situation), which “feeds” the speaker’s thought, determines what he says.

3 Attitude towards the object of speech, which depends on the past experience of the subject, his system of views, feelings, i.e. from human consciousness. This explains the motive for speaking, i.e. why a given subject performs a given speech act.

4 Having a purpose for communicating your thoughts, i.e. why a person speaks in a given situation. The goal may not be actually realized at the moment of speaking, but it is always there; otherwise, speech loses its communicative orientation.

5 Availability of means of expressing one’s thoughts and feelings, means of expressing one’s attitude and realizing the goal of a speech act [1, p. 334]. The use of video materials in teaching oral foreign language speech is advisable for activating students’ speech activity, creating situations to stimulate their foreign language communication and improving control over students’ mastery of a foreign language as the main communicative means. Video materials can be used to study topics of a regional nature, as well as to develop monologue and dialogic speech skills.

Thanks to the training of dialogical speech, mastery of all types of dialogue is improved on the basis of new topics and the expansion of situations of official and informal communication [2, p. 351]. When teaching monologue speech, it is planned to improve mastery of different types of monologue, including statements in connection with what is seen/read, messages during the work on a project, the development of the following skills: make messages containing the most important information on the topic/problem, briefly convey the content of the information received; talk about yourself, your environment, your plans, justifying your intentions/actions; reason about facts/events, giving examples, arguments, drawing conclusions; describe the features of life and culture of your country and the country/countries of the language being studied [3, p. 259]. Of great importance for teaching unprepared oral speech are systematically and deliberately created problem situations that contribute to the emergence of the motive and needs of utterance and the activation of mental activity.

Video materials used in English lessons must be authentic, i.e. created by native speakers, and they often may not be of an educational nature and may not be related to the learning process.

In English classes for students of the Institute of Economics and Management of Samara University, we use authentic video materials of the following categories:

1) educational regional videos, such as “Window on Britain”, “The UK with Rick Steves”;

2) original non-adapted materials from BBC World News and YouTube

- on intercultural communication:

Stereotypes, humor & culture in international business, How to do business in Russia,

Business etiquette & cultural differences,

- on business communication in English:

How to prepare for an interview – English At Work has the answers, Communication in the 21st century – is it what you say, not how you say it?

3) original unadapted feature films:

- modern British and American films,

- film adaptations of famous literary works: Sherlock BBC, Harry Potter, About a Boy etc.

The communicative tasks accompanying the videos and active discussion of the videos watched lead to the development of students’ speaking skills [4, p. 335]. The video materials were selected in such a way that they first introduce the necessary vocabulary on the topic, and then discuss what was seen, compose dialogues, act out skits, etc.

Selecting videos for language teaching is not a matter of following strict rules or limiting choice. Instead, it involves selecting programs that are appropriate for the type of tasks and activities students are doing based on the material they are viewing.

Since the criteria we have presented are useful as guidelines for ensuring that video material fits within the curriculum, it is worth starting with a brief overview of the two main types of activities used in video viewing. These activities or tasks can be classified into two main types:

- actions working with language produced directly by video material;

- actions involving the language produced by students about the video material [5, p. 188].

The first type of activity tends to focus on tasks that help students comprehend the language they will hear in the video.

The second type uses video as a stimulus for discussion and writing. In other words, video can be used as a “vehicle” to introduce language to

learners; as an incentive to activate and develop students' speaking skills. Both types of actions can be used in conjunction, which is often the case.

Below are factors that contribute to the understanding of the language contained in the video clip prepared for viewing in class.

Degree of visual support. Visual support is an element that helps in understanding verbal messages. When using videos to teach a foreign language, it is important to choose scenes with a high degree of visual support. To check the extent of visual support in a video or excerpts from it, you should first watch it with the sound turned off to understand how clear the story is directly from the video sequence. It must be kept in mind that camera operation can sometimes increase visual support. Shooting a location can also aid comprehension by establishing a specific context relevant to a particular scene, which in turn makes the language more predictable for learners.

Clarity of picture and sound. Most students are hampered in their learning process by the low quality of the film's soundtrack. Additionally, non-linguistic elements (music, background noise) can distract students. If we return to the criterion of sound clarity, then it all depends on what needs to be obtained as a result of demonstrating video material: to present language material or to give students the opportunity to identify it themselves. For example, when presenting language material, you can give students a list of vocabulary, phrases, idioms presented in the video material so that they, for example, raise their hand when they hear a certain idiom. For this task, a video with good audio quality should be selected as students focus their attention on the points given to them. Regardless of what task is given, the quality of image and sound is the key to successful understanding of the material viewed.»Density» of the tongue. Another important factor in the selection of video programs is language density - the amount of language spoken during the scene selected for demonstration. The amount of spoken language in a scene shown can vary greatly: a five-minute video excerpt may only contain four or five lines of dialogue, while another scene of the same length may have very «chatty»

Clarity of speech. Clarity of speech, speech patterns, and accent are factors that determine how difficult a video excerpt will be for students to comprehend. Some actors are known for often speaking unclearly and inaccurately. Accents can also hinder understanding. Video materials intended for teaching English often do not contain accents, but their use is not always possible or appropriate during lessons.

Language content. When using video, an important factor is the linguistic points (specific grammatical structures, language functions, or colloquial expressions) presented in the scene. One way to locate specific linguistic items in authentic materials is to find a situation that clearly contains one of these items and shows its use in context.

Language level. The level of difficulty of the language in the video program is also an important factor in the selection of material for the lesson. There are at least two ways to use video materials that contain language that is too difficult for the students' level. First of all, you shouldn't show the whole program; There are always individual scenes that can be used independently. Secondly, after watching a complex story, you can give students an easy task. Thus, the choice of video is determined not only by the language level of the students, but also by the tasks for the proposed video [9, P. 18–26].

Interest. Students have different tastes: what is interesting to some may seem boring to others. Films that are based on human relationships or relatively universal issues or themes enjoy great success. The success of films of such genres as horror, action or mystery is subject to the individual taste of students and is not so attractive for use in the learning process. News and documentary programs can be successful because most students have some degree of interest in current events. But it is worth remembering that news programs have a particularly high degree of linguistic density and may lack visual support, especially when only the announcer's face speaks to the audience. Talk shows tend to generate interest perhaps because they deal with human relationships.

Sequence length. Many teachers recommend using videos ranging from 30 seconds to 12 minutes in length. The use of relatively short excerpts from films allows students to complete assignments based on the material they have watched. 5–10 minutes of video viewing can easily provide enough time for classroom work, using the video as a stimulus that engages in the learning process before or after viewing [8, P. 10–12].

Sequence independence. The use of a relatively short sequence of scenes often entails a selection of excerpts from films, television dramas, documentaries, which can be used independently of the film's main context.

Showing excerpts sometimes has the good effect of stimulating engagement with English outside the classroom, as many students, after watching some of the excerpts, may be interested in watching the entire video themselves or thinking about the ending of a fragment shown in class.

Of course, this is a very difficult task for a teacher to select video material for an English lesson, since it is almost impossible to take into account all the above criteria for selecting a video. But we can highlight the basic requirements for video material, which will ensure the achievement of the purpose of its demonstration: it must be of high quality, appropriate to the level of knowledge of students and the topic of the lesson, and arouse interest among students.

REFERENCES

- 1 Galskova N. D., Gez N. I. The theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology: textbook. allowance. M.: Academy IC, 2013. 334 p.
- 2 Kadzhaspirova G. M., Petrov K. V. Technical teaching aids and methods of their use. M.: Academy IC, 2008. 351 p.
- 3 Kolker Ya. M., Ustinova E. S., Enaliev T. M. Practical methods of teaching a foreign language: textbook. a manual for students of philological specialties of higher pedagogical educational institutions. 2nd era. ed. M.: Academy IC, 2004. 259 p.
- 4 Skakun V. A. Organization and methodology of vocational training: textbook. allowance. M.: Forum, 2016. 335 p.
- 5 Shchukin A. N. Modern intensive methods and technologies of teaching foreign languages. M.: Philomatis, 2009. 188 p.
- 6 Educational standard of basic general education in a foreign language. <http://www.edu.ru>
- 7 Law of the Russian Federation "On Education". <http://www.edu.ru>
- 8 Sempleski S. Video in the ESL classroom: Making the most of the movies // ESL Magazine, 2000. March / April. P. 10-12.
- 9 Yuksel D., Tanriverdi B. Effects of watching captioned movie clip on vocabulary development of EFL learners // The Turkish Online Journal of Educational Technology, Vol. 8, No. 2, 2009. P. 18-26.

THE CHALLENGES OF FICTION TRANSLATION

FYODOROV K. O.

student, Toraighyrov University, Pavlodar

BORANKULOVA B. E.

Master of Humanitarian Sciences, Senior Lecturer,

Toraighyrov University, Pavlodar

Fiction is a component of literature, a set of written and printed works of a certain nation, era, mankind; a kind of word art that describes reality with artistic images [1, p. 203–216].

Fiction, rich in emotional content and a variety of styles, is the main source of inspiration and cultural enrichment. However, the process of translating works of fiction is a complex task that requires the translator not only to be proficient in the language, but also to have a fine sense of style and emotional depth of the original. Being one of the most expressive forms of art, it has a tremendous power of influence on the reader. Its translation is a complex process that requires not only knowledge of the language and culture of the source, but also the ability to convey all the subtleties and features of the original.

Fiction is not just a set of words and sentences, but an art that conveys to the reader not only the plot and events, but also feelings, emotions and images. Translating works of fiction requires from the translator not only the accuracy and fidelity of the text, but also the ability to preserve its style, individuality and aesthetic value. Each work has its own unique voice, which the translator must transfer into another language, preserving its originality and beauty.

One of the main challenges in translating fiction texts is to preserve the author's individuality and style of the original. As linguist Eugene Nida notes, «The translator should try to reproduce the meaning of the passage as the author understood it» [2]. This means that the translator should not just transfer the meaning of the text into another language, but also preserve its emotional coloring and melody. Transmitting all these aspects of linguistic manifestation is a challenging task for the translator.

In addition, fiction often has peculiar structures and features that cannot always be translated without loss. Transferring all these elements requires a careful analysis of the original and finding the best way to transfer the meaning into another language. Thus, the translator must be prepared to be creative when working with fiction.

Another challenge is to adapt the text to the target audience. Every culture has its own characteristics and traditions, which may differ

from the original culture. The translator must take these differences into account and adapt the text so that it is understandable and accessible to the target audience, while maintaining its original essence and style.

With advances in digital technology and data analytics, publishers and translators can get feedback from readers and tailor translations to their needs and preferences. This makes it possible to create more personalized and targeted translations that best meet the interests and expectations of the audience.

However, despite all the challenges, translation of fiction is of great importance. It allows readers from all over the world to access great works of literature, broadening their horizons and enriching the cultural heritage of humankind. Fiction translation promotes intercultural exchange and understanding, helping to overcome language and cultural barriers.

So, translating fiction is a complex process that requires from the translator not only knowledge of the language, but also the ability to convey the style and personality of the author. The process of conveying all the features of the original can be difficult, but it allows readers to access masterpieces of world literature in different languages. In the following sections, we will look at specific strategies and techniques for translating fiction to achieve the best results.

Unlike the translation of technical texts, the translation of fiction is often a collective process, involving not only the translator but also editors, literary critics and other specialists. This makes it possible to achieve a more accurate and high-quality translation, taking into account different aspects and interpretations of the text.

In today's world, fiction is often transferred not only to other languages but also to other media formats such as movies, television, video games, and even comic books. Translators must take into account the specificities of each media format and adapt the text accordingly.

Some modern translations of fiction are true experiments with language, playing with different styles, genres and forms. This may include using unconventional language constructions, creating new characters and worlds, and experimenting with narrative technique.

Modern technologies such as machine translation and text analysis software open up new possibilities for translating fiction. Artificial intelligence (AI) and machine learning algorithms can improve the quality of translation by automatically adapting the text to the target audience and taking into account the cultural specificities of different languages.

With the development of machine learning and neural networks, AI is becoming increasingly capable of understanding and interpreting

text. Some studies even show that AI can produce translations that are indistinguishable from human translations, especially in the case of short and context-limited texts.

However, despite all the advantages of new technologies, translating fiction remains primarily an art that requires creativity and a deep understanding of the text. Machine translation can be useful for quickly and efficiently conveying the overall meaning of a text, but only a human translator can convey all the nuances, emotions and stylistics of the original.

One of the interesting trends in modern fiction translation is intersubjective translation. This approach assumes that the translator not only conveys the meaning of the original, but also brings in his or her own interpretations and associations, creating a new text that retains the original aesthetics and beauty of the original, but acquires its own uniqueness and individuality.

With the development of the Internet and digital technologies, new translation formats are emerging that integrate elements of interactivity. For example, some translations of works of fiction include hyperlinks, annotations, commentaries and supplementary materials that help the reader to better understand the context and meaning of the text.

Another interesting aspect of modern translation is the use of multimedia. In addition to text, translators can also use audio, video and interactive materials to convey the meaning and atmosphere of the original. This allows for more complete and in-depth translations that take into account different aspects of communication and perception.

Contemporary fiction translation increasingly reflects sociocultural trends and changes in society. For example, translators may actively use feminist and postcolonial approaches to translation to emphasize gender and cultural aspects of the text and draw attention to social issues and inequalities.

Overall, fiction translation continues to evolve and improve, opening new horizons for intercultural exchange and understanding. Thanks to creativity and innovative technologies, translators can produce translations that not only convey the meaning of the source text, but also enrich it with new interpretations and interpretations.

The basic principles of translating fiction are an important aspect of a translator's work. One of them is preserving the stylistic and emotional coloring of the original. Another principle of fiction translation is the preservation of the author's style. It is also noted that it is necessary to take into account the cultural characteristics of the original and the

target language. For a more adequate translation of a fiction text, special translation methods - translation transformations - are used. These are translation methods that are used when there are no equivalents or when it is impossible to use the corresponding data in the dictionary. Translation transformations are divided into lexical, grammatical and lexico-grammatical [3].

Lexical transformations include such transformations, the essence of which is to express the original unit by non-equivalent lexical means of the target language - transliteration, calcification, semantic substitution (generalization, concretization, modulation).

Grammatical transformations - changes in sentence structure. Since Russian lacks such grammatical categories of English as, for example, the article or gerund, there is a need for substitutions of syntactic or morphological order - transposition, substitution, addition, omission.

Lexico-grammatical transformations - antonymic translation, compensation, explication, holistic transformation.

In the process of adaptation, the translator may encounter difficulties related to differences in cultural concepts or lack of equivalent expressions. the translator must find a middle way between literal and free translation, for which his translation, on the one hand, should read like the original text in the target language, and on the other hand, be more faithful to the original, as the norms of the target language allow it [4].

Translating fiction is a complex and creative process that requires from the translator not only knowledge of the language, but also a deep understanding of the cultural features and nuances of the work. Due to this, there are difficulties and challenges in translating works of fiction. One of the main difficulties is to convey the author's style and intonation. It can be very difficult to transfer all the nuances of an author's manner into another language. Another challenge is maintaining wordplay and humor. A lapse in meaning or funny figurative expressions may be lost in translation into another language, so translators have to use various strategies to preserve the humorous effect. Another difficulty is the transfer of cultural references and realities.

Modern trends in fiction translation reflect changes in the interaction of cultures and the development of translation theory. One of the main trends is the search for a balance between preserving the originality of the text and its adaptation to the target audience.

The famous linguist J. Catford notes that when translating fiction it is necessary to take into account the context, style and emotional coloring

of the original. He suggests using "transference" (transference) as a method of translation to convey the author's intention most accurately [5].

In his work "Problems of Fiction Translation", A. Popovic points out the importance of a full understanding of the cultural characteristics and social context of the work for the successful translation of fiction. Popovich states that the translator should be able to feel the author's intonation and convey it to the reader [6].

Thus, fiction is a unique world that the translator must recreate in another language while preserving its originality and beauty. Translating fiction is not just a technical exercise, but a creative process that requires the translator's skill and deep understanding of the cultural context.

REFERENCES

- 1 Лотман Ю. М. О содержании и структуре понятия «Художественная литература» // Лотман Ю. М. Избранные статьи. Т. 1. – Таллинн, 1992. – С. 203-216.
- 2 Nida E. Toward A Science of Translating – Leiden: Brill, 1964. – 170 p.
- 3 Виды переводческих трансформаций. [Electronic resource]. – URL: <https://studfile.net/preview/4432185/> [Date of access: 04.02.2024].
- 4 Savory T. The Art of Translation. – London: J. Cape, 1957. – 159 p.
- 5 Catford J. A linguistic theory of translation – London: Oxford University Press, 1965. – 110 p.
- 6 Попович А. Проблемы художественного перевода / – М.: Высшая школа, 1980. – 199 с.

IDIOMS MATTER: EXPLORING THE VITAL ROLE OF FIGURATIVE LANGUAGE IN EVERYDAY COMMUNICATION

ONGAROVA D. E., KHALIN A. YU.
students, Higher pedagogical college named after B. Akhmetov, Pavlodar
YASNAYA V. V.
English teacher, Higher pedagogical college named after B. Akhmetov, Pavlodar

Nowadays, non-native speakers of English often lack the ability to understand and produce English idiomatic expressions appropriately and in an adequate amount. Usage of idiomatic expressions is seen as an important issue and is an integral part of English language proficiency. Native speakers, as a rule, use idiomatic expressions spontaneously, without thinking about the figurative meaning. Naturally, it is difficult

for non-native speakers to understand idioms, because they do not know what the image of an idiomatic expression is based on. But it is an integral part of the lexicon and vocabulary of the English language that is used daily. Therefore, idiomatic expressions are considered unavoidable for non-native English speakers. It is estimated that the English language contains at least 25,000 idioms.

Idiom is 'a phrase which doesn't mean anything literally by itself, but can be used in a sentence to mean something indirectly. It is specific kind of vocabulary or jargon which is use in specific contexts.'

Idioms include all areas of life. Idioms include medical areas, there are color idioms, such as 'out of the blue' or 'once in a blue moon', food idioms 'eat like a horse, animal idiom, business idioms, money idioms, a large number of idioms come from a time when far more people worked on the land and body idioms represent particular quality or ability, such as 'cost an arm and a leg' meaning 'it is very expensive'.

Idioms are a colourful and fascinating aspect of English. They are used in both formal and informal communication. They are a part of media, standard speech in business and an essential element in education. However, it has been found that many non-native English speakers are unable to use them and understand their meanings. This presents a problem in English proficiency and is considered a gap in the language learning process [4, p.21].

Idiomatic expressions are defined as expressions whose meanings cannot be derived from the meanings of the words they consist of. On the other hand, an idiomatic expression is also defined as an expression, word, or phrase that has a figurative meaning commonly understood by native speakers. This meaning differs from the literal meaning of the individual elements of the idiom. In other words, idioms don't mean exactly what the words say. However, they have hidden values. For example, the idiomatic expression «kick the bucket» has nothing to do with the physical action of kicking the bucket with your feet, which is part of your body. The idiom «kick the bucket» means «die».

Hence, when an English learner encounters phrases like «cloud nine» or «shoot the breeze», they can easily be left scratching their head without proper guidance. It's akin to trying to read a book where half the pages are in an unknown script.

Thus, an idiomatic expression carries a figurative meaning, not a literal one. It carries a meaning that cannot be understood only by the literal meaning of the words of which it consists.

It is common for teachers to withhold introducing idioms to students until they have reached an advanced level. This approach may seem sensible, as idioms are intricate and often carry meanings beyond their literal words. However, idiom instruction is not limited to advanced learners; it can be introduced to students at an earlier stage as long as appropriate idioms are selected. While beginners may struggle with certain idioms due to limited vocabulary and comprehension skills, intermediate students can certainly gain a valuable insight into this unique aspect of the English language.

Sometimes the majority of the teachers do not work actively with idiomatic expressions. To begin with, different methods and strategies are used when teaching vocabulary. However, they agreed that, in order to know a word, learners must be able to use it in different contexts.

How can we remember phraseological units?

It is difficult to study idioms in English precisely because the result of combining words may not be obvious and unpredictable. To make the task easier, it is important to use special techniques:

The use of associations

Association building is a memorization technique that can be used in any case. Phraseological units themselves suggest its use: combining the meaning of an idiom with the literal meaning of words in images. Then the complexity of idioms turns into an advantage when studying them: the unpredictability of meaning guarantees interesting combinations of images that are easier to remember. It is helpful to deepen students' vocabulary learning impression. Grasp the vocabulary in terms of whether pronunciation or meaning, to improve students' imagination and association ability, and cultivate students' independent training ability of vocabulary and the practical application ability [3, p.184].

The history of the idiom

Having a basic understanding of the words used in an idiomatic expression is not always enough to grasp its true meaning when used in everyday conversation. In certain situations, understanding the origins of the phrase can be beneficial. A clearer understanding and easier recollection of a phrase may come with additional context or references provided. In addition, history often helps to understand the meaning of phraseology. A striking example is the idiom cross the Rubicon (to cross the Rubicon is to commit a decisive, irreparable action, to make an irreversible decision) [1, p140]. In the history of the Rubicon, the river that Caesar crossed with his army, this act marked the beginning of the war.

Study by subject

You should not try to embrace the immensity at once. You need to break down idioms into blocks to structure the information. Moreover, students learn better when they are provided with collaborative activities because they can interact with peers and share fun in learning. Idioms can never be processed or learnt without active teaching. In order for the non-native speakers of English to increase their comprehension of idioms, it is a good idea to include idioms in different types of dialogues or stories, even at elementary levels.

Search for analogues

It is necessary not to translate the idiom, but to look for an identical phraseology in the Russian language. It is easier to understand idioms which have a similar meaning in a learner's native language. Many idioms in English and Russian have the same source. Comparing phraseological units in two languages, one can see cultural similarities and differences in the perception of situations [2]. For example, «зуб даю» literal translation of this idiom is 'I'm giving you my tooth'. In both languages the meaning will be the same «I swear».

It can be seen as unfortunate that, despite comprehending an idiom as a second language learner, there is still reluctance in utilizing the idiom within the target language.

In linguistics, it is known that idiomatic expressions carry arbitrary values. It is said that idiomatic expressions in linguistics are random way carry those meanings. However, recent studies have found that many idioms are understandable and carry non-random meanings.

It is suggested that it is best to teach commonly used idiomatic expressions that you may encounter when watching television programs, reading books, listening to music and communicating with native speakers. Teachers may ask their students to write down idiomatic expressions with which they encountered when using English. Find the meaning of idiomatic expressions may not be as simple as one might think. For example, the meaning of an idiomatic expression is not always included in the dictionary. Therefore, it is necessary to use special dictionaries that explain idiomatic expressions and their meanings, as well as look up the meaning of an idiomatic expression in the Internet.

Thus, the importance of idiomatic expressions in language acquisition cannot be overestimated. Idioms are used daily and repeatedly by native speakers of English Language. Idiomatic expressions are a part of every language's vocabulary and are based on that language history, heritage, and culture [2]. As important components of linguistic

proficiency, idioms offer a window into the cultural subtleties and historical heritage embedded in the language. By mastering them, non-native speakers not only improve their communication skills, but also develop a subtle understanding of the cultural nuances inherent in the use of language.

The inclusion of idiomatic expressions in language curricula serves as a catalyst for immersion and experimental learning. Familiarizing students with authentic usage contexts through various media platforms makes it possible to actively interact with an idiomatic language in real conditions. This interactive approach promotes autonomy and self-learning, allowing them to confidently and freely navigate the complexities of the language.

The widespread use of idiomatic language in English enables learners to speak or write fluently without using idioms explicitly. Consequently, mastering idioms is a crucial aspect of vocabulary acquisition. Immersing idioms in dialogues and stories, designed as supplementary material, can effectively incorporate them into the learner's expanding vocabulary.

In fact, idiomatic expressions are more than just linguistic constructs; they serve as bridges connecting people between cultures and generations. By mastering an idiomatic language, non-speakers bridge the gap between linguistic competence and cultural understanding, establishing connections and promoting mutual respect in an increasingly interconnected world.

REFERENCES

- 1 Anichkov I. E. Idiomatics and Semantics (Notes presented by A. Meie, 1927) // Questions of linguistics. 1992. No. 5. S. 140–150 (in Russian).
- 2 Semenov I. M. The fundamental method of learning English or the classical approach / I.M. Semenov, A.S. Budnikova // The future of science-2021: coll. scientific Art. 9th International youth scientific conference (in Russian).
- 3 Shilova A. S. Model of individualization of vocational training bachelors based on an integrative modular approach to the study of three foreign languages // Lecturer XXI century. 2016. No. 2-1. pp. 184–190 (in Russian).
- 4 Teliya V. N. Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguistic and cultural aspects. M.: School "Languages of Russian culture", 1996. 288 p. (in Russian).

Мазмұны

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
Гуманитарные и социальные наукиСекция 25
Орыс филологиясы
Русская филология

Дерюга М. А., Цветкова А. Д. В. В. Мухин – педагог, учёный, художник.....	3
Ивашенко А. В., Толокольников Н. И. Стилистический анализ стихотворения Б. Окуджавы «Счастличик Пушкин».....	8
Карпаева Л. Б., Шик А. Детерминиологизация компьютерно-игровых понятий как источник молодежного сленга	14
Леднева Д. С. Роль сложноподчиненных предложений с придаточными изъяснительными в романе М. Ю. Лермонтова «Герой нашего времени»	18
Мартыненко Д. В., Попович О. А., Толокольников Н. И. Глагольные формы в цикле стихотворений Сергея Есенина «Москва кабацкая»	23
Умбетова Д. К., Толокольников Н. И. Функции глаголов движения-перемещения в цикле В. В. Маяковского «Стихи для детей».....	31
Харченко И. Ю., Музыка А. В. Интертекстуальность прозы Ивана Бунина на примере рассказа «Холодная осень»	37
Шандыбасова А. С., Попович О. А., Толокольников Н. И. Особенности структуры и семантики глаголов в цикле «Родина» Александра Блока	42
Шаповалова А. В., Иост О. А. Проблема тенденциозности творческого метода А. П. Чехова в повести «Черный монах»	49
Шевелёва А. А., Цветкова А. Д. Пространственно-временная организация романа А. Тарази «В тени протуберанца»	57
Шевченко Т. О., Попович О. А., Толокольников Н. И. Поэтические функции грамматических форм глагола в творчестве Марины Цветаевой	64
Шевченко Т. О., Толокольников Н. И. Лев Толстой и современность.....	69

Шолохова Е. Е., Попович О. А., Толокольников Н. И. Особенности глагольных форм в лирике а. блока.....	75
---	----

Секция 26
Қазақ тіл білімі мен әдебиеттану
ғылымының өзекті мәселелері
Актуальные проблемы казахского
языкознания и литературоведения

Каримжанова Р. Б., Адилбек А. Мағжан мен Қасым (Тыныстанов) шығармашылығы	83
Бауыржанқызы Ж., Шақаман Ы. Б. Модаль сөздер мәні және құрамы.....	90
Баймуратова Т. Р., Мынгышева А. А. Қаныш Имантайұлы Сәтпаев – мақтан тұтар дара тұлға	94
Сырғабай А., Беспәева А. К. Қаныш Имантайұлы Сәтпаев-мақтан тұтар дара тұлға Ахмет Байтұрсынов және қазақ морфологиясы	99
Жайымбаева А. А. Міржақып Дулатұлының шығармаларын мектеп оқушыларына тиімді оқыту жолдары	104
Тойганбекова Р. Н., Жентіс Ұ. А. Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында цифрлық технологияларды қолдану.....	110
Жұнусова М. Б. Мұхтар Мағауиннің «Менің балаларымның туысқан ағасы» әңгімесіндегі гуманизм	114
Нурмагамбетова Л. Б., Ералиева А. Н. Қаныш сәтпаев – Ұлы тұлға	119
Каримжанова Р. Б., Абденбай Д. Әдеби байланыстар үрдісі.....	123
Муратхан Г., Махметова С. Т. Жүсіпбек Аймауытов –Алаштың сөнбес жұлдызы.....	127
Қақабаева А. Ж., Махмут А. Абайдың сатирасы	132
Оспанов Е. Т., Бигара Б. А. Ұлттық құндылықтар жүйесінің тұрақтылығының көрінісі ретіндегі этникалық тілдік стереотиптер.....	137
Сейтқалиева Д. А., Манат С. Ахмет Байтұрсыновтың қазақ ауыз әдебиетіндегі сауықтама мен сарындама саласының мәселелері	141
Ушурова Г. А., Ағыбай А. Т. Қазақ тілі болашақты бейнелейтін, халықтың өткені мен бүгінін өлшейтін қазақ халқының мәңгілік мәселесі.....	148

Тауымова А. Е., Ералиева А. Н.	
Қазіргі қазақ прозасындағы психологизм, лиризм мәселесі	153
Тойганбекова Р. Н., Жеңіс Ұ. А.	
Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында цифрлық технологияларды қолдану	157

Секция 27

Дене шынықтыру және спорттың өзекті мәселелері Актуальные вопросы физической культуры и спорта

Уатхан Д., Айдаргалин А. К.	
Артық салмақ – ауыр жүгініз	162
Даирханова М. Б., Каиргельдинова К. К.	
Актуальные проблемы развития адаптивной физической культуры для слепых и слабовидящих людей	169
Жапаров Е. С., Бейсекеев А. И.	
Коронные приемы и комбинации в вольной борьбе	173
Мецкер О. Н., Бейсекеев А. И.	
Маркетинг в спорте	180
Мұрат Ә. Н., Бейсекеев А. И.	
Ойын технологиясын күрес сабақтарында қолдану	185
Рамазанова М. Ж., Қайыргельді Ж. Е., Беркинов Н. Р.	
Спорттың адамның психикалық жағдайына әсері	190

Секция 28

БАҚ даму тенденциялары және журналистикадағы заманауи технологиялар Тенденция развития СМИ и современные технологии в журналистике

Акмагамбетова Б. Е., Бигужина Г. К.	
Әлеуметтік желідегі сөз мәдениеті	195
Нугманова А. А., Тлужесова А. Ш.	
Оқу және эмоционалды интеллект	202

Секция 29

Философия, саясаттану және әлеуметтану ғылымдарының өзекті мәселелері Актуальные вопросы философии, политологии и социологии

Ахметзянова Н. З., Вайгант Ю. В.	
Конфликт поколений. Столкновение взглядов, мнений и ценностей	208
Петрученко О. Н., Ашимжанова Д. А.	
Социальная апатия в современном казахстанском обществе	214

Бакибаева А. К., Мубаракова Т. А., Апаев К. Е.	
Влияние гипербедности на общество и экономику	220
Бексултанова А., Ельмуратов Ф. Ж.	
Жастар саясаты: жаһандық үрдістер мен перспективалар	226
Жақупова Г. Е., Фархад Ә. А.	
Қазіргі әке болудың тұрақты стереотиптері	231
Петухова А. В., Апаев К. Е.	
Аллегория, отражающая политические реалии и социальные проблемы различных стран	238
Жансейт А., Серік Д. Ж.	
Тарих пәнінің сабақтарында интерактивті оқыту «Activstudio» бағдарламасының қолданудың тиімділігі	243
Туранова Г. Д., Шамиева А. Е., Туранов Ж. А.	
Историческая память и «Война памятников»: философский и политологический подходы	248
Жаябаева Р. Г., Шарипова А. А., Байдаулетова А. Н.	
Женщины в политике	256

Секция 30

Тәуелсіз Қазақстан жылдарындағы мәдени бірегейлік: дәстүр мен инновация сабақтастығы Культурная идентификация в годы Независимости Казахстана: преемственность традиций и инноваций

Алимбекова М. С.	
Қазақтың музыкасын тарихи-мәдени тұрғыдан зерттеудің негіздері	260
Далелхан А., Сардарбекова А. Г., Алимуханова Г. Б.	
Ою-өрнек және ұлттық киім қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасы ретінде	265
Диаскызы Н., Аубакиров М. Н.	
Мәдениеттің дамуындағы мифтер мен мифологияның рөлі	270
Жаров Б. К., Мусин А. С.	
Культурная идентификация в годы независимости Казахстана: преемственность традиций и инноваций	275
Миллер В. Э., Кожаметова Б. Р.	
Эволюция ораторского искусства в цифровую эпоху: вызовы и возможности	278
Танкиева Д., Қайдар М., Оспанова Б. Б., Маняпова Т. К.	
Қазақ ертегілерінің өзектілігі: жас ұрпақ құндылықтарының қалыптасуына әсері	283

Секция 31

Шетел филологиясы, лингводидактика және
аударматанудың өзекті мәселелері
Актуальные вопросы иностранной филологии,
лингводидактики и переводоведения

Shaikenova M. E., Shamet A. A., Akhmetova G. K.	
The effectiveness of shadowing for boosting English speaking skills	292
Рамазанова М. А., Батырова Ж. Т.	
Ағылшын тілі сабақтарында оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін интернет-ресурстарды пайдалану	297
Журавлева Е. А., Егизбаева А. Ю.	
Анализ лингвокультурных особенностей перевода сериала «Шерлок»	302
Азылбекова Г. О., Елжасова А. Е.	
Агата Кристидің «Шығыс экспресіндегі өлім» романының стилистикалық құралдары мен аударма ерекшеліктері	310
Журавлева Е. А., Ефремова И. А.	
Использование переводческих трансформаций при локализации игр...	315
Рамазанова М. А., Жақсылық М. М.	
Орта мектепте ағылшын тілін оқытуда Абай Құнанбаев шығармаларын пайдалану	319
Yerkebay M. K., Kabdolla D. G.	
Life hacks in learning English	324
Kabuldinova A. I., Borankulova B. E.	
Linguistic and cultural aspect of translation of art terminology: insights from ted talks lectures	329
Азылбекова Г. О., Коробко Д. В.	
Особенности перевода аудиовизуальных текстов на материале сериала «Создавая убийцу»	334
Рамазанова М. А., Қайдар Ж. Қ.	
Интерактивті оқыту шеңберінде жоғары сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру	341
Sagindik E. E., Alimova S. Z.	
Affection of stories on the perception of ecological problems in mass media	347
Раисова А. Б., Абдуали Е. С., Сағынтай Б. Е.	
Шектеулі ресурстар жағдайында ағылшын тілі сабағында шығармашылық тұлғаны дамыту	352
Ramazanova M. A., Syzdyk N. Z.	
Using video resources to developing speaking skills in high school	358
Fyodorov K. O., Borankulova B. E.	
The challenges of fiction translation	365
Ongarova D. E., Khalin A. Yu., Yasnaya V. V.	
Idioms matter: exploring the vital role of figurative language in everyday communication	369

АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ
125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XXIV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ

IX том

Техникалық редактор А. Р. Омарова
Корректор: А. Р. Омарова
Компьютерде беттеген: Е. Е. Калихан
Басуға 23.04.2024 ж.
Әріп түрі Times.
Пішім 29,7 × 42 ¹/₄. Офсеттік қағаз.
Шартты баспа табағы 21,75 Таралымы 500 дана.
Тапсырыс № 4217

«Toraighyrov University» баспасы
«Торайғыров университеті» КЕАҚ
140008, Павлодар к., Ломов к., 64.